Länsstyrelsen Blekinge

2019:8

Vattenanknutna kulturmiljöer vid Lyckebyåns avrinningsområde

©Länsstyrelsen 2019

Rapport: 2019:8

Rapportnamn: Vattenanknutna kulturmiljöer vid Lyckebyåns avrinningsområde

Utgåva: Digitalt och tryck.

Utgivare: Länsstyrelsen Blekinge län, 371 86 Karlskrona.

Dnr: 436-1392-19

Författare: Rapporten har tagits fram av Eva Eliasson, arkeolog vid Länsstyrelsen i Kronobergs län, Helena Lundgren, industriantikvarie/bebyggelseantikvarie vid Länsstyrelsen i Blekinge län samt Karl-Oskar Erlandsson, arkeolog vid Länsstyrelsen Blekinge län. Samverkan mellan Länsstyrelsen i Blekinge län, Kronobergs län och Länsstyrelsen i Skåne län inom projektet Kulturmiljö och vattenförvaltning i Blekinge, Kronoberg & Skåne. Vidare är rapporten ett resultat med finansiering av Länsstyrelserna med medel från Riksantikvarieämbetet.

Kontaktperson: Karl-Oskar Erlandsson, karl-oskar.erlandsson@lansstyrelsen.se, 010-22 40 227

Foto/Omslag: Augerums kvarnar, foto Helena Lundgren

Foton i rapporten: Karl-Oskar Erlandsson och Eva Eliasson om ej annat nämns.

Layout: Länsstyrelsen i Blekinge.

ISSN: 1651–8527

Tryckeri: Brandfactory

Upplaga: 100

Länsstyrelsens rapporter om vattenanknutna kulturmiljöer:
https://www.lansstyrelsen.se/blekinge/samhalle/kulturmiljo/bidrag-till-kulturhistoriska-miljoer.html

© Länsstyrelsen Blekinge län

Förord

Rapporten har tagits fram av Eva Eliasson, arkeolog, Helena Lundgren, industriantikvarie och Karl-Oskar Erlandsson, arkeolog inom samverkansprojektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning i Blekinge, Kronoberg och Skåne*. Rapporten är ett resultat av finansiering av Länsstyrelserna och Riksantikvarieämbetet 7:2-anslag.

Rapportens syfte är att öka kunskapen kring kulturmiljöer i anknytning till vattendragen och behandlar de kulturmiljömässiga värden som på något vis kan beröras av eventuella naturvårdsåtgärder. Den skall fungera som underlag vid eventuella framtida åtgärder. Projektet har även verkat för att utöka och utvärdera möjligheterna till ett tvärsektoriellt samarbete mellan kulturmiljö och vattenförvaltning på de tre Länsstyrelserna.

Rapporten behandlar kulturmiljöer som samtidigt är vandringshinder i Lyckebyåns avrinningsområde (HARO 80) och som ligger inom Blekinge och Kronobergs län. Lyckebyån innehåller både ekologiska och kulturhistoriska värden. Denna rapport ska fungera som underlag för hur vi på bästa sätt kan bibehålla och värna om kulturmiljövärden som en del i att uppnå miljömålet *Levande sjöar och vattendrag,* såväl som planeringsunderlag för att hantera intresse- och målkonflikter som kan uppstå mellan natur- och kulturvård när åtgärder ska genomföras.

Synpunkter på rapporten har lämnats av: Skåne-Blekinge Jordägareförbund

Innehåll

Förord 3

Inledning 11

Värdet av att kulturmiljöerna brukas 13

Rapportens upplägg 15

Metod och material 15

Kulturhistorisk värdering 15

Principskiss – anpassning av åtgärder 19

Tabell över inventerade miljöer 20

1. Lyckeby 21

- Historik 22
- Beskrivning av miljön 28
- Kulturhistorisk värdering 31
- Sammanfattning av känslighet och tålighet 32
- Bilder av miljön 2019 34
- Historiska dokument, kartor och bilder 58
- Kartbilaga 77

2. Augerum 78

- Historik 79
- Beskrivning av miljön 85
- Kulturhistorisk värdering 87
- Sammanfattning av känslighet och tålighet 88
- Bilder av miljön 2019 90
- Historiska dokument, kartor och bilder 104
- Kartbilaga 120

3. Mariefors 121

- Historik 122
- Beskrivning av miljön 126
- Kulturhistorisk värdering 128
- Sammanfattning av känslighet och tålighet 130
- Bilder av miljön 2019 131
- Kartbilaga 156

4. Johansfors 157

Historik 158
Beskrivning av miljön 162
Kulturhistorisk värdering 163
Sammanfattning av känslighet och tålighet 164
Bilder av miljön 2019 166
Historiska dokument, kartor och bilder 178
Kartbilaga 186
5. Lyckeåborg 187
Historik 188
Beskrivning av miljön 193
Kulturhistorisk värdering 194
Sammanfattning av känslighet och tålighet 195
Bilder av miljö 2019 197
Historiska dokument, kartor och bilder 217
Kartbilaga 237
6. Biskopsberg 238
Historik 239
Beskrivning av miljön 241
Kulturhistorisk värdering 243
Sammanfattning av känslighet och tålighet 243
Bilder av miljön 2019 245
Historiska dokument, kartor och bilder 257
Kartbilaga 264
7. Mariefröjd 266
Historik 267
Beskrivning av miljön 272
Kulturhistorisk värdering 273
Sammanfattning av känslighet och tålighet 274
Bilder av miljön 2019 276
Historiska dokument, kartor och bilder 290
Kartbilaga 295
8. Strågeryds kvarn och Klippkvarnen 296
Historik 297

Beskrivning av miljön....299
Kulturhistorisk värdering....300
Sammanfattning av känslighet och tålighet....301
Bilder av miljön 2019....303
Historiska dokument, kartor och bilder....316
Kartbilaga....323
9. Rävsjöns utlopp.... 324
Historik....325
Beskrivning av miljön....325
Kulturhistorisk värdering....326
Sammanfattning av känslighet och tålighet....326
Bilder av miljön 2019....328
Historiska dokument, kartor och bilder....333
Kartbilaga....335
10. Stora havsjön.... 336
Historik....337
Beskrivning av miljön....337
Kulturhistorisk värdering....337
Sammanfattning av känslighet och tålighet....338
Bilder av miljön 2019....339
Kartbilaga....345
11. Mörtön.... 346
Historik....347
Beskrivning av miljön....347
Kulturhistorisk värdering....348
Sammanfattning av känslighet och tålighet....348
Bilder av miljön 2019....350
Kartbilaga....358
12. Gutan.... 359
Historik....360
Beskrivning av miljön....360
Kulturhistorisk värdering....361
Sammanfattning av känslighet och tålighet....361

Bilder av miljön 2019 362
Historiska dokument, kartor och bilder 366
13. Viökvarn och Björsmåla 369
Historik 370
Beskrivning av miljön 372
Kulturhistorisk värdering 374
Sammanfattning av känslighet och tålighet 375
Bilder av miljön 2019 376
Historiska dokument, kartor och bilder 389
Kartbilaga 396
14. Stubbelycke kvarn 397
Historik 398
Beskrivning av miljön 399
Kulturhistorisk värdering 400
Sammanfattning av känslighet och tålighet 401
Bilder av miljön 2019 402
Historiska dokument, kartor och bilder 409
Kartbilaga 417
15. Viö – (nedströms Ömaden) 418
Historik 419
Beskrivning av miljön 419
Kulturhistorisk värdering 419
Sammanfattning av känslighet och tålighet 420
Bilder av miljön 2019 421
Historiska dokument, kartor och bilder 425
Kartbilaga 427
16. Strömsberg 428
Historik 429
Beskrivning av miljön 431
Kulturhistorisk värdering 433
Sammanfattning av känslighet och tålighet 434
Bilder av miljön 2019 436
Historiska dokument, kartor och bilder 449

Kartbilaga 461
17. Mästaremåla 462
Historik 463
Beskrivning av miljön 465
Kulturhistorisk värdering 466
Sammanfattning av känslighet och tålighet 467
Bilder av miljön 2019 468
Historiska dokument, kartor och bilder 485
Kartbilaga 488
18. Krogsmåla kvarn 489
Historik 490
Beskrivning av miljön 490
Kulturhistorisk värdering 490
Sammanfattning av känslighet och tålighet 490
Bilder av miljön 2019 491
Historiska dokument, kartor och bilder 493
Kartbilaga 494
19. Sibbamåla/Moshult 495
Historik 496
Beskrivning av miljön 497
Kulturhistorisk värdering 497
Sammanfattning av känslighet och tålighet 497
Bilder av miljön 2019 498
Historiska dokument, kartor och bilder 499
Kartbilaga 501
20. Gåsamåla kvarn 502
Historik 503
Beskrivning av miljön 504
Kulturhistorisk värdering 504
Sammanfattning av känslighet och tålighet 505
Bilder av miljön 2019 506
Historiska dokument, kartor och bilder 508
Kartbilaga 513

21. Ulvaskog 514
Historik 515
Beskrivning av miljön 515
Kulturhistorisk värdering 515
Sammanfattning av känslighet och tålighet 516
Bilder av miljön 2019 517
Historiska dokument, kartor och bilder 520
Kartbilaga 521
22. Transjö 522
Historik 523
Beskrivning av miljön 526
Kulturhistorisk värdering 527
Sammanfattning av känslighet och tålighet 528
Bilder av miljön 2019 529
Historiska dokument, kartor och bilder 537
Kartbilaga 542
23. Högaström 544
Historik 545
Beskrivning av miljön 547
Kulturhistorisk värdering 548
Sammanfattning av känslighet och tålighet 549
Bilder av miljön 2019 550
Historiska dokument, kartor och bilder 559
Kartbilaga 564
24. Visjön 565
Historik 566
Beskrivning av miljön 566
Kulturhistorisk värdering 567
Sammanfattning av känslighet och tålighet 567
Bilder av miljön 2019 568
Historiska dokument, kartor och bilder 570
Kartbilaga 572

Referenslista 574

Inledning

Lyckebyån sträcker sig 11 mil från Visjön (belägen 234 meter över havet) norr om Kosta i Kronobergs län, genom Kalmar län, förbi orterna Eriksmåla, Johansfors och Emmaboda, ned genom Blekinge för att slutligen mynna vid Lyckeby vid Karlskrona. Fågelvägen är sträckan som Lyckebyåns huvudfåra löper från sin början till sitt slut 7,7 mil. Inom sitt avrinningsområde avbördar Lyckebyån en yta av 810 km^2.[1] De största biflödena är Linneforsån (184 km^2), Gusemålabäcken (49 km^2) och Bjurbäcken (74 km^2).[2] I norr löper ån genom Lessebo kommun och Ekeberga socken, ner genom Emmaboda kommun med socknarna Algutsboda och Vissefjärda, vidare genom Torsås kommun med Gullabo socken för att sedan rinna ned i Karlskrona kommun med socknarna Sillhövda, Rödeby, Augerum och Lösen.

Berggrunden i avrinningsområdet domineras av granit och jordarten är främst morän. Isälvssediment förekommer i smala band längs huvudfåran.[3] Det mesta av den omgivande marken är skogsmark (82%), följt av jordbruksmark (6%), vattenyta (4%) och slutligen urban mark (2%).[4] Genom sitt lopp passerar ån två naturreservat, Visjön som är en typisk näringsfattig smålandssjö omgiven av cirka 100-årig barrblandskog som ska få utvecklas fritt. Flera sällsynta mossor och lavar växer i området som bland annat blåmossa, stor revmossa, garnlav, gammelgranslav, långfliksmossa, blodlav, vågig sidenmossa, grynig blåslav, sotlav, dystarr, vitag och dybläddra och på myrarna växer flera vitmossearter. Det andra reservatet är Huvudhultakvarn med slåttermader och en intressant geologi. Sällsynta växter är ormbunken safsa. Det dominerande gräset i reservatet är blåtåtel. Tack vare slåttern är örtinslaget stort; till exempel kärrviol och vattenmåra.[5]

Bottenfaunan i Lyckebyån är överlag artrik och det förekommer flera ovanliga arter. En särskild god lokal ur natursynpunkt är vid Kättilsmåla.[6] Vid elfisken 2014–18 har man konstaterat nio fiskarter i Lyckebyån; öring, lax, abborre, bengädda, gädda, mört nejonöga, lake och ål. De två sistnämnda är rödlistade arter.[7]

Lyckebyån passerar som sagt överlag genom skogsmark, i dessa norra del har de vattenanknutna kulturmiljöerna ofta anknytning till glastillverkningen som varit dominerande under 1800- och 1900-talet i dessa trakter. I dess södra del är Lyckebyån och de vattenanknutna lämningarna av mer industriell karaktär. Närvaron av residensstaden Karlskrona och goda utskeppningsmöjligheter har skapat en avsättning för dessa.

I Lyckeby passerar ån flera byggnadsminnen i sitt nedre lopp – Kronokvarnen, Lyckebybron och herrgårdarna vid Augerum. Området kring Kronokvarnen ingår också i Världsarvet Örlogsstaden

---

[1] Siffrorna från Länsstyrelsens GIS-skikt VM HyMo vattenförekomster vattendrag mittlinje & VM HyMo karakterisering HARO Allmänt
[2] Synlab 2019, s. 7
[3] Synlab 2019, s. 7
[4] Vattenwebb.smhi.se genom Synlab 2019, s. 7
[5] Uppgifter från Länsstyrelsernas hemsidor om reservaten, https://www.lansstyrelsen.se/kalmar/besok-och-upptack/naturreservat/huvudhultakvarn.html resp. https://www.lansstyrelsen.se/kronoberg/besok-och-upptack/naturreservat/visjon.html
[6] Synlab 2019, s. 4
[7] Synlab 2019, s. 38

Karlskrona. Både miljön vid Augerum och vid Kättilsmåla är med i det regionala kulturmiljövårdsprogrammet, liksom Lyckå slottsruin och jordbrukslandskapet och fornlämningsbilden och flera av byarna i Augerum och Lösens socknar. Uppe i Smålandsdelen passerar ån två riksintressen för kulturmiljö, Vissefjärda, såsom kommunikationsmiljö och sockencentrum som uppstått där landsvägar och vattenvägar korsas och Linnefors för sin tidiga bruksmiljö från 1700-talet fram till tidigt 1900-tal. Fornlämningsbilden domineras av rensningar och lämningar efter kvarnar som legat efter ån. Flera stenvalvsbroar och röjningsröseområden från äldre odlingar längs ån är också vanligt förekommande.

Efter att örlogsbasen Karlskrona anläggs så för Kronan ett större intresse i vattendragen. I Lyckebyåns fall för att man behöver vatten till staden och specialbyggda pråmar konstrueras som kan ta in vatten i ån och transportera det till stadens stora behov. Men också för flottning. Flottan behöver stora mängder virke och vattendragen behöver rensas och anpassas så att man kan nyttja de virkesresurser som finns i Blekinges inland ordentligt. Mörrumsån och Mieån är antagligen de åar som har rensats mest, men också i Lyckebyån har sådana rensningar gjorts. År 1731 upprättade kapten Falkengreen en karta över Lyckebyån där han föreslår rensningar från Kopparemåla och ned till Silleström mellan Krokebro och Lyckeåborg.[8] År 1733 påbörjades upprensningsarbete och 5000 daler avslogs för rensningar här och i Mörrumsån. Även året efter ska arbete ha fortsatt.[9]

Under 1800-talets främre hälft utfördes ett större rensningsföretag i Lyckebyån. Arbetet började med att kommisionslantmätaren David Abelin på uppdrag av Kungliga Hushållningssällskapet karterade Lyckebyån i oktober och november 1819. Han räknade med att tretusen tunnland mark i Blekinge och lika mycket mark i Kalmar och Kronobergs län skulle tillgängliggöras för odling om arbetet genomfördes. Inalles skulle 6000 tunnland (ca 3000 hektar) frigöras enligt Abelins beräkning. Intressant är att det primära syftet med rensningen således varit att tillgängliggöra mer jordbruksmark, inte att skapa möjligheter till flottning. Transport via vattendraget skulle så klart kunna underlättas av rensningen, men att skapa en allmän flottled ansågs som förspillt arbete. Det fanns för mycket sjöar och dämningar, jämfört med det klena ekvirke som fanns norröver och som i annat fall skulle varit den största anledningen för en flottled (som i Mieån och Mörrumsån). Vidare ansåg Abelin att åtgärder skulle kunna genomföras utan att göra åverkan på de kvarnar och sågar som fanns utmed ån. Beslut om att genomföra upprensningen togs 1821 och de följande åren delades hemmansägarna utmed ån in i fyra grupper som deltog med dagsverken efter gårdarnas storlek.[10] Arbetet ska dock inte ha lett till något bra resultat.[11] Abelins uppfattning att arbetet skulle kunna utföras utan att riva några dämmen kom på skam och redan på 1830-talet föreslogs att Långemåla skulle lösas in och rivas för att tillgängliggöra mark.[12] Detta blev dock inte verklighet förrän 1911.[13] I slutet av 1800-talet företogs flera långa utredningar som inte ledde någonstans. De riktigt stora arbetena påbörjades efter långa utredningar av Skånska cementgjuteriet i augusti 1939 och pågick till 1947 i huvudrännan. Man hade då breddat ån till 18 meter i botten på en sträcka av

[8] Lantmäteristyrelsens arkiv, Karta 1731, Lösens socken Lösens sn
[9] Ahlbäck & Albertsson 2006, s. 94
[10] Arkivmaterial Blekinge läns landskanslis arkiv, volym EVIIb1 Akt nr. 20196640
[11] Karlsson 1993, s. 181
[12] Arkivmaterial Blekinge läns landskanslis arkiv, volym EVIIb1 Akt nr. 20196640
[13] Torebrink 2010, s. 141

ca 18 km. Mängden på sde bortgrävda massorna uppgick till 410410 kubikmeter. Ingreppen har förstås gett en hel omgestaltning på ån på dessa delar och massorna syns utmed sidorna på ån på flera ställen. Ven sidokanaler grävdes ut, men av andra entreprenörer på en sträcka av sammanlagt 67 km. Man räknar med att 2000 hektar frilades som tidigare hade betraktats som impediment och att 1000 hektar skogsmark torrlades.[14]

Värdet av att kulturmiljöerna brukas

I enlighet med de nya nationella målen för det statliga kulturmiljöarbetet som gäller sedan den 1 januari 2014, som ska främja *"ett hållbart samhälle med en mångfald av levande och tillgängliga kulturmiljöer som bevaras, används och utvecklas"*[15], underlättas många gånger bevarandet, användandet och utvecklandet av många överloppsbyggnader av att det finns någon slags sekundär användning för dem. Att ta tillvara vattenkraften med hjälp av moderna tekniker i gamla anläggningar kan därför vara ett sätt att bevara dessa äldre anläggningar, förutsatt att ägarna är rädda om dem. Det är med andra ord större chans att taket repareras på en byggnad som ägaren har nytta av än på en byggnad som inte behövs för gårdens drift. Det ska tilläggas att det är av stor vikt att bevara kvarnverk och äldre maskiner i interiörerna, då dessa kan ge teknikhistorisk och övrig information till eftervärlden som vi i dagsläget kanske inte ens reflekterar över.

Till skillnad från icke-förnybara energikällor så som kol, olja och bensin m.m. räknas vattenkraft till de förnybara energikällorna[16] och bidrar således till en hållbar utveckling, förutsatt att den "tillgodoser dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillgodose sina behov"[17].

Äldre anläggningar som vattenkvarnar har i allmänhet ingen användning idag. Dessa överloppsbyggnader kan vara svåra för ägare att bevara då det inte finns något lönsamt incitament att bevara något som inte längre används. Kulturhistoriskt värdefulla byggnader kräver kontinuerligt underhåll och en förutsättning för detta är många gånger att anläggningen på något sätt är i fortsatt drift eller att den enskilde ägaren har tillräckligt stark ekonomi för att prioritera dess underhåll. Därför är det generellt positivt att verksamheter kan fortsätta på dessa platser.

---

[14] Karlsson 1993, s. 184f

[15] *Kulturmiljöarbete i en ny tid* (SOU 2012:37), s. 18

[16] Statens jordbruksverk, Vad är förnybar energi?, http://www.jordbruksverket.se/amnesomraden/miljoklimat/begransadklimatpaverkan/fornybarenergi/vadarfornybarenergi.4.2a19d05112133800c8b800089.html hämtat 2017-09-26

[17] Kungliga Tekniska Högskolan, Hållbar utveckling, Citat ur Brundtlandrapporten 1987, https://www.kth.se/om/miljo-hallbar-utveckling/utbildning-miljo-hallbar-utveckling/verktygslada/sustainable-development/hallbar-utveckling-1.350579, hämtat 2017-09-21

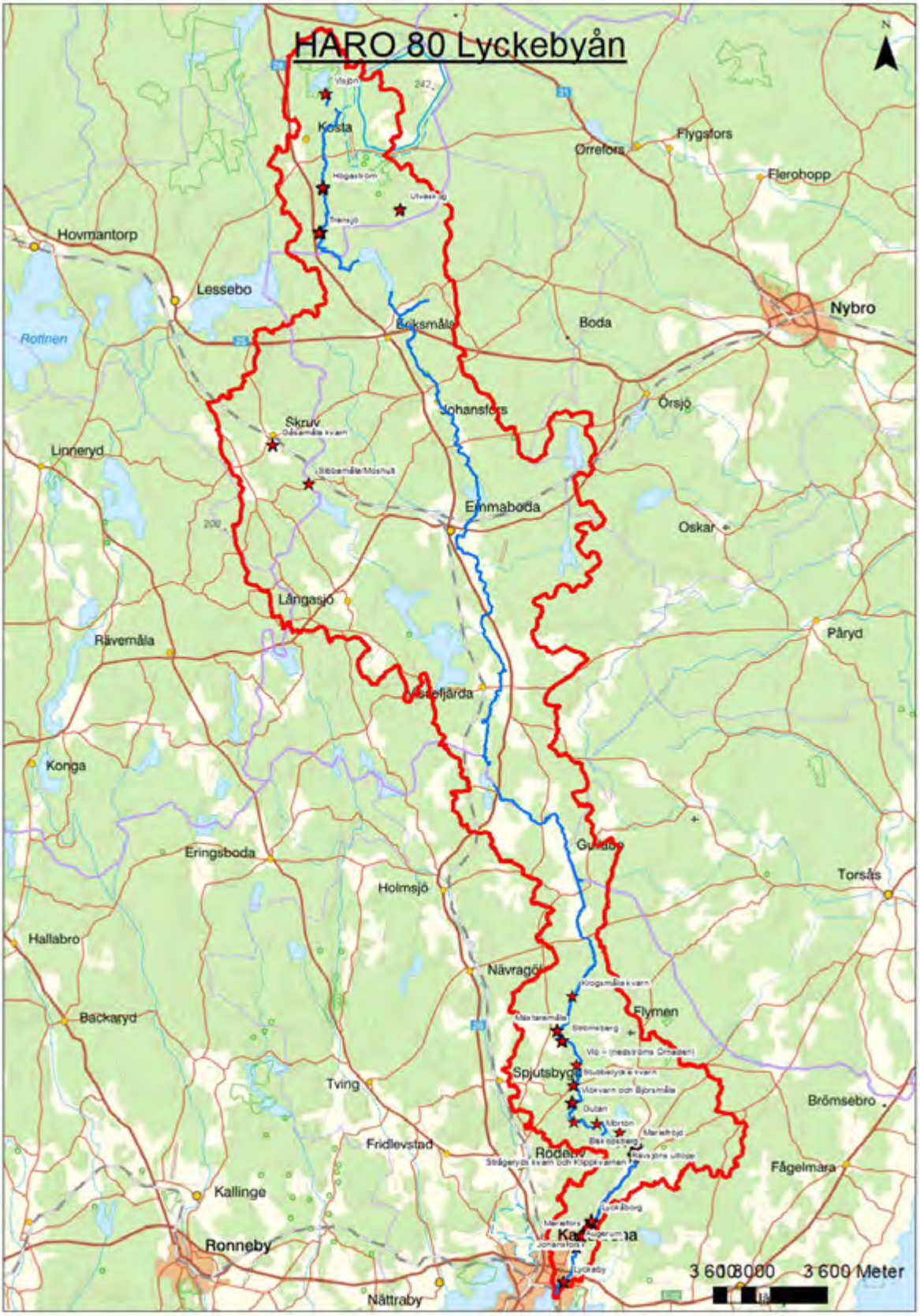

Karta med de inventerade kulturmiljöerna i Lyckebyåns vattensystem.

Rapportens upplägg

Tjugofyra miljöer i Lyckebyåns avrinningsområde har inventerats, beskrivits och värderats kulturhistoriskt. Miljöerna utgör vandringshinder för vattenfauna, är eller kan bli aktuella för vattenvårdande åtgärder eller saknar giltigt tillstånd för vattenverksamhet. Miljöerna beskrivs i en kortare historik vilket ger en bakgrund till platsens tillkomst och betydelse. Varje miljös historiska sammanhang sammanfattas. Sedan följer en beskrivning av den befintliga miljön, dess beståndsdelar samt dess nuvarande sammanhang. Miljöerna har därefter värderats och delats in i fyra värdeklasser, följt av Sammanfattning av känslighet och tålighet. Metod och kulturhistorisk värdering har tagits fram inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag inom Södra Östersjöns vattendistrikt*. Nedan följer en kortare redogörelse för inventeringens metod och material samt en utförlig förklaring av klasserna och värderingskriterierna.

Metod och material

Urvalet av inventerande miljöer är de vandringshinder och/eller dammar samt sträckor som är planerade för biotopvårdsåtgärder eller är utpekade för länsstyrelsens tillsynsverksamhet.

Metoden bygger på kart- och arkivstudier där de historiska miljöerna sedan inventeras och värderas kulturhistoriskt i fält. Materialet har bestått av historiska kartor och arkivmaterial. Även sekundär litteratur och äldre fotografier har varit givande vid sammanställningen av miljöernas historik. Litteraturen och fotografierna kommer framförallt från hembygdsföreningar och ägare. Även muntliga uppgifter har varit användbara vid inventeringen och rapportskrivningen då det i många fall finns begränsat med dokumentation kring denna typ av anläggningar. En källkritisk bedömning har gjorts i dessa fall.

Kulturhistorisk värdering

De dokumenterade kulturmiljöerna vid Lyckebyån har värderats utifrån fyra värdeklasser:

1. Mycket högt kulturhistoriskt värde
2. Högt kulturhistoriskt värde
3. Kulturhistoriskt värde
4. Visst kulturhistoriskt värde

Om en miljö bedöms stå utanför dessa fyra värdeklasser har den kategoriserats som ”Inget kulturhistoriskt värde”.

Det kulturhistoriska värdet innebär att miljön har förmåga att förmedla förståelse och kunskap om historiska händelser och sammanhang. Platser, miljöer och företeelser kan berätta hur människor har levt genom olika tider och brukat landskapet. Genom exempelvis byggnadsteknik, byggnadsmaterial och strukturer i landskapet ges information om det förflutna. Även immateriella företeelser så som hantverkskunskap, sedvanor och muntlig tradition förmedlar kunskap om historien och människors levnadsvillkor.

Vid ett *mycket högt kulturhistoriskt värde* är miljön särskilt välbevarad och komplex. Kvarnbyggnaden, interiört såväl som exteriört, vattenvägar och den omkringliggande helhetsmiljön förmedlar en tydlig och bred historisk förståelse för vattnet som kraftkälla. Miljön går att koppla till ett historiskt

sammanhang. Vid ett mycket högt kulturhistoriskt värde bör helhetsmiljön samt dess beståndsdelar bevaras intakta och stor hänsyn bör tas vid åtgärder.

Vid ett *högt kulturhistoriskt värde* är miljön välbevarad och helhetsmiljön är tydligt läsbar. Vissa egenskaper hos miljön är förändrade eller borta, men helhetsmiljön är intakt och ger en god historisk förståelse för platsens bruk och historiska sammanhang. Vid ett högt kulturhistoriskt värde bör stor hänsyn tas vid åtgärder.

Vid ett *kulturhistoriskt värde* saknas vissa beståndsdelar hos miljön som har betydelse för den historiska förståelsen men miljön är fortfarande läsbar. Vid ett kulturhistoriskt värde bör hänsyn tas vid åtgärder, specifikt bör de värdebärande uttrycken hos miljön bevaras.

Vid ett *visst kulturhistoriskt värde* är miljön antingen raserad, splittrad eller så pass hårt förändrad att den historiska läsbarheten är svårtydd. Vid ett visst kulturhistoriskt värde finns fortfarande enstaka egenskaper som bär på ett kulturhistoriskt värde men helhetsmiljön saknar flera beståndsdelar som har betydelse för en förståelse av platsen. Vid åtgärder bör hänsyn tas till de egenskaper som är värdebärande.

De kulturmiljöer som har ett högre kulturhistoriskt värde har en rödmarkerad ram runt bilden av miljön. Färgen signalerar att vattenvårdsåtgärder bör göras med försiktighet och i samråd med antikvarisk kompetens. Notera att en dokumentation är önskvärd vid förändringar i samtliga kulturhistoriska miljöer. Ett särskilt tillstånd enligt 2 kap. Kulturmiljölagen krävs vid ingrepp i fornlämningar.

Till värdeklassningen tillkommer även en värdebeskrivning för varje miljö. Värderingsbeskrivningarna har utarbetats efter ett antal kriterier som beskrivs nedan. Kriterierna är bearbetade efter *Vattenkraftverksprojektet 2012–2013* som genomförts av Länsstyrelsen i Kalmar län inom projektet *Kulturmiljö och vattenförvaltning – planeringsunderlag för södra Östersjöns vattendistrikt* samt Riksantikvarieämbetets rapport *Kulturhistorisk värdering och urval – plattform för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*.

I värdebeskrivningen kommenteras:

- Kvarnbyggnaden eller sågen, stampen etc. med beståndsdelar (i de fall de finns bevarade)
- Dammen och vattenvägarna
- Helhetsmiljön

I värdebeskrivningen beskrivs miljöns egenskaper som har betydelse för det kulturhistoriska värdet. Ambitionen har varit att tydliggöra de värdebärande egenskaperna så att det kulturhistoriska värdet inte går förlorat vid eventuella ingrepp i eller förändringar av miljön. Värdebeskrivningen och aspekterna nedan utgör således inget poängsystem, utan bildar en ingång till en samlad bedömning av platsens kulturhistoriska värde.

Kvarnbyggnaden med beståndsdelar

Kvarnbyggnadens potential *att förmedla vattenkraftens grundläggande tekniska principer* är viktig för förståelsen av platsen. Vattenmagasinet, vattenvägarna samt platsens topografi är egenskaper som bidrar till att tydliggöra tekniken. Även kvarnbyggnadens arkitektur och maskineri kan visa på hur vattenkraften har utnyttjats. Äldre lämningar på platsen med en koppling till vattendraget och vattenkraft bidrar ytterligare till att förstärka värdet (berör även *dammen och vattenvägarna*).

Huruvida kvarnbyggnaden, men även andra delar av verket som dammbyggnaden, vattenspegeln eller interiören förmedlar ett *tidstypiskt* uttryck eller ett längre *utvecklingsförlopp* utgör en viktig del av det kulturhistoriska värdet. Miljön kan exempelvis spegla 1930-talet med tidstypiska beståndsdelar utan betydande senare inslag, eller visa på en utveckling under en längre tidsperiod. I sådana fall där särskild omsorg har konstaterats vid utformningen av byggnadens interiöra eller exteriöra delar har det preciserats vilka uttryck som anses viktiga.

Den kulturhistoriska relevansen är ytterligare en aspekt. Huruvida kvarnbyggnaden är *kännetecknande* för den lokala, regionala eller nationella utvecklingen eller har *utgjort en förebild* för utvecklingen utgör ett kulturhistoriskt värde. Kvarnens *ålder* och dess olika delar har bidragit positivt till värdet. Åldern bidrar ofta till en historisk förståelse för äldre tiders bruk av vattnet och visar på en lång kontinuitet.

Dammen och vattenvägarna

Kopplad till miljöns informationsinnehåll och dess läsbarhet är *vattnets karaktär och utbredning*. Relationen mellan vattnet och kvarnen i form av vattenspegel, fall och kanaler är viktiga uttryck för förståelsen av platsen. Om vattenmiljön är påfallande och uppenbar visar den på en tydlig relation mellan vattnet och kvarnen. Dolda vattenvägar, så som tunnelverk, är även de viktiga för miljöns informationsinnehåll. Trots att de är osynliga vid första anblick förstärker de förståelsen av vattenkraftens teknik och bidrar således till det kulturhistoriska värdet.

Helhetsmiljön

Den yttre helhetsmiljön har värderats högt. Då helhetsmiljön värderas är det viktigt att lyfta värdena i vardagslandskapet och de övergripande perspektiven.

Med miljöns *komplexitet* menas att platsen har ett brett informationsinnehåll och kan förmedla flera olika berättelser. Exempelvis där det finns andra byggnader eller anläggningar vid platsen som har ett samband med miljön, så som en intilliggande herrgård eller bruksmiljö.

Även byggnader, anläggningar eller lämningar som visar på ett långvarigt vattenbruk är uttryck som bidrar till miljöns komplexitet. Exempelvis äldre kvarnlämningar, tidigare kanaler eller äldre dammar. Kopplat till platsens komplexitet är även möjligheten att förmedla en bred historisk förståelse i relation till aspekter så som makt, klass och genus.

Helhetsmiljöns *läsbarhet* är centralt för möjligheten till kunskap om och förståelse av platsen. Utan tydliga samband kan en miljö uppfattas som svårbegriplig. De delar av miljön som är svåra att

uppfatta kan inte heller bidra till förståelsen av platsens kulturhistoria. Tydligheten, i form av läge, utformning och omfattning av de relaterade byggnaderna eller lämningarna är viktig.

Viktigt för läsbarheten av helhetsmiljön är även *topografins pedagogiska värde*. Miljöer med många holmar, strömsträckor och markanta fall visar på geologiska och hydrologiska grundförutsättningar för människans vattenkraftutnyttjande. Sådana miljöer visar på människans kulturpåverkan och relation till landskapet. Vidare kan det *topologiska värdet* vara viktigt för läsbarheten i och mellan helhetsmiljöer. Detta innebär att det går att sätta miljön eller beståndsdelar i miljön i förhållande till andra miljöer eller beståndsdelar oberoende av avstånd.

Sällsynthet och hotbild är en aspekt som inte direkt utgör ett kulturhistoriskt värde, men som däremot har varit av stor vikt då ett Sammanfattning av känslighet och tålighet har formulerats. Med sällsynthet menas att miljön saknar eller har få motsvarigheter lokalt, regionalt eller nationellt. Med hotbild menas att miljön och dess värden hotas av nedbrytning, utrivning, eller annan negativ förändring.

Möjligheter till *delaktighet* och platsens *tillgänglighet* utgör i sig inget kulturhistoriskt värde men har påverkat förslagen till kulturmiljöhänsyn. Vid de tillfällen då platsens kulturmiljövärden kan nå ut till en bred allmänhet har detta stärkt motiven för ett bevarande av miljön.

Principskiss – anpassning av åtgärder[18]

Efter att bedömningen är gjord av kulturmiljöns kulturhistoriska värde och känslighet, kan dessa värden föras in i principskisstabellen för att få ett samlat resonemang angående åtgärdernas anpassning till miljön.

Principskissen har två skalor, den vertikala skalan betecknar miljöns kulturhistoriska värde och den horisontella betecknar miljöns känslighet. Skalstegen kan fungera som utgångspunkt för att bedöma hur långt en åtgärd behöver anpassas.

	Låg känslighet	**Känslighet**	**Hög känslighet**	**Mycket hög känslighet**
Mycket högt kulturhistoriskt värde	Särskild anpassning av åtgärder	Långtgående anpassning av åtgärder	Mycket långtgående anpassning av åtgärder	Inga åtgärder eller extrem anpassning av åtgärder
Högt kulturhistoriskt värde	Anpassning av åtgärder	Särskild anpassning av åtgärder	Långtgående anpassning av åtgärder	Mycket långtgående anpassning av åtgärder
kulturhistoriskt värde	Viss anpassning av åtgärder	Anpassning av åtgärder	Särskild anpassning av åtgärder	Långtgående anpassning av åtgärder
Visst kulturhistoriskt värde	Ingen eller obetydlig anpassning av åtgärder	Viss anpassning av åtgärder	Anpassning av åtgärder	Särskild anpassning av åtgärder

[18] Kulturmiljöers känslighet. Metod för att bedöma kulturmiljöers känslighet i samband med vattenvårdsåtgärder som innebär fysiska miljöanpassningar vid sjöar och vattendrag
Rapport, s. 14

Översikt över värdering och historiskt sammanhang

Kulturmiljö	Värdering	Historiskt sammanhang
Lyckeby	Högt kulturhistoriskt värde	Kronokvarn, vattenledningsverk
Augerum	Högt kulturhistoriskt värde	Mjölkvarnar
Mariefors	Kulturhistoriskt värde	Kvarn, pappersbruk, tvålfabrik, metallvarufabrik
Johansfors	Visst kulturhistoriskt värde	Kvarn, sågverk, pappersbruk
Lyckåborg	Kulturhistoriskt värde	Bruksmiljö
Biskopsberg	Visst kulturhistoriskt värde	Kvarn och kraftstation
Mariefröjd	Högt kulturhistoriskt värde	Pappersbruk, mjöl- och sågkvarnar
Strågeryds kvarn och Klippkvarnen	Kulturhistoriskt värde	Mjöl- och sågkvarnar
Rävsjöns utlopp	Inget kulturhistoriskt värde	Dammreglering
Stora Havsjön	Visst kulturhistoriskt värde	Vattenreglering
Mörtön	Visst kulturhistoriskt värde	Skvaltkvarn
Gutan	Visst kulturhistoriskt värde	Skvaltkvarn
Viökvarn och Björsmåla	Kulturhistoriskt värde	Kvarnar, spikbruk, lumpriveri, benstamp, snickerifabrik
Stubbelycke kvarn	Visst kulturhistoriskt värde	Mjölkvarn, såg
Viö – (nedströms Ömaden)	Visst kulturhistoriskt värde	Mjölkvarn
Strömsberg	Kulturhistoriskt värde	Kvarn, såg, snickerifabrik, hyvleri, kraftstation
Mästaremåla	Högt kulturhistoriskt värde	Kvarn, snickeri, såg
Krogsmåla kvarn	Visst kulturhistoriskt värde	Skvaltkvarn
Sibbamåla/Moshult	Visst kulturhistoriskt värde	Skvaltkvarnar
Gåsamåla kvarn	Visst kulturhistoriskt värde	Mjölkvarn, såg
Ulvaskog	Visst kulturhistoriskt värde	Kvarn
Transjö	Kulturhistoriskt värde	Glasbruk, brukssamhälle
Högaström	Högt kulturhistoriskt värde	Kvarn, såg, stamp, småjordbruk

1. Lyckeby

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Lösens
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kronokvarn 1721 och bro 1790.
Lagskydd:	Marken under och vid kvarnen hyser rester av den medeltida staden Lyckå (Lösen 70:1). På östra sidan norr om bron finns resterna av Kronosmedjan (Augerum 244) och på västra sidan grunden efter en 1700-talskvarn (Lösen 183). Alla dessa tre är fornlämningar. Kvarn och bro är byggnadsminnen sedan 1995.
Kulturhistorisk värdering:	Mycket högt kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Kronokvarn, dammkropp, stenbro, lämningar efter kronosmedja och manufakturverk.
Kärnvärden:	Genom de bevarade beståndsdelarna är kvarnmiljön begriplig och vittnar om ortens tidiga industrihistoria. Byggnaderna uppfördes som en del i 1700-talets militära organisation.

Historik

Historiskt sammanhang: Kronokvarn och vattenledningsverk

Lyckeby är en gammal bygd och genom århundradena har ortens namn stavats på olika sätt, bland annat Lykkeaa, Lykkea, Lyckna, Lyckå. Den moderna ortsnamnsforskningen har två olika tolkningsförslag beträffande namnet: ”*Enligt den ena av dessa innehåller Lyckeby ett ånamn, bildat till den ordstam som med betydelsen ”böja, kröka” ingår i t ex. lycka = ögla eller lycka = inhägnat litet gärde. Namnet Lyckeby skulle då betyda byn vid åkröken eller kanske byn vid den slingrande ån. Det andra tolkningsförslaget utgår från att slutänden -by är en senare tillsats. Den förekommer ju inte i de äldre namnformerna. Bebyggelsens ursprungliga namna torde ha utgjorts av det fornsvenska lykkia = inhägnat jordstycke. Det medeltida Lykkeaa har från början varit ett lokalt namn på Lyckebyån. Sedemera har namnet Lykkio aa sekundärt kommit att brukas om den goda hamnen. Efter hamnen har den medeltida köpstaden benämnts Lyckå.”* [19]

Lyckå omtalas i början av 1200-talet som en socken med kyrka och griftegård. Dessförinnan tros Lyckå ha varit en offer- och tingsplats. Det är oklart när staden är anlagd men den omtalas i ett skötebrev som är daterat i februari 1449. I den gamla Rimkrönikan omtalas den som Lyckna. Stadsprivilegierna upphörde år 1600. I riksrådet Christer Bondes skildring av Blekinge år 1658 beskrivs Lyckeby att vara en plats som "är av intet värde" och i svenska riksarkivet finns Skånska kommissionens protokoll förvarade och i dessa omtalas Lyckeby som ”den fattigaste och eländigaste församlingen i orten”.[20] Detta skulle det dock bli ändring på, på orten skulle under kommande århundraden industrier av olika slag växa fram och en järnväg anläggas.

Kronokvarn och vattenverk

Det har sedan länge funnits kvarnar i Lyckeby, så långt tillbaka som till den tid då Blekinge tillhörde Danmark. Av 1658 års jordebok framgår att tullen för kvarnen utgjorde fem tunnor mjöl värderade till 11 daler och 8 öre silvermynt. I 1671 års fondrevningsprotokoll framgår att kvarnen blev anslagen generallöjtnant Liljeström med samma avkastning. I protokollet upptas även Nils Möllnare som åbo å densamma. Vid 1600-talets slut ska ytterligare en privat kvarn ha funnits i Lyckeby (historisk karta 1), detta framgår av den undersökning som Amiralitets-Kollegium lät utföra då de ville uppföra en kronokvarn invid Lyckebyån.[21] Anledningen till att man ville uppföra en kronokvarn var att den skulle producera mjöl till Kronan. Den nya kvarnens huvudsakliga uppgift skulle vara att förse de två kronobagerierna på Trossö och Stumholmen med mjöl så att de i sin tur kunde förse flottan med bröd. Med en kronokvarn i närheten av Karlskrona kunde mjölleveranserna från bland annat de två kronokvarnarna i Stockholm upphöra.[22] Ett beslut för byggnation togs år 1699 och år 1701 fick Amiralitets-kollegium tillstånd att lösa in de båda privata kvarnarna. Ägarna av kvarnarna på den tiden var amiralen och landshövdingen Erich Sjöblad, som erhöll 487 daler för den ena kvarnen, och borgaren Bagge Weinholtz fick 466 daler för den andra kvarnen.[23]

---

[19] Offerman (Lyckeby Gille 1953), s. 8
[20] Ejdestam (red) 1947, s. 316–318
[21] Lyckeby Gille 1986, nr 1 Lyckeby kronokvarn
[22] Skiöld 2005, s. 2
[23] Lyckeby Gille 1986, nr 1 Lyckeby kronokvarn

Det tog lång tid innan bygget av kronokvarnen kom igång, först år 1718 var kvarnens grund lagd. Fortifikationsmurmästaren Georg Stener i Karlskrona åtog sig att uppföra själva byggnaden för en summa av 8 000 daler, byggnaden uppfördes i sten. Själva inredningsarbetet utfördes av möllaren och kvarnbyggaren Peter Metsky. Kommerserådet Christopher Polhem anges som arkitekt[24] (historisk bild 6) för kvarnbygget i Lyckeby och det var även han som konstruerade kvarndammen på 1710-talet efter att flera byggmästare misslyckats. Kvarnbygget hade, förutom dagsverken och en del material, totalt kostat 19 318 daler att uppföra. I kvarnen fanns fyra par kvarnstenar som kunde mala 100 tunnor säd per dygn. I juni 1721 påbörjades driften i kvarnen (historisk karta 2 & 3). De första fyra åren bedrevs kvarnen för kronans räkning med egen betjäning, därefter utarrenderades kvarnen till inspektor Lars Wasser och efter honom kom fortifikationsmurmästare Sterner som tidigare uppfört kvarnbyggnaden. Efter en tid tycks kronan ha övertagit driften igen.[25]

Under åren 1773–1774 byggdes både kvarnen och kvarndammen om (historisk karta 4). Enligt en källa installerades i kvarnen åtta par stenar samt ett engelskt grynverk.[26] Enligt en annan källa skulle det, utöver de fyra kvarnstenspar som redan fanns, ha installerats ytterligare tre kvarnstenspar vid den här tiden. Dessa drevs med hjälp av sex separata vattenhjul[27] av typen överfallshjul som matades med vatten via en vattenränna som sträckte sig invändigt genom hela byggnaden (historisk bild 3 & 5). På relationsritning över kvarnen så finns sex kvarnstenspar samt grynkvarn inritade (historisk bild 4). I kvarnen installerades även en typ av automatiserat transportband för sädessäckarna som bestod av vagnar som drogs upp på räls med hjälp av kraft från ett separat vattenhjul samt speciella inmatningskonstruktioner (historisk bild 3).[28] Den totala kostnaden för ombyggnationen var beräknad till 29 450 daler. Mannen som tagit fram förslaget och som även var den som ledde arbetet av ombyggnationen var överdirektören vid örlogsvarvet Daniel af Thunberg (historisk bild 7)[29, 30] och för sitt arbete blev han 1776 adlad samt fick en belöning på 6 000 daler.[31] När kvarndammen stod klar uppstod problem med översvämningar av åns närbelägna åker- och ängsmark, från kvarndammen och ända upp till Augerums kvarnar där det påstås att de två skvaltkvarnarna blev obrukbara.[32]

Hur det nu var med kvarnstensparen går inte med säkerhet att säga, beskrivningar kan bli fel eller missuppfattas, ritningar kan visa hur det var tänkt men kanske inte alltid hur det verkligen blev. En relationsritning ska dock beskriva hur det ser ut i verkligheten men den vi hittat stämmer inte helt med den beskrivning av kronokvarnen som Carl Fredrik Fallén gör under en resa i Blekinge 1825. *"I detta af sten med besked bygda quarnhus voro 7 par quarnstenar, hvaraf 4 par funnos i en grupp och 3 par i den andra. Hvardera af dessa grupper drefvos af 2 vattenhjul med förenad kraft på ett kugghjul, som sedan verkade på alla quarnarne, som således på en gång i hvardera gruppen sattes i gång men kunde äfven efter behof inskränkas, så att ej mer än en eller två förrätt(d)de malning åt gången. I öfra våningen var en torknings anstallt samt öppningar*

[24] Lönnbom (red) 2019, s. 86
[25] Lyckeby Gille 1986, nr 1 Lyckeby kronokvarn
[26] Torebrink 2010, s. 173
[27] Olsson 2016, s. 48
[28] Relationsritning över kronokvarnen, Marinens ritningar A XVIII ad nr 5
[29] Westrin 1919, s. 1207-1208
[30] Nationalmuseums hemsida
[31] Lyckeby Gille 1986, nr 1 Lyckeby kronokvarn
[32] Olsson 2016, s. 51-52

för säden att nedsläppas directe i Quarnbingarne." Vidare berättar han att privatpersoner kunde låta mala sin säd i kronokvarnen, mot tull och när så var möjligt, utan att störa malningen av kronans säd.[33]

Under 1700-talets slut utarrenderades kvarnverksamheten på nytt, bland annat till överdirektören Anckarsvärd, majoren mekanikus J. Lidström samt majoren mekanikus Fåraeus. År 1860 såldes kronokvarnen till Karlskrona stad. Kvarnen fortsatte att arrenderas ut till olika personer. År 1899 fanns i kvarnbyggnaden fyra par kvarnstenar med grynverk samt sädesrensningsmaskin.[34] Enligt fabriksberättelser från 1905 producerades vid Lyckeby kvarn 604 000 kg mjöl och kli. Kvarnen hade fyra par kvarnstenar, ett vattenhjul/turbin och sex anställda. Som arrendator står N. Olsson som vid samma tid stod som ägare till Augerums kvarn.[35] I Fabriksberättelser 1910 nämns Lyckeby kvarn endast tillsammans med Augerums kvarn och gör så tills produktionen i kvarnen lades ned. År 1920 fanns fyra par stenar och en vattenturbin. År 1935 fanns två par stenar, en vattenturbin och två arbetare.[36] På grund av flera olyckliga omständigheter gick verksamheten sämre och de som arbetade vid kvarnen fick växla sina arbetspass mellan Lyckebykvarnen och Augerumskvarnen. När det var högkonjunktur levererades det mjöl till hela Blekinge samt södra Småland. Transporterna genomfördes med kvarnarnas hästar, totalt sju stycken tillsammans, innan de ersattes med lastbilar. Den siste kvarnmästaren vid Lyckeby kvarn hette Viktor Andersson. All förädling och försäljning flyttades över till Augerums kvarn när Lyckebykvarnen lades ned 1939[37] efter att ha försett staden Karlskrona med mjöl i ungefär 200 år. Här går dock uppgifterna isär då kvarnen står med under Augerums Kvarn AB i Industrikalendern 1947.[38] Sedan 1995 är kronokvarnen byggnadsminne nr 65 i Blekinge län.[39]

Karlskrona hade tidigt problem med vattentillgången till stadens invånare. Den 31 oktober 1750 bestämdes genom Kungligt brev att en vattenskuta fick föra vatten från Lyckeby ned till Karlskrona stad.[40] Det finns en beskrivning gjord av Carl Fredrik Fallén från 1825 där han beskriver hur kronovattenpråmar hämtade vatten nedanför kronokvarnen för att sedan frakta vattnet till garnisonen, flottan, övriga offentliga inrättningar samt för stadens behov. Vattnet fördes från kvarnrännan via en mindre ränna till pråmarna (historisk bild 5).[41] Stadens befolkning ökade och sättet att transportera vattnet var inte tillfredsställande. Redan i början av 1800-talet började därför uppförandet av ett vattenledningsverk i Lyckebyån att diskuteras. År 1860 beviljade Rikets ständer ett extra anslag på 354 000 riksdaler för anläggande av en vattenledning från Lyckeby till Karlskrona stad.[42] Vattenledningsverket placerades invid kronokvarnen. Byggnadsarbetet startade i maj 1861 och anläggningen stod klar 1863. Den bestod av två bassänger där vattnet filtrerades genom sandfilter, så kallade silbäddar, brunn för renat vatten och inne i kronokvarnen placerades en pump som drevs med hjälp av en vattenturbin.[43] På området uppfördes ett maskinhus med plats för

[33] Karlsson 1949, s. 28
[34] Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Blekinge, Lösen, 1899 nr 33534
[35] Fabriksberättelser 1905
[36] Fabriksberättelser 1910, 1920, 1935
[37] Lyckeby Gille 1986, nr 1 Lyckeby kronokvarn
[38] Hessler (red), 1947, s. 111
[39] Skiöld 2005, s. 2
[40] Lyckeby Gille 1986, nr 1 Karlskrona vattenverk
[41] Karlsson 1949, s. 20–21
[42] Lyckeby Gille 1986, nr 1 Karlskrona vattenverk
[43] Andersson 2013, s. 18

ångpanna och ångmaskin som drev en pump (historisk bild 10).[44] Därtill en huvudledning som var nästan nio kilometer lång.[45] Den beräknade leveransen var högst 1 200 kbm vatten per dygn.[46] Det var det tredje vattenverket i landet som uppfördes med den nya tekniken. Efter en tid visade sig emellertid verket för litet och Kronan, som var ägare av vattenverket, överlät efter förhandlingar ägandet till Karlskrona stad från och med år 1899. I anslutning till övertagandet anlades två nya filterbassänger (historisk karta 12 & historisk bild 14), ett nytt råvattenintag samt två nya pumpar installerades, en ångdriven och en turbindriven.[47] Ett nytt maskinhus hade uppförts invid kronokvarnen där ångpannor installerades som skulle överta driften av anläggningen när det gamla maskinhuset fick ge vika för nya bassänger. Intill maskinhuset hade en 26 meter hög skorsten murats upp av Skromberga radialtegel (historisk bild 13 & 15).[48] År 1918 fanns två ångpannor i maskinhuset samt ett maskinrum i kronokvarnens södra delar innehållandes tre ångmaskiner, en om 80 hk och två om 35 hk samt tre dubbelverkande kolvpumpar. Utöver ångmaskinerna drevs detta av turbiner, en med en effekt på 80 hk och två på 35 hk vardera. Det fanns ytterligare en turbin med en effekt på 80 hk som drev kvarnverksamheten.[49] År 1929 var det dags för nya ombyggnationer då vattenverket bland annat skulle utrustas med kemisk rening av råvattnet.[50] En av de nya byggnader som uppfördes var en kemikaliebyggnad och de bassänger som anlagts år 1900 byggdes om och fick en överbyggnad av trä (historisk bild 21).[51] Vid samma tid blev anläggningen elektrifierad, tidigare drevs den med hjälp av ånga. Inne i kvarnbyggnaden installerades en kraftstation (historisk bild 22) och den tillbyggnad som finns på byggnadens östra sida kom att inrymma ställverket.[52] Under åren har flera om- och tillbyggnader utförts, bland annat genomfördes 1948 en ombyggnad av dammen där delar av trä byttes ut mot järn och betong och en första laxtrappa installerades.[53] Än idag förser Lyckebyån Karlskronaborna med vatten. Till anläggningen hör även en dammanläggning vid Havsjön[54] som även den beskrivs i det här dokumentet. Idag levererar kraftstationen ca 30 % av anläggningens elförbrukning.[55]

På området, invid kronokvarnen, finns ett bostadshus av sten som ska vara uppfört 1718 som kvarnmästarbostad (historisk bild 13). I brandförsäkringsverkets brandförsäkring från 1899 står dock att huset ska vara uppfört 1810 men det kan inte stämma eftersom det finns med på äldre kartor (historisk karta 4, 6 & 7).[56] Bostadshuset ingick i köpet när Karlskrona stad övertog anläggningen och fick tjäna som vattenverkets maskinmästarbostad. År 1918 innehöll byggnaden sju rum och kök, källare, sex kakelugnar, två järnspisar och en murad bakugn.[57] År 1947 bestod byggnaden av en våning med bostad om fyra rum och kök samt en vindsvåning innehållandes tre

[44] Andersson 2013, s. 20
[45] Andersson 2013, s. 14, 18
[46] Ejdestam (red), 1947, s. 381
[47] Andersson 2013, s. 22
[48] Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Blekinge, Lösen, 1899 nr 33534
[49] Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Blekinge, Lösen, 1918 nr 48309
[50] Ejdestam (red), s. 381
[51] Andersson 2013, s. 32
[52] Johansson, f d VA-chef vid Karlskrona vattenverk
[53] Andersson 2013, s. 46
[54] Ejdestam (red), 1947, s. 381
[55] Johansson, f d VA-chef vid Karlskrona vattenverk
[56] Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Blekinge, Lösen, 1899 nr 33534
[57] Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Blekinge, Lösen, 1918 nr 48309

vindsrum, därtill fanns en källare. Boende i maskinmästarbostaden vid den här tiden var maskinmästare (sedan 1943) Gunnar Svensson (f 1910), hans maka Nanna (f Andersson 1915) och deras två söner Hans Gunnar (f 1940) och Stig Åke (f 1943). Byggnaden ska även ha tjänstgjort som telestation under en tid.[58] Strax söder om kvarnbyggnaden fanns ytterligare ett bostadshus, detta av timmer och det står i brandförsäkring från 1899 att det ska vara uppfört 1845 och fungera som mjölnarbostad.[59] Denna byggnad finns dock med på kartor från 1783 (historisk karta 5) och 1784 (historisk karta 6). År 1918 innehöll bostadshuset sex rum och tre kök, en vit och fem gula kakelugnar samt åtta järnspisar.[60] Byggnaden fanns fortfarande kvar 1969 (historisk karta 1969). Båda byggnaderna syns på historisk bild 10 och 15.

Stenpappersbruk och färgeri

Det är många verksamheter som genom åren funnits invid Lyckebyån och vattenfallet, inte bara kronokvarnen och vattenverket. Närmast intill, och söder om, kronokvarnen, uppfördes Lyckeby stenpappersbruk. Dess två byggnader stod färdiga år 1787 och var uppförda av korsvirke och tegel, ett bostadshus (historisk bild 25) och en fabrik. I brandförsäkringar från 1899 står dock att bostadshuset är uppfört 1810.[61] Det finns dock med på karta från 1793 (historisk karta 7). Stenpappret var en ny uppfinning som skulle skydda fartygen mot vatten och eld, uppfinnare var doktor Arvid Faxe som var amiraltetsmedicus vid Flottan i Karlskrona. Stenpappersbruket kom dock bara att vara i drift ett år då en allvarlig farosot utbröt på Flottans fartyg och alla tillgängliga lokaler togs i anspråk i sjukvårdens tjänst, så även stenpappersbrukets lokaler. Majoren mekanikus Fåraeus innehade sedan fabriksbyggnaderna under en tid och där bedrev han diverse verksamheter. År 1800 startade fabrikör Fabian Philip ett färgeri i lokalerna (historisk karta 9 & 10). På 1840-talet drevs färgeriet av fabrikör G Håkansson, samme man som köpte det gamla manufakturverket som låg norr om bron för att använda som stamp. Färgeriet drevs senare av fabrikör Elmqvist. Området övertogs senare av det som skulle bli Karlskrona vattenverk. Fabriksbyggnaden revs år 1900 medan bostadshuset, kallats Qvisthem, fick stå kvar några årtionden till (historisk karta 11 och historisk bild 14 & 26).[62] Qvisthem är på karta från 1793 uppmärkt som Doctor Faxes bostadshus (historisk karta 7). Byggnaden bestod av två våningar och 1947 inrymde den 4 lägenheter om tillsammans 14 rum och 4 kök. På nedre våningen fanns förstuga samt lagerrum. Två av rummen användes som laboratorium av Karlskrona vattenverk (historisk bild 26). Intill fanns ett uthus av trä som bland annat innehöll tvättstuga.[63] Byggnaderna syns på historisk bild 10.

Segelduksfabrik

Längre ned efter ån inköptes år 1785 den gamla bryggeritomten (historisk karta 5) av Kronan och befintlig fabriksbyggnad byggdes om till Lyckeby segelduksfabrik (historisk bild 10). Fabriken skulle förse Kronan med segelduk och den som skulle driva fabriken var fabrikör Fabian Philip som, som tidigare nämnts, även kom att driva färgeriet som låg norr om segelduksfabriken. Mitt emot segelduksfabriken, på åns östra sida, ligger Bleketomten som fått namn efter det blekeri som

[58] Ejdestam (red), 1947, s. 381
[59] Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Blekinge, Lösen, 1899 nr 33534
[60] Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Blekinge, Lösen, 1918 nr 48309
[61] Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Blekinge, Lösen, 1899 nr 33534
[62] Lyckeby Gille 1986, nr 3 Lyckeby handpappersbruk
[63] Ejdestam (red) 1947, s. 381

låg på platsen (historisk karta 10). I blekeriet blektes segelduksväven som tillverkats i segelduksfabriken.[64] Segelduksfabriken gick bra och hade omkring 100 anställda samt flera hundra av Karlskronas fattiga invånare som spann garn till fabriken.[65]

Stenvalvsbro

Mellan kronokvarnen och vattenfallet, precis invid kronokvarnens norra gavel, uppfördes under åren 1784-1790 en ny stenbro[66] (historisk karta 6 & 8) och enligt muntlig tradition ska den vara uppförd av ryska krigsfångar.[67] Bron ritades och konstruerades av överdirektören vid örlogsvarvet Daniel af Thunberg (historisk bild 7) och den uppfördes med ett stort spann med två välvda kanaler vid sidan som skulle förse industrierna med det vatten de behövde till deras kraftförsörjning.[68] Flera renoveringar har genomförts under åren, den senaste 1973. Bland annat har brons ursprungliga stenräcken försvunnit då den har breddats för att ge plats åt gångvägar och den har asfalterats.[69] Bron är pampig och har genom åren avbildats tillsammans med kronokvarnen, både på målningar och på fotografier (historisk bild 9, 10, 11, 12, 16 & 17). Stenbron i Lyckeby är ett exempel på den högtstående vattenbyggnadsteknik som utvecklades i Sverige under 1700-talet och sedan 1995 är bron byggnadsminne nr 66 i Blekinge län.[70]

Kronosmedja och manufakturverk

Vid 1700-talets senare del behövde Karlskrona örlogsvarv en större smedja till olika sorters smiden och förslaget kom att anlägga en kronosmedja invid dammbyggnaden vid Lyckeby där det fanns överskott på vattenkraften. Anläggningskostnaderna beräknades till 4 000 riksdaler, pengar som beräknades bli intjänade på ett par år då smedjan kunde återanvända materialet av gamla och kasserade järnkanoner. Smedjan kom att uppföras vid åns östra strand, mellan vattenfallet och stenbron och stod färdig 1785 (historisk karta 5). I besiktningsprotokoll utfört 1793 inför brandförsäkring anges att det fanns smedja, kolbod, järnbod, två smedstugor samt avträdeshus. Smedjan var 42 alnar och 21 tum lång, 19 alnar bred, 7 alnar och 9 tum hög till takfoten och till takåsen ytterligare 10 alnar och 6 tum. Långväggen mot ån samt halva södra gaveln var uppförda av korsvirke och bräder, den andra långväggen samt hälften av den södra gaveln bestod av berget som reveterats med gråsten, den norra gaveln var uppförd av gråsten. Invändigt var smedjan utrustad med en stångjärnshammare, en kniphammare, tre spikhammare, fem härdar, bälgar, en del av trä och en del av läder. Hela anläggningen drevs med hjälp av fem vattenhjul (historisk bild 8). Längs med smedjans yttre vägg fanns en vattenränna som var 58 alnar lång, 4 alnar bred och 2 alnar hög och som vilade på uppståndare och hammarband av trä. Anläggningen utarrenderades samma år som den uppfördes till Magnus Cosswa, adlad Anckarsvärd,[71] som även arrenderade kronokvarnen vid den här tiden. Cosswa var överdirektör vid örlogsvarvet och assistent till Daniel af Thunberg, senare blev han landshövding över Kalmar län samt Öland.[72] År 1792 övertogs

[64] Lyckeby Gille 1986, nr 4 Lyckeby segelduksfabrik
[65] Olsson 2016, s. 22
[66] Lönnbom, (red) 2019, s. 87
[67] Offerman, Lyckeby Gille 1953, s. 91-92
[68] Lönnbom (red) 2019, s. 87
[69] Lönnbom (red, 2019, .s 87
[70] Lönnbom (red) 2019, s. 87
[71] Persson 2013, s. 2, 4
[72] http://www.mattiasloman.se/forskning/index.php?title=Anckarsv%C3%A4rd_nr_116 (2019-03-05)

arrendet av majoren mekanikus J. Lidström som även han hade arrendet på kronokvarnen. Lidström hade fått privilegiet att inrätta en mekanisk inrättning för förädling av gjutstål, järn och andra metaller. Ett manufakturverk uppfördes invid kronosmedjan år 1793-1794 (historisk karta 7 & 8). Lidström blev senare adlad och tog namnet Lidströmer. År 1808 avled Lidströmer och en inventering genomfördes och av den kan vi utläsa att kronosmedjan med tillhörande byggnader fanns kvar men här får vi även manufakturverkets byggnad beskriven. Huset var uppfört i timmer i två våningar med en underbyggnad, typ källare, av korsvirke och brädor och med dörr. Den var 15,5 alnar lång, 10 alnar och 15 tum bred, 13 alnar och 3 tum hög. I underbyggnaden fanns vattenhjul med hjulstock och tillhörande axlar, kron- och stjärnhjul som drev slipverket som fanns på övre våningen. På första våningen fanns två rum varav det ena användes till sliperiet. Byggnaden värmdes upp med hjälp av de kakelugnar som fanns i densamma. Mellan smedjan och berget fanns en tillbyggnad på manufakturverket som var 9 alnar lång, 6 alnar och 6 tum bred och 6 alnar hög.[73] Det finns uppgifter som säger att manufakturverk och smedja övertogs av majoren mekanikus Fåraeus efter Lidströmers bortgång 1808. Fåraeus ska även haft arrendet på kronokvarnen. Efter 10 år överlät han verksamheten till lagmannen Mannerstam. När verksamheten i smedjan upphörde omkring år 1840 köpte fabrikör G Håkansson manufakturverkets byggnad som kom att användas som stampverk för hans färgeriverksamhet som låg bredvid Kronokvarnen. Smedjebyggnaden revs ganska omgående.[74] Här går uppgifterna isär. I gamla handlingar så framkommer det att det var svårt att få någon som ville arrendera byggnaderna och att man därför år 1819 ville, efter en värdering, utlysa smedjan med tillhörigheter till försäljning till högstbjudande som sedan fick riva och flytta alltsammans från platsen.[75] Vad som verkligen skett är svårt att veta men manufakturverket tycks ha drivits vidare och smedjan revs men om det skedde omkring 1820 eller 1840 är oklart. Under 1800-talets senare del ska det på platsen ha uppförts olika byggnader i vilka det drivits olika företag så som stensliperi, hattfabrik och stärkelsefabrik (historisk karta 11 och historisk bild 16, 17 & 18). 1905 brann byggnaderna ned och sedan dess har platsen, som i folkmun kallas för Smedjebacken och ibland för Stampalyckan, varit tom (historisk karta 12 och historisk bild 20).[76] För den som vill fördjupa sig mer i kronosmedjan och manufakturverket med tillhörande byggnader rekommenderas Blekinge museums rapport 2013:13, Kronosmedjan i Lyckeby – Genomgång av arkivhandlingar.

Bryggeri

Norr om bron och på åns västra strand uppfördes år 1860 ett bayerskt ölbryggeri av handlare G Berggren (historisk bild 18, 19 & 20). Bryggeriet såldes 1907 och verksamheten flyttade in till Karlskrona. År 1913 såldes byggnaderna till Svenska Potatismjölsfabriken som senare ombildades till AB Svenska Stärkelsefabriken (historisk karta 12). Den största om- och tillbyggnaden genomförde 1958. Byggnaderna är idag rivna och ersatta med bostadshus.[77] I Sveriges bebyggelse benämns tomten som Kvarnbacken. [78]

[73] Persson 2013, s. 8-11
[74] Lyckeby Gille 1986, nr 2 Lyckeby kronosmedja
[75] Persson 2013, s. 14-15
[76] Lyckeby Gille 1986, nr 2 Lyckeby kronosmedja
[77] Lyckeby Gille 1986, nr 7 Lyckeby Stärkelseförädling AB – Glykosfabriken
[78] Ejdestam (red) 1947, s. 340

Beskrivning av miljön

Redan under tidigt 1800-tal vet man att miljön har inspirerat konstnärer och senare fotografer till att avbilda densamma. Än idag är miljön vacker med kronokvarnen i förgrunden och med den pampiga bron och kvarndammen med sitt vattenfall i fonden.

Dammkroppen sträcker sig över vattnet i en bågform från åns östra strand för att ansluta mot bron, invid västra sidan om dess stora valv (bild 1 & 8). Den har förändrats något genom århundradena men i grunden är det den dammkropp som uppfördes på platsen på 1770-talet. Den har dock förstärkts med betong och järn under renoveringar som bland annat genomfördes 1948. Det östra landfästet är uppbyggt som en skalmursdamm som är kallmurad och som har en tätkärna av lera, morän eller dylikt. Den västra delen av dammkroppen är även den uppbyggt som en skalmursdamm. Denna del av dammkroppen är gräsbevuxen uppe på krönet (bild 8 & 15) och via denna nås en avsats av metall som sträcker sig ut över vattnet och som kan användas vid inspektion (bild 16) samt den spettlucka som reglerar vattenintaget till en fisktrappa (bild 16 & 17). Öppningen mellan dammfästena består av en överfallsöppning som skapar ett vackert vattenfall (bild 1). Dess kanter är gjutna och så är troligen fallets botten också. Strax uppströms överfallsöppningen växer vattenväxter som förhöjer upplevelsen av vattenfallet.

Väster om dammkroppen finns en tilloppskanal för det vatten som tidigare användes för kvarnens vattenhjul och idag till turbindrift och annat (bild 8). Kanalen är stensatt på båda sidor, den västra sidan av kallmurad natursten med en pågjuten klack (bild 17) och den östra sidan består av själva dammkroppen som tycks vara pågjuten av betong och i två nivåer (bild 8). Intaget regleras med hjälp av tre spettluckor av trä och metall som sitter i en ram av betong (bild 8, 9 & 10). Vid själva intaget finns ett rensgaller som ska stoppa skräp från att följa med in i byggnaden (bild 11). Genom ett valv i bron sträcker sig en gjuten ränna (bild 12).

Invid kvarnfallets västra sida ansluter en fisktrappa (bild 1, 2, 7 & 14) genom en på dammkroppen pågjuten del och som slutar vid den spettlucka som finns uppströms på dammkroppens västra sida. Via spettluckan regleras vattenintaget till fisktrappan (bild 17). Fisktrappan börjar mitt under den intill liggande bron, i dess stora valv.

Bron är murad av natursten, huggen sten och tegel (bild 21). Den har ett stort valv och öster om detta finns två mindre öppningar som har kunnat användas för passage från kronosmedjan till den kolbod som låg placerad söder om bron. Väster om det stora valvet finns också två mindre valv, ett som använts för passage och som idag troligen används som förråd och är stängt med en dörr på kvarnsidan och förbyggd på sidan mot dammen (bild 13), och ett som har använts och som fortfarande används som passage för det vattenintag som leder in i kronokvarnens byggnad (bild 21 &22). Väster om kvarnbyggnaden finns ytterligare ett valv. Det fungerade tidigare som oljebod men för några år sedan slogs den norra väggen ut och en ny passage uppstod som kan användas av vattenverkets personal när de behöver nå vattenintagen som finns på andra sidan av bron (bild 44 & 45). Bron har moderniserats under åren genom att de gamla stensatta broräckena har tagits bort för att ge plats åt de gångvägar som idag finns på var sida om den asfalterade körbanan. På var sida om bron sträcker sig räcken av järn. Stenbron har beteckningen Lösen 67:1 i fornminnesregistret

men är ingen fornlämning då den fortfarande är i drift utan klassas som övrig kulturhistorisk lämning och är byggnadsminne sedan 1995.

Mellan dammkroppen och bron finns på var sida om fallet ytor som tidigare varit bebyggda. På åns östra sida fanns tidigare en kronosmedja som senare kom att ersättas av ett manufakturverk vars byggnad under åren inhyst olika verksamheter. Smedjan ska ha rivits redan på 1840-talet och manufakturverksbyggnaden förstördes vid en brand 1905 och efter det har tomten förblivit tom på byggnader. Vid platsen norra del ligger dammkroppen som en del av en mur, på den västra sidan är åkanten stenskodd med en fyra meter hög kallmur (bild 2). Här går stenskoningen in på två ställen (bild 4) och där har troligen tidigare funnits turbiner då inmatning av vatten skedde via en träränna som började vid dammkroppens östra fäste (historisk bild 16 & 18). Invid dammkroppen finns en sten med metallfäste, den har fungerat som stöd invid trärännan. Vid arkeologiska förundersökningar som utförts på området har välbevarade lämningar i tegel och sten hittats efter kronosmedjan och senare verksamheter. Bland annat en grund efter smedjan, 25 x 15 m i NÖ-SV riktning samt yngre byggnadslämningar som var placerade på de äldre. På tomtens norra del påträffades bland annat tegelgolv som tros vara rester efter den filverkstad som Lidströmer uppförde norr om, och i anslutning till kronosmedjan.[79] Dessa lämningar är idag inte lätta att se då de åter gömmer sig under jordlagren. På tomtens östra sida finns murade rester efter byggnader och minst tre rester av härdar av tegel som delvis går att se (bild 5 & 6). Mot tomtens södra sida ansluter stenbron (bild 3). Kronosmedja och manufakturverk, är registrerade som Fornlämning Augerum 244 i Fornlämningsregistret.

På åns västra sida men öster om dammkroppen finns ytterligare en obebyggd tomt som är väldigt liten till ytan och som består av en plan gräsyta. Området innesluts mot norr och väster av dammkroppen som på platsen är ca fem meter hög, mot söder av stenbron och mot öster av ån. Åkanten är stenskodd av en kallmur och har en gjuten kant vid den del som sträcker sig under själva bron (bild 14). På tomten påträffades rester av en husgrund bestående av en mur vid en arkeologisk utredning 2013. Den var kallmurad av stora stenblock och ca 9 meter i NÖ-SV och 0,5 meter bred [80] och belägen 3 - 3,5 meter från kanten vilket tyder på att det är en innervägg.[81] Kring muren fanns raseringslager med tegelbitar samt tegelbrockor med bruk. Lämningarna tros vara efter den byggnad som syns på akvarell från omkring år 1800.[82] Av detta syns idag inget ovan jord. Kvarngrunden är fornlämning Lösen 183 i fornminnesregistret.

Söder om stenbron och intill densamma finns kronokvarnen från 1721. Den har, som tidigare beskrivits, genomgått en del moderniseringar genom åren men till största del har byggnadens exteriöra utseende bevarats sedan slutet av 1700-talet (bild 23, 24, 25 & 26). Ett tillbyggt maskinhus med tillhörande skorsten har tillkommit på den västra långsidan (bild 42 &43). På byggnadens östra sidan har en ställverksbyggnad samt en cylinderformad byggnad för turbindriften tillkommit (bild 20). Byggnaden är uppförd i tegel med en fasad av kalkputs som målats i en gul kulör. Sadeltaket är täckt med tegel och fönster och dörrar är målade i en röd kulör. Byggnaden är exteriört i mycket

[79] Ohlsson 2013, s. 5, 10
[80] Ohlsson 2013, s. 5
[81] Ohlsson 2013, s. 10-11
[82] Ohlsson 2013, s. 5

bra skick då den genomgick en restaurering under 2005. Inne i byggnaden finns inget bevarat efter kvarnverksamheten däremot så finns turbin och generator kvar som installerades 1938[83] i kvarnbyggnadens södra del (bild 36, 37 & 38). Till största delen används byggnaden idag som förråd. Kronokvarnens byggnad är byggnadsminne sedan 1995.

Väster om kvarnbyggnaden finns den kvarnmästarbostad och senare maskinistbostad som ska vara samtida med kvarnbyggnaden bevarad. Den används fortfarande som bostadshus (bild 46 & 47). Söder om kvarnbyggnaden finns resterande byggnader som tillhör Karlskrona vattenverk (bild 19 & 47). De äldsta uppfördes 1929 (bild 48) och området har sedan under åren byggts om och till.

Hela området ingår som en del av världsarvet ”Örlogsstaden Karlskrona”.

Kulturhistorisk värdering

Kvarn med beståndsdelar

Byggnaden är uppförd som en del av den militära organisationen under tidigt 1700-tal. Trots de förändringar som gjorts under århundradena, har kronokvarnen till största del sitt exteriöra utseende bevarat sedan slutet av 1700-talet. Invändigt finns inget av det ursprungliga kvarnmaskineriet bevarat men däremot finns kraftstationsinredning och dess maskineri bevarat från 1929. Kronokvarnen är en av de första industrierna som startade i Lyckeby och som därmed är en föregångare som banade väg för Lyckeby som industriort. På 1700-talet bedrevs kvarnverksamheter oftast i mindre skala men här i kronokvarnen bedrevs en storskalig verksamhet som var ovanligt för sin tid. Kvarnen ingick senare som en del av Blekinges två handelskvarnar i slutet av 1930-talet och början av 1940-talet. Kronokvarnen är byggnadsminne sedan 1995. Sammantaget ger det här byggnaden ett *högt kulturhistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Dammen och dammkroppen är välbevarade och till stor del ursprungliga sedan ombyggnaden på 1770-talet. Även intagskanalen till kvarnbyggnaden är till stor del bevarad. Dessa ingår inte i byggnadsminnet, de har dock ett *högt kulturhistoriskt värde* eftersom de ökar förståelsen för vattenkraftens betydelse för den industriella utvecklingen på platsen och de är en omistlig del av kvarnanläggningen och dess historia.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön visar en historisk kvarnmiljö med kvarnbyggnad, mjölnarbostad, dammkropp samt lämningar efter kronosmedja och andra byggnader som vittnar om den verksamhet som funnits på platsen och som har varit av stor betydelse för Lyckebys tidiga industrihistoria där kvarnverksamhet och andra industriella verksamheter pågått under många århundraden. Industrierna har dessutom medfört att Lyckeby har vuxit som samhälle och platsen kan därför tillskrivas ett samhälls- och lokalhistoriskt värde samt ett traditionsvärde. Det som kanske sticker ut från en vanlig historisk kvarnmiljö, är att här drevs en storskalig kvarnverksamhet vilket medför att kvarnbyggnaden är, för sin tid, större än normalt. Platsen vittnar även om vattnets betydelse i industriella tillverkningsprocesser och som energikälla. Kvarnens historia som kronokvarn samt den före detta

[83] Andersson 2013, s. 40

kronosmedjan vittnar om hur viktigt det under 1700-talet var att få fram de varor som krävdes för att försörja Sveriges kronas försvarsverksamhet. Därmed har platsen även ett stort militärhistoriskt värde.

Den vackra stenbron i Lyckeby är ett exempel på den högtstående vattenbyggnadsteknik som utvecklades i Sverige under 1700-talet. Även bron är byggnadsminne sedan 1995 och har ett *högt kulturhistoriskt värde*.

Mellan bron och dammkroppen finns lämningarna efter kronosmedja och manufakturverk på åns östra sida och på dess västra sida finns lämningar efter en byggnad som tros ha varit en kvarn. Lämningarna efter byggnaderna ökar förståelsen för hur viktig platsen varit för industriell verksamhet och för vattnets betydelse för att verksamheterna kunde existera. Platserna är registrerade som fornlämningar Augerum 244 samt Lösen 183 och har ett *kulturhistoriskt värde*.

Christopher Polhem, en svensk uppfinnare som anses vara den svenska mekanikens fader, var ansvarig för uppförandet av kvarnbyggnaden. Han var också den som först lyckades konstruera en fungerande dammbyggnad på platsen. Damm och kvarn omarbetades sedan av överdirektören vid örlogsvarvet, Daniel af Thunberg, en man som haft stort inflytande över konstruktion och byggande av vattenanknutna miljöer i Sverige och Finland så som exempelvis sluss- och dockanläggningar. Båda dessa herrar har haft en stor betydelse som arkitekter, uppfinnare och konstruktörer till den svenska industrins tekniska utveckling och att de varit ansvariga för uppförande och omarbetning av kvarn-, bro- och dammbyggnaderna på platsen ger platsen ett teknik- och industrihistoriskt värde samt ett arkitekturhistoriskt värde.

Sammantaget ger platserna en helhetsbild av den industriella verksamhet som bedrivits vid Lyckebyån under flera hundra år och tillskrivs därför ett *mycket högt kulturhistoriskt värde.*

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Helhetsmiljön, som ligger inom världsarvet Örlogsstaden Karlskrona, anses ha ett mycket högt kulturhistoriskt värde och den bör ses som en viktig del av örlogsstadens historia men också som en viktig del av Lyckebys industriella och samhälleliga utveckling. Platsen har *mycket hög känslighet* för ingrepp och bör bevaras intakt och avläsbar.

Kronokvarnen ligger på statslagret som är fornlämning och vid eventuella markingrepp krävs tillstånd enligt KML. Själva byggnaden är byggnadsminne och därmed skyddad och det krävs tillstånd för eventuella ingrepp i densamma. Det här medför att området har *mycket hög känslighet* vid ingrepp och att inga åtgärder eller en extrem anpassning av åtgärder krävs.

Stenbron är byggnadsminne sedan 1995 och därmed krävs tillstånd för eventuella ingrepp i densamma. I beslutet förklaras den som ett enastående exempel på den högtstående vattenbyggnadsteknik som utvecklades i Sverige under 1700-talet. I beslutet står att *Bron får ej flyttas eller rivas. Den får inte heller byggas om eller på annat sätt förändras. Den skall vidare underhållas så att den inte*

förfaller o s v, [84] med andra ord har den en *mycket hög känslighet* för ingrepp och inga åtgärder får utföras.

Dammkroppen och de stensatta tilloppskanalerna är en i mycket bra skick och en viktig del av kvarnmiljön och dess historia. De hjälper till att förklara sambandet mellan vattnet och de verksamheter som bedrivs och som bedrivits på platsen och bör bevaras i sin helhet. De har *mycket hög känslighet* för ingrepp och extrem anpassning av åtgärder krävs.

Mellan dammkroppen och stenbron, på åns östra sida, ligger den tomt där kronosmedjan och senare ett manufakturverk har legat. På platsen finns lämningar efter dessa, både som stenskodd åkant och på land där lämningarna finns i flera lager på varandra. De är lämningar efter en epok av det moderna samhällets framväxt men också av platsens militära historia. Området är klassat som fornlämning Augerum 24 och har *hög känslighet* och *särskild anpassning av åtgärder* krävs. Observera att lämningarna utgör fornlämning och tillstånd behövs enligt KML för att få göra ingrepp.

Mellan dammkroppen och stenbron, på åns västra sida, ligger en liten tomt där lämningar finns efter en byggnad som tros ha varit en kvarn. Platsen är registrerad som fornlämning Lösen 183 och har *hög känslighet* och särskild anpassning av åtgärder krävs. Observera att lämningarna utgör fornlämning och tillstånd behövs enligt KML för att få göra ingrepp.

[84] Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister, Länsstyrelsen Blekinge län, Beslut 1995-06-16, diarienr 221-5448-91

Bilder av miljön

Bild 1. Dammkroppens överfallsöppning som bildar ett vackert vattenfall. Till vänster om öppningen syns en fisktrappa. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Tomten som är belägen på åns östra sida, och som på bilden syns bortom ån, är den plats där kronosmedjan och manufakturverket tidigare låg. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Vid kronosmedjetomtens södra sida ansluter stenbron. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Vid kronosmedjans gamla tomt är åkanterna stenskodda och hörnen förstärkta med järn så att stenarna ska sitta kvar på sina platser. På kanten gick tidigare en vattenränna av trä som levererade vatten till anläggningarnas kraftproduktion. Det är inte omöjligt att det, där stenskoningen går in på två ställen, tidigare funnits turbiner. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Rester av grunder finns på tomtens östra sida. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Lämningar i form av sten och tegel. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Fisktrappan är nedisad vintertid. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Tilloppskanalen och intaget till kvarnen. Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Intaget till vattenrännan styrs med hjälp av tre spettluckor, här sedda från norr.
Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Luckstockar med spettband och luckhakar sedda från söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 11. Före den gjutna vattenrännan sitter ett rensgaller som ska stoppa skräp från att följa med vattnet in i maskineriet. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. På bilden syns den gjutna vattenrännan som sträcker sig genom ett av brovalven. Foto: Helena Lundgren

Bild 13. Ett av de brovalv som finns på åns västra sida, idag igensatt med brädor på brons norra sida. På platsen har lämningar hittats efter det man tror har varit en tidigare kvarnbyggnad. Foto: Helena Lundgren

Bild 14. På den lilla tomten som finns väster om å men öster om dammkroppen har det hittats lämningar efter en byggnad som tros ha varit en kvarn. Bakom den höga muren, tillika del av dammkroppen, finns vattenintaget till kvarnbyggnaden. I förgrunden fisktrappan. Bilden är från 2008 men området ser lika ut idag så när som på de träd som står på tomten. Foto: Petra Torebrink

Bild 15. Den del av dammkroppen som finns mellan ån och tilloppskanalen är gräsbevuxen. Bakom bron skymtar kronokvarnens norra gavelröste. Bilden tagen från norr.
Foto: Helena Lundgren

Bild 16. På kvarnkroppens västra del finns närmast överfallsöppningen, bredvid den en spettlucka som styr vattenintaget till fisktrappan. Foto: Helena Lundgren

Bild 17. Spettlucka vid fisktrappans vattenintag. I bakgrunden syns åns stenskodda kant med en gjuten klack närmast vattenytan. Foto: Helena Lundgren

Bild 18. Lyckebyån nedströms stenbron. Till höger i bild skymtar kronokvarnens byggnad. Mitt emot kvarnbyggnaden är åkanten stenskodd. Foto: Helena Lundgren

Bild 19. Modernare delar av vattenverkets byggnader som ligger söder om kronokvarnen. Foto: Helena Lundgren

Bild 20. Kronokvarnen sedd från öster. Den långa tillbyggnaden innehåller ett ställverk och i den cylinderformade tillbyggnaden finns vattenturbinen. Det rör som syns gå ner i vattnet under den cylinderformade tillbyggnaden är sugröret genom vilket vattnet sugs upp till turbinen. Foto: Helena Lundgren

Bild 21. Stenbron sedd från söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 22. På bilden syns den gjutna vattenrännan komma ut genom brovalvet och ansluta till kvarnbyggnaden. Foto: Helena Lundgren

Bild 23. Kronokvarnen och stenbron sedda från söder. Genom brovalvet skymtar vattenfallet och fisketrappan. Foto: Helena Lundgren

Bild 24. Kvarnens södra gavel. Foto: Helena Lundgren

Bild 25. Årtalet 1718 finns markerat ovanför ett fönster på byggnadens södra gavel.
Foto: Helena Lundgren

Bild 26. Stockändarna som sticker ut genom väggen är täckta med plåt som målats i samma kulör som resterande delar av fasaden. Foto: Helena Lundgren

Bild 27. Kvarnvinden används idag som förråd. Foto: Helena Lundgren

Bild 28. På insidan av vindsfönstren finns stadiga järngaller bevarade. Ger en känsla av att man befinner sig i gammal fängelsebyggnad. Foto: Helena Lundgren

Bild 29. Klotter har skett i alla tider, bara på olika sätt och olika platser. Här finns årtal och namn, bland annat har Gustaf Pettersson besökt eller arbetat på platsen liksom Karlsson och Magnusson. Årtal från 1895 till 1932 kunde vi hitta. Foto: Helena Lundgren

Bild 30. På takstolarnas tvärgående bjälkar finns spår kvar efter transmissionen.
Foto: Helena Lundgren

Bild 31. En vagn är bevarad på vinden. Foto: Helena Lundgren

Bild 32. Byggnaden har delvis byggts om invändigt då mellanvåningen fått lägre takhöjd genom att golvet har flyttats upp och delvis täcker byggnadens gavelfönster. Detta för att ge en högre takhöjd på det nedre planet där det delvis finns en kraftstation. Foto: Helena Lundgren

Bild 33. En del av kvarnbyggnadens södra del som fått en lägre takhöjd på grund av att kraftstationen är placerad på våningen under. Foto: Helena Lundgren

Bild 34. På vägen ner till kraftstationen passerar vi i kvarnbyggnadens södra del detta välvda tak, så typiskt för de tak som finns i kraftstationer och sekundärstationer som uppförts under tidigt 1900-tal. Bakom dörren till vänster i bild döljer sig ett mindre badrum. Foto: Helena Lundgren

Bild 35. Utrymmet där vattenrännan finns inne i byggnaden. Foto: Wilund arkitekter & antikvarier

Bild 36. Från mellanvåningen tar vi spiraltrappan, även den tidstypisk för kraftstations-byggnader, ner till maskinhallen där generatorn finns. Hela rummet utstrålar en kraftstations typiska atmosfär med klinkergolv och kakelklädda väggar, höga fönster som släpper in mycket ljus och en spiraltrappa i hörnet. Den pump som syns till höger om generatorn på en äldre bild är idag bortplockad. Foto: Helena Lundgren

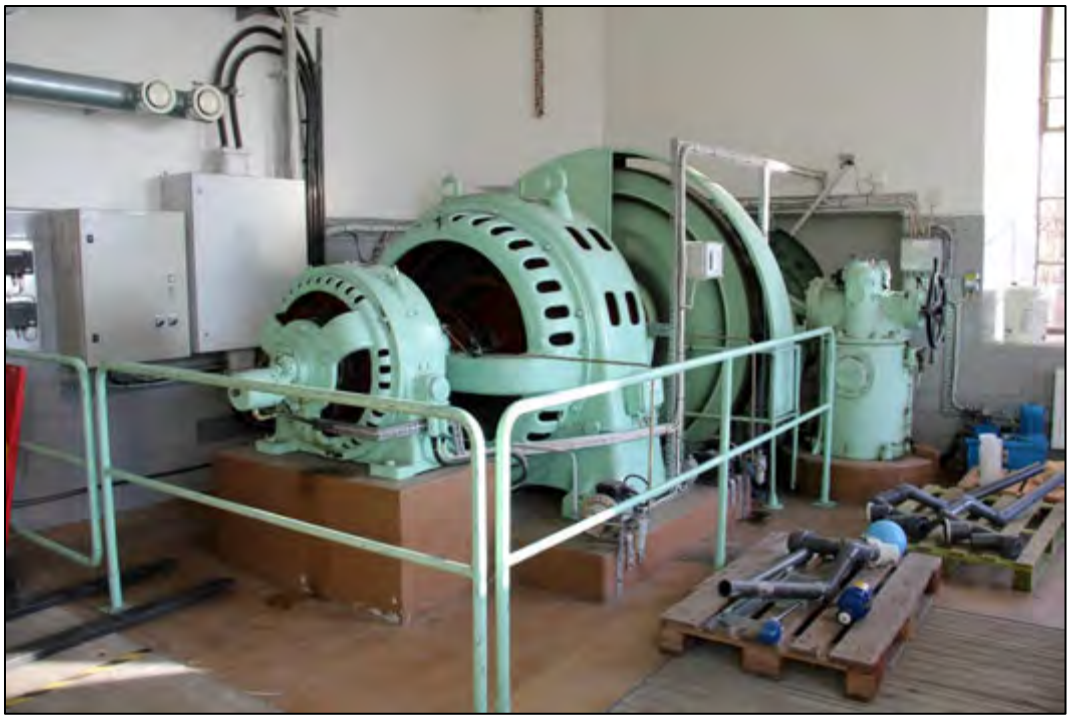

Bild 37. Hjälpgenerator och generator tillverkade vid ASEA i Västerås, bakom dem ett svänghjul och längst bort i väggen finns turbinen, troligen tillverkad vid Nohabs fabriker i Trollhättan. Maskinerna ska vara från 1938 då vattenverkets pumpar elektrifierades. En ny, aktiv turbin har senare ersatt den gamla. Foto: Helena Lundgren

Bild 38. På bilden syns den anordning som styr hur vattenmängden i turbinen regleras. Tillverkad av Nohab.
Foto: Helena Lundgren

Bild 39. Stora delar av kvarnbyggnaden används idag som förråd. Foto: Helena Lundgren

Bild 40. Med hjälp av den kraftiga traversen som finns i taket kan tunga saker lyftas inne i kraftstationen. Även här syns ett bågformat innertak. Foto: Helena Lundgren

Bild 41. I rummet bredvid maskinhallen står en typ av trycktank som var tillbehör till ångmaskinen. Den är märkt Munktells Mek.W.A-bolag, Eskilstuna 1906.

Bild 42. I tillbyggnaden finns idag ett pannrum med tillhörande, modernare skorsten.
Foto: Helena Lundgren

Bild 43. Interiör av pannrummet. Foto: Helena Lundgren

Bild 44. Passage genom bron, tidigare oljeförråd. Bilden visar brons södra sida invid kvarnbyggnaden. Foto: Helena Lundgren

Bild 45. Passage genom bron, tidigare oljeförråd. Bilden är tagen från brons norra sida. Foto: Helena Lundgren

Bild 46. Väster om kvarnbyggnaden finns den gamla kvarnmästarbostaden från 1700-talet bevarad. Den fungerar fortfarande som bostad. Foto: Helena Lundgren

Bild 47. Kvarnmästarbostaden, senare maskinistbostaden, med delar av vattenverket som fond.
Foto: Helena Lundgren

Bild 48. Kemikaliebyggnaden som uppfördes 1929 och byggdes till första gången 1945.
Foto: Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

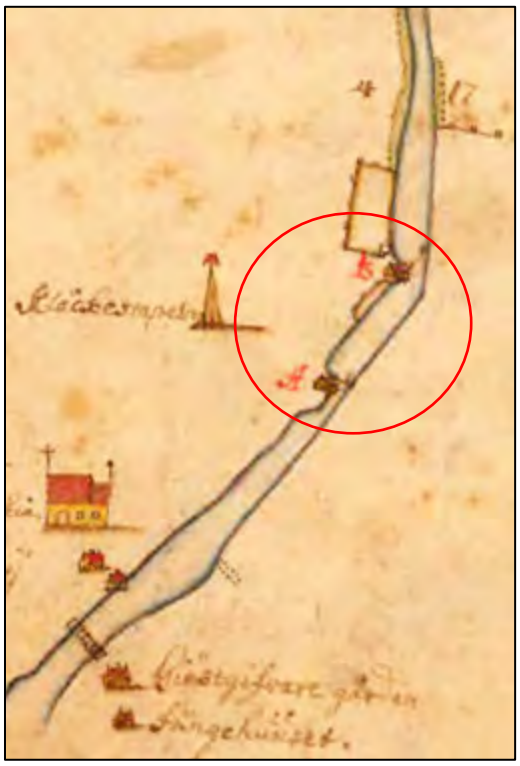

Historisk karta 1. På kartan från 1699 finns de kvarnar utmärkta som fanns på platsen när kronokvarnen började planeras. Den som är märkt A ägdes av amiralen landshövdingen Erich Sjöblad, den som är märkt B ägdes av borgaren Bagge Weinholtz.
Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1

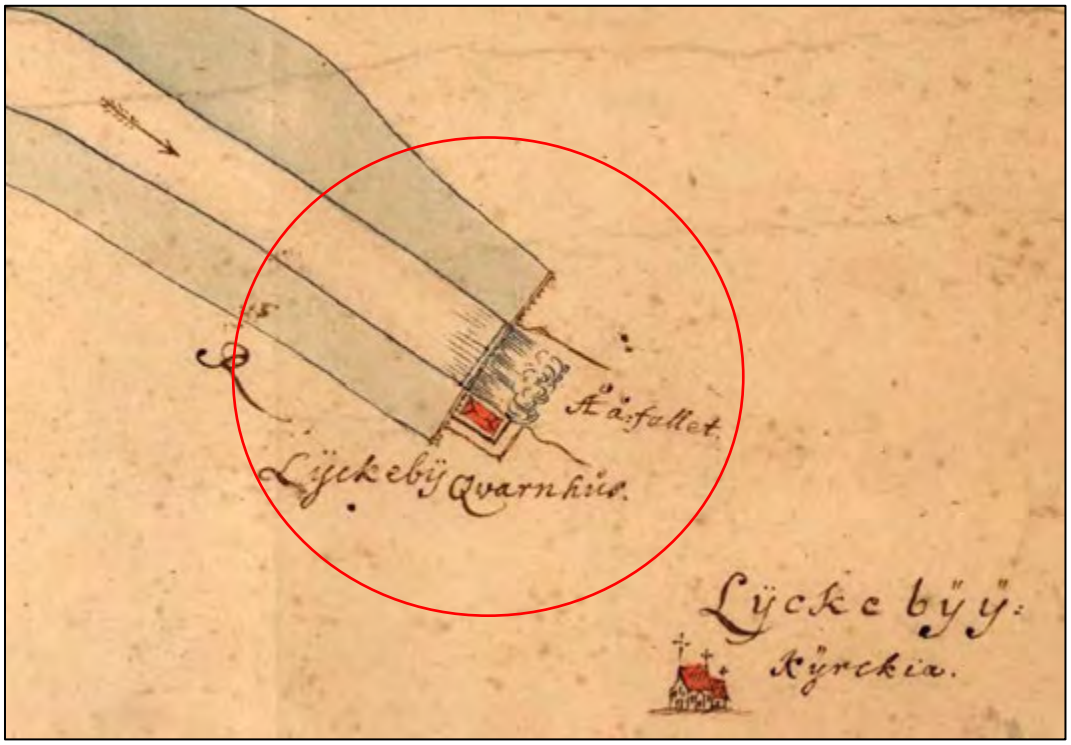

Historisk karta 2. Lyckeby kvarnhus och åfall år 1728. Det finns spekulationer om att detta inte skulle vara kronokvarnen utan en annan, mindre kvarnbyggnad som syns på en akvarell från omkring år 1800 men kronokvarnen finns utritad på en karta från 1731 (Lantmäteristyrelsens arkiv, Karta 1731, Lösens socken I23 1:1) och har då samma placering som på denna kartan. Observera att kartan är vänd åt fel håll, i verkligheten går ån åt väster och inte åt öster. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Karta 1728, 10-LÖS-8

Historisk karta 3. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga delning 1756, Lösens socken Lyckeby nr 1-19 21 24 26-30 35-36 39-45

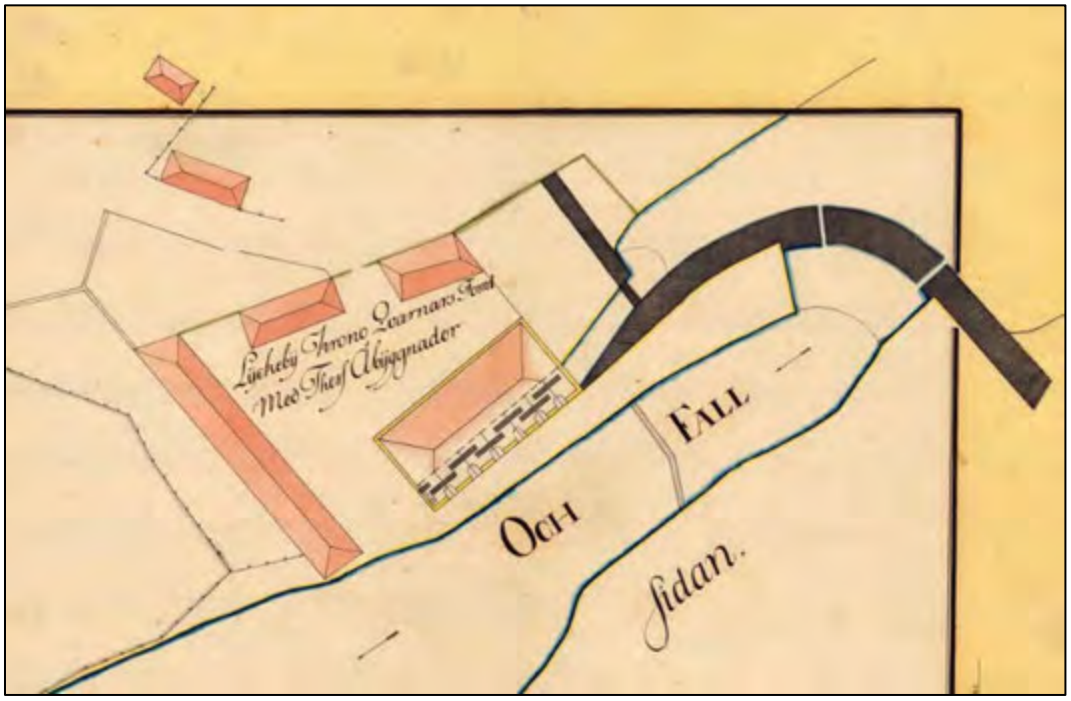

Historisk karta 4. Här är de nya vattenhjulen utmärkta i kvarnbyggnaden och den nya dammkroppen är utritad liksom tilloppskanalen. Bredvid kvarnbyggnaden syns bostadshus och uthus som dock är äldre än kartan. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Avmätning 1779, Lösens socken Lyckeby nr 1-19 21 24 26-30 35-36 39-45

Historisk karta 5. Karta ritad 1783 och avritad 1810. Här finns kronosmedjan med för första gången och stenbron är fortfarande inte uppförd. Nedströms kvarnbyggnaden finns nu ett bostadshus av timmer. Längst till vänster på kartan syns bryggeritomten som är utmärkt på karta från 1786 (Lantmäteristyrelsens arkiv, Avmätning 1786, Lösens socken Lyckeby nr 1-19 21 24 26-30 35-36 39-45). På tomten kom senare en segelduksfabrik att uppföras. Mitt emot låg på den tiden Gästgivaregården. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1782, Lösens socken Lyckeby nr 1-19 21 24 26-30 35-36 39-45

Historisk karta 6. Karta från 1784 där nya landsvägen och stenbron är markerade för framtida bygge. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Vägåtgärd 1784, 10-LÖS-28

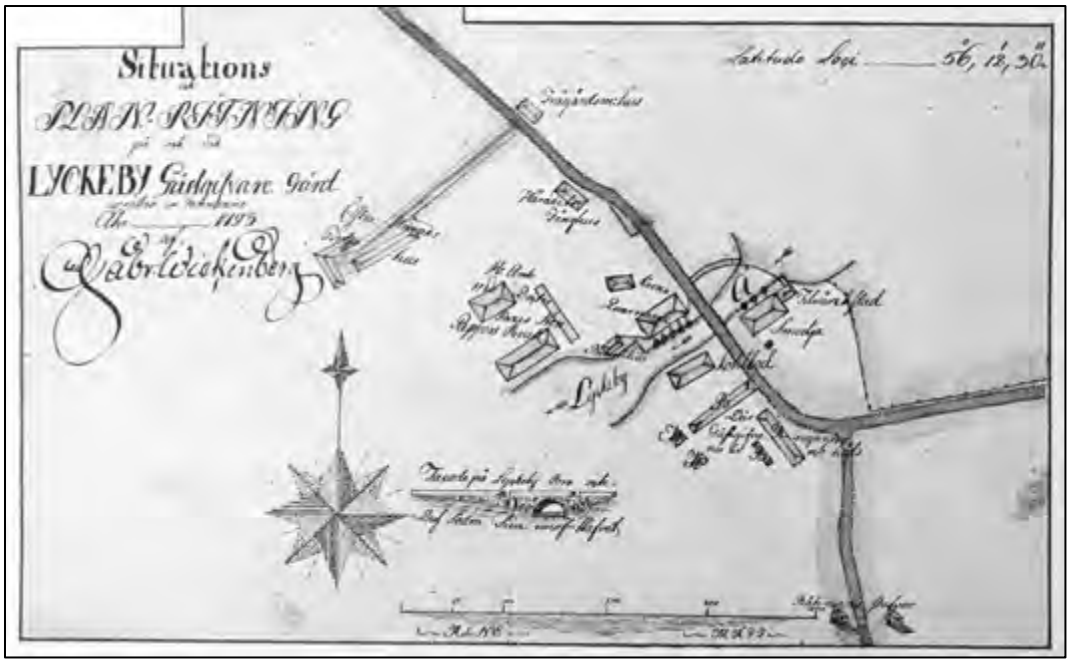

Historisk karta 7. Intill vägen ligger kronokvarnen med tillhörande bostadshus. Söder om den finns Doctor Faxes bostad samt stenpappersbrukets fabrikslokal närmast ån Mitt emot kvarnbyggnaden finns en kolbod och nedanför den flera bostadhus och ekonomibyggnader tillhörande kronosmedjan som ligger norr om vägen invid ån. Kronosmedjans lilla tillbyggnad är utmärkt som filverkstad. Karta: Situationskarta och planritning över Lyckeby Gästgivaregård upprättad 1793 av Gabriel Wickenberg.

Historisk karta 8. Stenbron är färdigbyggd mellan kvarnen och kronosmedjan med tillhörande filverkstad, sydöst om smedjan ligger en liten materialbod. På andra sidan om vägen ligger ett bostadhus, benämnt våningshus, längs med vägen och ett uthus med gaveln mot vägen. Kartan upprättad 1783. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Utstakning 1796, Augerums socken Beseboda nr 1

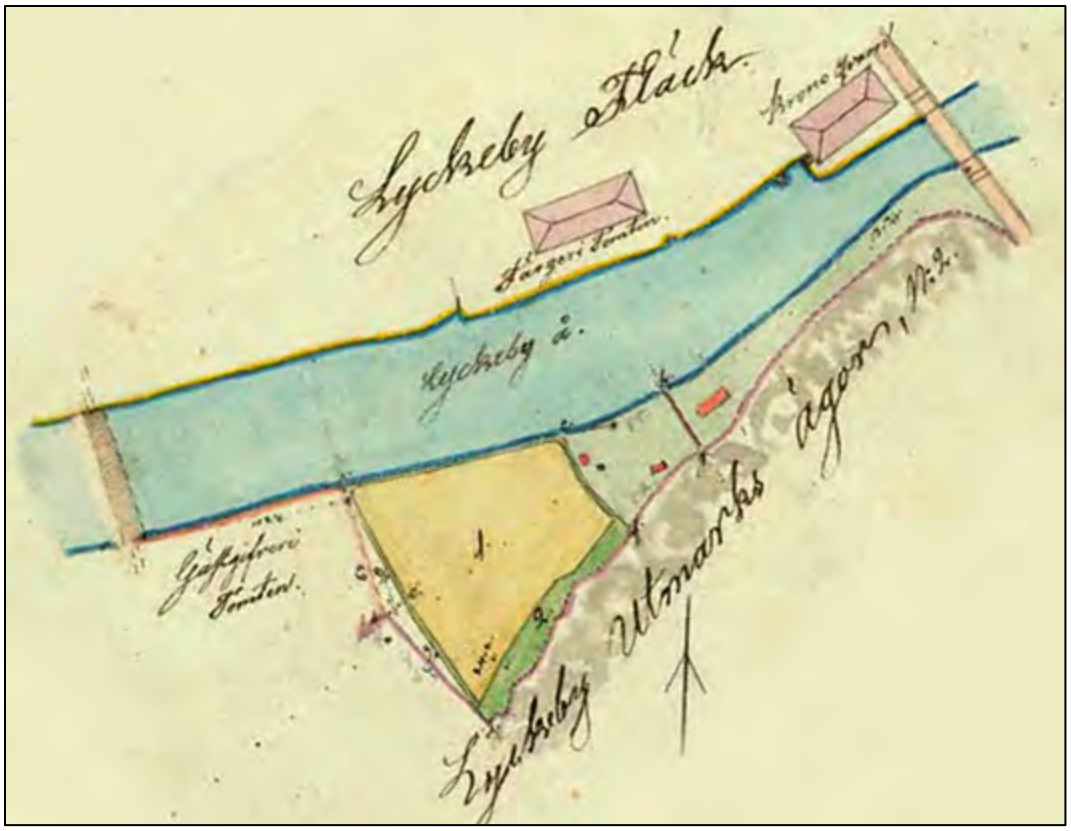

Historisk karta 9. Bredvid kvarnbyggnaden ligger ett färgeri, byggnaden uppfördes som stenpappersfabrik år 1787 och fungerade som konvalecenthem innan den togs i bruk som färgeri omkring år 1800. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, utredning, utstakning av gräns 1843, 10-LÖS-75

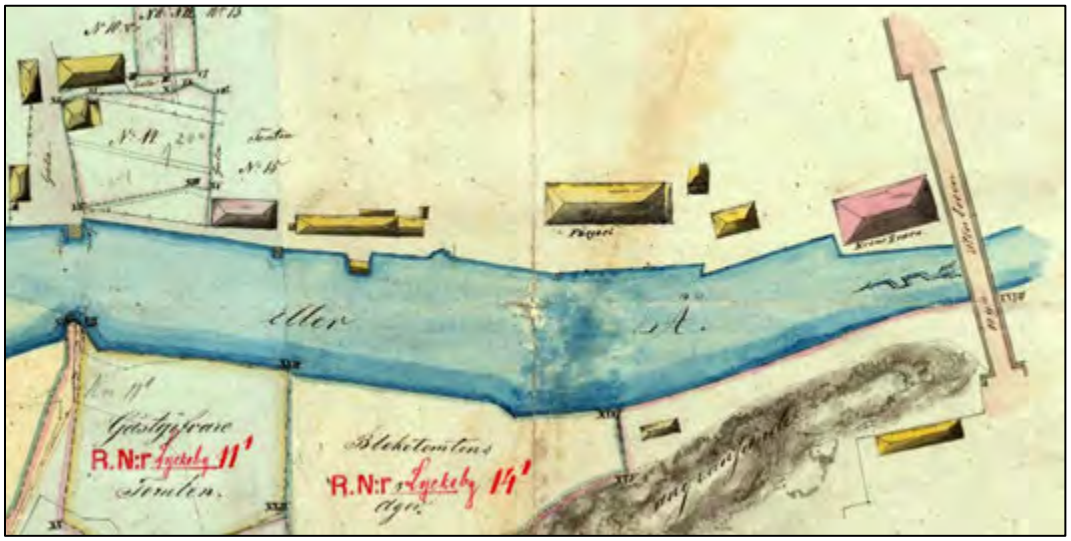

Historisk karta 10. Till höger i bild invid bron ligger kronokvarnen. Den stora gula byggnaden som ligger till vänster om kvarnbyggnaden inrymde ett färgeri. Till vänster om den syns de byggnader som inrymde segelduksfabriken. Mitt emot dessa ligger Bleketomten där det fanns ett blekeri. Varken bostadshuset som tillhörde färgeriet eller det som ligger bakom kvarnen finns med på kartan men båda fanns vid den här tiden. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Rågångsåtgärd 1851, 10-LÖS-85

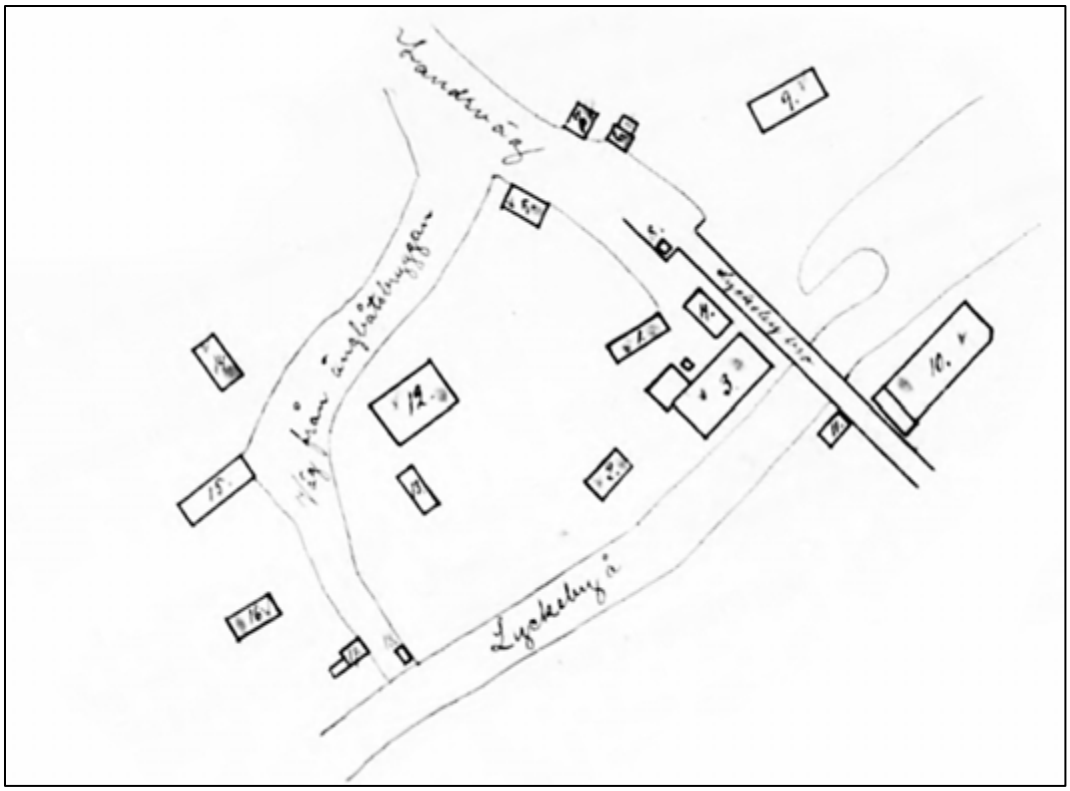

Historisk karta 11. Situationsplan år 1899. 1. Bostadshus, 2. Bostadshus, 3. Kvarnhus, 4. Stall, 5. Häradshäkte, 6. Mjölbod, 7. Bageri, 8. Skjul, 9. Bostadshus, 10. Stärkelsefabrik, 11. Bod, 12. Bostadshus, 13. Uthus, 14. Tingshus, 15. Lada, 16. Bostadshus, 17. Skjul, 18. Väntsal. Karta: Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Blekinge, Lösen, 1899 nr 33534

Historisk karta 12. På karta från 1911 har det på vattenverkets område tillkommit bassänger. På andra sidan vägen har ett bryggeri vuxit upp, senare stärkelsefabrik. Den stärkelsefabrik som låg på gamla smedjetomten är borta, byggnaden förstördes i en brand 1905.
Karta: Lantmäterimyndigheteernas arkiv, Laga skift 1915, 10-LÖS-150

Historisk karta 13. Kartan visar hur området såg ut 1969. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1969, Lösen J133-3F5i71

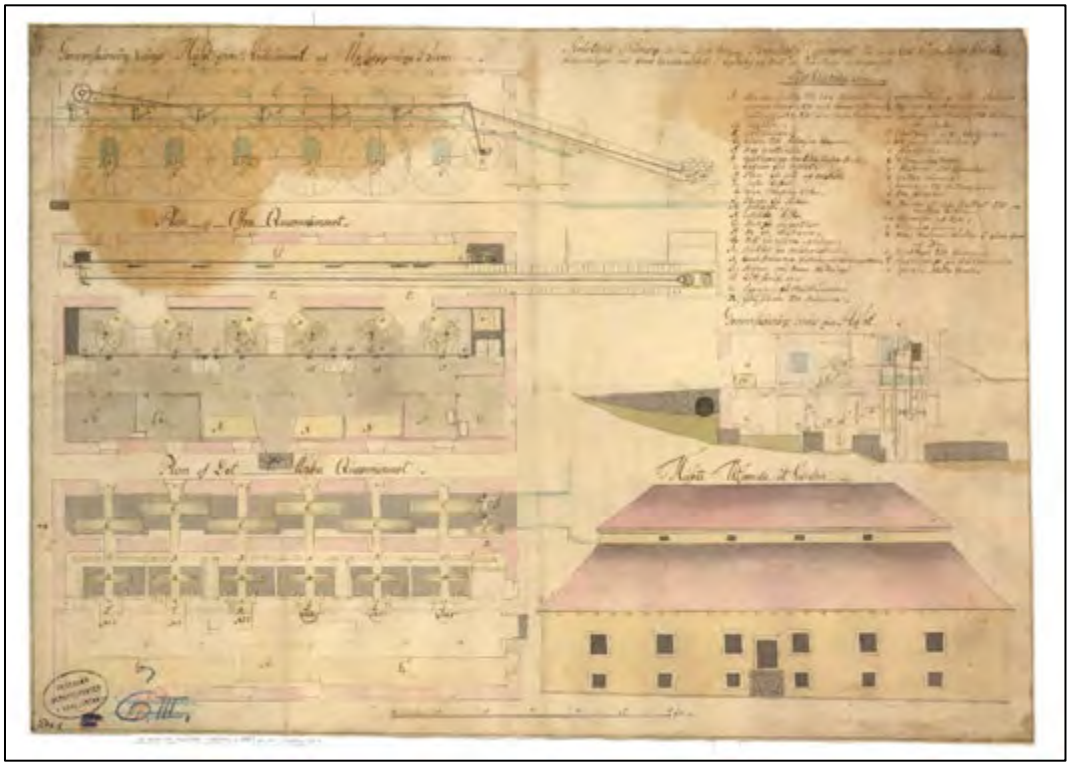

Historisk bild 1. Relationsritning som tycks utgå från 1715 års kvarnbyggnad men där förändringar av kvarnverket tillkommit. Nästkommande fyra bilder är utdrag ur denna relationsritning. Ritning: Marinens ritningar A XVIII ad nr 5

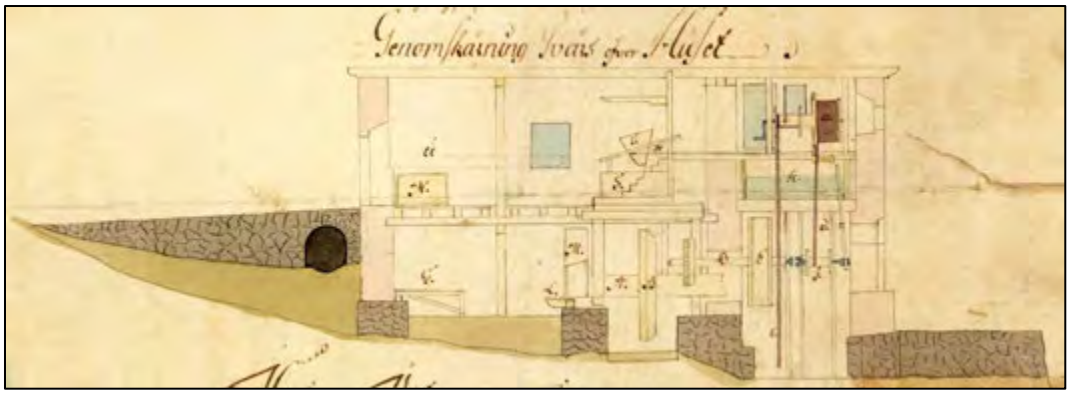

Historisk bild 2. Genomskärning av kvarnbyggnaden sett från söder. Beskrivning av inventerierna från vänster till höger och uppifrån och ned i byggnaden. Ritningen är beskuren. Ritning: Marinens ritningar A XVIII ad nr 5

N. Tullsädskistor
S. Ställning med baddning och stenkar för kvarnstenar
T. Kvarntratt med ställning
H. Gång till kvarntratt
a. Uppsläpningsmaskin för vagnar
b. Uppsläpningsmaskin för vagnar
h. Vattenränna
G. Förvaring för mjölet
L. Yta för att ställa säckar
M. Mjölkista där det färdiga mjölet samlades
A. Gång (hjulstock) till de 6 ordinarie mjölqvarnarna
B. Kugghjul
D. Gång (hjulstock) till helgrynskvarnen
E. Vattenhjul
F. Uppsläpningsmaskinens andra rulle
r. Stång med vilken Rullan drogs fram och tillbaka.

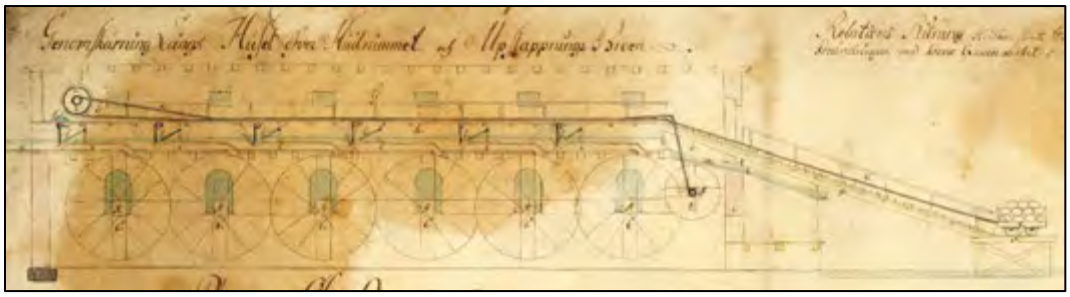

Historisk bild 3. Genomskärning av kvarnbyggnaden sett från väster. Beskrivningen följer transportbanan från vänster till höger, därefter vattenhjulen som finns därunder. Ritningen är beskuren. Ritning: Marinens ritningar A XVIII ad nr 5

s. Spel till anordning l
a. Uppsläpningsmaskin för vagnar
b. Uppsläpningsmaskin för vagnar
d. Tåget (linan) som går med Rullan (Lilla vattenhjulet)
c. Tåget (linan) som var fäst i släpbjörnen (vagnen)
i. Trummor till vattenhjulen
l. Anordning som reglerade vattenpåsläppet till vattenhjulen genom trummorna
h. Vattenränna
Y. Avlastningsyta för sädessäckarna
g. Släpbron
e. Släpbjörnen (vagnen)
f. Tilläggningsbro
m. Ränna som ledde vattnet till vattenskutorna
A. Gång (hjulstock) till de 6 ordinarie mjölkvarnarna
C. Vattenhjul till de 6 ordinarie mjölkvarnarna
E. Vattenhjul till helgrynskvarnen som även fungerade som drivkraft till uppsläpningsmaskinens andra rulle.

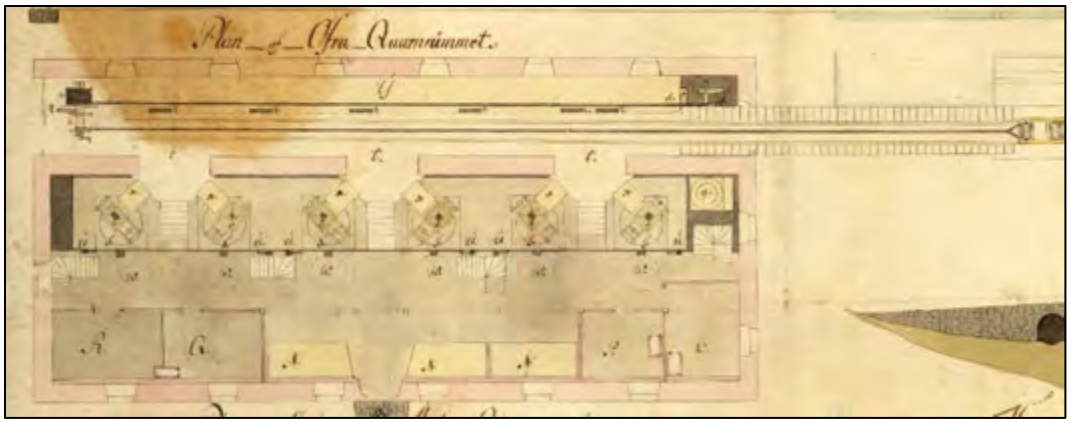

Historisk bild 4. Plan över det övre kvarnrummet. Ritningen är beskuren. Ritning: Marinens ritningar A XVIII ad nr 5

a, b, d, Y och F, se historisk bild 5.
z. Öppningar för stenbors spelen
t. Öppningar i skiljemuren (väggen)
U. Lättskruvar som reglerar kvarnstenarnas inbördes avstånd.
H. Gång till kvarntratt
S. Ställning med baddning och stenkar för kvarnstenar
T. Kvarntratt med ställning
W. Öppningar för mjöltrummor
q. Helgrynskvarn
R. Verkstad för mindre arbeten
Q. Rum för gesäller och drängar
N. Tullsädskistor
P. Rum för mjölnaren
O. Rum för inspektoren

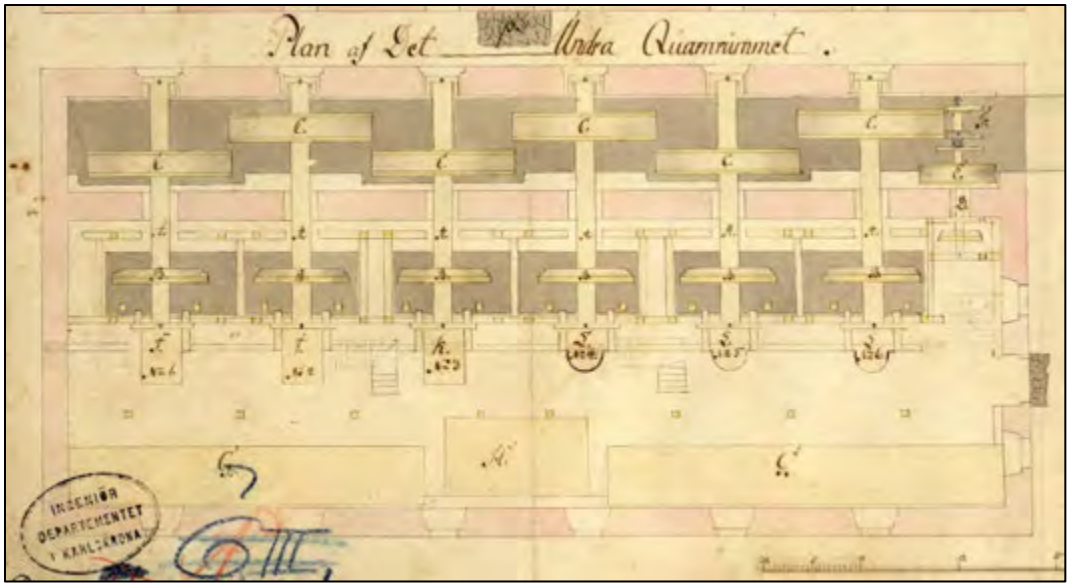

Historisk bild 5. Plan över det undre kvarnrummet. Ritningen är beskuren. Ritning: Marinens Ritningar A XVIII ad nr 5

A. Gång (hjulstock) till de 6 ordinarie mjölkvarnarna
B. Kugghjul
C. Vattenhjul till de 6 ordinarie mjölkvarnarna
E. Vattenhjul till helgrynskvarnen som även fungerade som drivkraft till uppsläpningsmaskinens andra rulle.
F. Uppsläpningsmaskinens andra rulle
D. Gång (hjulstock) till helgrynskvarnen
J. Siktkistor
k. Grynmaskinskistor
L. Yta för att ställa säckar
G. Förvaring för mjöl
H. Utrymme för våg och vikter

Stenpar 1 och 2 användes tillsammans med siktar och nummer 3 användes till korngrynsmalning.

Historisk bild 6. Christopher Polhem (1661-1751) målad av Johan Henrik Scheffel år 1741

Historisk bild 7. Överdirektör Daniel af Thunberg (1712-1788) målad av Lorens Pasch d.y år 1772

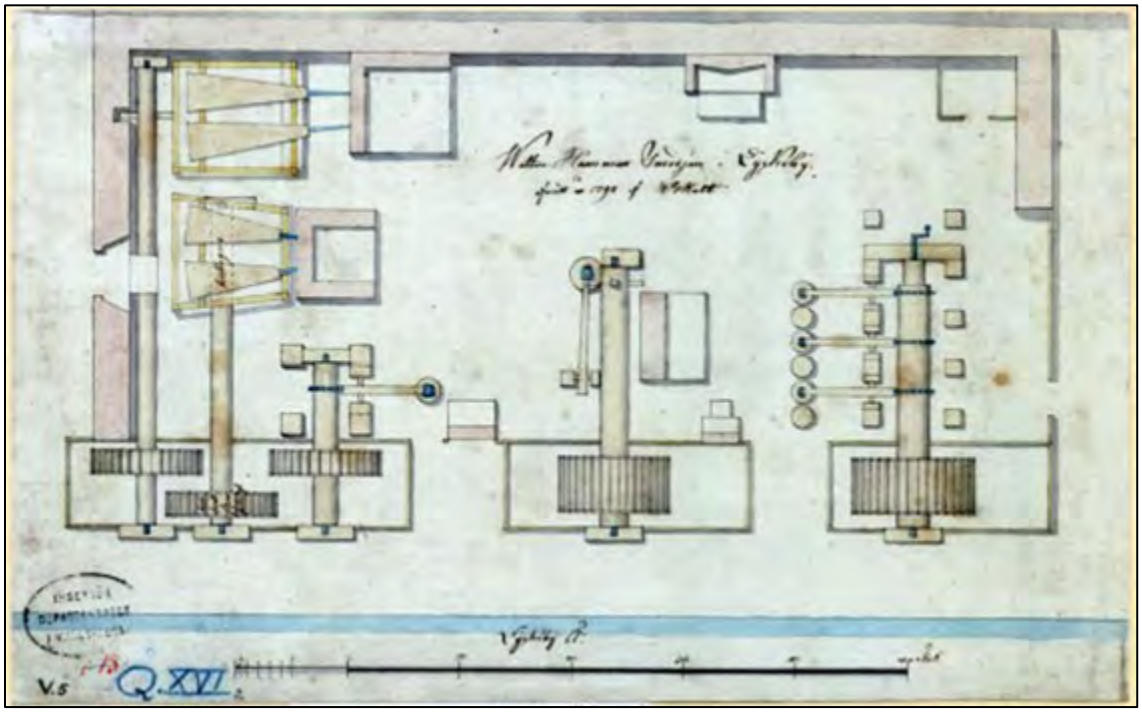

Historisk bild 8. På bilden syns kronosmedjan med sina hammare, härdar, bälgar och vattenhjul 1792. Foto: Marinens ritningar A XVIII ad.nr. 10.1 Vattenhammarsmedjan Lyckeby 1792.

Historisk bild 9. Kronokvarnen omkring 1800. Till höger i bild syns den kolbod som finns utmärkt på Situationsplan över Lyckeby gästgivaregård 1793. Bortom bron, genom brovalvet, syns en röd byggnad som tros vara den kvarn som beskrivs enligt kyrkoherden i Huaröd. *Kyrkoherden i Huaröd, L.P.Johansson förde dagboksanteckningar under en resa i Blekinge år 1845 och han beskriver följande: Två stora, ett vid hvar sida om den storståtliga, af huggen sten uppförda Lyckebybron, belägna qvarnverk förmala all säden såväl för Sjöstatens och stadens, som Lyckebys eget behof. En vacker vy af bron med qvarnhusen har man, då man står nedanför den vid Åkanten.* Ur Offerman, Ove, Lyckeby i svunnen tid. Foto: Konstnär Carl Gyllenskiöld © Lunds Universitet

Historisk bild 10. Bilden är tagen 1882. Till vänster syns ett vitt hus som står på den tomt som blev segelduksfabrik 1785. Mitt i bild syns byggnaden som uppfördes som stenpappersfabrik men som senare blev färegeri. Bakom den skymtar taket på det tillhörande bostadshuset. Till höger om dessa ligger ett av kvarnens bostadshus och bakom det finns ekonomibyggnader samt vattenverkets maskinhus där enbart skorstenen syns på bilden. Till höger om dessa syns kronokvarnen, bakom den mjölnarbostaden och intill kvarnbyggnaden ligger stenbron. Norr om bron skymtar det bayerska bryggeriets byggnader samt taken på manufakturbyggnaderna som låg intill bron. Foto: Fotograf okänd, Blekinge museum

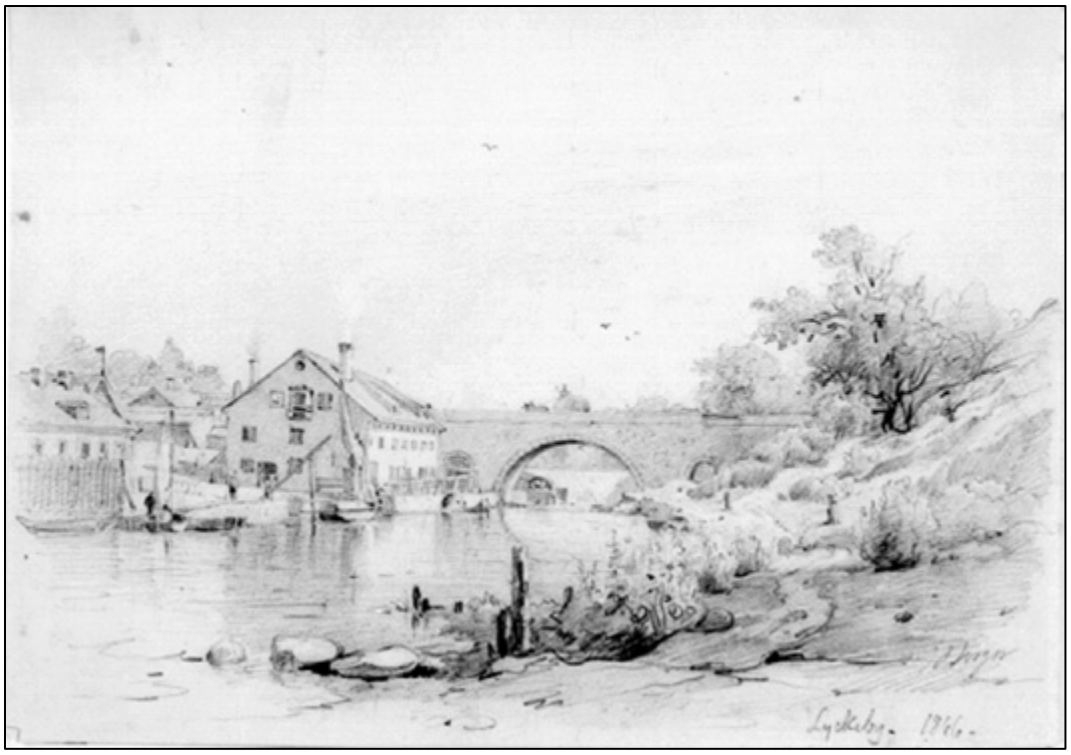

Historisk bild 11. Lyckeby kvarn avbildad 1866. Vattenverket har precis anlagts på området. Kolboden och kvarnbyggnaden som båda kan ses på målningen från sekelskiftet 1800 är borta. Foto: Konstnär Johan Christian Berger © Nationalmuseum

Historisk bild 12. Lyckeby kronokvarn omkring 1890. En liten grävmaskin håller på att gräva på platsen där kolboden tidigare stod. Det har inte skett några större förändringar sedan 1866. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 13. Enligt uppgifter i boken Karlskrona vattenverk 150 år så ska bilden vara tagen i början av 1860-talet och i förgrunden är de arbetare som på Lyckebyåns östra sida bröt sten som skulle användas till uppförandet av vattenverkets byggnader och bassänger. Det troliga är att bilden är från 1890-talet när byggandet av nya öppna bassänger började genomföras. Den tillbyggnad som syns på kvarnbyggnaden finns inte med på bild förrän under tidigt 1900-tal, troligen uppfört på 1890-talet då den kom att ersätta det gamla maskinhuset som måste rivas för att ge plats till bassängerna. Foto: Karlskrona kommun

Historisk bild 14. På bilden syns de öppna filterbassänger som uppfördes på området och som stod klara år 1900. På platsen låg tidigare en del ekonomibyggnader samt maskinhuset som uppförts när vattenverket byggdes. Bredvid ligger bostadshuset som uppfördes till stenpappersbruket. Bilden är beskuren. Foto: Karlskrona kommun

Historisk bild 15. Kronokvarnen under tidigt 1900-tal. Nu har kronokvarnen fått en tillbyggnad på dess västra sida samt en skorsten. Till vänster i bild syns ett av bostadshusen som 1899 anges som mjölnarebostad i brandförsäkringspapper. Foto: Vykort postat 1908, förlag är oklart

Historisk bild 16. Bilden visar brons ursprungliga och vackra stenräcke. Bilden är troligen taget under sent 1800-tal. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 17. Stenbron vid Lyckeby kronokvarn. Genom brovalvet skymtar dammkroppen och vattenfallet. På bilden kan även den gamla manufakturfabrikens byggnader anas. Bilden är troligen tagen under sent 1800-tal. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 18. Lyckeby 1904. På bilden syns att bron har kvar sina stenräcken, den gamla manufakturfabrikens lokaler skymtar till höger i bild närmast bron, bortom dem syns stärkelsefabrikens byggnader. Närmast i bild syns gavelröstet samt taket på en byggnad där det tidigare låg en kolbod. En ny byggnad har tydligen uppförts på platsen då man på äldre bilder kan se att den gamla kolboden är riven. Foto: Tekniska museet

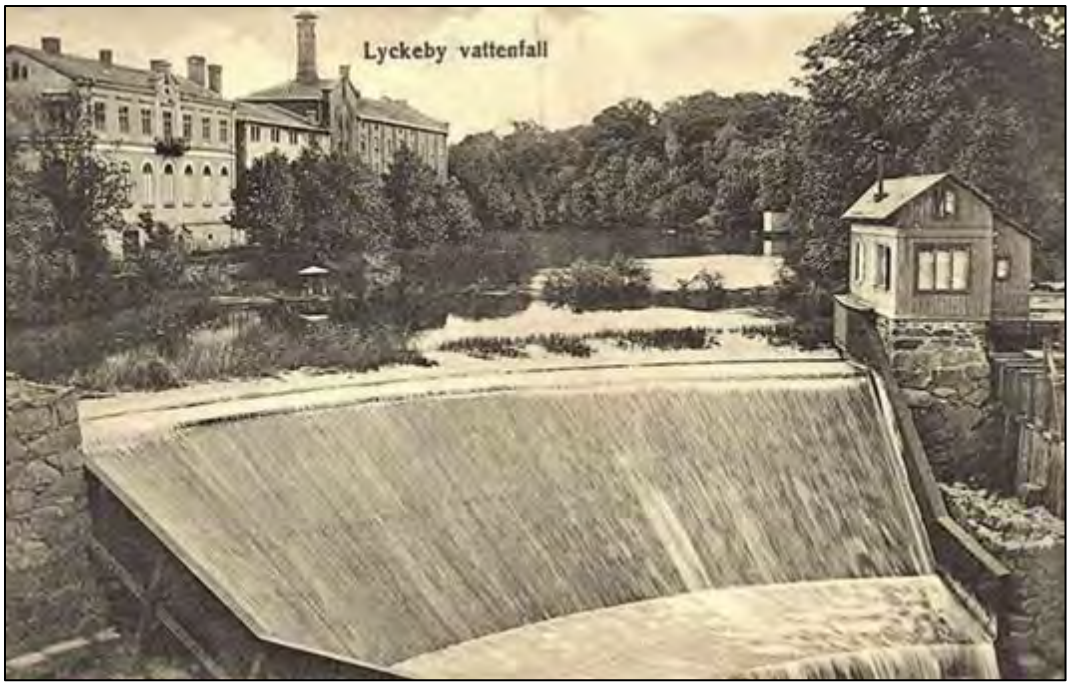

Historisk bild 19. Lyckeby vattenfall. Till höger skymtar den vattenränna som leder till den gamla manufakturfabrikens lokaler. I bakgrunden syns Aktiebolager Förenade Bryggeriernas byggnader. Foto: Vykort postat 1912, förlag okänt

Historisk bild 20. Dammkropp med överfallsöppning. I bakgrundes syns Aktiebolager Förenade Bryggeriernas byggnader. Bilden tagen efter 1905 då fabriksbyggnaderna brann ned på den plats där fotografen står. Även den lilla byggnaden som tidigare stod på dammkroppen är borta på bilden. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 21. Karlskrona vattenverks byggnader 1929. I byggnaden till vänster fanns fällningsbassänger och bakom den anas kontorsbyggnadens, som uppförts som bostad vid stenpappersfabriken. Byggnaden till höger är en kemikaliebyggnad som uppfördes 1929, i förgrunden syns de äldsta silbäddarna som behölls som reserv. Allra längst till vänster skymtar baksidan av den äldsta mjölnarbostaden. Foto: Blekinge museum

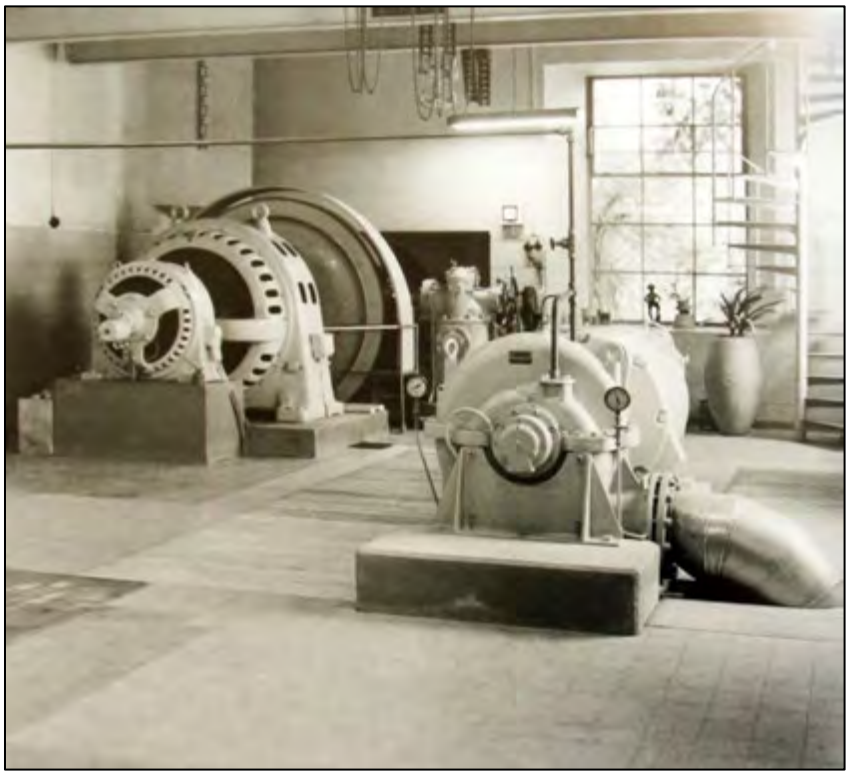

Historisk bild 22. Till vänster syns en generator som drivs av en vattenturbin. Till höger syns en av anläggningens pumpar. Maskinerna är installerade i kronokvarnens södra delar. Obeservera blomman och statyn vid fönstret. Foto: Karlskrona kommun

Historisk bild 23. Interiörbild från vattenverket. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 24. Interiörbild från vattenverket med sandfilterbassänger med styrutrustning för exempelvis backspolning som rengör filtren.[1] Bilden är troligen tagen på 1950-talet.
Foto: Blekinge museum

Historisk bild 25. Byggnaden Qvisthem uppfördes som Doctor Faxes bostad samtidigt med stenpappersbrukets fabrikslokal år 1787. Fabrikslokalen låg mellan bostadshuset och ån. Byggnaden har senare inretts med flera lägenheter, förråd samt laboratorium. Till höger syns en av vattenverkets byggnader. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 26. Interiörbild från vattenverkets kontorsbyggnad, i rummet syns det laboratorium som inrättades 1926. Foto: Blekinge museum

Kartbilaga

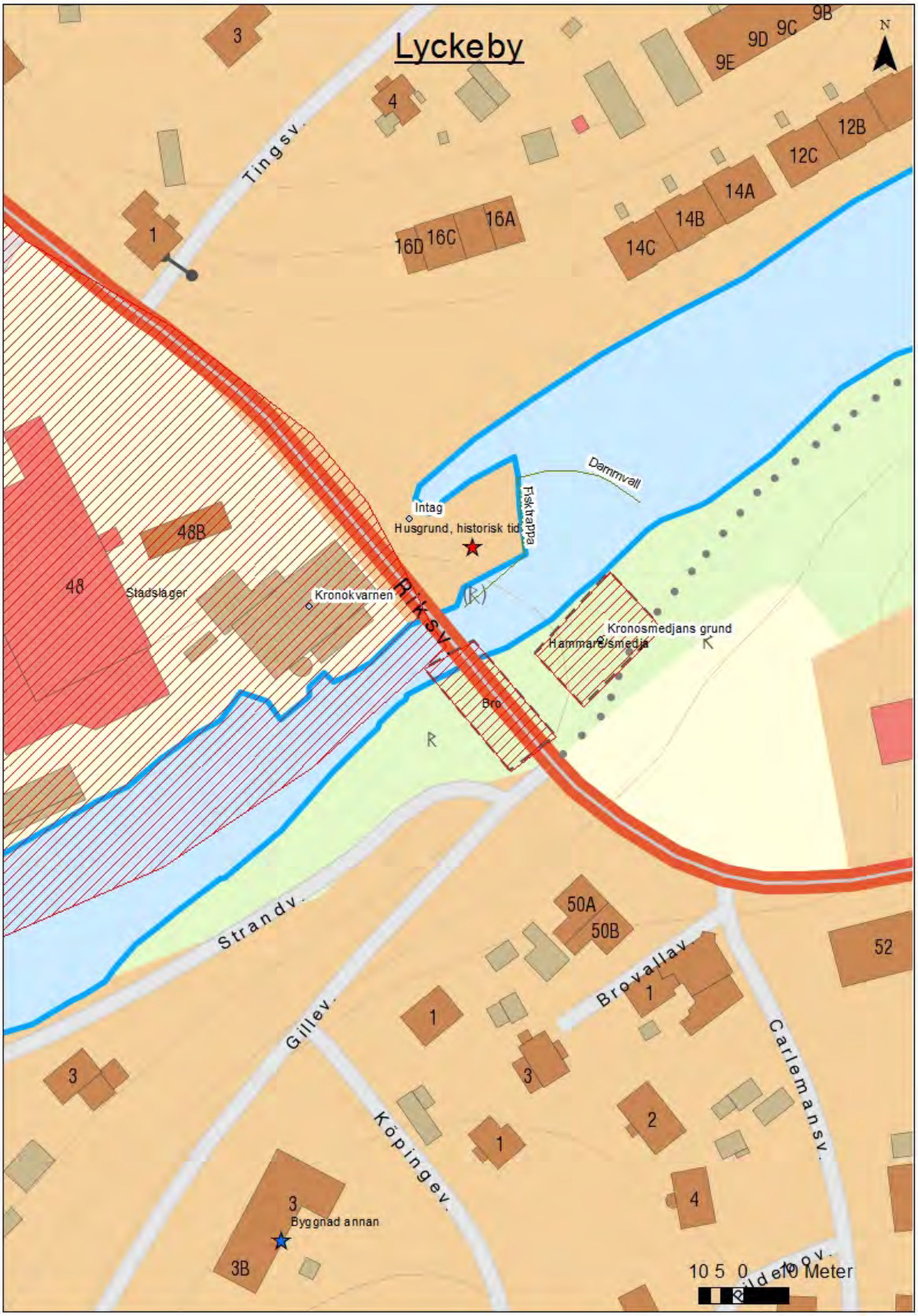
Lyckeby
N
Tingsv.
Riksv.
Strandv.
Gillev.
Köpingev.
Brovallav.
Carlemansv.
Dammvall
Fisktrappa
Intag
Husgrund, historisk tid
Kronokvarnen
Stadslager
Kronosmedjans grund
Hammare/smedja
Bro
Byggnad annan
3
4
1
9B
9C
9D
9E
12B
12C
14A
14B
14C
16A
16C
16D
48
48B
50A
50B
52
3B
10 5 0 10 Meter

2. Augerum

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Mölletorp ca 1850, Augerum 1914-1916.
Lagskydd:	Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
Kulturhistorisk värdering:	Högt kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Kvarnar samt kvarnlämningar, stenskoningar, delar av dammkropp.
Kärnvärden:	Genom de bevarade beståndsdelarna är kvarnmiljön begriplig och vittnar om Augerums sockens tidiga industrihistoria.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjölkvarnar

Namnet Augerum förekommer redan på 1300-talet, då det står upptaget i Valdemar II:s jordebok. Det var då ett gods som kallades Avarum och som ligger på åns östra sida. Går man genom gamla jordeböcker och kyrkoböcker, träffas namnet på, men med olika namnformer vid olika tider. De vanligaste formerna ha varit: Augerum, Agrum, Aurum och Augrum.[85] Godset styckades under århundradena till flera mindre hemman men under 1700-talet förenades dessa till Augerums herrgård som är den största egendomen i socknen och som genom åren haft många ägare.[86] Den namnkunnigaste av dem alla är amiralitetsapotekaren Johan Eberhard Ferber, som under 1700-talets tre första decennier var stadsapotekare i Karlskrona och innehade apoteket Göta Leijon.[87] Efter att han förvärvat gården 1710 av kapten Petter Feiff,[88] satte han igång med omfattande trädgårdsanläggningar där grönsaker, frukt, blommor samt medicinalväxter odlades. Dessa trädgårdsodlingar blev av stor betydelse för trakten, och ryktet om dem spred sig vida omkring.[89] År 1742 såldes gården till den förmögna borgaren och handelsmannen Magnus Båth som var den som lade grunden till Lyckeåborgs manufakturverk genom den kopparhammare som han upprättade där. Båth sålde sedan gården till grosshandlare och brukspatron Theodor Christopher Winckler, som var grundare till Augerums pappersbruk. Nästa ägare blev amiralitetskammarrådet Carl Schweder som lät uppföra en ny herrgårdsbyggnad 1810, sedan ägdes gården av amiralitetsproviantmästaren Christian Andreas Sundin och 1855 förvärvades egendomen av justitiekanslern Nils von Koch[90] (historisk bild 2) som samtidigt blev ägare till Hässle, Mölletorp, Beseboda, Lösen samt Allsjömåla. Vid dennes död 1881 övertogs gården av hans änka Frances Eliza von Koch (född Lewin) och senare av hans tre söner, kammarherre N. T. G. von Koch, häradshövding F. W. von Koch och överstelöjtnant R. V. von Koch. Augerums gård är fortfarande i familjen Kochs ägo och de båda herrgårdsbyggnaderna är byggnadsminnen sedan 1993.[91]

Invid Augerums gård, Lyckeby å och sockenkyrkan ligger Augerums kvarn. Det har sedan länge funnits kvarnar på platsen, kvarnläget omnämns redan på 1400-talet[92] och i 1671 års jordebok finns vid Augerums kvarn antecknat: *Ryttmästare Fredagh under rustningen på livstid. Kvarnen räntade 6 daler och 24 öre.*[93] Och på karta från 1699 finns tre kvarnar utmärkta, en på åns östra sida och två på dess västra sida (historisk karta 1).[94] I samband med uppförandet av kvarndammen vid Lyckeby kronokvarn på 1710-talet, uppstod problem med översvämningar av åns närbelägna åker- och ängsmarker, från kvarndammen och ända upp till Augerums kvarnar där det framkommer att de två skvaltkvarnarna blev obrukbara.[95] I dokumentet står att läsa: *"Sqvalteqvarnarna vid augerum bro, äro i bakflod brackte och odugelige".*[96] Vilket betyder att vattnet går mot sitt vanliga lopp, det vill säga åt

[85] Ejdestam (red) 1947, s. 87
[86] Ejdestam (red) 1947, s. 88
[87] Offerman 1952, s. 61-63
[88] Ejdestam (red) 1947, s. 106
[89] Ejdestam (red) 1947, s. 88
[90] Offerman 1952, s. 61-63
[91] Lönnbom (red), 2019, s. 80, 82
[92] Pehrsson 2012, s. 7
[93] Fagerlund 1865, s. 110-111
[94] Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1
[95] Olsson 2016, s. 51-52
[96] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Karta 1728, 10-LÖS-8I

fel håll och därmed inte går att bruka. I och med detta vet vi att det var små skvaltkvarnar som fanns på platsen, de är även utmärkta på kartan som skvaltkvarnar. Kvarnen på den östra sidan om ån tillhörde Augerum och den på åns västra sida tillhörde Mölletorp (historisk karta 2). På karta från 1731 har Augerum fått två kvarnar (historisk karta 3)[97] och på senare kartor från 1700-talet är de utritade, en norr om Augerums bro och en söder om Augerums bro medan Mölletorp då bara har en kvarn utritad norr om Augerums bro (historisk karta 6 & 7). De dåliga skvaltkvarnarna hade troligen fått ge vika för nya.

År 1800 fanns fortfarande två kvarnar tillhörande Augerum, en tullkvarn som var skattlagd i november 1730 samt en husbehovskvarn, troligtvis fortfarande en skvaltkvarn.[98] På karta från 1810 (historisk karta 8) har den nya bron uppförts med en ny dragning söder om den gamla bron. Augerums södra kvarnbyggnad är borttagen från kartan.[99] I husförhörslängder från 1814-1818 finns ingen mjölnare nämnd på Augerums kvarn, tomt nr 37 och 38, däremot finns en möllare vid namn Sven Nilsson Fager nämnd på Augerums gård, inflyttad 1813.[100]År 1840 flyttade Peter Larsson, tillsammans med hustrun Elin Mathisdotter och deras sex barn, från Holmens kvarn vid Johansfors där han varit mjölnare, till Augerums kvarnar där han fått anställning som mjölnare.[101] De flyttade igen 1849, åter till Holmens kvarn som det verkar, men återkom 1851 till Augerums kvarnar.[102] I husförhörslängder från 1861-1868 nämns en ny mjölnare vid namn Peter Magnus Petersson som flyttat in 1866. Han kom då från Mölletorps kvarn där han varit mjölnare sedan 1857.[103] Det troliga är att han tog över efter sin far, mjölnaren Peter Larsson. I husförhörslängden från 1868-1873 står det att Adolf Söderberg i Mariefröjd, Kettilsmåla, arrenderade kvarnarna.[104] Med andra ord var det Augerums gård som ägde, Söderberg arrenderade och mjölnarna var anställda liksom mjölnardrängar och pigor som nämns i kyrkoböckerna. År 1865 anges att Augerums egendom hade en vattendriven tullkvarn, Augerum n:r 37–38, med tre par stenar för grovmäld och ett par för finmäld, samt ett grynverk.[105]

År 1872 flyttade mjölnare Nikolaus Olsson in vid kvarnen tillsammans med sin familj.[106] Den 5 juni 1875 upprättades ett köpekontrakt och en avsöndring av kvarnlägenheten Augerum nr 37 och 38 från hemmanen Augerum nr 33-36. Det var kvarnarrendatorn Nicolaus Olsson som köpte den så kallade tullmjölskvarnen av Nils von Koch på Augerums gård. I köpet ingick tomtmarken, kvarnbyggnaden med fyra par stenar samt grynverk, tillhörande bostadshus, stall och skjul. Tomten sträckte sig norr om vägen, ända upp till dammen vilken till viss del ingick liksom halva ån. På den karta från 1875 som tillhör köpekontraktet är en ny kvarnbyggnad uppförd söder om bron och den gamla kvarnbyggnaden som låg norr om bron är borta. En byggnad är uppförd på andra sidan vägen, mitt emot Augerums kvarn, troligen är det den byggnad som är stallet och kanske även

[97] Lantmäteristyrelsens arkiv, l23 1:1
[98] Förteckning öfver alla i Blekinge Län befintlige Mjöl- och Såg Qvarnar omkring år 1800
[99] Lantmägerimyndigheternas arkiv, Inställd åtgärd eller förrättning, Ägoutbyte, 10-AUG-49
[100] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1814-1818 (SE/LLA/13014/A l/5)
[101] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1838-1844 (SE/LLA/13014/A l/13)
[102] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1845-1851 (SE/LLA/13014/A l/15)
[103] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1861-1868 (SE/LLA/13014/A l/21)
[104] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1868-1873 (SE/LLA/13014/A l/23)
[105] Fagerlund 1865, s. 110-111
[106] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1868-1873 (SE/LLA/13014/A l/13)

magasin (historisk karta 9 samt historisk bild 3, 4, 5, 6 & 7).[107] I Fabriksberättelser 1905 står Nicolaus Olsson fortfarande som kvarnens ägare. Kvarnen hade vid den tiden fyra par stenar, fem par valsar, tre vattenhjul/turbiner, sex anställda och producerade 1 540 000 kg mjöl och gryn. Nicolaus arrenderar även Lyckeby kvarn. I Fabriksberättelser 1910 är det Karl Olsson som lämnat in uppgifter om verksamheten, Karl är en av Nicolaus söner. Det är han och hans bror Johan som i handlingar nämns som bröderna Olsson och som kommer att bli ägare av Augerums kvarn samt som arrendatorer av Lyckeby kvarn. År 1910 fanns åtta par kvarnstenar, två vattenhjul, två turbiner och 13 anställda. Inga valsar nämns men det troliga är att de fanns kvar eftersom de anges i fabriksberättelser 1905. Under året hade företaget producerat 46 512 kg havremjöl, 529 200 kg vetemjöl, 6 205 kg kornmjöl, 771 300 kg rågmjöl, 35 000 kg korngryn, 459 030 kg kli och 61 400 kg gröpe. Enligt uppgifter i Fabriksberättelser så ingick även produktionen vid Lyckeby kvarn i siffrorna.

Kvarnverksamheten måste ha gått bra för den gamla kvarnbyggnaden skulle komma att ersättas med en ny och större byggnad. Enligt uppgifter ska den nuvarande byggnaden vara uppförd under åren 1914-1916 av Karl och Johan Olsson (historisk bild 8 & 9). Lokalernas sammanlagda golvyta var 1 800 kvm.[108] Här ställer vi oss lite frågande, är det en helt ny byggnad eller blev den äldre kvarnbyggnaden kraftigt ombyggd, bland annat med ytterligare ett par våningar. Eftersom den nuvarande kvarnbyggnaden ligger på exakt samma plats som den tidigare kvarnen så innebär det att driften måste ha legat nere helt och hållet under de åren som nybyggnationen pågick. Kanske fick kvarnägarna in pengar enbart genom den kvarnverksamhet som pågick vid Lyckeby kvarn? Uppgifter som vi fått säger att kvarnbyggnaden ska vara uppförd av en gammal riskvarn som flyttats till platsen från Möllebacken i Karlskrona.[109] År 1919 sålde bröderna Olsson anläggningen till deras nybildade aktiebolag, Augerum Kvarn AB[110] och i Fabriksberättelser 1920 benämns kvarnen helt riktigt som Augerum Kvarn AB. I kvarnen fanns fem par stenar, 11 par valsar, två vattenhjul, två vattenturbiner, och totalt 15 anställda varav tre företagsledare och 12 arbetare. Tillverkningen av mjöl, gryn, kli och gröpe uppgick totalt till 1 711 236 kg. I siffrorna ingick även det som producerats vid Lyckeby Kvarn. Transporterna av mjöl genomfördes med kvarnarnas hästar, totalt sju stycken tillsammans vid de två kvarnarna i Augerum och Lyckeby, innan de ersattes med lastbilar.[111] I Fabriksberättelser 1935 uppges det fanns fem par stenar, 13 par valsar och en grynkross. Tillverkningen av mjöl, gryn, kli och gröpe uppgick sammanlagt till 1 392 716 kg inklusive det som malts vid Lyckeby kvarn. Maskinerna drevs med kraft från två vattenhjul (40 hk), en vattenturbin (90 hk) och en oljemotor (100 hk) som användes som reservkraft. För att få allt att fungera förbrukades ca 6 000 liter bensin och gasolin (bensinen användes som drivmedel till lastbilarna), ca 600 kg smörjmedel och 100 kg konsistensfett. Personalstyrkan hade minskat till totalt tio personer varav två var företagsledare, en var kontorspersonal och sju var arbetare. All förädling och försäljning flyttades över till Augerums kvarn när Lyckebykvarnen lades ned.[112]

[107] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring, 10-AUG-1392
[108] Ejdestam (red) 1947, s. 103
[109] Malmström 2019-03-06
[110] Ejdestam (red) 1947, s. 103
[111] Lyckeby Gille 1986, nr 1 Lyckeby kronokvarn
[112] Lyckeby Gille 1986, nr 1 Lyckeby kronokvarn

År 1939 sålde bröderna Olsson Augerumskvarnen till grosshandlare J. E. Ahnström i Karlskrona[113] som samma år lät genomföra en omfattande modernisering genom att maskinbeståndet delvis förnyades. Ahnström var verkställande direktör för Augerum Kvarn AB och kvarnmästare var Sigfrid Lindström.[114] År 1947 omfattade kvarnverket sju valsstolar, ett stenpar, skal- och. spetsmaskin samt kärnputs. Malningskapaciteten var 15 ton spannmål per dygn och kvarnverksamheten hade åtta anställda. Alltsammans drevs av ett eget kraftverk som inrymde två turbiner (60 hk och 100 hk) samt ett vattenhjul (20 hk). Som reservkraft fanns en dieselmotor (100 hk). Till kvarnen hörde ett magasin i fyra våningar som uppförts på 1930-talet. På platsen hade det tidigare legat en gammal kvarn.[115] Den byggnad som det talas om är Mölletorps kvarn som ligger norr om bron och väster om ån, vi återkommer till den. Den byggnad som låg mitt emot Augerums kvarn, på andra sidan vägen, finns med på karta från 1915-1919[116] (historisk karta 10) men är borta på karta från 1969[117] (historisk karta 11). På ett gammalt foto från 1920 finns byggnaden fortfarande kvar (historisk bild 8).

År 1964 såldes kvarnverksamheten i Augerum till Sven Johansson som i sin tur sålde rättigheterna att förmala till Kungsörnenkoncernen och kvarnen i Augerum lades därmed ned. Vid den här tiden var det vanligt att stora handelskvarnar köpte in de mindre kvarnarna för att få förmalningsrättigheterna.[118] Detta berodde på att en överkapacitet av förmalning hotade i början av 1960-talet och en frivillig kvotering infördes därför 1962 för de kvarnar som var medlemmar i bland annat Kvarnindustriföreningen och Handelskvarnarnas Produktionsförening. Man ville ha en balans mellan förmalningskapacitet och mjölkonsumtion.[119]

År 1975 började byggnaden att användas som kraftverk. Då installerades generatorer, två Francisturbiner fanns sedan 1950-talet, de hade använts till kvarnens remdrift. De två övre våningarna användes som mobiliseringsförråd och en våning användes av LM Ericsson. Lennart Malmström som lämnat uppgifterna arbetade i kraftstationen under åren 1975-1989, han slutade då anläggningen bytte ägare. Lennart bodde även i den tillhörande före detta mjölnarbostaden. De nuvarande ägarna köpte fastigheten 2016, då hade kraftverket lagts ned. Turbinen såldes till Brunskog i Värmland för att användas där.[120]

Intill Augerums kvarn finns ett kombinerat bostads- och kontorshus. År 1947 anges att det ska vara uppfört av trä på 1800-talet och sedan blivit moderniserat 1939 (historisk bild 10). Det bestod av en entrévåning samt en vindsvåning och innehöll en lägenhet om sju rum och ett kök, ett kontor samt källare och med bekvämligheter som el, varmvatten och wc.[121] Det är lite oklart hur gammalt bostadshuset egentligen är, det finns en byggnad utritad på platsen redan 1739-1740 men det kan

[113] Lyckeby Gille 1986, nr 1 Lyckeby kronokvarn
[114] Ejdestam (red), 1947, s. 103
[115] Ejdestam (red), 1947, s. 103
[116] Häradsekonomiska kartan 1915-19, Lyckeby J112-4-47
[117] Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1969, Augerum J133-3F6i71
[118] Malmström 2019-03-06
[119] Törnqvist 1990, s. 14-15
[120] Dahlqvist 2019-01-23
[121] Ejdestam (red), 1947, s. 103

vara en äldre byggnad (historisk karta 4).[122] På kartor från 1755[123] och 1758 (historisk karta 5) är byggnaden utmärkt som krog. Enligt uppgifter från nuvarande ägare ska huset vara uppfört 1890.[124] Vi kan dock konstatera att ett bostadshus finns utritat på avsöndringskarta från 1875.[125]

Som tidigare nämnts så finns tre kvarnar utmärkta på karta från 1699, en på åns östra sida och två på dess västra sida (historisk karta 1).[126] Kvarnarna på åns västra sida tillhörde Mölletorp vilket syns på kartor från 1728 och 1731 (historisk karta 2 & 3). På karta från 1739-1740 (historisk karta 4) finns bara den kvarn utmärkt som låg norr om bron och så förblir det på kartorna framöver vilket innebär att den kvarnbyggnad som låg söder om bron troligen revs någon gång på 1730-talet.[127]

Kvarnen uppfördes ca 1850 och år 1851 flyttade Adolf Johnsson in som mjölnare vid Mölletorps kvarn, han efterträddes av mjölnare John Svensson som flyttade in 1856. Vid den här tiden benämns kvarnen vid Mölletorp nr 41 som skattlagd. och ägs av hemmansägaren av Mölletorp 41, Olof Arnold Svensson [128] Vi hittar ingen mjölnare längre tillbaka i husförhörslängderna så den äldre kvarnen som låg på platsen var troligen en skvaltkvarn utan anställd mjölnare. Peter Magnus Petersson började som mjölnare vid Mölletorps kvarn 1857, närmast kom han från kvarnen på andra sidan ån, Augerums kvarn nr 37 där han var son till mjölnaren Peter Larsson.[129] Han blev kvar med sin familj till och med 1866 då de flyttade.[130] År 1865 beskrevs i ett dokument att det på Mölletorps tomt nr 41 låg en vattendriven tullkvarn som hade fått tillstånd enligt Konungens befallningshavares utslag den 25 juni 1850. Detta fastställdes av Kungliga Kammarkollegium den 15 maj 1851 och av Kongl. Maj:t den 27 januari 1852. Kvarnen hade vid tiden två par stenar för grovmäld och ett par för finmäld samt ett grynverk. Det nämns att ångbränneri också fanns på platsen, oklart om det stämmer och var det varit placerat.[131] På karta från 1799 är tomten Mölletorp nr 41 utmärkt som Kvarnkullen[132] men den benämningen fanns redan i äldre handlingar. Den som efterträdde Petersson som mjölnare 1866 var Carl Gustaf Jonsson, han blev inte långvarig utan flyttade igen 1868. År 1869 kom mjölnaren Jörgen Jensen med sin familj till Mölletorps kvarn.[133] Det är oklart hur länge han stannade som mjölnare men hans namn finns fortfarande kvar i handlingar 1884, så någon gång efter det flyttade han. Vid den här tiden står att kvarnen ägs av civilingenjören Kauffmann.[134] När vi kommer in på 1890-talet står Karl Otto Johansson som mjölnare, det är oklart när han flyttat in. År 1894 står mjölnare Johan Johansson som inflyttad men tycks ha flyttat ut igen redan 1895.[135]

---

122 Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på åker 1785, Augerums socken Augerum 1-4
123 Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1759, 10-AUG-7
124 Dahlqvist 2019-01-23
125 Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring, 10-AUG-1392
126 Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1
127 Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på åker 1785, Augerums socken Augerum 1-4
128 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1852-1856 (SE/LLA/13014/A l/17)
129 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1851-1861 (SE/LLA/13014/A l/19)
130 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1861-1868 (SE/LLA/13014/A l/21)
131 Fagerlund 1865, s. 114
132 Lantmäteristyrelsens arkiv, Åbodelning 1799, Augerums socken Mölletorp nr 1-6
133 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1868-1873 (SE/LLA/13014/A l/13)
134 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1878-1884 (SE/LLA/13014/A l/27)
135 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1891-1896 (SE/LLA/13014/A l/31)

I handlingar skrivs det att det till Augerums kvarn hörde ett magasin i fyra våningar som uppförts på 1930-talet. På platsen hade det tidigare legat en gammal kvarn.[136] Den byggnad som det talas om är Mölletorps kvarn. Här är beskrivningen lite oklar, det troliga är att magasinsdelen är påbyggd på den gamla kvarnen, allt tyder på det. När man tittar på byggnaden idag så syns det att den troligtvis är förlängd mot vägen och att den även höjts med en våning. På gamla kort syns den gamla kvarnbyggnaden och det är samma byggnad som står där än idag. På bilden kan man även ana ett lägre tak som finns närmare vägen. (historisk bild 15). Däremot så syns inte hela byggnaden vilket gör att vi inte vet hur kvarnbyggnaden exakt såg ut före 1930-talet. På karta från 1770 ser man att det funnits en kvarnbyggnad som legat i öst-västlig riktning (historisk karta 6). På karta från 1814[137] har kvarnbyggnaden samma läge men på karta från 1875 har den ett nytt läge längs med ån i nord-sydlig riktning som idag och den sträcker sig inte enda fram till vägen, vilket förstärker tron om att byggnaden är påbyggd vid senare tillfälle (historisk karta 9). Den häradsekonomiska kartan från 1915-1919 är inte tillräckligt detaljerad men det ser ut som om byggnaden då sträcker sig ända fram till vägen (historisk karta 10) vilket även styrks av foto från 1904-1905 (historisk bild 7).

Det finns uppgifter på att verksamheten vid Mölletorps kvarn lades ned 1905.[138] Det är oklart när kvarnen övertogs av Augerum Kvarn AB, om det skett i samband med nedläggandet eller om det kan ha skett i samband med när kvarnen blev tillbyggd för att användas som magasin på 1930-talet. 1947 vet man att den ägdes av Augerum kvarn, att kvarnverksamheten var nedlagd och att byggnaden användes som lagerlokal (historisk bild 17).[139] Idag ägs kvarnbyggnaden av Karlskrona kommun.

En dammkropp har sedan länge funnits invid Mölletorps kvarn, den uppfördes troligen i samband med att kvarnbyggnaden uppfördes omkring 1850. Dammkroppen byggdes om 1905[140] och efter vårfloden 1964 då vatten forsade in i Mölletorps kvarns källare.[141] Under senare år har vattenrännan och intaget till Augerums kraftstation byggts om, trärännan ersattes med en ränna av betong på 1950-talet[142] (historisk bild 20). Dammkroppen revs delvis sommaren 2016 liksom vattenrännan till kraftstationen.[143]

Mellan de två kvarnarna uppfördes en ny bro som benämns som nya bron på karta från 1810 (historisk karta 8). Den hade troligen landfästen av sten men i övrigt var den uppförd av trä (historisk bild 4). 1907 byggdes bron om och fick ett stenvalv (historisk bild 8). På bilder från 1950-talet syns att bron blivit pågjuten (historisk bild 11). En större reparation och breddning av bron genomfördes på 1970-1980-talet då den fick sitt nuvarande utseende[144].

---

[136] Ejdestam (red) 1947, s. 103
[137] Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte på inägor 1814, Augerums socken Mölletorp nr 1-6
[138] Persson 2012, s. 7
[139] Ejdestam (red) 1947, s. 203
[140] Torebrink 2010, s. 170
[141] Malmström 2019-03-06
[142] Malmström 2019-03-06
[143] https://www.svt.se/nyheter/lokalt/blekinge/har-rivs-kvarnens-vattenfall Publicerad 8 juni 2016 (2019-03-05)
[144] Malmström 2019-03-06

Under vårt arbete med detta dokument fick vi en berättelse från en av de människor som vi intervjuat. Han bodde tidigare i Augerums kvarns mjölnarbostad och i slutet av 1970-talet träffade han en äldre man som var i 80-årsåldern och som stod på bron och tittade på kvarnbyggnaden. De började prata med varandra och då hade den äldre mannen berättat att han varit med och byggt kvarnen under åren 1914-1916. Han tyckte att bygget gått väldigt bra för det var bara en som ramlade ned och dog.[145] Så var det nog med säkerheten på byggarbetsplatserna på den tiden, idag skulle vi inte säga att det gått väldigt bra.

Beskrivning av miljön

Ungefär 200 meter norr om dammkroppen och Mölletorps kvarn finns på åns östra sida lämningar efter en såg (bild 1). Lämningarna mäter ca 25 x 10 meter (nordväst-sydöst), och består av en ränna och dess kallmurade sidor. Den kallmurade rännan är ca 25 meter lång (nordväst-sydöst), 3 meter bred och 0,5-1,5 m över vattenlinjen och kallmurad i minst 3-4 skift med 0,3-0,7 meter stora, naturliga och huggna stenar. Rännans avgränsning mot nordväst består av en delvis kallmurad stenvall som är 25 meter lång (nordväst-sydöst), 0,5-1,5 meter hög och 1-2 meter bred. I östnordöst finns en mur som är ca 5 x 2 meter (nordväst-sydöst), 0,3 meter bred och 1 meter hög bestående av sten och betong (bild 2). Sågen återfinns och står nämnd som en husbehovssåg i en brandförsäkringshandling från 1862.[146] Sågen återfinns också på häradsekonomiska kartan 1915-1919 (historisk karta 10). På ekonomiska kartan från 1969 är byggnaden borta. Lämningarna är registrerade som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 677.[147] I Fabriksberättelser anges att Augerums Gårds ägare, von Koch, ägde en såg som var i drift åtminstone 1905-1945.[148] Sågen kan möjligen ha återanvänts som tvättstuga då det sticker upp vattenledningar ur marken och strax intill fanns tidigare gamla kokkärl.[149]

Ungefär 30 meter norr om det utrivna dammfästet finns en kvarnlämning som utgörs av en stenrevel som är ca fyra meter lång (nord-syd), ca 0,5-1,5 meter bred och ca 0,5 meter hög. Den är uppbyggd av gråstenar i ett skift som är upp till 1 meter stora. Öster om stenreveln bildas en kanal som är ca en meter bred (bild 3). Den sydvästra stenen har ett borrat hål som är ca 6-7 cm brett där stången till ett skvalthjul kan tänkas varit fäst (gick inte att se vid vårt besök då det var snö på marken). Lämningarna kan vara efter Mölletorps nordligaste skvaltkvarn och är registrerad i Fornreg som Augerum 661.[150] Efter åns norra kanter finns stenskoningar som har fungerat som kanter till den tidigare dammen (bild 5 & 6). En del stenskoningar finns även på den motsatta åkanten.

Av själva dammkroppen finns idag bara landfästen av betong kvar (bild 8), dammluckorna är borta och själva överfallsöppningen samt intagen till vattenränna och vattenhjul är rivna. Den fisktrappa som tidigare fanns intill Mölletorps kvarnbyggnad är även det rivet. Ett äldre fundament av sten finns bevarat intill Mölletorps kvarn (bild 9) och strax norr om dammkroppens västra landfäste

[145] Malmström 2019-09-12
[146] Brandförsäkringsverket, Riksarkivet, Försäkringsnummer 21904/1862, Bildid: BRFV_Karta_k21904001
[147] Riksantikvarieämbetet, Fornsök, Augerum 677
[148] Malmström 2019-03-06
[149] Torebrink 2010, s. 169
[150] Riksantikvarieämbetet, Fornsök, Augerum 661

finns lämningar efter en äldre träkonstruktion, troligen lämningar från arbetena med dammvallen 1905 (bild 7).

Längs med åns östra sida finns en lång och smal plan yta intill ån. Där låg tidigare den vattenränna, först av trä och sedan gjuten av betong, som transporterade vatten till Augerums kvarns vattenhjul och senare turbiner (bild 9 samt historisk bild 15). Rännan passerade genom stenbron, idag är öppningen igensatt (bild 10). Mitt emellan dammkroppen och bron fanns tidigare en liten byggnad (historisk bild 20) som innehöll rensmaskin och rensgaller som hindrade skräp från att följa med in i turbinen. Byggnaden var uppförd av betong på 1990-talet.[151]

Mellan dammkroppen och stenbron, på åns västra sida finns det som en gång i tiden var Mölletorps kvarn. Den äldsta delen som är från ca 1850, ligger längst norr ut och en senare tillbyggd del finns närmare bron. Den del som är närmast bron har varit lägre från början, vilket kan anas genom att man tittar på byggnadens konstruktion (bild 20). Att den varit lägre bekräftas också av ett äldre fotografi från 1904 där ett lägre tak sticker ut till vänster i bild (historisk bild 15). Byggnaden är uppförd på en stengrund (bild 17), där den del som ligger närmast bron består av en typ av torpargrund som är öppen på gaveln (bild 18). Själva byggnaden är uppförd i trä med en fasad av rödslammad locklistpanel, sadeltak klädd med svart plåt, gröna fönster och dörrar av trä. Under takfoten består panelen av liggande brädor som också sträcker sig över gavlarna så att de bildar ett band som bryter av övrig panel (bild 12, 13, 17 & 18). Kvarnbyggnaden tycks bestå av tre våningar medan den tillbyggda delen mot bron består av fyra våningar. På byggnadens västra långsida finns en liten utbyggnad där sädessäckarna hissades upp (bild 14). Här finns även byggnadens alla dörrar, vid den dörr som finns längst norr ut har en sluttande del gjutits på trappan så att det enkelt skulle gå att dra säckkärror in i och ut ur byggnaden (bild 15). Intill kvarnen finns en mur som är kallmurad och som tillsammans med kvarngrunden bildar en kanal som fungerat som hjulgrav samt som utloppskanal (bild 11 & 16). Inga maskiner finns bevarade i kvarnbyggnaden som under senare år bland annat inhyst en loppmarknad men som idag står tom.

Intill Mölletorps kvarn, väster om byggnaden, finns två mindre uthus uppförda i trä (bild 19). Strax norr om kvarnbyggnaden finns en äldre stengrund som stadgats och fått taket restaurerat på senare tid som skydd för byggnaden (bild 20). Byggnaden är rektangulär, ca 7 x 6 meter i nord-sydlig riktning. Den är två meter hög och byggd av natursten samt huggen sten som är lagda i fyra till fem skift. Direkt öster om grunden finns en stenmur som är ca 10 meter lång i nordvästlig-sydöstlig riktning, en meter bred och 0,5-1 meter hög bestående av natursten samt huggen sten. Registrerat i Fornsök som Augerum 688.[152] Det är oklart vad byggnaden haft för funktion. Grunden kan vara efter en av de byggnader som syns på gamla vykort och som kan ha fungerat som bostad och/eller smedja (historisk bild 14).

Intill Mölletorps kvarns södra gavel finns en stenvalvsbro som på karta från 1810 benämns som nya bron (historisk karta 8). Den har landfästen av sten men var i övrigt uppförd av trä (historisk bild 4). År 1907 byggdes bron om och fick det stenvalv som vi ser idag (bild 21 samt historisk bild

[151] Malmström 2019-03-06
[152] Riksantikvarieämbetet, Fornsök, Augerum 688

7). Bron har blivit ombyggd vid ytterligare ett par tillfällen under 1900-talet. En större reparation och breddning av bron genomfördes på 1970-1980-talet då den fick sitt nuvarande utseende.[153]

Söder om bron finns Augerums kvarn med tillhörande kvarnmästarbostad (bild 11, 21, 22, 24 & 25). Kvarnbyggnaden ligger intill åns stenskodda östra sida med endast en gångvägs bredd mellan ån och byggnadens gjutna grund som även fungerar som källare (bild 27). Överbyggnaden består av en fyra våningar hög regelstomme av trä som har en fasad av gul liggande fasspontpanel som senare täckts med rödmålad masonit. Södra gaveln är klädd med solpanel som kan alstra elektricitet (bild 25). Sadeltaket är täckt med plåt och byggnaden har vita fönster av trä. På kvarnens norra gavel finns en utbyggnad ovanför porten (bild 11, 21 & 22). I utbyggnadens golv finns två luckor som kunde öppnas för att personalen skulle kunna hissa upp sädessäckarna genom dessa. Invid kvarnens västra långsida finns en mindre, förfallen utbyggnad av trä (bild 26 & 27). Även på byggnadens södra gavel finns en mindre utbyggnad. Här kommer även ut ett stort rör som fungerade som utlopp från den före detta kraftstationen (bild 25). I källaren finns en äldre turbin (bild 28). I övrigt är alla maskiner bortplockade sedan länge så när som på en nyare turbin som såldes för något år sedan.

Alldeles intill kvarnbyggnaden och öster om densamma, finns den gamla kvarnmästarbostaden som också innehöll företagets kontor. Byggnaden har en källare av sten som är delad i två rum där det i den östra delen finns ett kullerstensgolv och en gammal brödugn bevarade. Byggnadens stomme är troligen uppförd av timmer och har en fasad av liggande träpanel, sadeltak som är täckt med tegel, modernare fönster och dörrar (bild 24 & 25).

En del av brofästet fungerar som en bastant mur mot vägen och många buskar finns på tomten som bland annat kan hjälpa till att dämpa ljudet från trafiken som passerar. Tomten och dess byggnader har ett vackert läge invid ån.

Kulturhistorisk värdering

Kvarn med beståndsdelar

Kvarnplatsen är belagd åtminstone sedan 1600-talet då det på platsen funnits flera kvarnar samtidigt och på båda sidor om Lyckebyån. På östra sidan tillhörande Augerum och på den västra sidan tillhörande Mölletorp. De två kvarnarna som finns på platsen idag, Augerums och Mölletorps kvarnar, är båda två storslagna kvarnbyggnader som troligen är bland de största i Blekinge län och som vittnar om, för sin tid, storskalig drift. Tillsammans skapar de ett intressant sammanhang som visar att flera kvarnar ofta anlades vid samma fall och de har därmed ett pedagogiskt värde för hur vattenkraften användes. Båda kvarnbyggnaderna är välbevarade men saknar maskiner så när som på en turbin, trots detta tillskrivs de ett *högt kulturhistorisk värde* då de är intressanta ur ett historiskt perspektiv, både industrihistoriskt men även agrarhistoriskt. Till Augerums kvarn finns tillhörande mjölnarbostad och sedermera maskinistbostad bevarad. Byggnaden är en ordinär timmerbyggnad men som på grund av sin ålder och sin funktion i platsens historia tillskrivs ett *kulturhistoriskt värde.* På Mölletorps kvarntomt finns delar av en äldre byggnad som delvis är uppförd av natursten. Det är oklart vad den haft för funktion annat än att den har koppling till kvarnverksamheten på platsen.

[153] Malmström 2019-03-06

Det kan vara delar av en smedja eller av en mjölnarbostad. Den är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 688 och har ett *kulturhistoriskt värde.*

Dammen och vattenvägarna

Dammkroppen fyller inte längre någon funktion då den till stor del revs 2016. Trots att dammkroppen med tillhörande dammluckor och vattenrännor till stor del saknas vittnar de delar som finns kvar ändå om att vattenkraft utvunnits på platsen. De stenskoningar som finns kvar, både i den del av ån som en gång bildade dammens vattenspegel samt i den del som finns nedströms om dammkroppen, berättar tillsammans med dammkroppens bevarade delar om den verksamhet som under lång tid bedrevs på platsen, de tillskrivas därför ett *visst kulturhistoriskt värde.* Norr om den gamla dammkroppen finns lämningar i ån efter kvarn och såg, dessa är registrerade som möjlig fornlämning respektive övrig kulturhistorisk lämning och anses ha *kulturhistoriskt värde.*

Helhetsmiljön

Sammantaget är detta en historiskt mycket intressant plats då den har varit betydelsefull för ortens tidiga industrihistoria men också som en del av dess agrarhistoria vilket ger den ett lokalhistoriskt värde. Platsen berättar om människans förmåga att utnyttja och tillvarata naturens resurser för att underlätta för sin överlevnad.

De många och mångåriga kvarnverksamheterna vittnar om att man ofta anlade flera vattendrivna verksamheter vid samma vattenfall och det visar på vattnets betydelse som energikälla men även om hur verksamheterna tack vare vattnet kunnat utvecklats genom århundradena från små husbehovskvarnar, så kallade skvaltkvarnar, till tullkvarnar med ett par anställda för att till sist utvecklas till, för sin tid, stora handelskvarnar med ett större antal anställda. Tillsammans ger det platsen ett traditionsvärde.

Förståelsen för vattnets betydelse som energikälla har dock delvis försvagats då själva dammkroppen delvis rivits och därmed har även dammen som fungerat som vattenmagasin försvunnit. Trots detta så finns det så mycket bevarat i området med de två stora kvarnarna, mjölnarbostad, turbin, hjulgrav och flera fornlämningar efter äldre kvarnverksamheter. Sammantaget tillskrivs helhetsmiljön därför ett *högt kulturhistoriskt värde.*

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Mölletorps kvarnbyggnad har byggts till under åren men har trots detta kunnat bevara en genuin känsla av en åldrande kvarnbyggnad. De tillbyggnader som gjorts syns som årsringar på byggnaden men de har utförts på ett sätt som gör att de snyggt smälter in i miljön. Det går tydligt att läsa av var vattenhjulet funnits och vad som varit utloppsränna för vattnet. Detta gör att kvarnbyggnaden med tillhörande hjulgrav har ett pedagogiskt värde och de ger en genuin känsla i miljön och därför har de en *hög känslighet* för åtgärder och *långtgående anpassning av åtgärder* krävs.

På Mölletorps kvarntomt finns en äldre grund som är registrerad som fornminne Augerum 688 och som även den har *hög känslighet* för åtgärder och *särskild anpassning av åtgärder* krävs.

Augerums kvarnbyggnad har till största del bevarats med sitt ursprungliga utseende, det är endast fasadens masonitskivor som tillkommit liksom solpaneler på den södra gaveln. Av maskinerna finns idag endast en äldre turbin bevarad. Att byggnaden är så ursprunglig samt att den utgör en betydande del av kvarnmiljön runt Augerums bro gör att den bedöms ha en *hög känslighet* för åtgärder som kräver *långtgående anpassning av åtgärder*.

Intill Augerums kvarn finns dess mjölnarbostad och kontor. Byggnaden är en ålderdomlig men ordinär timmerbyggnad som har restaurerats på ett sätt som gör att den har förlorat sitt ursprungliga utseende, bland annat genom de moderna fönster som installerats och den tilläggsisolering som utförts. Den har dock en historiskt viktig roll på platsen och har en *känslighet* för åtgärder och *anpassning av åtgärder* krävs.

Alla träkonstruktioner som spettluckor med tillhörande gåtar är borta liksom de vattenrännor som fört vattnet till respektive vattenhjul och senare turbiner. Dammkroppen som delvis är riven, fyller idag ingen funktion men har en visuell och central plats i helhetsmiljön och det är därför viktigt att de delar som finns kvar bevaras då de hjälper till att förklara sambandet mellan vattnet och de verksamheter som bedrivits på platsen. De bedöms därför ha *känslighet* för åtgärder och *viss anpassning av åtgärder* krävs.

Stenskoningar och övriga lämningar bör beaktas i samband med vattenvårdsåtgärder. Augerum 661 och Augerum 677. De bedöms ha en *känslighet* för åtgärder som kräver *anpassning av åtgärder*. Observera att Augerum 661 är registrerad som möjlig fornlämning och samråd med Länsstyrelsen behövs enligt KML för att få göra ingrepp.

Bilder av miljön

Bild 1. Lämningar efter en såg. Byggnaden finns utmärkt i en brandförsäkringshandling från 1862 som såg för husbehovsbruk.

Bild 2. Lämningar av sten och betong. Till höger i bild kan man ana vattenledningar som sticker upp ur marken. Bilden är tagen 2008 men lämningarna finns fortfarande kvar idag. Foto: Petra Torebrink.

Bild 3. Mölletorps kvarn till vänster och Augerums kvarn till höger. I bakgrunden skymtar kyrktornet på Augerums kyrka. Till vänster, bakom Mölletorps kvarn, finns Augerums Gård. Bilden är tagen från väster. Foto: Helena lundgren

Bild 4. Augerums kvarn till vänster och Mölletorps kvarn skymtar bakom stenmuren till höger. Bilden är tagen från öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Vid vårt besök var vattenståndet relativt högt men mitt i åfåran kan en äldre stenrevel anas. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Stenskoningar efter åkanten härrör från dammen som här bildade en vattenspegel. På historiska kartor går det även att se att det legat byggnader efter strandkanten (historisk karta 4 & 8). Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Sannolikt lämningar efter arbetet med att bygga om dammen 1905. Träresterna skulle eventuellt kunnat utgöra en lämning efter en kistdamm som legat på platsen längre tillbaka, de brukade tätas mot vattensidan med hjälp av träspont. Lämningarna syns strax uppströms om den senare dammkroppen Bilden är tagen från söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Delar av dammkroppen som finns kvar efter rivningen. På det fundament som syns på andra sidan om ån kan man tydligt se hur högt vattenståndet varit i den före detta dammen. Strax uppströms finns lämningar av trä, troligen efter en tillfällig dammkonstruktion.
Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Ett äldre fundament finns bevarat intill Mölletorps kvarn. På andra sidan om ån syns en lång och plan yta intill åkanten, där gick tidigare en vattenränna som transporterade vatten till Augerums kvarn och senare kraftstation. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Öppningen där vattenrännan tidigare gick genom bron och vidare till Augerums kvarn, numera igenmurad. Intill syns det som delvis fungerade som grund till den magasinsbyggnad som tidigare fanns mitt emot Augerums kvarn. Foto: Helena Lundgren

Bild 11. På bilden syns stenbron och bakom den Augerums kvarn. Till höger i bild skymtar delar av Mölletorps kvarn med sin hjulgrav och utloppskanal. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Mölletorps kvarn från nordväst En mindre tillbyggnad har funnits på kvarnens norra vägg. Ett fönster har tagits bort till höger om dörren och istället har en stor dragport installerats. Foto: Helena Lundgren

Bild 13. Den bortre delen av byggnaden är den ursprungliga kvarnen som uppfördes ca 1850. Den del närmast vägen är uppförd som magasin. Den delen var tidigare lägre och har blivit påbyggd på 1930-talet. En smal trappa leder ner längs magasinsdelens västra sida och via den går det att nå en dörr in i magasinet men även till byggnadens södra gavel. Gångvägen och trappan skyddas av en gjuten mur som håller marken på plats. Foto: Helena Lundgren

Bild 14. Utbyggnaden igenom vilken spannmålssäckarna hissades upp i magasinet. I utbyggnadens golv finns två luckor som kunde öppnas så att säckarna kunde hissas upp.
Foto: Helena Lundgren

Bild 15. På trappans vänstra sida har en pågjutning gjorts så att det skulle vara lätt att dra säckkärror in i och ut ur kvarnen.
Foto: Helena Lundgren

Bild 16. Mölletorps kvarn till vänster i bild. Längs med kvarnbyggnaden syns muren som tillsammans med kvarnens grund bildar hjulgrav och utloppskanal. Till höger i bild fanns tidigare vattenrännan som ledde vatten till Augerums kvarns vattenhjul och senare turbiner. På bilden syns också hur området ser ut efter att dammkroppen delvis rivits under 2016. Jämfört med äldre fotografier ser platsen idag rörig och stökig ut. Foto: Helena Lundgren

Bild 17. Kvarnbyggnaden i sin helhet sedd från öster. I den högra delens grund syns ett fönster som omges av röd panel, där fanns tidigare en tillbyggnad som innehöll det vattenhjul som drev kvarnens maskiner. På bilden syns ganska tydligt att kvarnen byggts till i olika omgångar. Foto: Helena Lundgren

Bild 18. Hela den södra gaveln är täckt av små, små fönster som ger byggnaden en alldeles speciell karaktär. Foto: Helena Lundgren

Bild 19. Mindre byggnader som finns på tomten vid Mölletorps kvarn, omgivna av en bastant mur. Foto: Helena Lundgren

Bild 20. Delar av en äldre byggnad som finns på tomten. Den har under senare år stöttats upp invändigt samt fått ett nytt tak så att den skyddas. Oklart vad denna byggnad haft för funktion från början, om det är en smedja, en del av den gamla kvarnbyggnaden eller om det är den byggnaden syns på äldre vykort (histrosik bild 14). Foto: Helena Lundgren

Bild 21. Stenbron med Augerums kvarn i bakgrunden. Bilden visar tydligt att bron är pågjuten för att på sätt få en bredare körbana.
Foto: Helena Lundgren

Bild 22. Augerums kvarn sedd från väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 23. Mitt emot Augerums kvarn finns denna lilla garagebyggnad. På platsen fanns tidigare en stor magasinsbyggnad. Bakom garagebyggnaden finns Augerums Gård.
Foto: Helena Lundgren

Bild 24. Augerums kvarn med mjölnarbostaden i förgrunden. Foto: Helena Lundgren

Bild 25. Augerums kvarn och mjölnarbostad sedda från söder. På byggnadens gavel syns en liten utbyggnad av betong och till vänster om den anas ett stort rör av metall. Lyckebyån är bred på platsen och ger känslan av att byggnaderna ligger invid en damm eller en mindre sjö. Foto: Helena Lundgren

Bild 26. Lyckebyån nedströms stenbron i Augerum. Till vänster syns den lilla tillbyggnaden på kvarnens västra långsida. Foto: Helena Lundgren

Bild 27. I kvarnens grund finns fönster och dörrar som vetter ut mot den stenskodda åkanten.
Foto: Helena Lundgren

Bild 28. Del av en gammal turbin som finns i kvarnens källarutrymme.
Foto: Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Mölletorps och Augerums kvarnar på karta från 1699. Två finns på den västra sidan om ån och en på den östra sidan. På den här tiden var det små skvaltkvarnar som fanns på platsen. Som ägare till Augerums gård står Mäster Johan Starck. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1

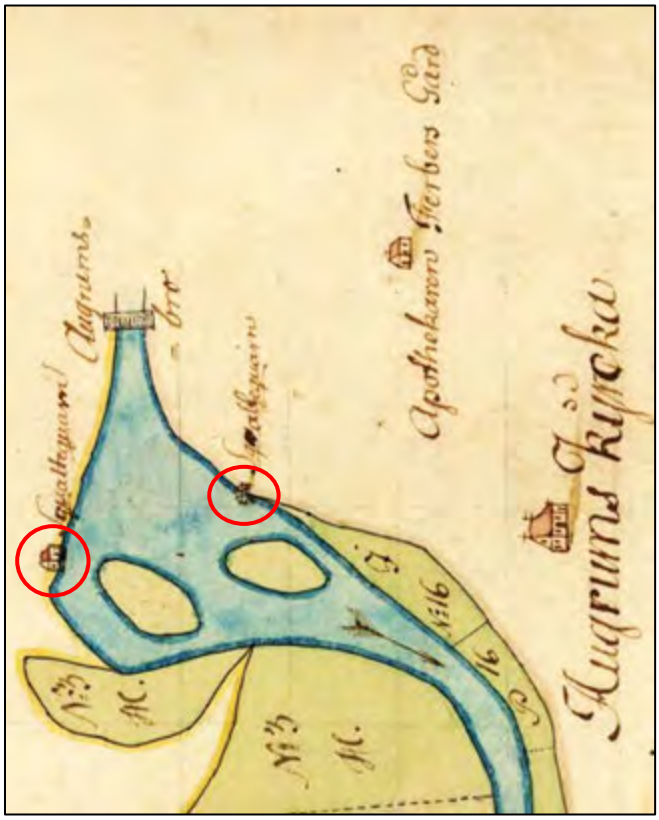

Historisk karta 2. Kartan är vriden för att vattendraget ska få en så naturlig dragning som möjligt. Här är kvarnarna utmärkta som skvalteqvarnar, och ligger söder om bron. Bron är benämnd Augerums bro. Kvarnen som fanns norr om bron är inte utritad på kartan. På kartan syns även Augerums gård, utmärkt som apotekare Ferbers gård. Även Augerums kyrka finns med på kartan.
Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Karta 1728, 10-LÖS-8

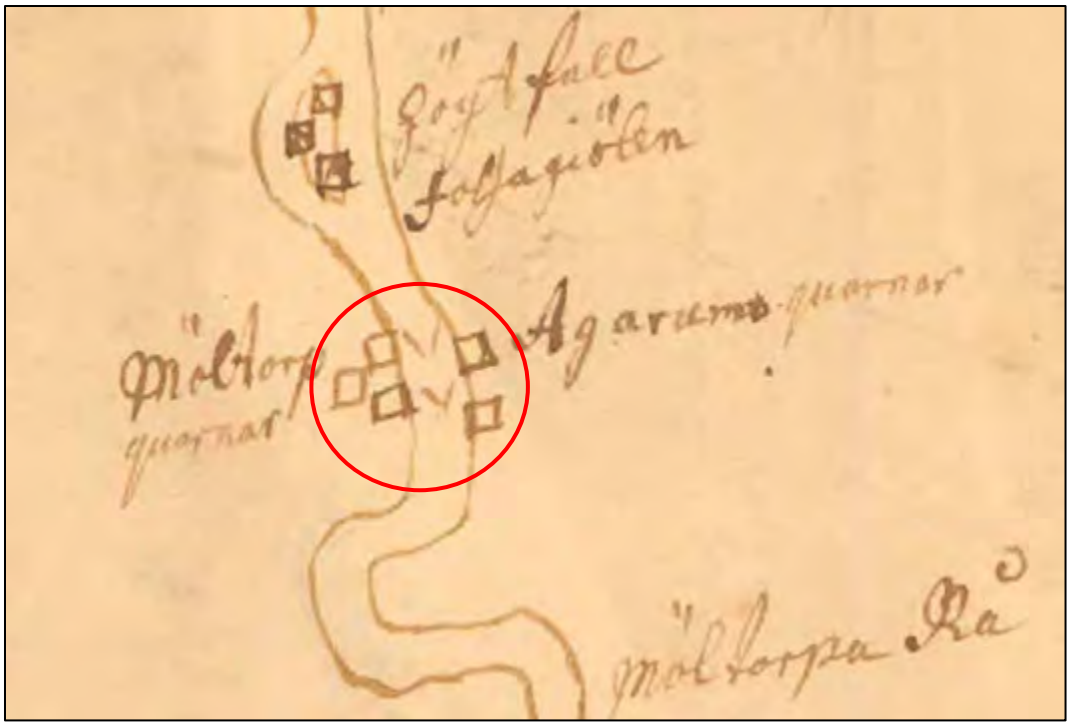

Historisk karta 3. Augerums och Mölletorps kvarnar år 1731. Kartan är inte den mest detaljerade men den visar att Augerum, här benämnt Agarum, nu har två kvarnar och Mölletorp, här benämnt Möltorp, har fortfarande två kvarnar. Kartan är beskuren.
Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, l23 1:1

Historisk karta 4. Karta upprättad 1739 och 1740. Här finns en kvarn utmärkt norr om bron på åns västra sida. Snett emot den finns en liten byggnad på åns östra sida, det är den byggnad som senare är utmärkt som kvarn och som troligen var det redan på den här tiden.
Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på åker 1785, Augerums socken Augerum 1-4

Historisk karta 5. Här är en av byggnaderna vid nutida Augerums kvarn utmärkta som krog. Kartan är vriden för att vattendraget ska få en mer riktig riktning. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Åbodelning på skog/skogsmark 1758, Augerums socken Vedeby nr 1–9

Historisk karta 6. På karta från 1770 syns kvarnarna tydligt utmärkta, två på den östra sidan tillhörandes Augerum och en på åns västra sida tillhörandes Mölletorp.
Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1787, 10-AUG-26

Historisk karta 7. Karta upprättad 1779. Området där Mölletorps kvarn ligger kallas för Kvarnkullen. På östra sidan är de två kvarnarna angivna som Augerums kvarnar.
Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Ändring av 1778–80 års storskifte 1787, Augerums socken, Mölletorp nr 1–6

Historisk karta 8. På karta från 1810 finns nya vägdragningen och bron benämns som Nya bron. Den kvarn som låg öster om ån och söder om bron tycks vara borta. Karta: Lantmägerimyndigheternas arkiv, Inställd åtgärd eller förrättning, Ägoutbyte, 10-AUG-49

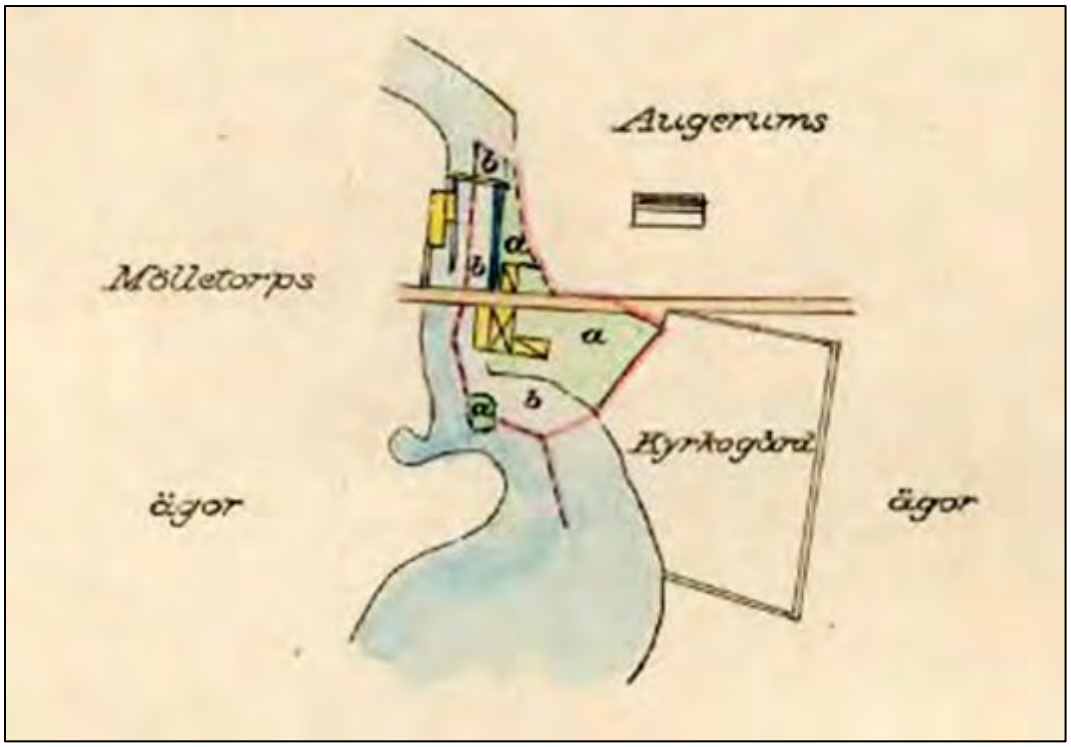

Historisk karta 9. Karta från 1875. En ny kvarnbyggnad finns norr om bron, på åns västra sida. På åns östra sida har en ny kvarnbyggnad uppförts söder om vägen och ett magasin har uppförts norr om vägen, mitt emot Augerums kvarn. På kartan syns tydligt vattenrännan utmärkt som går från dammen, genom bron och ned till Augerums kvarn. Bostadshuset finns intill kvarnbyggnaden. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring, 10-AUG-1392

Historisk karta 10. Kvarn utmärkt sydost om bron. I Jämnhöjd med Augerums gårds ekonomibyggnader finns en såg utmärkt. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915-19, Lyckeby J112-4-47

Historisk karta 11. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1969, Augerum J133-3F6i71

Historisk bild 1. Augerum, det är oklart när grafiken är utförd, det kan vara tidigt 1800-tal och då är det de gamla kvarnarna som fanns på platsen som är avbildade. Det kan vara mitten av 1800-talet och då kan det vara Augerums nordligaste kvarn som syns till höger och Mölletorps nya kvarn till vänster. Grafik av Per Aspegren (1788 - 1854). Foto: Nationalmuseum

Historisk bild 2. Nils Samuel von Koch (1801-1881), ägare av Augerums Gård.
Foto: Målning O. Södermark © SPA

Historisk bild 3. Augerums södra kvarnbyggnad sedd från söder. Intill syns bostadshuset som också fungerat som kontor. Bilden är från 1899. Foto: Hugo Smitt © Blekinge museum

Historisk bild 4. Augerums kvarn 6 augusti 1899. Foto: Hugo Smitt © Blekinge museum

Historisk bild 5. Augerum 1902. Byggnadens fönster är övertäckta med skivor och bron ser annorlunda ut, det är inte en stenbro med valv utan en träkonstruktion.
Foto: Blekinge museum

Historisk bild 6. Augerums kvarn 1904. Framför kvarnen står två hästar, vagn samt några män, de är troligen bönder, mjölnare och mjölnardrängar. På den här tiden hade kvarnbyggnaden en liggande träpanel samt ett mansardtak med papp. Mitt emot finns en byggnad som troligen fungerat som magasin. Bron har ett räcke av trä. Foto: John E Thorin

Historisk bild 7. Grusvägen sträcker sig över bron vid Augerums kvarnar, i bakgrunden tronar kyrktornet. Året är 1904-1905. Till höger bakom träden skymtar Augerums kvarn, mitt emot syns en hög byggnad som troligen fungerat som magasin. Till vänster om den, bakom träden, anas taket på den norra kvarnbyggnaden som tillhört Mölletorp. Här syns att byggnaden sträcker sig ända fram till bron och om man jämför med nya bilder så ser man också att byggnaden på den här bilden är lägre jämfört med kyrkotornet än vad byggnaden är på nyare bilder. Foto: Oscar Halldin © Raä

Historisk bild 8. Augerums kvarn 1920. En ny kvarnbyggnad har uppförts och bron är ombyggd till en stenvalvsbro vilket skedde 1907. Bakom träden kan den lägre byggnaden vid Mölletorps kvarn anas liksom den något högre kvarnbyggnaden som skymtar bakom. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 9. Augerums kvarn efter 1920 (den lilla tillbyggnaden finns inte med på bild från 1920). Foto: Blekinge museum

Historisk bild 10. Mjölnarbostaden och kontoret vid Augerums kvarn 1947.
Foto: Sveriges bebyggelse Landsbygden, Blekinge län del IV

Historisk bild 11. Augerums kvarn 1947. Här ser byggnaden ut att ha fått sin fasad av masonit. Foto: Sveriges bebyggelse Landsbygden, Blekinge län del IV

Historisk bild 12. Augerums kvarn sedd från söder. Årtalet är oklart men troligen är bilden tagen på 1950-talets början då den finns med i en bok om Blekinge från 1952. På bilden syns tydligt utloppskanalen som kommer ut under kvarnen. Kvarnens långsida har fått en fasad av skivor medan gaveln är klädd med stående träpanel. Foto Erik Liljeroth © Nordiska museet

Historisk bild 13. Bron vid Augerums kvarn sedd från söder 1972. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 14. Oklart från vilket år bilden är men troligen tidigt 1900-tal. Den här kvarnen som låg väster om ån och norr om bron kallades för Mölletorps kvarn. I bakgrunden syns två byggnader, den ena kan ha varit mjölnarbostad men av dörren att döma skulle det ha kunnat varit en smedja eller verkstad. Det är också oklart om det är grunden från denna som finns kvar på platsen idag. Foto: Vykort Förlag okänt

Historisk bild 15. Kvarnens sadeltak är troligen klätt med papp medan hjulhuset/turbinhuset har ett sadeltak med trä, båda byggnaderna har stående träpanel av olika slag. Bakom den lilla byggnaden skymtar ett bräddavlopp, ett så kallat skibord av trä, och bakom det syns regleringsdammen med ett intag på var sida där vattnet kan regleras med hjälp av en spettlucka. Det vänstra ligger intill Mölletorpskvarnen som syns till vänster på bilden, det högra intaget leder vatten via en intagsränna av trä till Augerums kvarn som finns söder om bron. Mellan intagen flödar vattnet i ån via en överfallsöppning. På bilden kan man se att det sticker ut en liten bit av ett tak halvvägs upp på kvarnbyggnaden, det talar om för oss att kvarnen är påbyggd på längden men bara med en våning. Bilden är tagen 1904. Foto J E Thorin © Tekniska museet

Historisk bild 16. Mölletorps kvarn sedd från norr. Foto: Blekinge museum

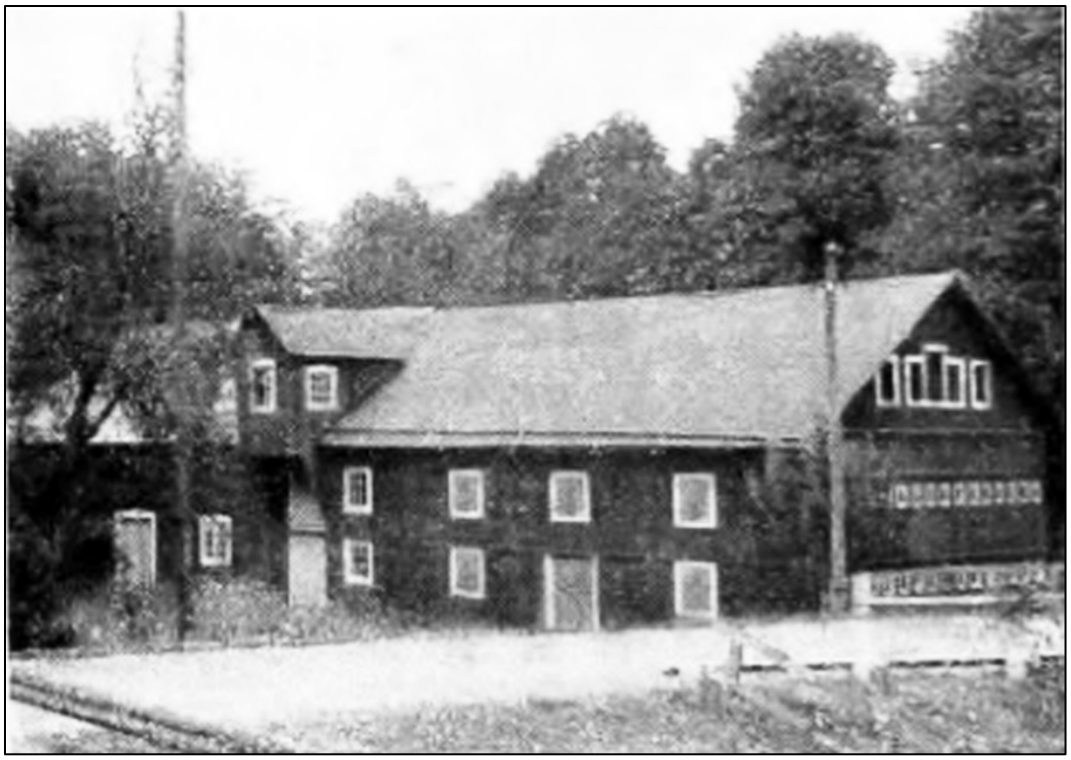

Historisk bild 17. Mölletorps kvarn 1947, sedd från sydväst. Foto: Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del IV, s. 203

Historisk bild 18. Augerums magasin och Mölletorps före detta kvarn år 1972, sedd från sydöst. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 19. Dammkroppen sedd från norr 2005. Foto Petra Torebrink

Historisk bild 20. Vattenrännan av betong samt intaget med rensgaller till kraftverkets turbiner som fanns i Augerums gamla kvarn. Foto från 2005. Foto: Petra Torebrink

Kartbilaga

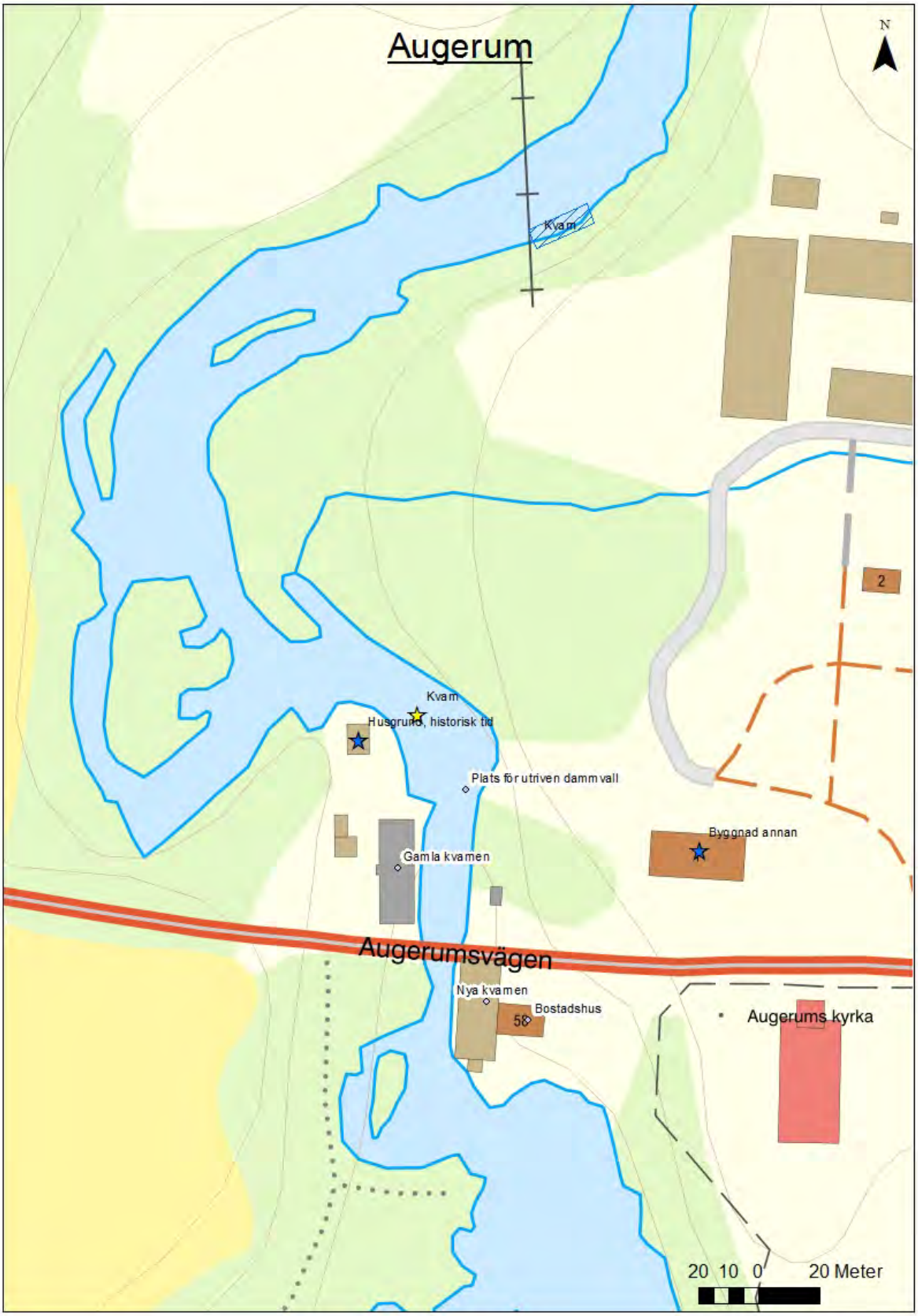
Augerum
N
Kvarn
2
Kvarn
Husgrund, historisk tid
Plats för utriven dammvall
Byggnad annan
Gamla kvarnen
Augerumsvägen
Nya kvarnen
Bostadshus
58
Augerums kyrka
20 10 0 20 Meter

3. Mariefors

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Bostadshuset troligen från 1803.
Lagskydd:	Lämningarna utgör fornlämning, registrerade som fornminne Augerum 678. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
Kulturhistorisk värdering:	Kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Lämningar efter flera olika industribyggnader, turbinsump, stenskodda vattenkanaler.
Kärnvärden:	Genom de bevarade beståndsdelarna är industrimiljön delvis begriplig och vittnar om Mariefors och Augerums sockens tidiga industrihistoria.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn, pappersbruk, tvålfabrik, metallvarufabrik

På historiska kartor finns flera kvarnar markerade på platsen. Karta från 1699 visar tre kvarnar, två på den västra sidan och en på den östra sidan av ån (historisk karta 1). Den norra kvarnen tillhörde Mölletorp och den södra tillhörde troligen Bastasjö. Kvarnen på den östra sidan går det inte att utläsa på kartan vem den tillhörde men det kan vara Augerums by då den ligger på dess mark..[154] Kvarnarna var troligen husbehovskvarnar, så kallade skvaltkvarnar. På karta upprättad år 1739-1740 finns det fyra kvarnar i området runt Mariefors (två på var sida ån), en tillhörande Bastasjö, två som benämns Fossen och som troligen är en tidig benämning av Mariefors samt en som benämns Goens kvarn (historisk karta 2).[155] År 1759 anges det i handlingarna att Mölletorp No 42 ägdes av Måns Jonsson och Bastasjö No 50, kallad Kvarnalyckan, ägdes av Hans Swensson.[156] På karta från 1770 är den nordöstra kvarnen borta och den sydöstra kvarnen ägdes av Måns Pehrsson i Augerum. Vem som ägde Bastasjö 50 och Mölletorp No 42 framgår inte i handlingarna (historisk karta 3).[157] I handlingar från 1778 ägdes kvarnen vid Mölletorp No 42 av Pehr Månsson. Vem som ägde Bastasjö 50 samt kvarnen på den östra sidan av ån framgår inte av handlingarna[158] men enligt handlingar från 1779 så ägdes den sydöstra kvarnen fortfarande av Måns Pehrsson i Augerum.[159] Under århundradena kom kvarnverksamheterna på platsen att ersättas med andra verksamheter, bland annat pappersbruk, hattfabrik, oljeslageri, tvålfabrik och träförädling.

År 1805 anlades ett pappersbruk vid Mölletorp No 42 av majoren C.F. Svinhufvud och flera byggnader uppfördes på platsen (historisk karta 4). Bruket kom att kallas Mariefors pappersbruk och det ska ha varit i drift till och med 1852.[160] Råvaran som användes var lump.[161] I husförhörslängder från 1808-1811 står fortfarande majoren C.F. Svinhufvud i Carlskrona som ägare av Mariefors pappersbruk.[162] Denne Svinhufvud var även delägare i den intresseförening som anlade Augerum pappersbruk och linoljeslageri vid Johansfors.[163]

År 1830 är det första år som vi i husförhörslängderna finner personal som var boende vid Mariefors pappersbruk.[164] Det bör ha funnits arbetare redan tidigare men det fanns kanske inte några arbetarbostäder utan de anställda bodde förmodligen i närbelägna bostäder som inte ägdes av pappersbruket. År 1831 fanns sex anställda i pappersbruket.[165] Under året tillverkades 307 stycken risskrivpapper vilket i försäljningsvärde motsvarade 29 % av pappersbrukets totala produktion. Motsvarande siffra var år 1850 14 %. [166] År 1835 ägdes Mariefors pappersbruk av P. E. Flygare och

---

154 Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1
155 Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på åker 1785, Augerums socken Augerum 1-4
156 Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1759, 10-AUG-7 År
157 Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1787, 10-AUG-26
158 Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på inägor 1778, Agerums socken Mölletorp nr 1-6
159 Lantmäteristyrelsens arkiv, Ändring av 1778-80 års storskifte 1787, Augerums socken, Mölletorp nr 1-6
160 Olsson 2000, s. 21
161 Olsson 2000, s. 20
162 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1808–1811 (SE/LLA/13014/A l/13
163 Olsson 2000, s. 22
164 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1838-1844 (SE/LLA/13014/A l/13)
165 Olsson 2000, s. 22
166 Olsson 2000, s. 20

företaget tillverkade skriv- och tryckpapper, kardus samt makulatur.[167] P. E. Flygare måste ha avlidit inom de närmaste åren för nästa som står som ägare i husförhörslängderna 1838-1844 var änkefru Flygare i Carlskrona. [168] Under åren 1835-1869 anges fabriken som lumpkrossningsfabrik.[169]

På området fanns 1837 följande byggnader; bostadshus i två våningar och vind som var uppfört år 1803 av timmer under tak av papp på brädor, 21 alnar och 12 tum långt, 8 alnar och 18 tum brett. Husgrunden var 2 alnar hög i söder och öster men endast 12 tum i norr och väster. I grunden fanns källare. På nedre våningen fanns förstuga, kök, ett stort och ett mindre rum. På övre våningen fanns förstuga, sal, sovrum samt kabinett. På vinden fanns ett rum (historisk bild 3). Fabriksbyggnad som var uppförd 1833 uppförd av timmer, sparr och brädor under tegeltak. Byggnaden var 45 alnar lång och 12 alnar bred, bestod av två våningar och vind som var uppfört på en stenfot som var 4 alnar hög på byggnadens södra sidan som vette mot ån och på norra sidan var byggnadens ingång i markplan. Nedre våningen innefattade bland annat förstuga, valshus, lumpkammare och packhus. Andra våningen samt vind fungerade endast som torkrum för papper. Byggnaden värmdes med kakelugn (historisk bild 10). Till fabriksbyggnaden hörde en 22 alnar lång vattenränna (historisk bild 10), ett vattenhjul som hade en diameter på 7 alnar med tillhörande hjulstock och kugg- och kronhjul i ek. På fabrikens norra långsida fanns en tillbyggnad av timmer som fungerade som verkstuga, uppförd i en våning med vind år 1833. Den innehöll en papperspress med tillhörande ställning. Det fanns en lumpbod som var uppföd år1803 och som bestod av balkar, sparr och brädor. Det fanns ytterligare en byggnad som var tillbyggd på lumpboden och med samma typ av uppförande. Tillbyggnaden var uppförd 1834 och innehöll fähus, loge, avträdeshus, stall och vagnsskjul. Omkring trädgården fanns staket. Ett par saker är lite förbryllande för i brandförsäkringar 1837 står boktryckare Flygare i Carlskronas änkefru Beata Ulrika Hallén som ägare. I husförhörslängder omnämns hon som änkefru Flygare. Det står även att tomten ligger under Mölletorp 45 men i alla andra dokument kallas den Mölletorp 42.[170]

Efter pappersbrukets nedläggning 1852 ska det ha funnits en hattfabrik i lokalerna. Denna hattfabrik beskrev journalisten och kulturpersonligheten Maximilian Axelsson i en av sina artiklar som handlade om hans vandringar i Augerums socken 1875, artikeln publicerades i Carlskrona Weckoblad. I artikel skrev han *"... vattenkraft sätter fabrikens maskiner igång… Vi inkom härefter i stamp- eller valkrummet, där hattarna valkas och formas och där valken – en s.k. "snäll-valk" – drives med vatten. En verkstad för vid fabriken välbehövliga reparationer stöter därintill. Därnäst kom vi till ett rum med en större ångpanna, för färgning samt vissa apparaters uppvärmning.*

Trenne torkrum var också att bese, där man plötsligen fann sig försatt i en temperatur som gav en livlig föreställning om hur det kan kännas att vandra i t.ex. Saharas öken. Värmen, hit inledd genom grövre och finare järnrör, under, på och ovan golvet, uppgår nämligen ofta till 50–60 grader, i den ena av dessa lokaler, där några tusen hattar kan på halvannan timmas tid fullständigt torkas, varemot den andra, för ulltorkning, ej behöver en på långt när så hög värme." [171]

---

[167] Ambrosiani 1923, s. 190
[168] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1838–1844 (SE/LLA/13014/A I/13)
[169] Ambrosiani 1923, s. 177
[170] Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, brandförsäkring 17120, år 1837
[171] http://www.blekingemuseum.se/pages/1330 (2019-03-20)

Här går källorna isär. Flera källor anger att en fabrik för tillverkning av finare samt grövre papper anlades på platsen 1863 av kamrer F. Hallén[172] och han står som ägare i husförhörslängder från 1861-1868.[173] Andra källor anger att det fanns ett oljeslageri i lokalerna från 1863.[174] Det som kan konstateras är att det, som tidigare nämnts, ska ha varit en hattfabrik i lokalerna efter att det första pappersbruket lades ned 1852. Om hattfabriken startade då och sedan beskrevs i en artikel efter en vandring i Augerums socken 1875 så måste hattfabriken fortfarande ha funnits kvar och kan då inte ha ersatts av ett oljeslageri eller ett nytt pappersbruk år 1863. Däremot så kan det ha funnits ytterligare en fabriksbyggnad på området, oklart om så var fallet. Oljeslageriet låg däremot på granntomten, tillhörande Bastasjö 50, och hade startats 1863 av Thorvald Hansen.[175] I husförhörslängder 1868-1873 står änkefru kommendör kaptenskan Brite Marie Petersén, f Crona, som ägare av Mölletorp 42. Inspektor vid bruket var Adolf Herting och många av fabriksarbetarna var kvinnor.[176]

Vad hände då på Bastasjö No 50 vid samma tid? I husförhörslängder från 1808-1811 ägdes området av bonden Ola Jönsson. Något bruk nämns inte utan platsen var fortfarande bebyggd med en kvarn och eventuellt ett bostadshus (historisk karta 3, 4 & 5).[177] År 1838 står nämndeman Peter Olsson som ägare av tomten och kvarnen och han tycks bo där tillsammans med hustrun Ingrid Maria Svensdotter och deras tre barn. På den här tiden var det vanligt att familjerna förlorade barn i olika sjukdomar och så skedde även här, två av barnen dog under åren 1842 respektive 1844.[178]

I början av 1860-talet ägdes Bastasjö av J.F. Hansen, ägare av Lyckeåborgs bruk. År 1863 sålde han gården till sin son Thorvald Johan Theophil Hansen (historisk bild 1) som samma år, som tidigare nämnts, anlagt ett oljeslageri på tomten Bastasjö 50 invid Lyckebyån.[179] Thorvald Hansen bodde på Bastasjö gård tillsammans med sin hustru Hilda Josefina Wiborg (historisk bild 2) och deras två barn.[180]

I husförhörslängder från 1878-1884 ägs Mölletorp 42 av civilingenjören Kauffmann, samme man som ägde kvarnen på Mölletorp 41, invid Augerums bro, vid den här tiden. Tomten Bastasjö 50, Bastasjö Bruk, ägdes fortfarande av Thorvald Hansen. Här verkar det som om Bastasjö Bruk tagit över delar av Mölletorp 42, då detta nummer är överstruket i handlingarna. Här står oljeslageriet vid Bastasjö Bruk som en egen del med Mölletorp nr 42 inom parantes och tillhörandes Bastasjö nr 50.[181]

---

172 Fagerlund 1865, s. 117
173 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1861-1868 (SE/LLA/13014/A l/13)
174 http://www.blekingemuseum.se/pages/1330 (2019-03-20)
175 Fagerlund 1865, s. 117
176 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1868-1873 (SE/LLA/13014/A l/13)
177 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1808–1811 (SE/LLA/13014/A l/1
178 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1838-1844 (SE/LLA/13014/A l/13)
179 Fagerlund 1865, s. 117
180 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1868-1873 (SE/LLA/13014/A l/13)
181 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1878-1884 (SE/LLA/13014/A l/27)

År 1884 startade T. Hansen även en tvålfabrik, Bastasjö Tvålfabrik, på platsen. Företaget tillverkade, förutom tvål även såpa och ångframställt benmjöl. Det troliga är att tvålfabriken inhystes i pappersbrukets gamla lokaler på Mölletorp 42.[182] Företaget gick i konkurs 1892.[183] I husförhörslängder från 1891-1896 står T. Hansen fortfarande som ägare till Bastasjö Bruk vid Mariefors men i dessa står han även som utflyttad till Stockholm 1893. De flesta av brukets arbetare tycks vara utflyttade under åren 1892-1893.[184] Inför Hansens flytt hölls en stor lösöresauktion (historisk bild 9).

Efter 1926 tillverkades i en ny byggnad armaturer, geringssågar och polermaskiner under några årtionden. Det fanns en syavdelning, där det syddes lappskivor som användes till polering. Bruket ägdes av ett bolag i Stockholm och sysselsatte omkring 10 man (historisk bild 13, 14 och 15).[185]

I Fabriksberättelser 1935 står anläggningen nämnd som gjuteri, Mariefors Metallvarufabrik, där gjutgods, plåt samt kallvalsat och draget järn och stål tillverkades. Ägare var ingenjör Ågren. Under året hade företaget tillverkat 3 000 kg metallgjutgods, 3 500 kg manufaktur av annan metall än järn och stål, halvfabrikat till elektrisk armatur, 100 kg halvfabrikat till nysilver (koppar) och 500 kg till askurnor (koppar). Förbrukning av viktigare råvaror så som metaller, bearbetade och obearbetade; kopparskrot 750 kg och aluminiumskrot 3 000 kg, båda av inhemskt ursprung. Verksamheten drevs med hjälp av en vattenturbin (65 hk), tre elmotorer (7 hk), med egna maskiner alstrad elenergi 75 000 kWh (samma mängd hade även använts i produktionen), förbrukning av ett ton koks (annan än gjuterikoks), 30 kubikmeter ved i större stycken, 275 liter bensin och gasolin, samt 25 kilo smörjmedel. Arbetsstyrkan bestod av en arbetsgivare och fem arbetare. I fabriksberättelser 1940 står fortfarande Ågren som ägare.

År 1935 anges det i Fabriksberättelser att det fanns en trävaruindustri vid Mariefors, AB Mariefors Träindustri., som sågade och hyvlade trävaror. Under året hade 20 kubikmeter furu och gran tillverkats, 224 kubikmeter hyvlade brädor, 59 kubikmeter trävaror av andra inhemska träslag så som ekstav i halvfabrikat. Snickeriarbeten som tillverkats var 500 kvadratmeter parkettgolv. I träindustrin fanns sex sågklingor, en hyvelmaskin vid hyvleriet, fem hyvelmaskiner vid snickeriet. Detta drevs med hjälp av två vattenturbiner (35 hk och 25 hk), en ångmaskin (30 hk) och företaget hade egen alstrad energi om 50 kWh. Arbetsstyrkan bestod av två företagsledare och åtta arbetare. Som fabrikstecknare står G. Kling, AB Mariefors Träindustri.

1947 får vi veta att det på området fanns en byggnad som var uppförd av trä och som innehöll tre våningar fördelade på tre lägenheter om totalt tio rum och tre kök. Därutöver fanns i byggnaden två kontorslokaler, en sysal, ett lagerrum, ett lunchrum och ett badrum. Utöver det fanns en fabriksbyggnad av trä och sten, som uppförts av ingenjör Bergman år 1866. Denne Bergman anges

---

[182] http://www.blekingemuseum.se/pages/1330 (2019-03-20)
[183] https://blm.kulturhotell.se/items/show/24069?sort_field=id&sort_dir=d&record_types%5B0%5D=Item&record_types%5B1%5D=File&record_types%5B2%5D=Collection&query=tv%C3%A5lfabrik&query_type=exact_match&ref=%2Fsearch (2013-03-22)
[184] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1891-1896 (SE/LLA/13014/A I/31)
[185] Ejdestam (red) 1947, s. 89

också som den som startat företaget. Företaget tillverkade fortfarande putsmaskiner, polermaskiner och putsskivor och det fanns sex till åtta anställda. Fabriken omfattade metallgjuteri, upplagsrum och lagerlokal. Efter Bergman ska ägandet ha övertagits av grosshandlare Hahn och efter honom nämns en fru Kling som ägare. År 1942 köptes anläggningen av Mariefors Bruks AB. Chef för anläggningen var direktör A. H. Milton, Stockholm.[186] I fabriksberättelser 1955 står företaget fortfarande benämnt som Mariefors Bruks AB.

Enligt en informationsskylt på platsen revs fabriksbyggnaden på 1960-talet och det kan stämma för byggnaderna finns inte med på ekonomisk karta från 1969 (historisk karta 7)[187] Den gamla vägbron restaurerades 1937[188] men är idag ersatt med den nuvarande gångbron.

I Sveriges bebyggelse anges att bostadshuset är uppfört i slutet av 1700-talet men i brandförsäkringar anges att det är uppfört 1803 (historisk bild 3). Det är ombyggt i början av 1900-talet och bestod av två våningar innehållandes två lägenheter om tillsammans 13 rum, två kök och två hallar (historisk bild 12). Till bostadshuset hörde en källare som var uppförd på 1800-talet av gråsten, ett växthus uppfört omkring 1900, en ladugård uppförd av trä samt en tvättstuga uppförd 1915. År 1937 hade fru Emely Kling köpt fastigheten av ingenjör Gustav Ågren. Hon sålde den i sin tur till J. A. Petersson 1942. Samma år sålde, som tidigare nämnts, fru Kling fabriksanläggningen till Mariefors Bruks AB. År 1946 övertogs bostadsfastigheten av Petersson dotter Ulla-Britt och hennes man Torsten Magnusson.[189]

Några reflektioner på de uppgifter som hittats. Ågren står som ägare av fabriken 1940 men fru Kling har köpt bostadshuset av Ågren 1937 och hon står som säljare av både fabrik och bostadshus 1942, till olika köpare. Har hon köpt fabriken senare än bostadshuset eller är årtalen felangivna? Och vem är denna ingenjör Bergman som ska ha startat det som 1947 benämns Mariefors Bruk och som skulle ha uppfört fabriksbyggnaden 1866? Bergman nämns inte tidigare som ägare och årtalet för fabriksbyggnaden stämmer inte med övriga angivna årtal. Däremot så hittar vi en ingenjör Anton Bergman som ägare i Brandförsäkringshandlingar från 1912.[190] Är det så att årtalet för fabriksbyggnadens uppförande inte stämmer med 1866 utan att det ska vara 1926, två årtal som båda är angivna i boken Sveriges bebyggelse från 1947 dock på olika platser. Om årtalet 1926 är det som stämmer så är plötsligt allt mer förståeligt. Här finns något att ta tag i för den som vill fördjupa sig i Mariefors och Bastasjös spännande industrihistoria.

Beskrivning av miljön

Det är lättast att ta sig till området från söder. Där möts besökaren av en förrådsbyggnad som troligen är uppförd under sent 1800-tal eller tidigt 1900-tal, den finns utmärkt på karta från 1915-1919 (historisk karta 6). Byggnaden har en rejäl stengrund (bild 2) som är väl synlig på byggnadens

[186] Ejdestam (red) 1947, s. 209
[187] Informationstavla vid Mariefors ett projekt finansierat av Länsstyrelsen i Bleking
[188] https://blm.kulturhotell.se/items/show/49016?query=mariefors&type%5B0%5D=5&query_type=exact_match&record_types%5B0%5D=Item&record_types%5B1%5D=File&record_types%5B2%5D=Collection&sort_field=added&sort_dir=d&ref=%2Fitems%3Flayout%3Dlist (2019-03-21)
[189] Ejdestam (red) 1947, s. 205
[190] Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Brandförsäkring 42908, år 1912

västra gavel samt södra långsida. Byggnaden har varit tre våningar hög och med många fönster på långsidorna som idag är förbyggda då den ursprungliga stommen är klädd med rödslammad locklistpanel under plåtklätt sadeltak (bild 1). Med tanke på att byggnaden haft många fönster går tankarna till att det kan ha varit en snickeribyggnad från början, detta har vi dock inte kunnat få bekräftat. Byggnaden panelades då den skulle fungera som mobiliseringsförråd åt polisen.[191]

Invid byggnaden finns en gångbro som sträcker sig över ån (bild 3). På platsen låg tidigare en körbro som även fungerade som dammkropp med utskov som reglerades av spettluckor samt överfallsöppningar. Den nya bron av betong vilar på delar av den gamla brons stenpelare och landfästen. Invid det södra landfästet finns en gjuten lämning som troligen är från den gamla bron och dammkroppen (bild 4). Vid vägbrons ombyggnad 1937 hittades en jättegryta i vattenfallet, jättegrytan hade ett djup på 4,2 meter och med en diameter på 1,4 meter. Den ska ligga söder om intaget till den gamla vattenrännan som gick till turbinen, med andra ord bör den finnas under den nuvarande brons norra sida (där intaget till turbinens vattenränna tidigare fanns). Det ska även finnas en mängd smågrytor i berghällens lutning åt väster.[192] En jättegryta är en fördjupning som bildats genom att strömmande vatten fått en sten att rotera tillsammans med grus och mindre stenar i en virvel under en längre tid.

Uppströms bron viker ån kraftigt av mot norr (bild 5). Den norra strandkanten är stenskodd. (bild 6). Nedströms bron är ån delad i flera fåror. Längst åt söder finns en ca 150 meter lång, stenskodd kanal av lite ovanligare slag då den del som befinner sig ute i ån är stenskodd med fina huggna små stenar (bild 7). Längre nedströms övergår den fina stenskoningen i vanlig stenskoning som delvis är raserad (bild 8). Uppe på alltsammans växer träd som riskerar att skada konstruktionen ytterligare om de inte tas bort. Landsidan är delvis stenskodd. Längst söder ut, där kanalen slutar, finns på landsidan en stenkonstruktion (bild 9 & 10) och på andra sidan kanalen finns rester av en stenkonstruktion samt en del som ser ut som en stenpelare som är pågjuten av betong men som troligen varit en vägg eller ett större fundament (bild 9 & 11). Här är det lite oklart om det är lämningar efter en byggnad som legat tvärs över kanalen och där kanalen även fugerat som hjulgrav eller om det funnits en dammkonstruktion som reglerat vattnet från kanalen till någon kvarn via en vattenränna. Den enda byggnad som vi hittat på denna sidan av ån är en äldre kvarn som finns utmärkt på kartor, den sista från 1778 och som är omarbetad 1816 (historisk karta 4) men byggnaden syns på tidigare kartor. Att denna fantastiska kanal skulle ha uppförts för att leda vatten till en mindre kvarnbyggnad verkar otroligt men som angivits ovan så har vi inte hittat någon annan byggnad på den platsen invid ån.

Norr och nordväst om kanalen så finns resterande del av åfåran (bild 13). Här tycks båda sidor vara stenskodda ända fram till de ställen där kanal och utloppsränna slutar (bild 15). Norr om åfåran, och ganska nära bron, finns rester av en gjuten turbinsump som funnits i anslutning till fabriksbyggnaden (bild 16 samt historisk bild 14 & 15). Från turbinsumpen löper sedan en lång

---

[191] Höjer, 2019-12-02

[192] https://blm.kulturhotell.se/items/show/49016?sort_field=id&sort_dir=d&record_types%5B0%5D=Item&record_types%5B1%5D=File&record_types%5B2%5D=Collection&query=mariefors&query_type=exact_match&ref=%2Fsearch

stensatt utloppskanal mellan åfåran och fastlandet och som slutar strax nedströms kanalen (bild 17, 18, 19 & 20). Den har troligen genom århundradena fått fungera som vattenintag och utlopp för flera verksamheters vattendrift.

Norr om bron finns de två tomter som genom århundradena varit bebyggda med fabriksbyggnader av olika slag, Bastasjö No 50 och Mölletorp 42. Första fanns två kvarnar på området, en på varje tomt, och sedan utvecklades området till större industriverksamheter av olika slag. Närmast bron och nedanför bostadshuset löper en lång mur som fungerat som stöd åt den terrassering som gjorts mot det markområde som ligger norr om muren och där bostadshuset med nuvarande uthus finns belägna (bild 21). Precis intill och söder om muren fanns tidigare en fabriksbyggnad (bild 21 & 22 samt historisk bild 3, 10, 11, 13, 14 & 15). Längst bort på det första området finns lämningar efter fabriksbyggnadens gjutna grund (bild 22 & 23). Två öppningar finns i muren (bild 24) och det är troligen de som funnits vid fabriksbyggnadens ingångar (historisk bild 13), numera är dock trappor byggda i öppningarna mellan de terrasserade områdena. Det här området hette tidigare Mölletorp 42 och kallades även för Mariefors pappersbruk. Andra verksamheter har dock bedrivits på platsen och som beskrivits i historiken.

På det område som tillhörde Bastasjö No 50, även kallat Kvarnalyckan och Kvarnplanen, finns ett stort antal terrasseringar och grunder efter fabriksbyggnader och bostäder (bild 25). Längst uppe på krönet, ovanför området finns idag flera bostadshus. Inne i en av husgrunderna (bild 26) finns det i grundens nordvästra hörn, lämningar av tegel och sten som troligen varit någon typ av eldstad (bild 27).

Öster om bostadshuset och bron finns en stenkonstruktion som vid första anblick kan antas för att vara en mur. Den är hög åt öster och söder men låg mot norr och väster (bild 29). Det är troligen grunden till det bostadshus som funnits på platsen och som beskrivs i brandförsäkringshandlingar från 1912. Där skrivs att grunden är 1,2 meter hög i söder och öster men bara 0,2 meter i norr och väster. I grunden fanns en stenkällare.[193]

Öster om grunden finns en uttorkad bäckfåra och på var sida om den, sydöst om grunden, finns två små brofästen av huggen sten. Här gick tidigare en liten väg och då behövdes naturligtvis en liten bro över vattendraget (bild 30).

De senaste fabriksbyggnaderna revs på 1960-talet. Idag kan man vandra längs med området då Blekingeleden passerar här. Allmänt kan sägas att området är stökigt då det har ramlat ned många träd som ligger kors och tvärs över området som ett plockepinn. De behöver rensas bort då de kan förstöra grunderna och utloppskanalen från turbinen. Som tidigare nämnts så behöver även de träd som växer på kanalens västra sida tas bort då deras rötter kan spränga sönder stenskoningarna. Marken där fabriksbyggnaderna legat ägs idag av Karlskrona kommun och området är ett fornminne och är registrerat som Augerum 678 i Fornminnesregistret. Bostadshuset med tillhörande uthus är privatägt.

[193] Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Brandförsäkring 42908, år 1912

Kulturhistorisk värdering

Kvarnar och andra industribyggnader med beståndsdelar

Området är komplext att läsa av då det funnits så många olika verksamheter och byggnader av olika slag och under olika tidsepoker. Detta medför att det delvis kan vara svårt att veta vad som varit grund till vilken byggnad. Av de kvarnbyggnader som funnits på platsen kan man anta att det inte finns mycket bevarat då byggnader och grunder troligen legat i vägen för nya verksamheter och dess byggnader och därmed rivits bort och kanske till viss del återanvänts. Av övriga industribyggnader finns endast grunder kvar samt en delvis raserad turbinsump och de tillskrivs ett *visst kulturhistoriskt värde* då de bidrar till att öka förståelsen för alla de verksamheter som bedrivits på platsen.

Det stora bostadshuset från tidigt 1800-tal, ibland kallad herrgården, finns kvar på sin ursprungliga plats och dess ståtlighet talar om för besökaren att det funnits något speciellt på platsen, det är inte vilken bostadsbyggnad som helst som har dess storlek och utseende. Byggnaden är exteriört välbevarad och dess detaljrikedom i snickarglädjen ger den ett visst arkitektoniskt värde. Byggnadens närvaro på platsen hjälper till att berätta och öka förståelsen för att området haft en industriell betydelse från åtminstone 1600-talet och fram till 1960-talet och tillskrivs därför ett *kulturhistoriskt värde.* Strax intill bostadshuset finns en hög stengrund som är från samma tid som bostadshuset och som vittnar om att det funnits ytterligare bostäder på platsen, så kallade arbetarbostäder och grunden tillskrivs ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Dammen och vattenvägarna

Själva dammkroppen och dammen är sedan länge borta, idag finns endast en modernare gångbro på platsen. Ett par äldre landfästen samt en del av en stenpelare finns dock bevarade och kan tillskrivas ett *visst kulturhistoriskt värde* då de hjälper till att öka förståelsen för att det funnits en dammkropp på platsen. En besökare med lite fantasi kan med hjälp av bron få en aning om hur det såg ut då och därmed kan förståelsen för att det på platsen funnits vattendrivna verksamheter öka. Själva bron har dock *inget kulturhistoriskt värde* i sig.

Vid den norra sidan av ån finns turbinsumpen delvis bevarad. Själva utloppskanalen finns bevarad och är i skapligt skick för sin ålder. Tillsammans vittnar de om de vattendrivna verksamheter som tidigare fanns på platsen samt hur vattenkraften använts som kraftkälla och tillskrivs därför ett *visst kulturhistoriskt värde.* Den kanal som finns utmed åns södra och sydöstra strand är lite ovanligare i sin konstruktion då den ena sidan, till viss del, har en otroligt fint byggd stenskoning. Det här är en typ av kanalbygge som kan förväntas finnas i städer och vid stora egendomar och anläggningar men inte vid ett så litet och avlägset bruk som Mariefors. Detta talar för att platsen en gång i tiden måste ha varit viktig för området och att verksamheterna på området måste ha varit lönsamma och detta gör att kanalen har ett lokalhistoriskt värde. Den fantastiska och relativt välbevarade kanalbyggnaden vittnar, tillsammans med de stenkonstruktioner som finns i dess slut, om att det funnits vattendriven verksamhet på platsen och tillskrivs därför att *kulturhistoriskt värde.*

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön visar en historisk och viktig industriell plats som delvis är svårtydd då det idag inte finns några byggnader kvar från de tidigare verksamheter som pågått vid Mariefors, här finns mest

grunder och stenskodda terrasseringar. Därtill är det delvis igenväxt och många träd har fallit i området vilket ytterligare försvårar tydligenheten. Platsen har dock varit betydelsefull för ortens industrihistoria och har därmed ett lokalhistoriskt värde. De mångåriga kvarnverksamheterna och de senare industriella verksamheterna vittnar, tillsammans med kanalerna, om vattnets betydelse som energikälla genom århundradena och platsen har därmed ett traditionsvärde. Dess industriella utveckling som pågått genom århundradena ger den ett visst kontinuitetsvärde samt ett industrihistoriskt värde. Sammantaget är detta en spännande och fantasieggande helhetsmiljö som är registrerad som fornminne Augerum 678 i Fornminnesregistret och den tillskrivs ett *kulturhistoriskt värde.*

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Grundmurarna efter områdets industribyggnader har delvis raserats men det är önskvärt att grunderna bevaras då miljön blir svårare att läsa av om någon beståndsdel i miljön försvinner eller förändras. Grunderna har därför en *känslighet* för ingrepp och *viss anpassning av åtgärder* krävs.

Turbinsumpen med tillhörande utloppskanal fyller idag ingen funktion men det är ändå viktigt att de bevaras då de förklarar sambandet mellan vattnet och den verksamhet som bedrivits på platsen och de anses ha en *känslighet* för ingrepp och en *viss anpassning av åtgärder* krävs.

Alla träkonstruktioner som vattentub och spettluckor är borta liksom själva dammkroppen. Detta medför att eventuella vattenhinder är borta. Delar av dammkroppens fundament finns dock kvar men de är omarbetade och har en *låg känslighet* för ingrepp och *ingen eller obetydlig anpassning av åtgärder* krävs.

Den kanal som löper längs med åns södra och sydvästra kant är i relativt bra skick och utgör en viktig del i området. Kanalen hjälper till att förklara sambandet mellan vattnet och de verksamheter som bedrivits på platsen. Dess, för platsen, ovanliga och påkostade konstruktion gör att den har en *hög känslighet* för åtgärder och att *särskild anpassning av åtgärder* krävs.

Stenskoningar och övriga lämningar bör beaktas i samband med vattenvårdsåtgärder. Observera att lämningarna utgör fornlämning och tillstånd behövs enligt andra kapitlet i KML för att få göra ingrepp.

Bilder av miljön

Bild 1. Byggnad som finns invid bron på åns södra sida och som bland annat används som förråd. Den finns med på karta från 1915-1919. Bilden är tagen från nordöst. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Här syns byggnadens fina och kraftiga stengrund. Foto: Helena Lundgren

Bild 3 Den gjutna gångbrons pelare vilar på delar av den gamla bron och dammkroppens ena stenpelare. Bilden är tagen nedströms bron och från väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Landfäste och en trolig betongskoning öster och uppströms om bron på åns södra kant. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Uppströms bron viker ån av mot norr. Bilden är tagen från bron mot öster.
Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Uppströms är åns norra kant stenskodd. Foto: Petra Torebrink

Bild 7. Kanalen är stenskodd på sin norra sida. Till höger i bild skymtar den andra delen av åfåran. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Den finmurade stenskoningen övergår till en raserad stenskoning.
Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Lämningar på båda sidor om kanalen. På platsen forsar vattnet fram i ett litet fall. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. En del av en grund eller landfäste på åns södra sida. Foto: Helena Lundgren

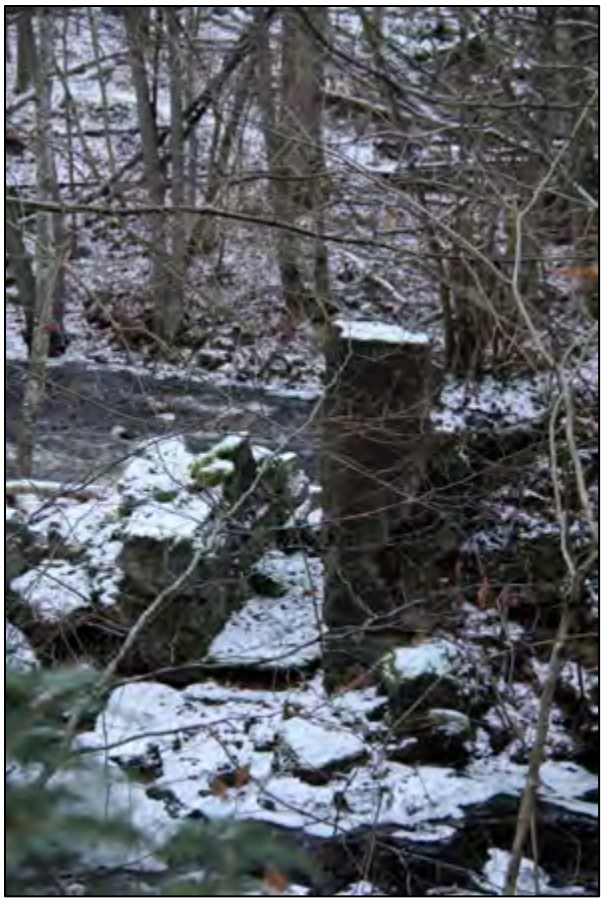

Bild 11. Stenkonstruktion som står på kanalens västra sida och mitt emot landfästet på åns södra sida. Pelaren består av sten som är pågjuten närmast i bild och den har troligen varit en del av en vägg eller ett större fundament. Nedströms är delar av stenkonstruktionen raserad. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Strax nedströms de ovan nämnda lämningarna slutar turbinens utloppskanal vars stenkonstruktion syns i bildens övre kant. Bild från 2008. Foto: Petra Stråkendal

Bild 13. Lyckebyån. Till vänster i bild skymtar den stensatta kanalen och till höger i bild finns en utloppskanal som kommer från turbinsumpen. Bilden är tagen nedströms bron.
Foto: Helena Lundgren

Bild 14. På bilden syns den smala markremsa som är uppbyggd mitt i ån och som delar den i två delar, kanalen i söder och den naturliga åfåran i norr. På bilden syns att marken lutar från kanalens stenskoning ned mot åsidan. Den del som syns närmast i bild kan vara en del av en naturlig ö som finns i ån och som syns på historisk karta 2. Foto: Helena Lundgren

Bild 15. Här skymtar åns södra stenskodda sida mellan träden. Bortom den anas kanalens stenskodda södra sida. Foto: Helena Lundgren

Bild 16. Den delvis raserade turbinsumpen till höger i bild. På bilden syns även den kallmurade stenmur som tillsammans med åns norra kant bildar en utloppskanal. I bakgrunden skymtar delar av den tomt där fabriksbyggnaden tidigare låg. Foto: Helena Lundgren

Bild 17. Den nedsänkning som syns mitt i bild är utloppskanalen från turbinsumpen. Uppe i bildens vänstra hörn anas åfåran. Foto: Helena Lundgren

Bild 18. Del av den södra sidan av den stensatta utloppskanalen. Foto: Helena Lundgren

Bild 19. Strax nedströms utloppskanalens slut viker ån av mot söder. Foto från 2008. Foto: Petra Torebrink.

Bild 20. Utloppskanalens slut syns närmast i bild. Bortom den åfåran och därefter syns den plats där lämningarna efter en byggnadskonstruktion finns på var sida om kanalen. Bilden är tagen mot sydväst år 2008. Foto: Petra Torebrink

Bild 21. Här syns den långa stenmuren som håller marken på plats. Bortom stenmuren finns bostadshuset och dess uthusbyggnader. Nedanför muren finns det område där Mariefors pappersbruks fabrikslokaler låg en gång i tiden, den senaste byggnaden revs på 1960-talet. Idag kan man vandra längs med området då Blekingeleden passerar här. Foto: Helena Lundgren

Bild 22. Längst bort och framför träden slutar fabriksbyggnadens grund. Tomten tillhörde tidigare Mölletorp 42. Foto: Helena Lundgren

Bild 23. Närbild på delar av den gjutna grunden som ligger på tomtens västra del.
Foto: Helena Lundgren

Bild 24. Öppningarna i muren som tidigare troligen var de öppningar som fanns vid fabriksbyggnadens norra ingångar. Foto: Helena Lundgren

Bild 25. På Bastasjö No 50:s gamla tomt finns många lämningar, både terrasseringar och grunder efter fabriksbyggnader och bostäder. Längst uppe på krönet, ovanför området finns idag flera bostadshus. Foto: Helena Lundgren

Bild 26. Lämningar efter en husgrund. Foto: Helena Lundgren

Bild 27. Inne i husgrunden som syns på bild 26, finns i det nordvästra hörnet lämningar av tegel och sten som troligen varit någon typ av eldstad. Foto: Helena Lundgren

Bild 28. Bostadshuset sett från sydväst 2008. Nedanför syns den mur som håller marken ovanför på plats. Bilden är tagen 2008. Foto: Petra Torebrink

Bild 29. Öster om bostadshuset och bron finns en stenmur som är hög åt öster och söder men låg mot norr och väster. Det är troligen grunden till det bostadshus som funnits på platsen och som beskrivs i brandförsäkringshandlingar från 1912. Foto: Helena Lundgren

Bild 30. Två små brofästen som finns invid den lilla bäck som tidigare runnit över tomtens östra del, strax öster om grunden på bild 29. Foto: Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Tre kvarnar är utmärkta på karta från 1699, två på åns västra sida och en på dess östra sida. Den norra kvarnen tillhörde Mölletorp och den södra tillhörde troligen Bastasjö. Kvarnen på den östra sidan går det inte att utläsa på kartan vem den tillhört. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1

Historisk karta 2. Geometrisk karta upprättad 1739-1740. Vid den här tiden har ytterligare en kvarn anlagts invid ån, på dess östra sida och söder om de andra, den benämns Goens kvarn. Norr om den finns en kvarn som är benämnd Fossen. På åns västra sida ligger Bastasjö kvarn, och norr om den finns ytterligare en kvarn som benämns Fossen och som ligger på den mark som tillhörde Mölletorp No 42, området som senare kom att bli Mariefors pappersbruk. På kartan finns streck iritade tvärs över ån, troligen någon typ av broar/dammkroppar. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte på åker 1785, Augerums socken Augerum 1-4

Historisk karta 3. Karta från 1770. På västra sidan finns en kvarn benämnd Bastasjö No 50 och det troliga är att den intilliggande byggnaden är ett bostadshus. Norr om Bastasjö finns en kvarn tillhörande Mölletorp No 42. Den kvarn som finns på den östra sidan tycks vara märkt med Måns Pehrssons kvarn i Augerum. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1787, 10-AUG-26

Historisk karta 4. Karta från 1778, omarbetad 1816. Här har det tillkommit en del byggnader på Mölletorp 42, Mariefors pappersbruks tomt. På Bastasjö No 50 ligger fortfarande kvarnbyggnaden kvar. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Enskifte 1819, 10-AUG-56

Historisk karta 5. No 50 Bastasjö kvarnplan till vänster, Mariefors pappersbruk syns till höger år 1854. Den långa byggnad som är inritad på karta uppdaterad 1816 tycks var riven. Ett av bostadshusen saknas, kanske är kartan inte komplett när det gäller byggnaderna på tomten, svårt att exakt veta.
Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte på utmark och utägor 1854, Augerums socken Mölletorp nr 1–6

Historisk karta 6. Till vänster inom ringen syns området för Bastasjö No 50 och till höger syns området för Mariefors pappersbruk, Mölletorp 42. Vid pappersbruket är två bostadshus, markerade med rött, och vid Bastasjö finns ett bostadshus. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915-19, Lyckeby J112-4-47

Historisk karta 7. Alla fabriksbyggnader är borta på både Bastasjö No 50 och på Mölletorp 42.
Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1969, Augerum J133-3F6i71

Historisk bild 1. Thorvald Hansen (1839–1916), ägare av Bastasjö Fabriks AB.
Foto: Blekinge museum

Historisk bild 2. Hilda Hansen f Wiberg, gift med Thorvald Hansen
Foto: Blekinge museum

Historisk bild 3. Mariefors 1888. På bilden syns delar av bron som sträcker sig över dammkroppen. Bakom träden skymtar delar av fabriksbyggnaden. Den stora byggnaden mitt i bild inrymde bostäder. Foto: Karl Emil Karlsson © Blekinge museum

Historisk bild 4. Etikett från Bastasjö Fabriks Aktiebolag. Företaget hade sin tvåltillverkning vid Mariefors. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 5. Etikett från Bastasjö Fabriks Aktiebolag i Carlskrona. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 7. Omslagspapper till Bastasjö Tvålfabriks Tjärtvål.
Foto: Blekinge museum

Historisk bild 8. Tvålomslag till Cold Cream Soap från Bastasjö Fabriks AB. Enligt tvålomslagets text så gick tvålen på export till Nord- och Sydamerika, Kina och Indien.
Foto: Blekinge museum

Historisk bild 6. Etikett till Balsamisk Aseptin Tvål i Bitar som tillverkades vid Bastasjö Tvålfarik. Foto: Blekinge museum

Lösöre-auktion.

Å offentlig auktion, som förrättas å

Bastasjö bruk (Mariefors)

fredagen den 7 instundande oktober kl. 10 f. m. och om så fordras lördagen den 8:e, låter herr disponenten Thorvald Hansen, till följd af flyttning från orten, försälja sitt lösörebo, bestående af **bättre** och sämre möbler, en större brysselmatta, **taflor**, böcker, glas, porslin, **en stor vacker servis**, trädgårdsmöbler, drifbänkar m. m. Sakerna komma att förses med nummer och få beses dagen före auktionen.

Säkre kände köpare erhålla 2 mån. betalningsanstånd.

Hesslegården den 26 september 1892.

Ernst Abramson.

(3987)

Historisk bild 9. Auktionsannons inför Bastasjö Bruks ägares flytt till Stockholm.

Historisk bild 10. Bro, damm samt fabriksbyggnader vid Mariefors, före 1904. Enligt brandförsäkring från 1837 bör det vara fabriksbyggnaden som uppfördes 1833 som syns på bilden. Bostadshuset som anas bortom fabriksbyggnaden är från 1803 enligt brandförsäkring från 1912. Foto: J E Thorin © Tekniska museet

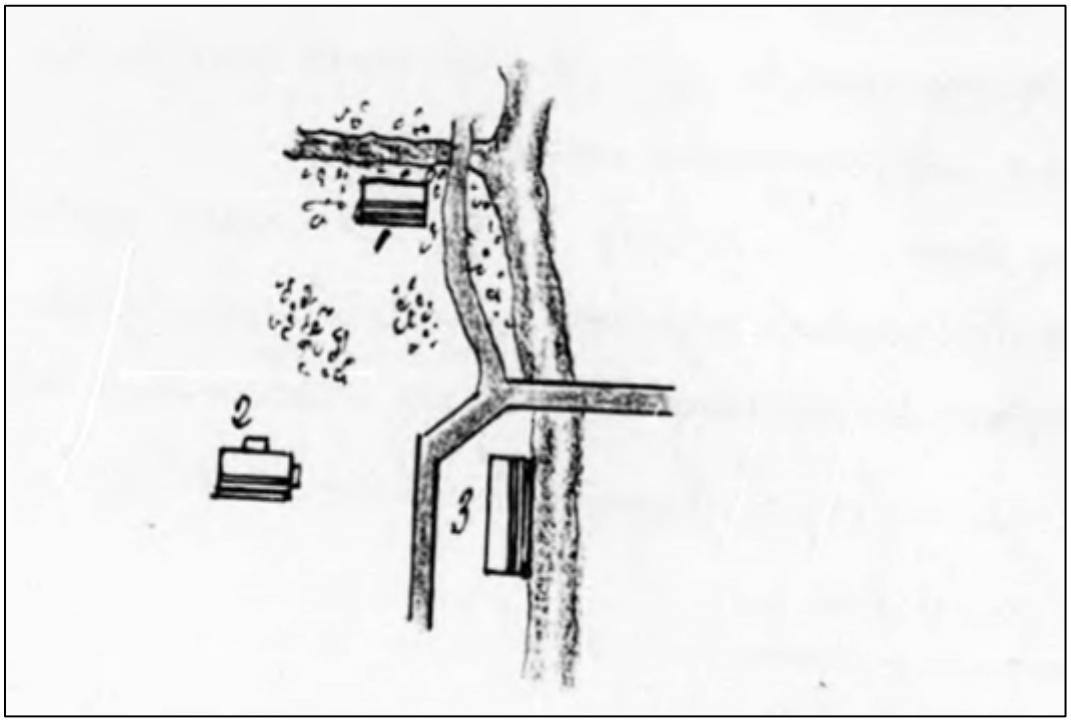

Historisk bild 11. Brandförsäkring av byggnad 1, bostadshus uppfört 1803. Nr 2 är också bostadshus som troligen är uppfört 1803 och nr 3 är en fabriksbyggnad. Ägare var ingenjör Anton Bergman. Tidigare hette fastigheten Mölletorp 42 men i försäkringshandlingarna från 1912 heter den Mölletorp 3 och än idag har den en fastighetsbeteckning som börjar på 3.
Ritning: Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, brandförsäkring 42908, 1912.

Historisk bild 12. Bostadshuset vid Mariefors bruk 1947. Bilden är tagen från öster.
Foto: Sveriges bebyggelse Landsbygden, Blekinge län del IV

Historisk bild 13. Fabriksbyggnad vid Mariefors Bruks AB 1947, sedd från norr. Foto: Sveriges bebyggelse Landsbygden, Blekinge län del IV

Historisk bild 14. Fabriksbyggnaden 1952, sedd från sydöst. På bilden syns det att byggnaden har samma grund som på historisk bild 10 från 1904 men överbyggnaden är annorlunda, bland annat har den fått ett mansardtak samt takkupor och balkonger. Turbinsump med tillhörande vattenränna har flyttats närmare bron. Foto: Ur boken Augerum – Ett sockennamn försvinner: en återblick på Augerums historia med anledning av dess sammanslagning med Lösen vid bildandet av Lyckeby storkommun årsskiftet 1951–1952

Historisk bild 15. Mariefors bruk 1952. Fabriksbyggnaden i förgrunden och det stora bostadshuset i bakgrunden. Man inser hur hög fabriksbyggnadens grund är när man ser mannen som arbetar intill densamma. Bron var fortfarande en körbro.
Foto: Ur Blekinge ett bildverk, Erik Liljeroth

Kartbilaga

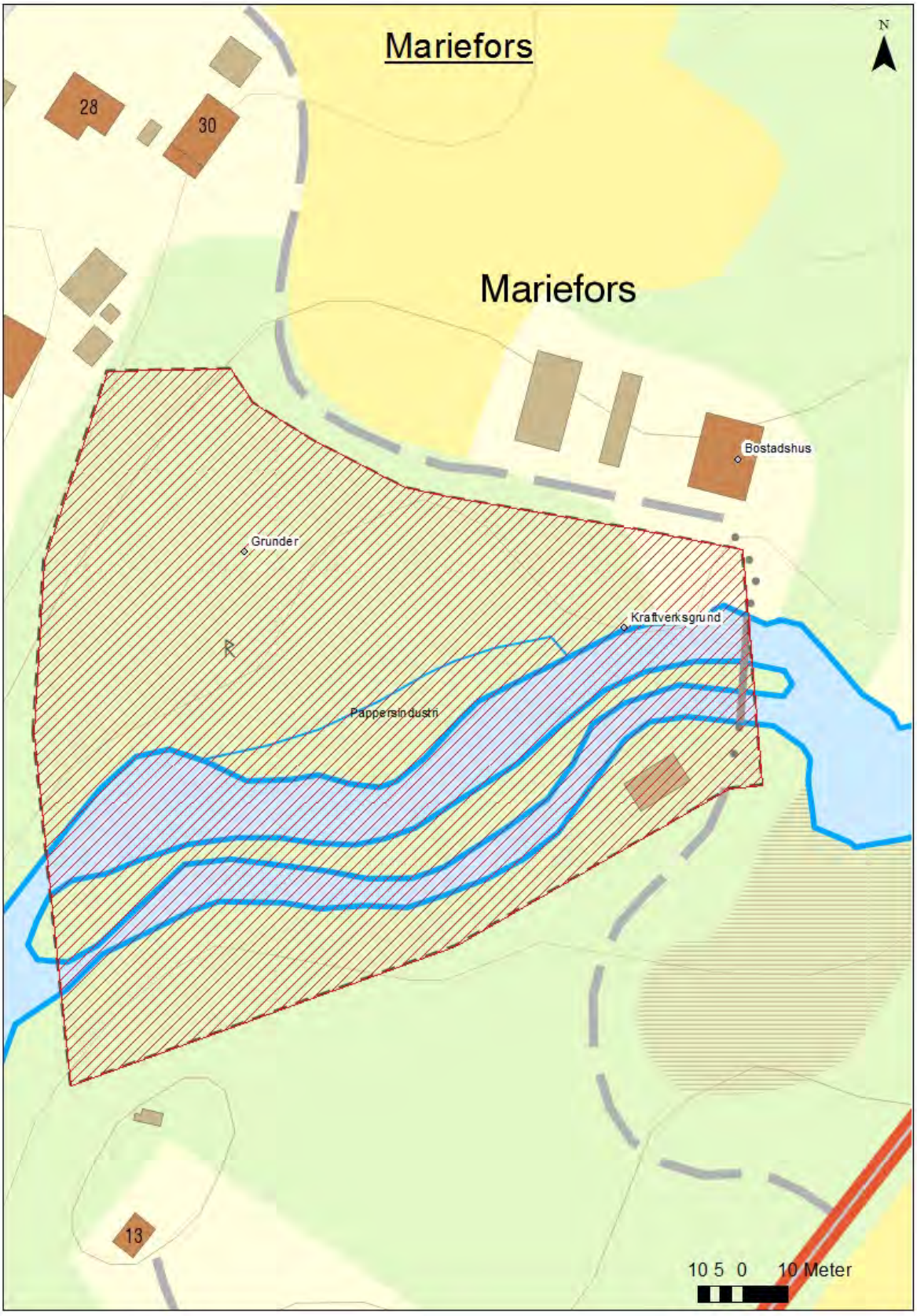
Mariefors
N
28
30
Mariefors
Bostadshus
Grunder
Kraftverksgrund
Pappersindustri
13
10 5 0 10 Meter

4.Johansfors

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Idag endast grunder från pappersbruk 1795–1875, kvarn- och sågbyggnader från 1600-tal-1980-tal. mjölnarbostad från omkring år 1900.
Lagskydd:	Augerum 679 utgör övrig kulturhistorisk lämning. Grunden efter pappersbruk, samt kvarn- och sågbyggnader är oregistrerade fornlämningar. I övrigt gäller generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
Kulturhistorisk värdering:	Visst kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Kvarn-, såg- och pappersbruksgrunder, mjölnarbostad, stenskodda vattenkanaler, rester av vattenintag.
Kärnvärden:	Lämningar efter kvarn- och sågplats samt pappersbruk som präglat platsen från 1600-talet fram till och med sent 1900-tal.

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn, sågverk och pappersbruk

Holmens kvarn

Kvarnverksamhet har pågått under lång tid vid Johansfors. Den äldsta karta som vi hittat är från 1699 och där finns två kvarnar utmärkta på platsen (historisk karta 1). De är benämnda Mölletorps kvarnar och ligger på ett område som benämns Kvarnholmen.[186] Det är troligtvis husbehovskvarnar, så kallade skvaltkvarnar. På storskifteskarta upprättad 1751-52 anges att den södra kvarnen tillhörde Mölletorp 43 och ägdes av Sven och Håkan Ohlsson. Den norra kvarnen tillhörde Mölletorp 44 som ägdes av nämndemannen Arnild Jonsson (historisk karta 2).[187] På karta som är korrigerad 1788 har en tredje kvarn markerats, även den tycks ha tillhört Mölletorp 43 (historisk karta 3).[188] År 1798 står Sven Ohlsson och Fredric Håkansson som ägare av Mölletorp 43 och Anders och Johan Månsson som ägare av Mölletorp 44.[189] I brandförsäkringar från 1793 anges bagaren Casten Butth som ägare av Holmens kvarn (historisk bild 1). Kvarnbyggnaden ska ha varit 20,5 alnar lång, 13 alnar bred och 4 alnar hög av timmer.[190] I handlingar från 1797 omnämns fortfarande bagare Butth som ägare av kvarnen Mölletorp[191] som under tid kallats både Holma kvarn och Holmens kvarn. Möjligt att kvarnen var bortstyckad från Mölletorp 44 redan 1793. Här är det lite oklart om det är den kvarnbyggnad som kom att stå på platsen fram på 1900-talet eller om det är en äldre kvarnbyggnad som nämns i handlingarna. I brandförsäkringshandlingar står att bagaren Butth ska ha försålt kvarnen till möllare Anders Bergström (f.1769) år 1808.[192] I husförhörslängder 1808-1811 står möllare Anders Bergström som ägare men även en möllare Olof Håkansson är nämnd. Det står inget om när de flyttade in eller ut. Vid den här tiden benämns kvarnen som Holmens kvarn och låg på Mölletorp 44.[193]

År 1823 flyttade en ung mjölnare vid namn Peter Larsson in vid kvarnen tillsammans med hustrun Elin Mathisdotter och deras sex barn. Familjen kom från Ronneby där Peter var född 1801. År 1840 står familjen som avflyttad till Augerums kvarn där Peter blev mjölnare. År 1834 kom mjölnardräng Sven Mattsson eller Mattisson, oklart om han blev mjölnare när familjen Larsson flyttade. Sven Mattsson flyttade igen 1844.[194] Peter Larsson med familj flyttade tillbaka till Holmens kvarn 1849, men flyttade åter ut 1851, även denna gång till Augerums kvarnar. Ägare av Holmens kvarn var vid den här tiden bagarmästare C. J. Cederström i Karlskrona.[195]

År 1852 står änkan Brita Johansdotter som mjölnare och det var fortfarande Cederström som ägde kvarnen (historisk karta 4).[196] År 1859 efterträds Brita av Gustaf Johansson som mjölnare och under

---

186 Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1
187 Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1759, 10-AUG-7
188 Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1793, 10-AUG-28
189 Lantmäterimyndigheternas arkiv, Stängselåtgärd 1799, 10-AUG-37
190 Riksarkivet, brandförsäkringar nr 1710
191 Ambrosiani 1923, s. 317
192 Riksarkivet, brandförsäkringar nr 7028
193 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1808–1811 (SE/LLA/13014/A l/1)
194 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1838–1844 (SE/LLA/13014/A l/13)
195 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1845-1851 (SE/LLA/13014/A l/15)
196 Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1852-1856 (SE/LLA/13014/A l/17)

tidsperioden 1857-1861 bytte kvarnen ägare från Cederström till bagare P. A. Djusbergh i Karlskrona.[197]
Hemmanet Mölletorp nr 44, från vilken Holmens kvarn var avstyckad, ägdes vid den här tiden av justitiekanslern och kommendören N. S. von Koch på Augerums gård. Holmens kvarn ägdes fortfarande av bagare P.A. Djusbergh. År 1861 flyttade mjölnare Johan Peter Carlsson in men han avled redan 1864 och efterträddes av Elias Andersson som flyttade in 1865 med sin familj, hustrun Anna Stina Danielsdotter och deras sex barn. Någon gång mellan 1865 och 1868 köpte Elias Andersson kvarnen.[198] Denne Elias Andersson hade även köpt hemmanet Mölletorp 43, där han står som ägare av 3/8.[199] I husförhörslängder från 1878-1884 nämns Elias Andersson som nämndeman.[200]

I ett brev från den 23 april 1873 beskrevs förhållandena vid Augerum, bland annat nämns kvarnen som fanns mitt emot pappersbruket, på andra sidan ån, Holmens kvarn (historisk bild 3) som hade beteckningen Mölletorp nr 44 med tillhörande mark om 20 tunnland, knappt hälften var åkermark och resterande var äng och betesmark. Knappt någon skog. Vidare beskrevs att kvarnen på den tiden hade två par stenar för grovmäld och ett par för finmäld samt grynverk. Därtill fanns ett boningshus i två våningar med tre rum och kök och förstugor, ladugård för fyra kor och fem hästar, en mindre magasinsbyggnad som fungerade som vagnsbod, loge och foderrum, ved- och svinbodar, vagnsskjul och potatiskällare. Alla åbyggnader var gamla men i tämligen bra skick. Kvarnägaren deltog i avlöning av den båtsman som bodde i ett litet torp som fanns på en holme nedanför kvarnen, mitt emot pappersbruket. Kvarnägaren hade motsvarande intäkt för uppdämningspengar och överskottsränta som han betalade i avlöning till båtsmannen. En bit ovanför dammfästet till kvarnen och pappersbruket fanns ett mindre vattenfall. Av brevet framkommer att ägaren till Augerums pappersbruk tycks vara intresserad av att köpa kvarnen men kvarnägaren vid den tiden, Elias Andersson, var är inte så intresserad av att sälja och begärde 40 000 riksdaler. Kvarnen hade tydligen gått bra då ägaren flyttade dit som ganska fattig men som vid den här tiden, 8 år senare, var en rik man och kvarnen hade god tillgång på mäld. Det huvudsakliga värdet för anläggningen ansåg dock brevskrivaren var det präktiga vattenfallet. Brevet var skrivet av inspektor J. A. Lindström till brukspatronen vid Augerums pappersbruk. [201]

Kvarnägare Elias Andersson flyttade från Holmens kvarn 1892 och istället kom en ny kvarnägare vid namn Carl Henrik Andersson som flyttade in samma år med hustrun Johanna Charlotta Bergqvist och deras barn.[202] År 1901 sålde Elias Andersson även egendomen Mölletorp 43, det var sonen Anders August Andersson och hans maka Kristina Andersson, född Olsson, som övertog gården.[203]

---

[197] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1857-1861 (SE/LLA/13014/A l/19)
[198] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1861-1868 (SE/LLA/13014/A l/21)
[199] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1868-1873 (SE/LLA/13014/A l/23)
[200] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1878-1884 (SE/LLA/13014/A l/27)
[201] Ambrosiani 1923, s. 324–325
[202] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1891–1896 (SE/LLA/13014/A l/31)
[203] Lantmäterimyndighetens arkiv. Avsöndring 1901, 10-AUG-2010

I Fabriksberättelser 1905 så anges att Holmens kvarn fortfarande ägdes av C. H. Andersson. Kvarnen hade fyra par stenar, tre vattenhjul och tre anställda. Under året hade 350 541 kg mjöl och gryn malts. År 1910 ägdes Holmens kvarn fortfarande av C. H. Andersson. Produktionen under året var 53 ton havremjöl, 12 ton vetemjöl, 1 ton kornmjöl, 117 ton rågmjöl, 0,3 ton vetegryn, 2,4 ton korngryn samt 17 ton kli. År 1920 står Föreningen Holmens u.p.a som ägare av Holmens kvarn som vid tiden hade tre par stenar, tre vattenhjul, en förman och två arbetare. Produktionen bestod av 54 670 kg mjöl, gryn, kli och gröpe samt så kallad främmande malning. I Fabriksberättelser 1925 står K. Olsson som ägare av Holmens kvarn. K. Olsson kan vara Karl Olsson som också var delägare i Augerums kvarn AB.

Det är oklart när Holmens kvarn vid Johansfors lades ned men det bör ha skett någon gång mellan 1925 och 1938. År 1947 anges kvarnen som nedlagd och på platsen fanns istället Johansfors sågverk.[204] Vid den här tiden ägdes såg med tillhörande bostadshus av Ragnar Carlsson, f. 1901 (historisk bild 7). Han hade köpt verksamheten 1938 och drev sågen fram till nedläggningen på 1980-talet. Sågverksbyggnaden samt kvarnbyggnaden var uppförda i trä (historisk bild 3, 5 & 8) och innehöll såg och hyvel.[205] År 1947 drevs sågen av en turbin och det var sju anställda i verksamheten som tillverkade och sålde allt slags byggnadsvirke. Två bilar fanns för transporter.[206] Bostadshuset (historisk bild 6) uppges vara uppfört i trä omkring år 1900 av Carl Andersson som ägde kvarnen från 1892 och fram till åtminstone 1910, troligen något längre. Det bestod av en våning samt vindsvåning och inrymde 8 rum och kök med centralvärme, el, vatten och avlopp. Här bodde ovan nämnda Ragnar Carlsson tillsammans med sin familj, hustrun Dora (f. Svensson 1907) och deras fyra barn; Ros-Mari, Ragnhild, Tor och Gunnel.[207] På tomtens norra del fanns även ett brygghus samt på dess södra del en ladugårdsbyggnad. Träbron över ån lät Ragnar Carlsson bygga om till dess nuvarande utseende med järnkonstruktion, ombyggnationen skedde 1940.[208] Vid vårfloden 1958 hade man stora problem då vattentrycket i Lyckebyån blev så stort vid fördämningarna att de brast och det blev stopp i sågverksamheten. Provisoriska fördämningar fick byggas tills en ny dammkropp kunde uppföras under sommaren.[209]

Augerums pappersbruk

Pappersbruk var dyrt att anlägga då det krävdes både utrymme och utrustning. Det var därför resursstarka personer som hade råd och möjlighet att starta sådana företag. Mitt emot Holmens kvarn vid Johansfors uppfördes ett sådant som kom att kallas Augerums pappersbruk. Genom särskilda resolutioner från Kungliga Kommersekollegium den 11 november 1795 fick brukspatron Teodor Christopher Winckler och majoren Carl Fromh. Svinhufvud tillstånd att anlägga ett pappersbruk och linoljeslageri invid Lyckebyån.[210] Svinhufvud startade även det närliggande Mariefors pappersbruk år 1805.[211] Winckler som ägde Augerums gård var den som upplät mark med tillhörande strömfall mitt emot bagaren Butths tillhöriga mjölkvarn på Mölletorp 44 (historisk

[204] Ejdestam (red) 1947, s. 89
[205] Lindeborg 2019-06-14
[206] Ejdestam (red) 1947, s. 217
[207] Ejdestam (red) 1947, s. 216
[208] Lindeborg 2019-06-14
[209] Blekinge Läns Tidning, måndag den 5 maj 1958
[210] Ambrosiani 1923, s. 316-327
[211] Olsson 2000, s. 21

karta 4). År 1797 bildades ett bolag, intressenter och ägare av andelslotter i bolaget var vid dess start, utöver tidigare nämnda Winckler och Svinhufvud, herr Carl Henrik Adamsson, herr Isaac Berghman, amiralitets apotekare Friedr. Brasch, herr Johan Peter d´Ailly, major Jon Liedström, amiral I. Puke, Abraham Bäck, Gustaf Poignant, Jacob Pettersson junior. År 1824 övertog grosshandlare Isaac Bergman alla andelslotter och därmed ägandet av bruket. Bergman avled och oljeslageriet och pappersbruket såldes på konkursauktion 1830. Ny ägare till Augerums pappersbruk blev ägaren vid Lessebo pappersbruk,[212] läkaren och sedermera bergsrådet Johan Lorentz Aschan (historisk bild 9).[213] Köpekontraktet skrevs under av Nils Nilsson Aschan (historisk bild 10 & 11), son till Johan Lorentz Aschan. Vid köpet fanns en lista som noggrant räknade upp alla inventarier som ingick i köpet. Där framgår bland annat att linoljebruket hade ett nytt vattenhjul.[214]

I början av 1800-talet var pappersbruket ett av landets största. På dess område fanns flera olika byggnader så som bostadshus, brukshus med vattenhjul, lumpbod, järnbod, vedbod, avträdeshus och portskjul.[215]

År 1832 flyttade en ny verkmästare in, Peter Jonas Hellegren, som stannade på platsen tillsammans med sin hustru Anna Chatarina Berg och deras tre barn till och med 1842.[216] År 1834 hade bruket totalt sju arbetare inklusive mästare. Vid tiden tillverkades regal tryckpapper, bibel tryckpapper, psalmbokstryck och takpapper i olika längder. År 1842 skrevs ett kontrakt mellan brukets ägare, bergsrådet Johan Lorentz Aschan, och en ny verkmästare, C.F. Lönnegren, där Lönnegren förband sig till att personligen ansvara för och sköta driften av bruket. Under punkt 4 står följande: ”*Tillhör Lönnegren att med bästa förstånd, drift och skicklighet verket förestå, samt uppdrifva tillverkningarne till nästa höjd, verkliga förseelser och förluster som uppstå genom bristande tillsyn, är Lönnegren mig fullt ansvarig.*” I kontraktet reglerades även lön, fri vedmängd, kålgårdsjord, ljusåtgång, att hålla brandredskapen i gott skick, ansvara för att sotning av eldstäder utfördes samt att Lönnegren inte höll brännvinsförsäljning, varken till arbetarna eller främmande personer. Kontraktet gällde ”*så länge Lönnegren med drift och skicklighet förrättar alla sina åliggande samt förer ett nyktert, anständigt och redbart lefverne – i öfrigt stadgas 6 månaders uppsägelsetid.”* Det är Lessebo som står som ägare av Augerums pappersbruk ända in på 1870-talet då pappersbruket läggs ned.[217] Första gången som pappersbruket tycks vara utmärkt på karta är 1854.[218]

I husförhörslängder från 1850-1862 står Gustaf Sandree som inspektor vid Augerums pappersbruk. År 1862 efterföljdes han av inspektor Johan August Lindström.[219] Lindström finns förmodligen kvar vid bruket ända fram till dess nedläggning på 1870-talet då han fortfarande fanns kvar 1873.[220]

---

[212] Ambrosiani 1923, s. 316-327
[213] Meijer 1904, s. 132-133
[214] Ambrosiani 1923, s. 316-327
[215] Olsson 2000, s. 21
[216] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1838-1844 (SE/LLA/13014/A l/13)
[217] Ambrosiani 1923, s. 316-327
[218] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1856, 10-AUG-84
[219] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1861-1868 (SE/LLA/13014/A l/21)
[220] Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder, 1868-1873 (SE/LLA/13014/A l/23)

I ett brev från den 23 april 1873 beskrevs förhållandena vid Augerum, bland annat skrevs det att den 16 oktober 1867 erhöll firman Pripp & son den sista sändningen av takpapper som lämnat Augerums pappersbruk. Brevet var skrivet av inspektor J. A. Lindström till brukspatronen vid Augerums pappersbruk. I brevet framgår att pappersbruket låg mitt emot Holmens kvarn, på andra sidan ån.[221]

Den 17 december 1875 gjordes en granskning och värdering av byggnaderna inför rivning, man tänkte att viss del av materialet kunde säljas. Byggnaderna skulle vara rivna och bortförda före den 14 mars 1876. Till bruket hörde ett bostadshus som var uppfört av gran eller furutimmer och panelad, tak av tegel. Byggnaden var 40 fot lång, 23,5 fot bred, 18 fot hög på sidorna, 24 fot hög på gavlarna upp till takåsen, inredd i två våningar. Fabriksbyggnaden var 90 fot lång, 36 fot bred, 44 fot hög på gavlarna till tubbåsen och 20 fot hög på sidorna, täckt med tegel och i dåligt skick, uppfört av dels grantimmer och dels bräder, med tillhörande vattenhjul. En stor del av väggar och fönsterposter var angripna av röta. Vattenrännan av trä var i så dåligt skick att den inte ansågs ha något värde. Lumpboden var uppförd av granskifte och ekstolpar, 72 fot lång, 24 fot bred, 9,5 fot hög på sidorna, täckt med papp på bräder med en källare under den sydvästra gaveln samt en vindsvåning. Granskiftet var gammalt och maskätet. Järnbod med vedbod, avträdeshus och portskjul av gran, dels av timmer och dels av brädor. Befintligt staket var angripet av röta. Det totala värdet för byggnadernas material ansågs vara 1 125 kr.[222]

För den som vill fördjupa sig i Augerums pappersbruks intressanta historia så finns bland annat avräkningsböcker och kapitalböcker bevarade för åren 1844-1876 vid Lessebo bruksarkiv.

Beskrivning av miljön

Från Lyckebyåns östra sida leder en väg nedför sluttningen till en bro som kan ta besökaren över till andra sidan av ån. Vägen kantas av mossbeväxta kraftiga stenmurar på var sida som förhöjer upplevelsen av att vandra längs vägen och som hjälper till att skapa nyfikenhet och förväntningar av vad som kan finnas nere vid ån (bild 1).

Nordväst om bron finns lämningar efter det som en gång var Holmens kvarn och Johansfors sågverk, sydöst om bron finns lämningar efter det som en gång i tiden var Augerums pappersbruk och linoljeslageri. Vi börjar beskrivningen norr om och uppströms bron.

Närmast intill brofästet finns på dess västra sida en nedsänkt gräsyta med en stenmur i söder och en i norr. Detta är lämningar efter den kvarn- och sågbyggnad som legat på platsen (bild 3). Byggnaderna revs på mitten av 1990-talet.[223] Åkanten är stenskodd och parallellt med den finns en stenmur ute i vattnet som tillsammans med den stenskodda kanten bildar en utloppskanal (bild 4) från hjulgraven som funnits längst upp i kanalen. Hjulgrav och det som troligen varit turbinsump består idag av gjutna kanter (bild 5). Norr om kvarn- och sågbyggnaderna fanns en byggnad där

[221] Offerman 1952, s. 53
[222] Ambrosiani 1923, s. 326-327
[223] Lindeborg 2019-06-14

det fanns en sågbänk (bild 10). Norr om detta finns resterna av intaget till en vattenränna (bild 7). Här finns en av tidigare två spettluckor bevarad. Från intaget har det tidigare gått en vattenränna av trä som förde vattnet till kvarnens, och senare sågens, vattenhjul och senare turbin. Öster om intaget finns rester efter den dammkropp som fanns på platsen och som sedan länge är riven (bild 6 & 8). På åns östra sida fanns tidigare ett intag vid dammkroppen som reglerade vatten till den träränna som transporterade vatten till pappersbruket och linoljeslageriet. Både intag och vattenränna är sedan länge borta och kvar finns en plan yta där man kan ana att trärännan varit placerad (bild 16). Vissa stenfundament finns på platsen. Åkanten är delvis stenskodd.

Bron som leder över vattnet har fästen av huggen sten medan själva vägen över bron är byggd av trä och metall och med räcken av metall (bild 2 & 10).

Väster om kvarn- och såglämningarna finns på samma tomt ett hus som uppförts som mjölnarbostad. Huset har en stomme av timmer som är klädd med gulmålad locklistpanel. Byggnaden har ett sadeltak med tegel, vita fönster och gröna dörrar av trä. Som entré finns en vacker glasveranda med gröna fönster. Huset står på en stadig murad stengrund som har en källaringång på den södra gaveln. Framför huset finns kallmurade stödmurar som håller marken på plats. Norr om bostadshuset finns en mindre byggnad, typ förråd eller friggebod (bild 3). Sydväst om bostadshuset, och intill vägen, finns grunden efter en ekonomibyggnad som skall ha innehållit en ladugård. Den är ca 20 x 6 meter i östnordöstlig-västsydvästlig riktning, 0,5-1 meter hög av naturliga samt huggna stenar lagda i 4-5 skift (bild 11, 12 & 13). Grunden, tillsammans med en före detta fägata, är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 679 i Riksantikvarieämbetets fornminnesregister. På området söder om bron fanns tidigare ett båtsmanstorp. Här finns även en vall som ska vara lämningar efter den post som var belägen att övervaka bron under andra världskriget.[224]

Sydöst om bron finns lämningar efter det pappersbruk och linoljeslageri som funnits på platsen (bild 19 & 21). Från bron går en kraftig kallmurad mur parallellt med ån (bild 18 & 20). På den har troligen den vattenränna av trä som ledde vatten till pappersbruket legat. Muren leder fram till den norra sidan av den husgrund som finns efter en av pappersbrukets byggnader. Vid grunden blir muren lägre och fortsätter en lång bit i ån, parallellt med husgrunden som finns invid åkanten. Muren bildar tillsammans med grundens västra långsida en utloppskanal från hjulgraven (bild 22 & 24). Själva grunden är kallmurad och något högre på dess norra sida än på den västra och södra sidan, allra högst är grunden på dess östra sida (bild 21 & 24). I den norra delen leder en trappa av sten ned i grunden (bild 21 & 23). Genom grunden går Lyckåleden som är en vandringsled utmed Lyckebyån. Öster om grunden sluttar marken brant uppåt och är beväxt med träd. Även i och invid grunden finns träd och sly som bör plockas bort för att inte förstöra grunden liksom de träd som växer i utloppskanalen.

[224] Lindeborg 2019-06-14

Kulturhistorisk värdering

Kvarn- och såggrund samt pappersbruksgrund med beståndsdelar

Vid Holmens kvarn, senare Johansfors sågverk, finns mjölnarbostaden bevarad och i relativt ursprungligt skick exteriört och den har ett *visst kulturhistoriskt värde* i och med sin koppling till kvarn- och såg. Invid Holmens kvarn- och sågplats finns också en grund efter en ekonomibyggnad. Grunden efter ekonomibyggnaden, tillsammans med en före detta fägata, är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 679. De tillskrivs ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Av själva kvarn- och sågbyggnaderna samt Augerums pappersbruks byggnader finns idag bara grunderna kvar och sänker det kulturhistoriska värdet men avsaknanden av själva byggnaderna medför å andra sidan att de kvarvarande grunderna får en större betydelse för att kunna se och förstå den småskaliga industri som förekommit på platsen. Sammantaget tillskrivs de ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Dammen och vattenvägarna

Av själva dammkroppen finns inte mycket bevarat, den är till största del riven vilket påverkar det kulturhistoriska värdet negativt. Den del som finns kvar på platsen är gåtarna samt en av spettluckorna till kvarnens och sågens vattenintag. Den, tillsammans med de stenskoningar och utloppskanaler som finns i området, vittnar om att vattenkraftsdrivna verksamhetet funnits på platsen och har därmed ett pedagogiskt värde och tillskrivs ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Helhetsmiljön

Det kan tyckas att avsaknaden av industribyggnader och dammkropp skulle göra området svårtytt men faktum är att det är så pass städat i området, utan träd och annan växtlighet som försvårar tydligheten, att det ändå går att förstå att vattendriven verksamhet funnits på platsen, utan byggnader går det dock inte att avgöra vilken typ av verksamhet.

Området har en nära koppling till både Lyckeåborgs bruk, Augerums gård och kvarn, Mölletorps kvarn samt Mariefors pappersbruk. Ägarna har varit desamma till en eller flera av platserna under olika tidsepoker. Även mjölnarna har delvis varit samma personer som bytt arbetsplats från den ena kvarnen till den andra och ibland tillbaka till den ursprungliga kvarnen. Detta ger platsen ett visst socialhistoriskt värde.

Sammantaget är detta en spännande plats med en lång och spännande industrihistoria som är känd sedan 1600-talet, en plats som varit betydelsefull för ortens tidiga industrihistoria och den vittnar om vattnets betydelse som energikälla. Den bevarade mjölnarbostaden ger ytterligare en dimension i sammanhanget. Platsen som helhet har ett pedagogiskt värde samt ett upplevelsevärde men då många viktiga byggnadsdelar saknas tillskrivs platsen ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Helhetsmiljön en viktig del av Johansfors industriella utveckling och anses ha ett *visst kulturhistoriskt värde.* Grundmurarna efter områdets industribyggnader finns till stor del bevarade och det är önskvärt att dessa grunder bevaras då miljön blir svårare att läsa av om någon beståndsdel i miljön

försvinner eller förändras. Grunderna har därför en *känslighet* för ingrepp och *viss anpassning av åtgärder* krävs.

Alla träkonstruktioner som vattentuber och spettluckor är borta liksom själva dammkroppen. Detta medför att eventuella vattenhinder är borta. Då själva dammkroppen saknas blir de stensatta intagskanalerna, som är i mycket bra skick, en viktig del av kvarn-, såg- och pappersbruksmiljöerna och dess historia. Tillsammans med de bevarade grunderna hjälper de till att förklara sambandet mellan vattnet och de verksamheter som bedrivits på platsen och bör tillsammans med grunderna bevaras i sin helhet så att miljön går att avläsa. Kanalerna och åns stenskoningar har *känslighet* för ingrepp och *viss anpassning av åtgärder* krävs.

Mjölnarbostaden med tillhörande grund efter en ekonomibyggnad har båda ett *visst kulturhistoriskt värde* genom sin koppling till kvarn- och sågplatsen. De har *känslighet* för åtgärder och *viss anpassning av åtgärder* krävs.

Bilder av miljön

Bild 1. Vägen ned till området där Augerums pappersbruk, Holmens kvarn samt Johansfors såg tidigare låg. Vägen kantas av kraftiga stenmurar på båda sidor. Bilden är tagen mot väster och fotografen står på åns östra sida. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Bron som sträcker sig över ån. Till höger om bron syns en bit av sågens grund. Till vänster bortom bron skymtar en ekonomibyggnad, idag riven. Bilden är tagen mot väster 2008. Foto: Petra Torebrink

Bild 3. Närmast nordväst om bron finns lämningar efter Johansfors såg och Holmens kvarn. I fonden syns mjölnarbostaden. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Utloppskanal och hjulgrav.
Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Hjulgravens sidor är delvis gjutna i betong. Bilden är från 2008. Foto: Petra Torebrink

Bild 6. Lyckebyån uppströms bron och mot norr. Strax till höger om den lilla byggnaden anas intaget till den vattenränna som förde vatten till kvarn och såg. Till höger om den stäckte sig tidigare dammkroppen över ån. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Här fanns tidigare intaget till kvarnens och sågens vattenränna. Den östra spettluckan finns fortfarande kvar i sin ställning av gåtar. På fundamentet som finns till höger om intaget finns delar av den gamla transmissionens järnhjul bevarade. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Området där kvarnen och sågen tidigare låg. Bilden är tagen 2008 mot sydväst och uppströms om det som tidigare var en dammkropp. Foto: Petra Torebrink

Bild 9. Området där kvarn och såg tidigare legat. På andra sidan ån finns stenskoningar och lämningar där vattenrännan till pappersbruket fanns, på krönet finns bostadshus. Bilden är tagen mot nordöst. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Kvarn- och sågverkstomten sedd mot sydöst år 2008. Till höger om bron syns sågbyggnadens södra grundmur. Till vänster i bild syns upphöjningar bakom kvarnstenen. Det är fundament efter den sågbänk som tidigare stod på platsen, idag används området för odlingar. Foto: Petra Torebrink

Bild 11. Grund efter en ladugård som låg intill vägen sydväst om mjölnarbostaden. Bilden tagen mot väster. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Grunden är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 679. Bilden är tagen mot nordöst. Foto: Helena Lundgren

Bild 13. Ladugårdsbyggnaden som den såg ut 2008. Foto: Petra Torebrink

Bild 14. Lämningar av en vagn som använts i verksamheten. Foto: Helena Lundgren

Bild 15. Kvarnstenar som lämnats sydväst om bron. Foto: Helena Lundgren

Bild 16. Lämningar efter den vattenränna som fanns på platsen och som transporterade vatten till Augerums papperbruk och linoljeslageri. Fundamentet som syns till vänster i bild ska vara lämningar efter en lastramp som sträckt sig över ån till kvarnbyggnaden. Bilden är tagen mot norr och på åns östra sida. Foto: Helena Lundgren

Bild 17. Lyckebyån nedströms bron. Till vänster i bild skymtar ruinerna efter pappersbruket. Foto: Helena Lundgren

Bild 18. Stenmur sydöst om bron. Närmast bron är muren högre. På den biten gick troligen vattenrännan som förde vatten till hjulgraven och dess vattenhjul. Jämnhöjd med grunden blir denna mur lägre och bildar en hjulgrav och utloppskanal.

Bild 19. Pappersbrukets gamla område sett mot söder. Idag passerar Lyckåleden genom området och dess grunder. På bilden syns det område där grunden efter pappersbruket ligger men den är svår att uppfatta från detta håll. Bilden är tagen mot söder.
Foto: Helena Lundgren

Bild 20. Den högre delen av muren där vattenrännan troligen vilat. Bakom skymtar delar av brons östra fäste av sten. Bilden tagen mot nordväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 21. Området sett från andra hållet, mot norr. Närmast i bild finns grunden efter att av Augerums pappersbruks och linoljeslageris byggnader. Längst upp i bild syns ett garage som ligger norr om nedfartsvägen. Foto: Helena Lundgren

Bild 22. Hjulgrav och utloppskanal har funnits där det idag står stora träd. Till höger i bild syns en nedsänkning mellan byggnadens grund och en stenmur. Oklart vad det varit men troligen har det fungerat som någon typ av fundament. Bilden tagen mot norr.
Foto: Helena Lundgren

Bild 23. Trappa ned i pappersbrukets stengrund. Bilden tagen mot norr.
Foto: Helena Lundgren

Bild 24. Pappersbrukets västra grundmur samt utloppskanalen år 2008. I utloppskanalen står det träd. Bilden tagen mot sydväst. Foto: Petra Torebrink

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Karta över Johansfors år 1699. Två kvarnar är utmärkta och benämns Mölletorps kvarnar. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1

Historisk karta 2. Kvarnar tillhörande Mölletorp 43 och Mölletorp 44 år 1751-1752. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1759, 10-AUG-7 År 1755.

Historisk karta 3. Karta upprättad 1751-1755, korrigerad 1788. Här har en tredje kvarn dykt upp lite nedströms. Karta: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1793, 10-AUG-28

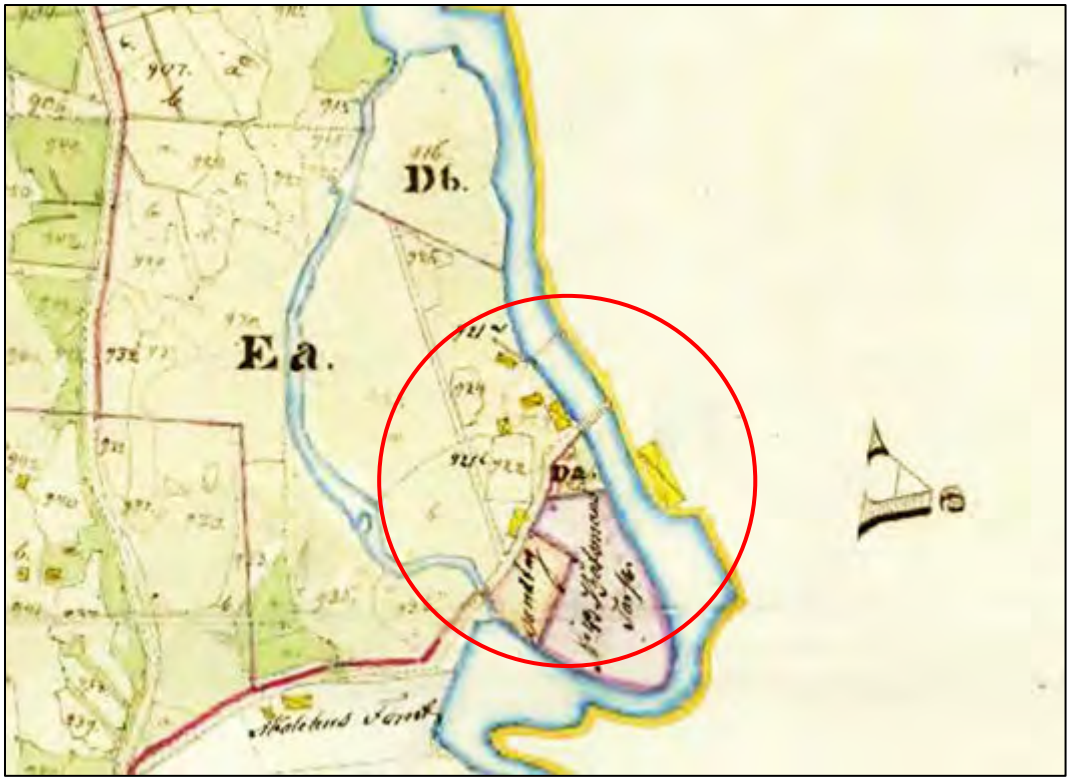

Historisk karta 4. Kartan är från 1854 och Holmens kvarn finnas på åns västra sida med tillhörande bostadshus och ekonomibyggnader. På åns östra sida syns Augerums pappersbruks avlånga byggnad, däremot är inte några bostadshus eller andra mindre byggnader tillhörande pappersbruket utritade på kartan. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte på utmark och utägor 1854, Augerums socken Mölletorp nr 1–6.

Historisk karta 5. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915-19, Lyckeby J112-4-47

Historisk karta 6. På kartan syns sågverksbyggnaden på åns västra sida och tvärs över ån är dammkroppen inritad. Pappersbrukets byggnad som låg sydöst om bron är borta.
Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1969, Augerum J133-3F6i71

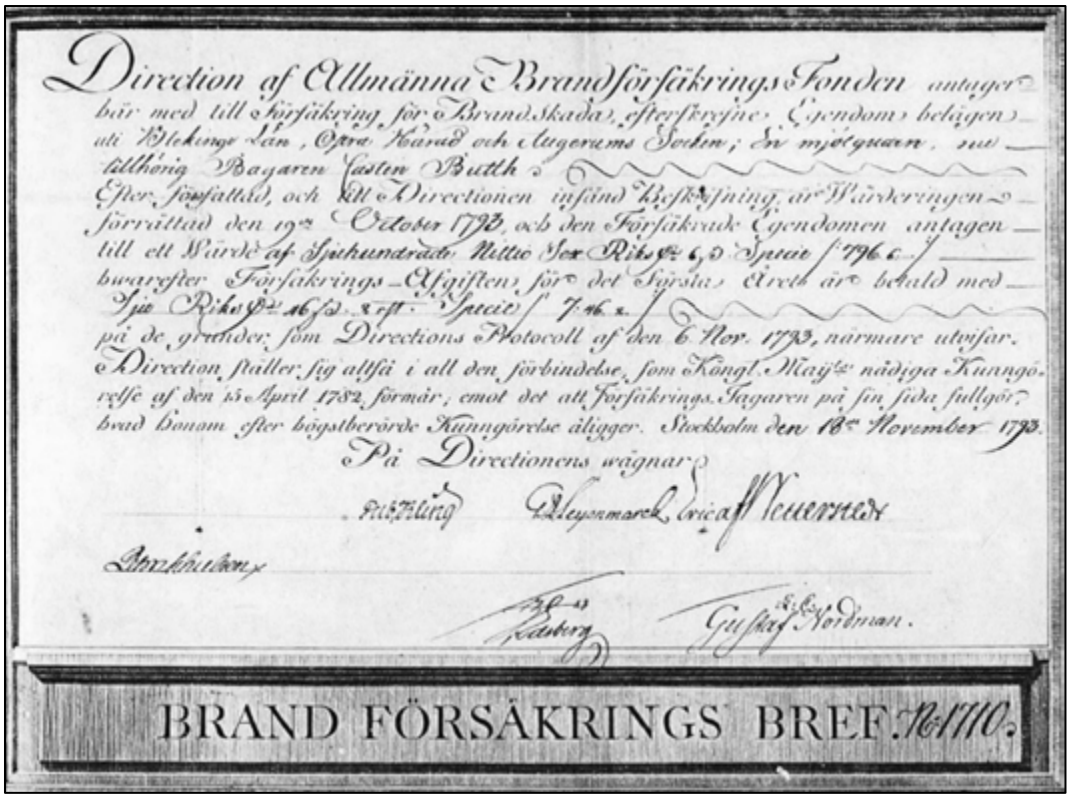

Direction af Allmänna Brandförsäkrings Fonden antager
här med till Försäkring för Brand Skada, efterskrefne Egendom belägen
uti Blekinge Län, Östra Härad och Augerums Socken; En mjölquarn, nu
tillhörig Bagaren Casten Butth.
Efter författad, och till Directionen insänd Beskrifning, är Wärderingen
förrättad den 19de October 1793, och den Försäkrade Egendomen antagen
till ett Wärde af Sjuhundrade Nittio Sex Riksdr 6 ß Specie (796 6)
hwarefter Försäkrings-Afgiften för det Första Året är betald med
Sju Riksdr 16 ß 8 rst Specie (7 16 8)
på de grunder, som Directions Protocoll af den 6 Nov. 1793, närmare utvisar.
Direction ställer sig altså i all den förbindelse, som Kongl. Maj:ts nådiga Kunngörelse af den 15 April 1782 förmår; emot det att Försäkrings Tagaren på sin sida fullgör, hvad honom efter högstberörde Kunngörelse åligger. Stockholm den 18de November 1793.

På Directionens wägnar

Pub. Tiling Weyenmarck Erica af Neuerstedt

Stockholm

Karberg Gustaf Nordman.

BRAND FÖRSÄKRINGS BREF. № 1710.

Historisk bild 1. Brandförsäkringsbrev från 1793 gällande Holmens kvarn vid Johansfors. Foto: Riksarkivet, Brandförsäkringar nr 1710

Historisk bild 2. Holmens kvarn och vattenfall 1902. Till vänster i bild syns delar av vattenrännan som förde vatten till kvarnen. På höger sida syns lämningar efter den ränna som tidigare förde vatten till pappersbruket. Mitt i bild syns kvarnkroppens överfallsöppning. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 3. Holmens kvarn vid Johansfors 1903. Längs med byggnaden sträcker sig en intagsränna av trä. Längst bort vid rännans slut syns intaget som styrs av två spettluckor. Till höger om dessa, mitt i bild, syns dammkroppens överfallsöppning med sitt vattenfall. Lägg märke till mannen som lutar sig mot räcket invid stegen. Foto: Vykort, J P Velander

Historisk bild 4. Bron vid Holmens kvarn avtecknad från söder 1933. Vattenrännan av trä löper längs med byggnaden och vattnet syns forsa ut ur rännan och ned i ån. Brons vägbana bärs upp av en kraftig träkonstruktion och har räcken av trä. Bron byggdes om till sitt nuvarande utseende 1940. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 5. Sågen vid Johansfors sågverk 1947. Den lägre byggnaden bör vara den gamla kvarnbyggnaden. Foto: Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del IV

Historisk bild 6. Bostadshuset vid Johansfors 1947. Foto: Sveriges bebyggelse Landsbygden Blekinge län del IV

Historisk bild 7. Den siste sågverksägaren vid Johansfors, Ragnar Carlsson, invid Lyckebyån 1988. Foto: Ingemar Johansson, Sydöstran måndagen den 20 juni 1988

Historisk bild 8. Kvarn- och sågverksbyggnaden sedd från norr. Närmast i bild är kvarnbyggnaden. Foto: Foto: Ingemar Johansson, Sydöstran måndagen den 20 juni 1988

Historisk bild 9. Johan Lorentz Aschan (1772-1856), ägare av Lessebo pappersbruk samt Augerums pappersbruk och linolje-slageri. Tavlan finns på Lessebo herrgård.

Historisk bild 10. Nils Nilsson Aschan (1802-1888), son till Johan Lorentz Aschan avbildad 1838 vid 36 års ålder. Foto: Teckning av Maria Röhl © Kungliga biblioteket

Historisk bild 11. Bild av en äldre Nils Nilsson Aschan (1802-1888), son till Johan Lorentz Aschan. Foto: www.geni.com/people/Nils-Aschan/6000000021423572397

Kartbilaga

Johansfors
N
37
35
Johansfors
Plats för utriven dammvall
31
Bostadshus
Kvarn/sågrund
Bro
Pappersbruksgrund
Husgrund, historisk tid
29
Lyckeåborgsvägen
10 5 0 10 Meter

5. Lyckeåborg

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Disponentbostad 1858, industribyggnader 1860-tal, 1907–1908, 1959, 1962 och framåt.
Lagskydd:	Augerum 673, 676 och 680 registrerade som övrig kulturhistorisk lämning. Generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
Kulturhistorisk värdering:	Kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Kraftstationen och delar av maskineriet, dammkropp, stenskodd vattenkanal, äldre industribyggnader och bostäder.
Kärnvärden:	Bevarad och lättförståelig bruksmiljö där vattnets energi nyttjats sedan åtminstone 1700-talet. Förståelig dammstruktur.

Historik

Historiskt sammanhang: Bruksmiljö

Den äldsta karta som hittats över området är från 1699 och där finns inte något utmärkt på platsen, varken kvarn eller såg.[225] På karta från 1731 (historisk karta 1) står det Ferbers ämnade sågkvarn, vilket bör innebära att den är tilltänkt men inte uppförd vid tiden.[226] Ferber var för övrigt den apotekare som köpt Augerums gård år 1710 och som därmed ägde marken på åns östra sida vid Lyckeåborg. Norr om Ferbers ämnade kvarn är Holz Dammen utmärkt och man tror att den kan ha varit tilltänkt för att samla flottat timmer och att den ämnade sågkvarnen skulle ta emot timret för sågning. Några mindre vattendrag som låg norr om dammen ansågs kunna fungera för flottning, bland annat beskrivs det ena vattendraget: *Bräkna Lücke Ström är grund sand båtten men kan flåtas.*[227] Vad som verkligen blev av är svårt att veta men på karta från 1755 står det att en förfallen sågkvarn fanns på platsen[228] och den finns fortfarande utmärkt på karta från 1758 (historisk karta 2).[229] Det här är lite märkligt, skulle en ämnad sågkvarn (även om den uppfördes) vara förfallen redan efter dryga 25 år? Sågkvarnens placering på de tre kartorna tycks dock stämma med varandra. På kartor efter 1758 finns inget utmärkt på platsen förrän år 1854 då det först dyker upp tre byggnader sydöst om ån (historisk karta 3).[230] På karta upprättat över fabriksområdet år 1854 finns flera byggnader utritade samt dammkropp med fall och en stenskodd utloppskanal (historisk karta 4).[231] Platsen benämns Jern Bruk vid den här tiden.[232] Vi vet dock att det funnits verksamhet på platsen sedan tidigare och att det därför måste ha funnits byggnader.

Sedan gammalt har det funnits många verksamheter som varit belägna vid Lyckebyån, främst kvarnar och sågar men även några mindre industrier fanns invid ån, som genom sina vattenfall lämnade behövlig kraft. Den äldsta industrin är Lyckeåborgs bruk[233] som har privilegier från 1759 då handelsmannen Magnus Båth erhöll rättigheter att anlägga en kopparhammare på platsen.[234] Båth ägde även Augerums gård sedan 1742. År 1775 sålde Båth gården och hela anläggningen till en ämbetsbroder, Theodor Christopher Winckler, som lät uppföra ett järnmanufakturverk på platsen. Detta fick dock inte uppföras på den plats där hammarsmedjan låg utan ca 650 meter längre norr ut, på Wincklers egen mark som tillhörde Augerums gård. Privilegiet för detta fick han 1782. Här är det lite konstiga uppgifter för om hammarsmedjan legat 650 meter söder om nuvarande Lyckeåborgs bruk så hamnar vi nere vid Holmens kvarn och Johansfors. Privilegiet för detta fick han 1782. Winckler var även en av grundarna till Augerums pappersbruk vid Johansfors.[235] Efter Wincklers död togs ägor och bruksrörelsen över av Carl Schweder som fick privilegiet förnyat 1801. Schweder var dock mer intresserad av gården, Augerums gård, än av bruket

---

[225] Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1
[226] Lantmäteristyrelsens arkiv, Lösens socken, Karta 1731, I 23
[227] Olsson 2016, s. 53
[228] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1759, 10-AUG-7
[229] Lantmäteristyrelsens arkiv, Åbodelning på skog/skogsmark 1758, Augerums socken Vedeby nr 1-9
[230] Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte på utmark och utägor 1854, Augerums socken Mölletorp nr 1-6
[231] Lantmäterimyndighetens arkiv, Avsöndring 1848, 10-AUG-83
[232] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1856, 10-AUG-84
[233] Ejdestam (red), 1947, s. 89
[234] Offerman 1952, s. 53
[235] Ambrosiani 1923, s. 316-327

och bruket gick därför på sparlåga under många år, ända fram till hans död 1820. Även efter Schweders död tycks tillverkningen vid bruket ha legat nere under många år, den nya ägaren av Augerums gård och bruket vid Lyckeåborg, C. A. Sundin, tycks inte heller ha varit intresserad av bruket.[236] Nästan 100 år efter att Båth startat sin kopparhammare på platsen såldes bruket, enlig köpebrev daterat den 15 februari 1847, till danskarna Johan Fredrik Hansen (historisk bild 1) och Carl Andreas Rames (historisk bild 2).[237] Samma år fick de privilegium för att anlägga ett manufakturverk med räckhammare och ett mindre valsverk[238] för tillverkning av bandjärn och järnplåt på platsen. Lyckeåborgs bruk skulle nu få sitt uppsving som industri.[239]

År 1849 stod valsverket klart för att börja tillverka material till den spikfabrik som de båda ägarna hade i Köpenhamn. Där hade klippspik tillverkats sedan 1839 men priset på klippspik hade sjunkit och därför ville ägarna tillverka eget material till sin spiktillverkning.[240] Vid ungefär samma tid började tillverkningen av spik även vid Lyckeåborgs bruk, år 1855 installerades den första spikmaskinen (historisk bild 5) vid Lyckeåborgs bruk och därmed hade klippspiktillverkningen introducerats i Sverige.[241] I slutet av 1862 hade bruket 38 spik- och stiftmaskiner, 28 drevs med vatten och 10 med ånga. Den största delen av järnet kom från Uppland.[242]

År 1861 utbröt en förödande eldsvåda vid bruket. Byggnaderna var uppförda av trä och sju av dem brann ned, däribland valsverket, spikfabrikerna, glödsmedjan och spikmagasinet. De byggnader som kunde räddas var herrgårdsbyggnaden samt en arbetarbostad. De nya byggnader som uppfördes vid bruket var mestadels byggda av sten som vitrappades.[243]

Första tillverkningsåret producerades 11 ton spik, produktionstakten ökade kraftigt och i början av 1860-talet tillverkades 574 ton spik av en arbetsstyrka som 1862 bestod av 50 personer varav många var kvinnor vilket inte var så vanligt vid den här tiden. På 1870-talet var tillverkningen uppe i ca 1 000 ton och tillverkningsvärdet för spik uppgick enligt huvudböckerna till 380 905:71 kr under år 1876 och till 428 988:67 kr under år 1880.[244] Från 1865 års avlöningsbok har man kunnat se vad de olika arbetarna tjänade. Årslönen för en manlig smed kunde ligga mellan ca 520-765 kronor, för en manlig maskinskötares mellan ca 390-508 kr, för en manlig spikklippare ca 391 kr, för en kvinnlig spikklippare ca 190 kr och för en kvinnlig valsarbetare 173 kr.[245] Omkring 1875 hade bruket över 100 anställda och personalen hade 3 kr om dagen i lön.[246] Lyckeåborgs bruk ansågs under en tid vara Sveriges största spikbruk.[247]

---

236 Blanck 1995, s. 19
237 Offerman 1952, s. 53
238 Blanck 1995, s. 20
239 Offerman 1952, s. 53
240 Offerman 1952, s. 55
241 Offerman 1952, s. 56
242 Fagerlund 1865, s. 110-111
243 Offerman 1952, s. 60
244 Offerman 1952, s. 57
245 Offerman 1952, s. 58
246 Swahn 1964, s. 17
247 Ejdestam (red), 1947, s. 89

År 1873 avled J. F. Hansen (historisk bild 1) och han efterträddes av sonen Gregor Hansen som drev bruket fram till sin död 1892 (historisk bild 3). Samma år som J. F. Hansen avled kom en ny bokhållare till bruket och han kom att bli en av de mer kända disponenterna vid Lyckeåborgs bruk, hans namn var Jarl Gustaf Juliander (historisk bild 7).[248] Efter ett par år efterträdde han Carl Östergren som inspektor. Östergren hade haft den uppgiften vid bruket från 1870-1875.[249] I husförhörslängder från 1878-1884 står Juliander som inspektor och vid folkräkningen 1880 anges han som inspektor liksom år 1900.[250] Juliander hade även ett stort deltagande i Augerums kommunala verksamheter.[251] Efter Gregor Hansens död såldes bruket till grosshandlare Linus Laurentius Liberg i Stockholm,[252] även benämnd i litteraturen som Lars Linus Liberg (historisk bild 8). L. L. Liberg ägde Nyby Bruk, en koncern där Lyckeåborgs bruk kom att ingå. Liberg var även den som lät uppföra Rosenbad i Stockholm efter ritningar av Ferdinand Boberg, längst upp i byggnaden hade familjen sin Stockholmsvåning,[253] med adress Rosenbad 2.[254]

Enligt fabriksberättelser 1905 ägdes Lyckeåborgs bruk, vid tiden benämnt som Lyckeåborgs Järn- och stålvarufabrik, fortfarande av L. L. Liberg. Under året hade det producerats 383 063 kg järn- och stålspik samt 2 605 kg kopparspik. Företaget hade vid tiden två valsverk, 25 spikmaskiner, en metallborrmaskin, en metallhyvelmaskin, två metallsvarvmaskiner, två vattenhjul/vattenturbiner, en elgenerator och 50 anställda. Här får vi veta att vattenhjulen börjat ersättas med turbindrift. År 1907 brann bruket igen varvid spikfabrik och valsverk förstördes och fick byggas upp igen (historisk bild 19 & 20).[255] År 1910 benämns bruket som Lyckeåborgs Bruk. Föreståndare på bruket var C. Fagerström. Tillverkningen under året uppkom till 676 821 kg klippt järnspik och 2 222 kg kopparspik. Anläggningen bestod av två valsverk, 28 spikmaskiner, två stiftmaskiner, en metallborrmaskin, en metallhyvelmaskin och en metallsvarvmaskin. Maskinerna drevs med hjälp av ett vattenhjul och två vattenturbiner och antalet anställda uppgick till 55.[256] År 1918 övertog L. L. Libergs son, Gunnar Liberg (historisk bild 9), över verksamheten vid Nyby Såg och därmed Lyckeåborgs Bruk.[257] År 1920 benämns bruket som Lyckeåborgs Spikfabrik. Under året hade 373 908 kg spik tillverkats och anläggningen drevs med hjälp av ett vattenhjul och en vattenturbin. Arbetsstyrkan bestod av en arbetsgivare, en föreståndare och 54 arbetare.[258] I Fabriksberättelser 1935 får vi veta att det vid Lyckeåborgs Bruk tillverkades manufaktur av järn och stål; 600 300 kg spik, stift och nubb utöver hästskosöm och rälsspik, manufaktur av annan metall än järn och stål; 3 557 kg spik, stift och nubb samt nitar och bultar som utförts som så kallad legoklippning. För tillverkningen åtgick mycket råvaror; 200 kg varmvalsat järn och stål av inhemskt ursprung, 300 kg smitt och pressat järn och stål av inhemskt ursprung, bearbetade och obearbetade metaller så som 20 kg koppar, 20 kg zink och 20 kg tenn. Därutöver användes annan järnplåt så som svartplåt,

[248] Riksarkivet, Husförhörslängder 1868-1873
[249] Riksarkivet, Husförhörslängder 1868-1873
[250] Riksarkivet, Husförhörslängder 1900
[251] Offerman 1952, s. 59-60
[252] Flodin (red), 2016, s. 3
[253] Flodin (red), 2016, s. 4-5, 8
[254] Fabriksberättelser 1910
[255] Offerman 1952, s. 60
[256] Fabriksberättelser 1910
[257] Flodin (red), 2016, .s 10
[258] Fabriksberättelser 1920

rostfri, galvaniserad, förtent plåt - så kallad bleckplåt, samt varmvalsad järntråd. Anläggningen drevs med kraft från ett vattenhjul som gav 60 hk samt två vattenturbiner om 60 respektive 8 hk. Därutöver användes 253 ton stenkol, inklusive stybb, och kolbriketter. 300 kg smörjmedel, 10 kg konsistensfett och 30 kg smörjmedel av övriga slag användes för att få maskinerna att jobba smidigt. Arbetet utfördes av en arbetsgivare och 40 arbetare.[259] År 1940 får vi inte veta mycket mer än att anläggningen drevs med hjälp av ett vattenhjul, två turbiner, en oljemotor samt en ångmaskin.[260]

Företagsledningen insåg att trådspikens frammarsch på marknaden skulle slå ut användandet av klippspik i framtiden. För att förbereda sig för denna förändring hade det under 1942 inskaffats ett antal stålpressar i vilka det utfördes legoarbeten i rostfri plåt och tillverkning av detaljer för bilindustrin.[261] År 1944 dog brukets ägare Gunnar Liberg[262] och 1945 såldes hela koncernen Nyby Bruk AB, där Lyckeåbruk ingick, till AB Bröderna Edstrand i Malmö.[263] År 1948 ombildades bolaget med familjen Bergengren som ägare. Disponent blev Sven Villas som 1953 efterträddes av John-Erik Blomqvist. Under dessa herrars ledning utvecklades bruket snabbt med tillverkning av bland annat länkrullar, montörvagnar till bilverkstäder och specialgångjärn.[264]

Trots att bruket moderniserades under årtiondena användes i början av 1950-talet fortfarande några av de första installerade maskinerna i produktionen.[265] Vid den här tiden sysselsatte bruket ett femtiotal man.[266] År 1956 startade en ny tillverkning vid bruket nämligen en brandsäker typ av kabelgenomgångar, en artikel som tillverkas än idag och som gett företaget internationellt rykte.[267] För att få en effektivare spiktillverkning automatiserades huvuddelen av framställningen 1958, året därpå lades valsverket ned, en epok gick i graven efter 112 år. Bruket ska vara ett av de sista privilegierade verken i landet.[268] En ny och modern pressverkstad uppfördes på området 1962.[269] Spiktillverkningen lades ned 1982 då siste maskinisten gick i pension. Länkhjulstillverkningen lades ned ca 1990. Exempel på andra produkter som tillverkats av företaget är verktygslådor samt fälgar till skottkärror.[270] 1985 byggdes kontorsbyggnaden om. År 1986 bytte företaget namn till Lycab, från och med 1999 heter det MCT Brattberg AB.[271] Idag tillverkas brandsäkra rör- och kabelgenomföringar för byggnader, fartyg och oljeplattformar. Systemet kallas för MCT Brattberg System. Företaget har ca 45 anställda i Sverige och ca 15 i England. Därutöver finns ett hundratal

[259] Fabriksberättelser 1935
[260] Fabriksberättelser 1940
[261] Swahn 1964, s. 18
[262] www.ointres.se/lindstromk/sida1/h____32n.htm#2
[263] Ejdestam (red), 1947, s. 105
[264] Swahn 1964, s. 17
[265] Offerman 1952, s. 56
[266] Ejdestam (red), 1947, s. 89
[267] Swahn 1964, s. 18
[268] Offerman 1952, s. 54
[269] Swahn 1964, s. 20
[270] Johansson 2019-01-23, MCT Brattberg,
[271] www.mctbrattberg.se/About-Us/History

åter-försäljare av systemet runt om i världen.[272] Ungefär 95 % av försäljningen går på export.[273] Under en tid hade företaget en egen industribrandkår med brandspruta som förvarades i ”ladan”.[274]

Brukspatron Hansen hade sin första bostad i en liten röd stuga som låg på Ljungbacken, han fick köpa ”täppan” av ägarinnan som flyttade sin röda stuga till en tomt på andra sidan ån (historisk bild 35).[275] År 1858 uppfördes en ståtlig herrgårdsbyggnad på tomten invid bruket[276] och ljungen fick ge vika för en park och trädgård. Gregor Hansen anlade en örtagårdsanläggning som ”*i sin fägring och skönhet knappast hade sin like i Blekinge”*. Tillsammans med trädgårdsmästare Rosendal förvandlade Hansen ljungbacken till en sex tunnland stor park och trädgård som ”*var planterade med hängbjörkar och balsampopplar, almar och acacior. Satt man i det lilla lusthuset norr ut på området, hade man en underbar och hänförande utsikt över parken och ån och de slingrande sandgångarna, som skar genom de täta gräsmattorna och fortsatte nere vid åstranden. Där bildade de den mest behagliga promenadplats, man gärna kunde drömma om. Strax intill stranden ligger små öar i ån (historisk bild 34), och över pittoreska broar och spångar kunde man lustvandra dit ut, där hägg och al och rosensnår bildade naturliga och svala lövsalar. På sydsluttningen stod präktiga växthus, och inom dess glasväggar mognade druvor och persikor och många andra söderns läckerheter. Mot taket strävade stora palmer vid sidan av nordiska trädslag och blommor”*. Utöver växterna hade Hansen fågelarter från hela värden som bodde i den vinterträdgård som uppförts intill mangårds-byggnaden.[277] Herrgårdsbyggnaden var uppförd av trä och 1947 beskrevs det att den hade en våning med vindsvåning och inrymde 10 rum, kök och förstuga med bekvämligheter som elektriskt ljus, vatten och avlopp. Vid den här tiden hade samtliga arbetarbostäder kring bruket renoverats och förbättrats.[278] Stora disponentbostaden används idag som bostad av företagets VD[279] och den vackra parken är ett minne blott.

Hansen ska ha haft en omtanke om sina anställda, under ”patron Gregers” tid ska bruksarbetarna vid Lyckeåborgs bruk ha haft de bästa arbetsvillkoren i provinsen, förhållandevis bra lön och fri bostad.[280] De arbetare som bodde i brukets arbetarbostäder fick bo kvar efter sin pension. År 1874 upprättades en donationsfond för barnen till de fast anställda vid bruket. I fonden infördes det i december månad 20 kronor per barn som fötts under året. Vi 55 års ålder fick innehavaren ut de förräntade medlen som en slags livränta. Om det blev några eventuella överskott av fondens räntebelopp fick detta disponeras till andra fattiga barn, företrädesvis från Augerums och Mölletorps rotar.[281] Därtill inrättades en sparbank för att sporra arbetarna till sparsamhet och det inrättades en sjukkassa.[282]

---

[272] Johansson 2019-01-23, MCT Brattberg
[273] www.mctbrattberg.se/About-Us/History
[274] Johansson 2019-01-23, MCT Brattberg
[275] Swahn 1964, s. 10
[276] Offerman 1952, s. 60
[277] Swahn 1964, s. 13
[278] Ejdestam (red), 1947, s. 105
[279] Trulsson, MCT Brattberg
[280] Swahn 1964, s. 17
[281] Offerman 1952, s. 60
[282] Swahn 1964, s. 17

Beskrivning av miljön

Om besökaren närmar sig från norr möts denne av en fantastiskt vacker bruksmiljö som skymtar fram mellan träden invid vattendraget (bild 1 & 2). Om besökaren däremot kommer från söder möts denne av en modernare industrianläggning (bild 3), några äldre, vackra och rödslammade arbetarbostäder (bild 4) samt den vackra vita herrgårdsbyggnaden (bild 5). När man sedan svänger av från landsvägen, ned mot brukets område, kantas infartsvägen på höger sida av en stor, rödslammad kontorsbyggnad som uppförts som oxstall, sedan byggts om till arbetarbostäder för fyra familjer för att till sist bli kontor (bild 6). Efter denna byggnad ligger ytterligare en rödslammad byggnad, denna med gaveln ut mot områdets infartsväg. Byggnaden har inrymt arbetarbostäder (bild 8). Efter den finns en vitslammad stenbyggnad som haft funktionen som galvaniserings-verkstad och sedan matsal[283] (bild 8). Mitt emot denna ligger företagets ena kontorsbyggnad, som är inhyst i flera av de äldre byggnaderna som sammanbyggts till en enhet, bland annat den gamla mekaniska verkstaden, senare spikpaketering, samt den byggnad som fungerat som glödsmedja, alla vitslammade stenbyggnader (bild 9 & 10). Även den gamla spikverkstaden är sammanbyggd med de övriga och fungerar idag som företagets matsal (bild 11). Dessa byggnader är idag sammanbyggda med en modernare industrilokal av gult tegel som uppfördes 1962 och som byggts till under åren (bild 3 & 9). Nere vid ån finner vi dammkroppen med tillhörande dammspegel (bild 27 & 29) samt fisktrappa (bild 29). Intill ån ligger en röd kontorsbyggnad som uppfördes 2008 på den plats där det gamla valsverket tidigare låg (bild 22), valsverksbyggnaden var i för dåligt skick för att renoveras så kontorsbyggnaden är en ny byggnad som uppförts med valsverket som förebild.[284] På kontorsbyggnaden finns en mindre kraftstation tillbyggd mot ån (bild 23-26). Den uppfördes 1959 när den gamla kraftstationen från omkring 1915, och som ersatt vattenhjulen, hade tjänat ut. Under 2008-2009 modifierades anläggningen.[285] Inne i byggnaden finns en generator från 1959 (bild 26), instrumenttavlor och manöverskåp från den tiden (bild 24) samt ett modernt manöverskåp från 2008 (bild 25). Väster om kontorsbyggnaden låg tidigare en byggnad tvärs över utloppskanalen som kallades Långholmen. I den byggnaden arbetade kvinnor med att tillverka mindre spik upp till två tums storlek. Männen tillverkade de större spikarna då det var ett tungt arbete att forma spikhuvudet. Vattenhjulet som drev maskinerna var placerat nere i vattnet mitt under byggnaden. Delar av byggnadens grund finns kvar (bild 33 & 34).

Om vi följer vattenvägen så börjar vi öster om dammkroppen, där finns en gångbro över vattendraget som leder till åns norra sida. Tidigare ska det även ha funnits en sågkvarn öster om den nuvarande dammkroppen. Själva dammkroppen, intaget till kraftstationen och åns kanter närmast öster om dammkroppen är gjutna av betong. Över dammkroppen finns en gångbro (bild 27). Vid dammkroppens södra sida finns ett utskov med två spettluckor som reglerar vattnenintaget till kraftstationen (bild 28). Norr om dessa finns fyra överfallsöppningar där vattenflödet i ån kan passera. Allra längst norrut på dammkroppen finns en fisktrappa av trä som hjälper fisken att komma förbi dammkroppen och upp i vattendraget (bild 29).

[283] Johansson 2019-06-11, MCT Brattberg
[284] Johansson 2019-06-11, MCT Brattberg
[285] Swahn 1964, s. 20

Från kraftstationen leds vattnet ut i ån via en utloppskanal med kallmurade sidor av huggen sten. Kanalen är ca 75 meter lång i nordöst-sydvästlig riktning, ca tre meter bred och en meter hög över vattenlinjen (bild 33, 36, 37 & 38). Den är byggd med hjälp av fastlandet samt en lång och smal ö som ligger som en stenvall i vattendraget, ca 75 meter lång och 20-25 meter bred. Delar av den tidigare nämnda byggnaden Långholmen låg på denna stenvall. Rännan är registerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 680 i fornminnesregistret.

Väster om dammkroppen, där ån kröker för att fortsätta söder ut finns en större ö som även den har stenskodda kanter (bild 39). Längst söderut på ön finns en stenmur och mitt emot den finns något som ser ut som ett fundament (bild 40). Första tanken är att det kan vara en grund efter en byggnad eller lämningar efter en dammkropp men enligt gamla kartor så har det inte funnits någon byggnad på platsen. I forminnesregistret är platsen registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 676 och benämns som en flottningsanläggning, strandskoningen anges vara 50 x 25 meter i nordnordöstlig-sydsydvästlig riktning, en meter bred och en meter hög. Det kan vara så att den mur och det fundament som nämns ovan, kan ha fungerat som en dammkropp där öppningen har kunnat stängas med hjälp av en lucka för att på så sätt hålla timret på plats, med andra ord fungera som någon typ av magasinering i väntan på sågning eller vidare flottning söderut i vattendraget. Enligt fornminnesregistret ska det finnas ytterligare en flottningsanläggning i ån som ligger längre norrut och närmare dammkroppen. Den är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 673 och ska bestå av en ca 25 meter lång strandskoning av sten östlig-sydvästlig riktning och vara en meter bred och en meter hög.

Kulturhistorisk värdering

Industri med beståndsdelar

Exakt var den ursprungliga kopparhammaren legat är oklart och därför ingår inte eventuella lämningar av densamma i den kulturhistoriska värderingen.

Byggnadsbeståndet vittnar om en äldre industrimiljö med anor från 1700-talet som anpassats till 1800-talets och senare 1900-talets industrialisering. Värdebärande byggnader är spikfabriken, mekaniska verkstaden (senare spikpaketering), glödsmedjan, galvaniseringsbyggnaden, herrgårdsbyggnaden samt arbetarbostäder som alla finns kvar som byggnader men vissa med andra funktioner än de ursprungliga. Fabriksbyggnadernas maskiner är sedan länge bortplockade men exteriört har alla byggnader betydelse för brukets helhetsmiljö, de ger förståelse för brukets tidigare tillverkning samt skapar en begriplig miljö även ur ett samhälleligt perspektiv och tillskrivs därför ett *kulturhistoriskt värde.* Kraftstationen är till viss del av senare datum men bidrar till en förståelse för att vattenkraft fortfarande utvinns på platsen och tillskrivs därför ett *visst kulturhistoriskt värde.* Valsverket har fått fungera som förlaga för en helt nybyggd kontorsbyggnad. Då byggnaden är ny men uppförd efter valsverket som förlaga har den ett *visst kulturhistoriskt värde* då den har betydelse för helhetsmiljön samt hjälper till att skapa förståelse för brukets tidigare tillverkning samt dess samklang med vatten som kraft.

Dammen och vattenvägarna

Dammkroppen och dammagasinet med sin vattenspegel ger en förståelse för hur vatten-kraftsutvinning går till, hur vattnet tämjts och nyttjats för verksamheten som pågått under flera

hundra år, och är därmed viktiga inslag i kulturmiljön. De fyller än idag en viktig funktion för verksamheten på platsen men är även av stor vikt för förståelsen av helhetsmiljön där relationen till vattnet är påtaglig. Den stenskodda utloppskanalen som löper från kraftstationen är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 680 i fornminnesregistret och är en tydlig och viktig del för förståelsen av vattnets betydelse för brukets verksamhet. Dammkroppen, tillsammans med de stenskoningar och utloppskanaler som finns i området, vittnar tillsammans om att vattenkraftsdrivna verksamheter länge funnits och fortfarande finns på platsen och har därmed också ett pedagogiskt värde och tillskrivs ett *kulturhistoriskt värde.*

Väster om dammkroppen, där ån kröker för att fortsätta söder ut, finns en större ö med stenskodda kanter. Längst söderut på ön finns en stenmur och mitt emot den finns något som ser ut som ett fundament. I forminnesregistret är platsen registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 676 och benämns som en flottningsanläggning. Enligt fornminnesregistret finns ytterligare en flottningsanläggning i ån som ligger längre norrut och närmare dammkroppen. Den är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 673 och består av en ca 25 meter lång strandskoning. Dessa lämningar berättar att det tidigare pågått flottning på platsen och att området eventuellt fungerat som ett timmermagasin, troligen till den såg som tidigare låg vid Lyckeåborg. Lämningarna vittnar om vattnets betydelse som transportmedel för vårt lands viktiga skogsbruk och ges ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Helhetsmiljön

Lyckåborg är med sin äldre bruksmiljö av kulturhistoriskt intresse och ger en bild av den tidiga industrialismen på orten samt i länet och landet. Byggnadsbeståndet i relation till dammen och vattenvägarna har skapat en komplex kulturmiljö och sammanhållen småindustri där flera av byggnaderna har ett kulturhistoriskt egenvärde. En del nybyggnationer har gjorts men detta till trots representerar bruket den industrialisering, rationalisering och modernisering som präglat orten under framför allt 1800- och 1900-talen, förändringar som även påverkat och förändrat levnadsförhållandena för de som levt och verkat vid bruket. I en byggnadsinventering som gjordes 1969 har hela området betecknats som A-miljö, vilket innebär att området ansågs ha ett högt kulturhistoriskt värde redan då.[286] Idag har en del av tillverkningen lagts ned och vissa byggnader har byggts om eller byggts nya efter äldre förlagor vilket drar ned lite på det kulturhistoriska värdet. Miljön med dammkroppen med tillhörande dammspegel och fall, vattenvägarna, lämningar efter flottningsanläggningar och de många byggnaderna av olika ålder är värdefull då den ger en god förståelse för platsens historiska sammanhang och idag anses helhetsmiljön ha ett *kulturhistoriskt värde.*

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Helhetsmiljön en viktig del av Lyckeåborgs industriella utveckling och anses ha ett kulturhistoriskt värde. Områdets äldre industribyggnader och bostäder finns till stor del bevarade och det är önskvärt att dessa fortsätter att bevaras då miljön blir svårare att läsa av om någon beståndsdel i miljön försvinner eller förändras. Byggnaderna har därför en *hög känslighet* för ingrepp och *särskild anpassning av åtgärder* krävs. De senare uppförda byggnaderna som kraftstationen och

[286] Torebrink 2010, s. 164

kontorsbyggnaden som uppförts efter valsverket som förebild har givits visst kulturhistoriskt värde i värderingen och har även de en *känslighet* för åtgärder då de har betydelse för helhetsmiljön och förståelsen för den tidigare produktionen i samverkan med vattenkraften och *viss anpassning av åtgärder* krävs.

De vattenburna elementen i miljön så som dammkroppen, dammen och utloppskanalen har en tydlig koppling till bruksverksamheten och om någon beståndsdel försvinner eller förändras finns det risk att miljön blir mer svåravläst.

Dammkroppen med tillhörande damm har en central och viktig plats i helhetsmiljön och anses ha *hög känslighet* för åtgärder och *särskild anpassning av åtgärder* krävs.

Den stensatta utloppskanalen, som är i mycket bra skick, är en viktig del av bruksmiljön och dess historia. Tillsammans med dammkroppen och industribyggnaderna hjälper den till att förklara sambandet mellan vattnet och de verksamheter som bedrivits på platsen och bör tillsammans med dessa bevaras i sin helhet så att miljön går att avläsa. Utloppskanalen med sina stenskoningar är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 680 och har *hög känslighet* för ingrepp och *särskild anpassning av åtgärder* krävs.

Lämningarna efter de två flottningsanläggningarna är registrerade som övriga kulturhistoriska lämningar Augerum 673 och 676. Dessa vittnar om vattnets betydelse som transportmedel för vårt lands viktiga skogsbruk har *känslighet* för åtgärder och *viss anpassning av åtgärder* krävs.

I övrigt bedöms vattenvägarna uppströms och nedströms dammkroppen ha *låg känslighet* för åtgärder men om handgjorda, stenskodda konstruktioner påträffas är det önskvärt att en *viss anpassning av åtgärder* genomförs.

Bilder av miljön

Bild 1. Lyckeåborgs bruk sett från norr. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Lyckeåborgs bruk sett från nordöst. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Lyckeåborgs bruk sett från sydöst. Den röda byggnaden som anas till vänster i bild samt den gula tegelbyggnaden uppfördes båda på 1970-talet och fungerar som tillverkningslokaler samt kabelförråd. Den röda byggnaden till höger uppfördes på 1960-talet och inhyser ett kallförråd för råmaterial som används i produktionen.
Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Arbetarbostäder vid Lyckeåborgs bruk. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Herrgården eller disponentvillan vid Lyckeåborgs bruk. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Infarten till Lyckeåborgs bruks kontor. Till höger syns det gamla oxstallet som byggts om, först till arbetarbostäder och sedan till kontor. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Den här vackra lampan sitter på hörnet till den gamla stallbyggnaden, numera kontorsbyggnaden. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Den röda byggnaden har varit arbetarbostad, den vita därefter har varit galvaniseringsverkstad. Mitt emot ligger kontoret och längst bort i bild anas en röd byggnad som idag är kontor, tidigare låg valsverket på den platsen. Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Kontorsbyggnaden som är inrymd i den gamla mekaniska verkstaden, senare spikpaketering. Kontorsbyggnaden byggdes om 1985. Längre bort syns den byggnad som uppfördes som pressverkstad 1962. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Den nuvarande kontorsbyggnaden som är inrymd i gamla mekaniska verkstaden (senare spikpaketering) samt glödsmedjan. Oklart när tillbyggnaden i hörnet tillkom men den fanns 1974. Byggnaderna har fungerat som kontor sedan 1985. Samma år hade de båda byggnadernas övre våningar byggts samman och ”lådan” som syns uppe på hörndelen hade tillkommit. Till höger skymtar kontoret som ligger där valsverket tidigare låg. Foto: Helena

Bild 11. Till vänster syns den gamla spikverkstaden som idag fungerar som matsal. Till höger en tillbyggnad på glödsmedjan som ingår i dagens kontorskomplex. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Hjul för den remdrift som drev spikmaskinerna som var placerade ovanför i spikverkstaden. Foto: Helena Lundgren

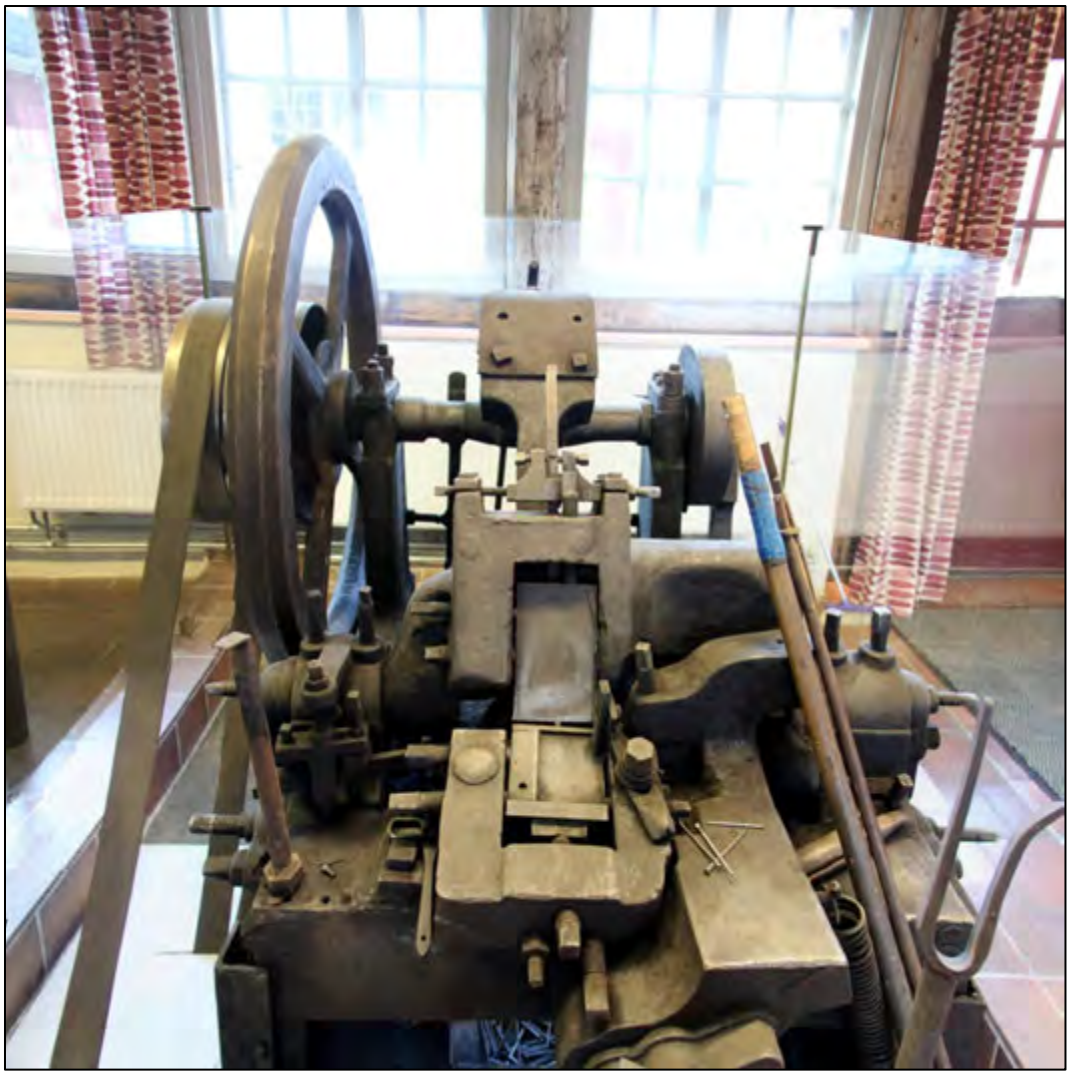

Bild 13. I den gamla spikverkstaden, idag matsal, finns en del maskiner och andra föremål utställda till beskådning, bland annat denna spikmaskin från Ryssland.
Foto: Helena Lundgren

Bild 14. I dessa kunde spik utan spikskallar sorteras bort genom att all spik tumlades runt och de spikar som saknade spikskalle ramlade ut och sorterades bort. Foto: Helena Lundgren

Bild 15. Smidd spik från tiden före den första spikmaskinens tid vid bruket samt klippspik som tillverkats därefter. Foto: Helena Lundgren

Bild 16. Klippspik av olika storlek. Foto: Helena Lundgren

Bild 17. I den gamla glödsmedjans källare finns ett litet museum där olika verktyg och annat som använts i verksamheten har sparats. På bilden syns några hjul av trä som använts som mallar till gjutformar. Hjulen göts hos ett företag i Lyckeby för att sedan på olika sätt användas i tillverkningsprocessen vid Lyckeåborgs bruk. På väggen hänger en del tänger av olika slag. Foto: Helena Lundgren

Bild 18. Lämningar av en ugn nere i glödsmedjans källarvåning. Foto: Helena Lundgren

Bild 19. På väggarna sitter schabloner som använts vid märkning av spiklådor, här finns både siffror, bokstäver samt hela ortsnamn som kunde användas för att märka ut lådornas leveransort. På väggen mellan tavlorna har schablonerna provats. Foto: Helena Lundgren

Bild 20. Reklamskyltar av olika slag i företagets utställningslokal som finns i källaren under nuvarande kontoret. Foto: Helena Lundgren

Bild 21. På bilden syns Nils Brattbergs kundbesökslåda som innehåller kabelgenomföringarnas olika dimensioner. Foto: Helena Lundgren

Bild 22. Kontorsbyggnad invid ån, uppförd 2008 på samma plats som valsverket och med valsverket som förebild. Till vänster i bild anas gamla spikverkstaden som idag är matsal. Foto: Helena Lundgren

Bild 23. Kraftstationen ligger på valsverkets norra långsida. Foto: Helena Lundgren

Bild 24. Kraftstationens instrument från 1959. Foto: Helena Lundgren

Bild 25. Gammalt möter nytt. Kraftstationens manöverskåp från modern tid, installerat 2008. Idag styrs vattennivån i dammen via datorer. Foto: Helena Lundgren

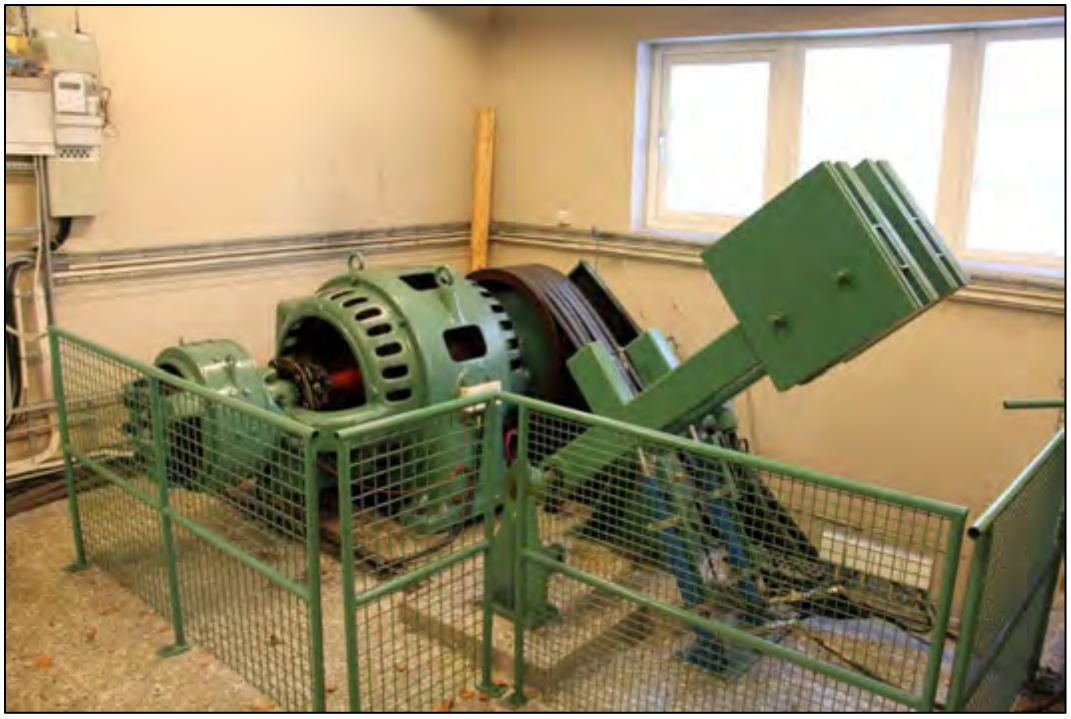

Bild 26. Generator från 1959, tillverkad vid ASEA. Foto: Helena Lundgren

Bild 27. Till vänster syns de två spettluckor som reglerar vattnenintaget till kraftstationen. Till höger finns de överfallsöppningar som släpper igenom vattenflödet i ån. Dammkropp, intag och åns kanter är gjutna av betong. Strax öster om dammkroppen finns en gångbro som leder över till åns norra sida. Över dammkroppen finns en gångbro. Bilden är tagen mot nordväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 28. Vattenintaget till kraftstationen. Bilden tagen mot öster. Foto: Helena Lundgren

Bild 29. Dammkroppen med fisktrappa sedda mot nordöst. Foto: Helena Lundgren

Bild 30. Gammal remdriven spikmaskin som fått sin sista vila ute vid åns strand.
Foto: Helena Lundgren

Bild 31. Sugrör/avlopp från kraftstationens turbin. Foto: Helena Lundgren

Bild 32. Gamla stenfundamentet har blivit pågjutet. På platsen fanns trolien ett tidigare vattenhjul. Foto: Helena Lundgren

Bild 33. Utloppskanalen från kraftstationen. Här syns lämningar på var sida om kanalen efter byggnaden som kallades Långholmen. Bilden tagen mot söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 34. Troligen en del av grunden efter byggnaden Långholmen som låg väster om valsverksbyggnaden. Foto: Helena Lundgren

Bild 35. Ovanför och till vänster skymtar kontorsbyggnaden som ligger på valsverkets gamla plats, gamla spikverkstaden och till höger en byggnad från sent 1800-tal som innehöll smedja samt senare även kompressorrum. Foto: Helena Lundgren

Bild 36. Den stenskodda utloppskanalen sedd mot norr. Intill fotografen finns en gångbro som sträcker sig över kanalen mellan fastlandet och området som syns till vänster i bild och som bildar en lång och smal ö i ån. Bilden från 2008. Foto: Petra Torebrink

Bild 37. Utloppskanalen söder om bron. Här syns att de stenskodda kanterna är raserade längre söder ut innan kanalen går samman med ån. Bilden är tagen 2008. Foto: Petra Torebrink

Bild 38. Närmast i bild syns utloppskanalens södra del men på bilden syns det även att det finns mindre små öar i vattendraget. Bilden är tagen 2008. Foto: Petra Torebrink

Bild 39. Väster om dammkroppen, där ån kröker för att fortsätta söder ut finns en större ö som även den har stenskodda kanter. Delar av den syns längst bort i bilden. Närmare i bild syns stenar i vattnet som tycks bilda en kanal. Foto: Helena Lundgren

Bild 40. Längst ut på ön som nämns vid bild 39, finns en stenmur. Mitt emot den finns något som ser ut som ett fundament, frågan är vilken funktion de haft, grund till en byggnad eller har de fungerat som en dammkropp? Enligt gamla kartor så har det inte funnits någon byggnad på platsen. Foto: Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

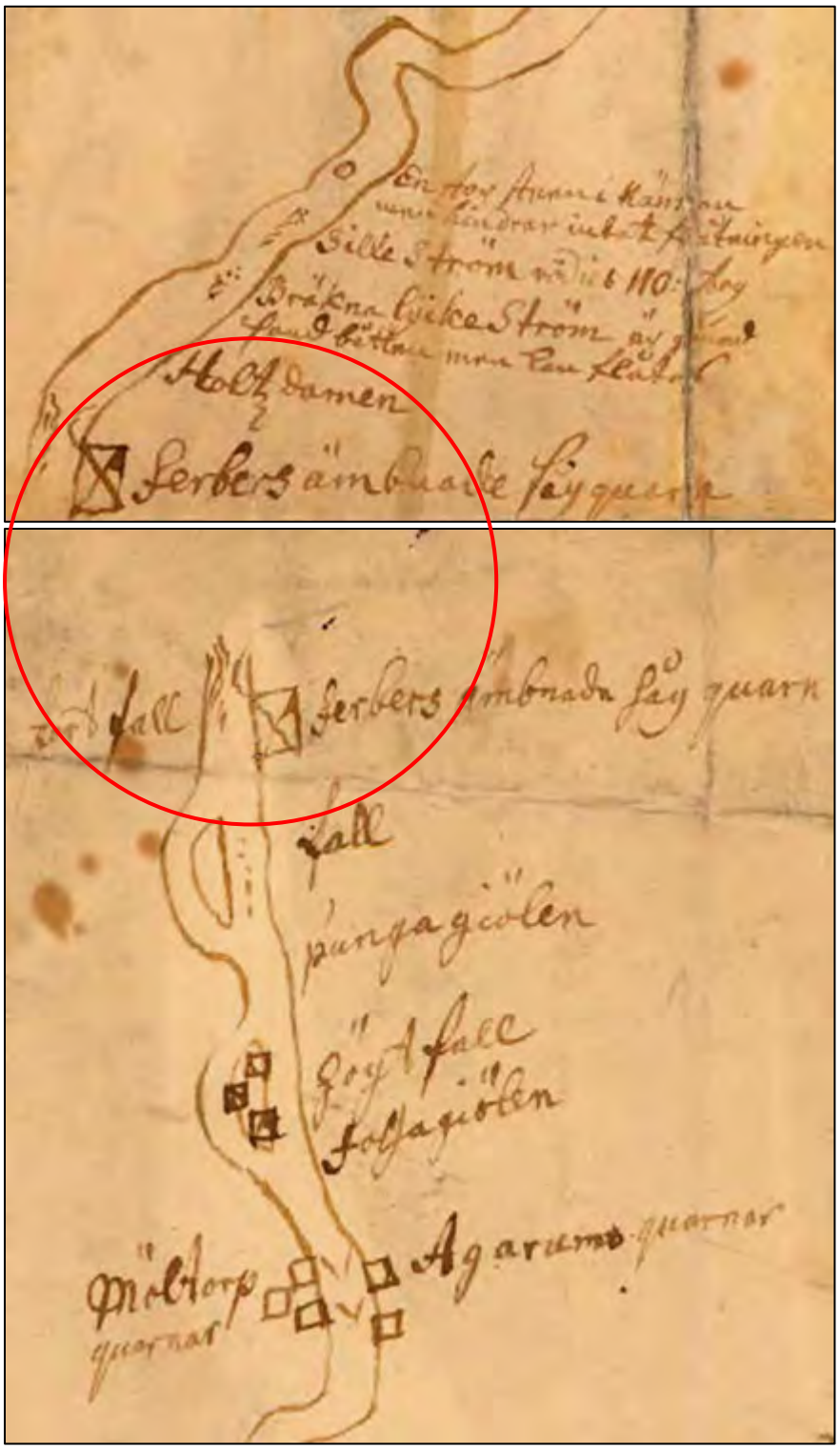

Historisk karta 1. Kartan är från 1731 men Lyckeåborg är utritat på två ställen på samma kartritning, där av två bilder. Den övre bilden visar platsen för Lyckeåborg och norröver, den nedre visar platsen från Lyckeåborg och söder ut mot Augerums kvarnar. Platsen för Lyckeåborg är benämnd Ferbers ämnade sågkvarn. Kartan är inte skalenlig utan skissartat ritad.
Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Lösens socken, Karta 1731, I 23

Historisk karta 2. På karta från 1758 finns endast en förfallen sågkvarn på platsen och den fanns även utmärkt på karta från 1755. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Åbodelning på skog/skogsmark 1758, Augerums socken Vedeby nr 1–9

Historisk karta 3. På karta från 1854 har tre byggnader ritats ut på Lyckeåborgs bruks tomt. Karta: Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte på utmark och utägor 1854, Augerums socken Mölletorp nr 1–6

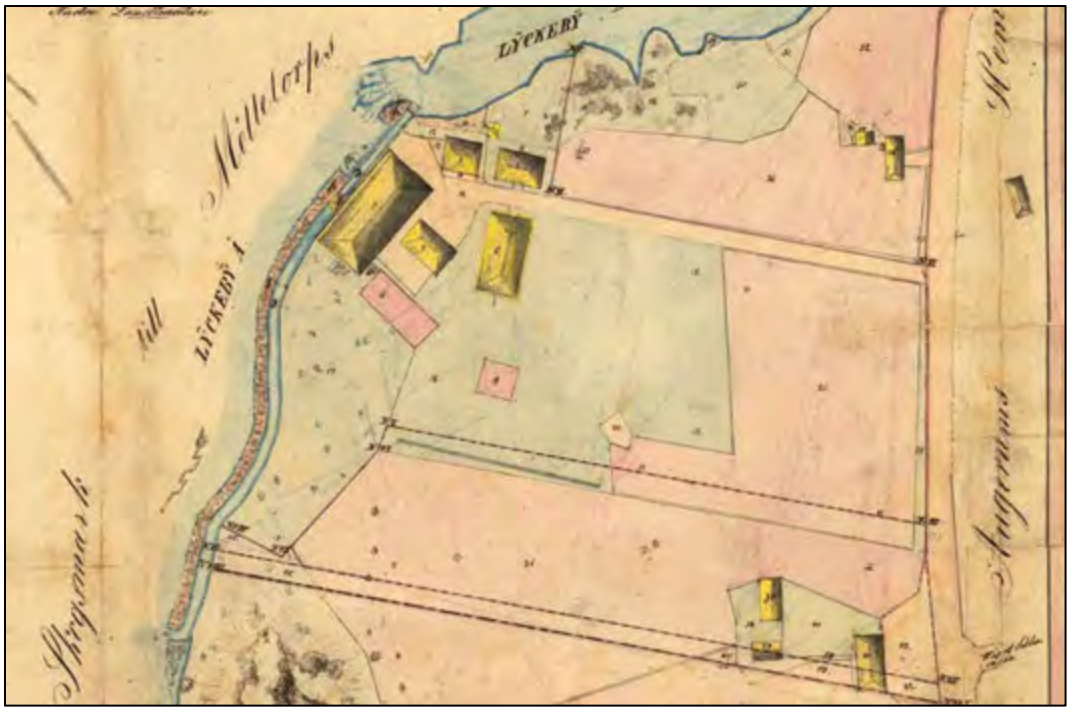

Historisk karta 4. Karta från 1854, upprättad över mark och strömfall för fabriksanläggningarna vid Kronohemmanet No 36, Lyckeåborg, Augerum.
Karta: Lantmäterimyndighetens arkiv, Avsöndring 1848, 10-AUG-83

Historisk karta 5. Ekonomisk karta från 1915-1919. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915-19, Lyckeby J112-4-47

Historisk karta 6. Ekonomiska kartan visar hur bruksbebygeelsen såg ut 1969. Karta: Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1969, Augerum J133-3F6i71

Historisk bild 1. Johan Fredrik Hansen (1810–1873).
Foto: MCT Brattberg, Lyckeåborg

Historisk bild 2. Carl Andreas Rames (1809-1869). Foto: MCT Brattberg, Lyckeåborg

Historisk bild 3. Bruksägare Gregor Valdemar Hansen (1831-1892). Foto: Blekinge museum

Historisk bild 4. Christina Hansen (f. Berzelius 1844), gift med G. V. Hansen. Foto: Blekinge museum

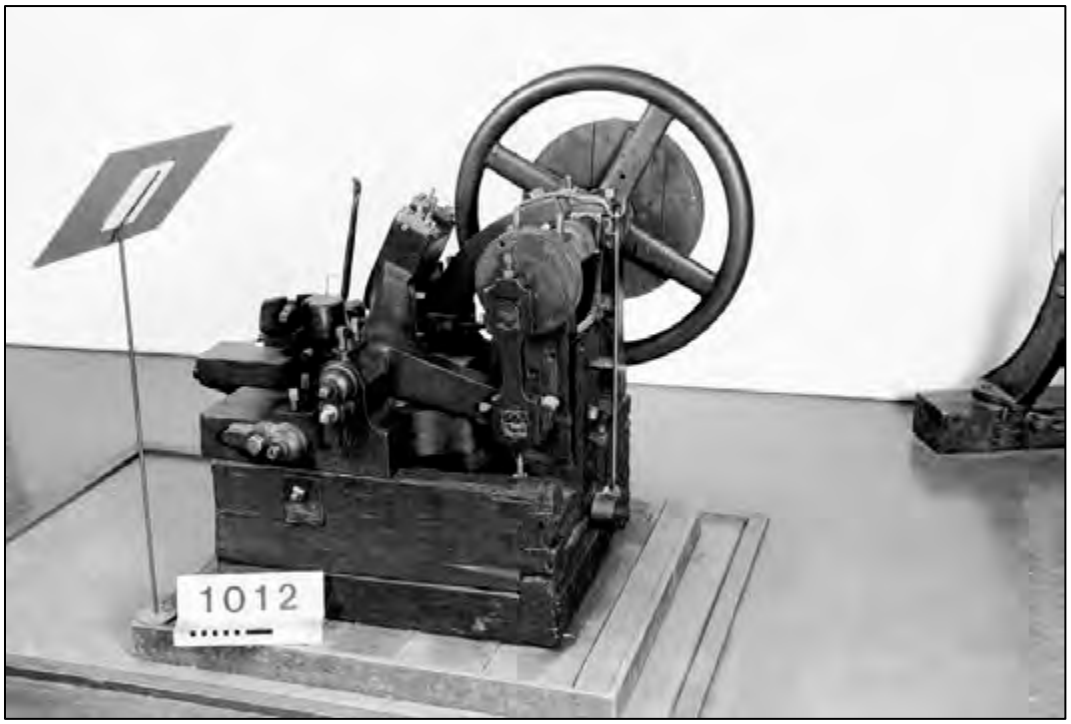

Historisk bild 5. Klippspikmaskin från Lyckeåborg. En av maskinerna som inköptes från Holland 1847. Foto: © Tekniska museet

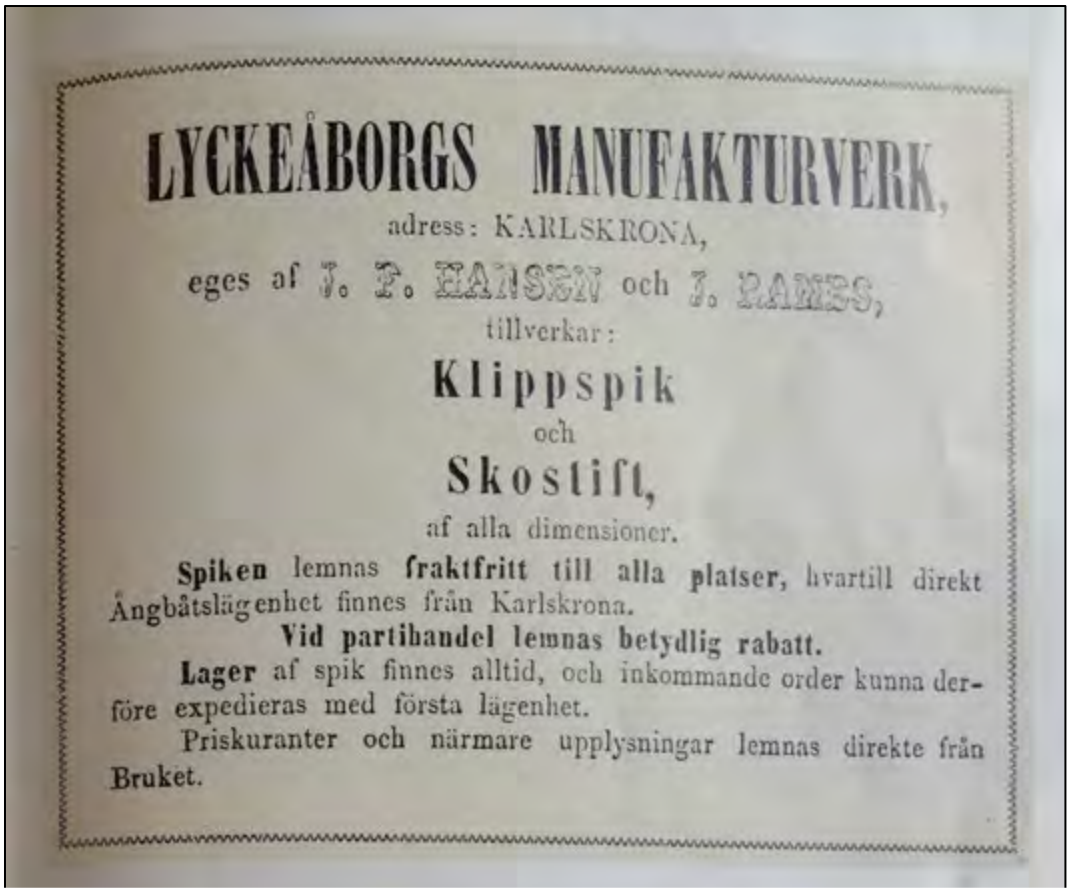

LYCKEÅBORGS MANUFAKTURVERK,

adress: KARLSKRONA,

eges af J. P. HANSEN och J. RAMES,

tillverkar:

Klippspik

och

Skostift,

af alla dimensioner.

Spiken lemnas **fraktfritt till alla platser,** hvartill direkt Ångbåtslägenhet finnes från Karlskrona.

Vid partihandel lemnas betydlig rabatt.

Lager af spik finnes alltid, och inkommande order kunna derföre expedieras med första lägenhet.

Priskuranter och närmare upplysningar lemnas direkte från Bruket.

Historisk bild 6. Lyckeåborgs manufakturverks äldsta, kända annons som var införd i Allmän Industrikalender för Sverige 1865. Foto: ur Lyckeåborg – ett gammalt spikbruk

Historisk bild 7. Inspektor och sedermera disponent Jarl *Gustaf* Juliander (1848-ev 1909) vid Lyckeåborgs bruk. Gift med Marie Louise Wintzell (1850–1939). Foto: Blekinge museum

Historisk bild 8. Grosshandlare, disponent och bruksägare Linus Laurentius Liberg (1847-1924), även nämnd som Lars Linus Liberg. Foto: www.ointres.se/lindstromk/sida2/h 1x.htm

Historisk bild 9. Bruksägare Lars Gunnar Laurits Liberg (1881–1944). Foto: ur Nyby Bruks Libers-epok

Historisk bild 10. Spiksmeder utanför lilla spikverket vid 1800-talets slut. Från vänster: Anton Karlsson, Tage, Per August Andersson Ruda, Alfred, Einar samt Edvard Peterson.
Foto: MCT Brattberg, Lyckeåborg

Historisk bild 11. Från vänster: Johan Asklund, Gösta samt Einar. Bilden är troligen tagen utanför glödsmedjan omkring år 1900. Foto: MCT Brattberg, Lyckeåborg

Historisk bild 12. Spiksmeder vid Lyckeåborgs bruk omkring år 1900. Foto: J E Thorin © Tekniska museet

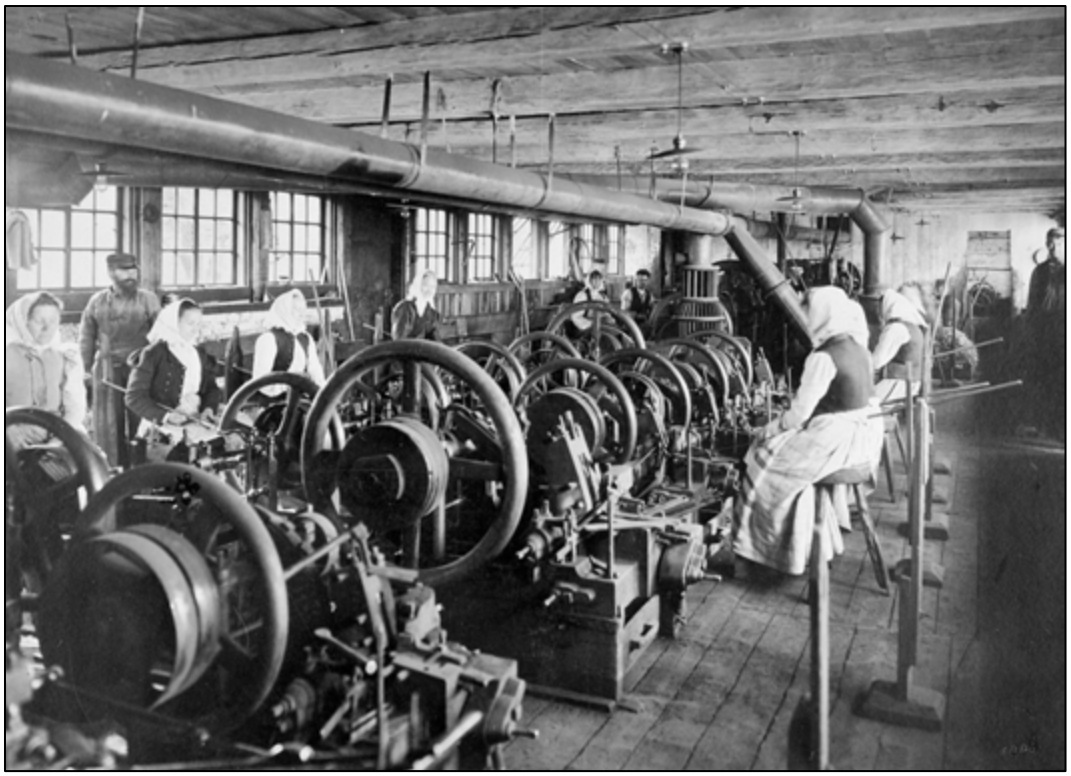

Historisk bild 13. Spiktillverkning vid Lyckeåborgs bruk 1904. Många kvinnliga arbetare som sitter vid maskinerna. Foto: J E Thorin © Tekniska museet

Historisk bild 14. Arbetare vid Lyckeåborgs bruk omkring 1909-1910. Personerna befinner sig framför den byggnad där galvanisering utfördes. Foto: Tekniska museet

Historisk bild 15. Arbetare vid Lyckeåborgs bruk omkring 1909-1910. Personerna befinner sig troligen utanför det som tidigare var ox- och häststallar, på byggnadens baksida mot ån. Foto: Tekniska museet

Historisk bild 16. Tillverkning av klippspik vid Lyckeåborgs bruk 1924. På bilden syns mannen, som troligen är Per August Andersson Ruda, sittandes vid en av spikmaskinerna. Foto: Torsten Althin © Tekniska museet

Historisk bild 17. Byggnader vid Lyckeåborgs bruk 1924. Till vänster mekaniska verkstaden och senare packhus, till höger skymtar valsverkets byggnad. Däremellan syns glödsmedjan. Bilden tagen mot öster. Foto: Torsten Althin © Tekniska museet

Historisk bild 18. Byggnader vid Lyckeåborgs bruk 1924. Till höger syns galvaniseringsverkstaden. Till höger mekaniska verkstaden och senare packhus. Bilden tagen mot norr. Foto: Torsten Althin © Tekniska museet

Historisk bild 19. Valsverket vid Lyckeåborgs bruk 1924. I valsverket tillverkades plåtämnen till klippspik. Närmast i bild syns tre spettluckor som reglerar vattenintaget till smedjans kraftproduktion. I bakgrunden syns den byggnad som kallades Långholmen och som låg tvärs över vattendraget, där tillverkades mindre spik. Bilden tagen mot väster. Foto: Torsten Althin © Blekinge museum

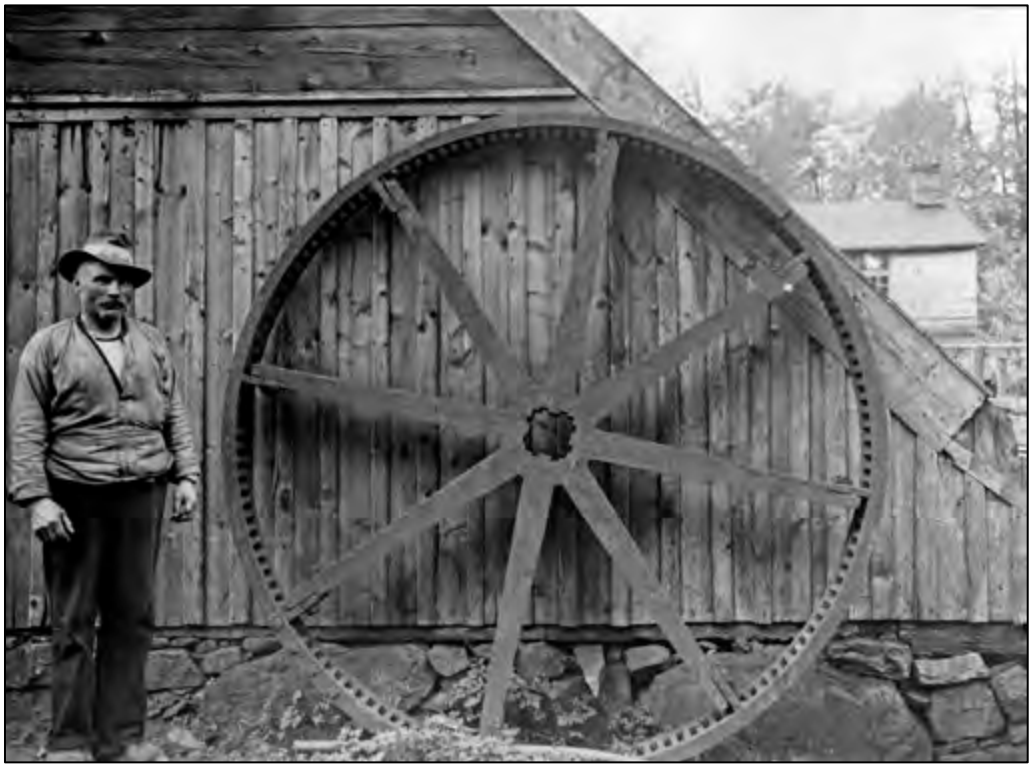

Historisk bild 20. En arbetare med ett stort kugghjul utanför valsverket vid Lyckeåborgs bruk 1924. Byggnaden Långholmen skymtar i bakgrunden.
Foto: Torsten Althin © Tekniska museet

Historisk bild 21. Byggnaden till höger i bild var arbetarbostad och ett av brukets äldsta, bevarade byggnader. Till vänster om den skymtar galvaniseringsverkstaden. Närmast till vänster i bild skymtar den gamla mekaniska verkstaden, senare packhus för spik. Bilden är tagen mot nordöst, årtal okänt.
Foto: MCT Brattberg, Lyckeåborg

Historisk bild 22. Spikverkstaden till vänster i bild. Den gamla glödsmedjan till höger och valsverket rakt fram. Bilden tagen mot norr, troligen på 1940-1950-talet. Mannen på bilden kan vara Arvid Olausson.
Foto: MCT Brattberg, Lyckeåborg

Historisk bild 23. Interiör från valsverket. På bilden syns arbetarna Frans Karlsson och Thure Karlsson. Foto: MCT Brattberg, Lyckeåborg

Historisk bild 24. Interiör från valsverket. Vid ugnen syns bland Frans Karlsson och Thure Karlsson. Foto: MCT Brattberg, Lyckeåborg

Historisk bild 25. Spikpaketering, årtal okänt, kan vara 1940-1950-tal. Utrymmet används idag som filmsal. Foto: MCT Brattberg, Lyckeåborg

Historisk bild 26. Mannen på bilden kallades Axel i Bastasjö, på bilden glödgar han spik.
Foto: MCT Brattberg, Lyckeåborg

Historisk bild 27. Herbert ”Skomakaren” Andersson. Bilden är troligen tagen på 1950–1960-talet. Platsen tros vara under nuvarande filmsalen där glödgning av spik utfördes.
Foto: MCT Brattberg, Lyckeåborg

Historisk bild 28. Byggnaden närmast i bild är gamla oxstallet som senare byggdes om till arbetarbostäder för fyra familjer innan den fick funktionen som kontor. Bilden är tagen mot nordväst och ska vara från 1935.
Foto: Blekinge museum

Historisk bild 29. Gamla spikverkstadens östra långsida vid Lyckeåborgs bruk 1968. I bakgrunden skymtar valsverket. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 30. Lyckeåborg 1968. Spikverkstadens västra långsida. Träbyggnaden som syns rakt fram i bild är den byggnad som sträckte sig över ån och som kallades Långholmen. I den satt kvinnorna och klippte mindre spik upp till två tums storlek. Männen tillverkade de större spikarna då det var ett tungt arbete att forma spikhuvudet. Vattenhjulet som drev maskinerna var placerat nere i vattnet mitt under byggnaden.
Foto: Blekinge museum

Historisk bild 31. Till vänster en timmerbyggnad som idag är områdets äldsta byggnad. Troligen är det den som kallades förrådet och där brandsprutan förvarades. Bredvid ligger en något modernare byggnad som är flyttad till platsen. Den kallades tidigare klippskjul och i den klipptes det järn upp som sedan bearbetades i valsverket. Idag fungerar byggnaden som garage. Bilden tagen mot nordväst 1968.
Foto: Blekinge museum

Historisk bild 32. Byggnader vid Lyckeåborg 1974. Den röda byggnaden till vänster i bild inrymde arbetarbostäder, idag kontor på nedre våningen och bostad på övre våningen. I den vita byggnaden framför utfördes tidigare galvanisering, byggnaden blev senare matsal.
Foto: Blekinge museum

Historisk bild 33. Interiörbild vid Lyckeåborgs bruks nyare verkstadslokal, mars 1979. På bilden syns den så kallade doppmålningen. Foto: Sydbilds arkiv

Historisk bild 34. Lyckeåborg, ankhuset på en av öarna. Årtal okänt. Foto: Blekinge museum

Historisk bild 35. Arbetarbostad vid Lyckeåborgs bruk. Det är oklart om detta kan vara den gamla byggnaden som flyttades till andra sidan ån då herrgårdsbyggnaden skulle uppföras på 1850-talet. Det är troligt att det är den byggnaden för arbetarbostaden låg på andra sidan ån och kallades Mattsastugan och låg vid brandlabbet. Bilden är troligen tagen 1924 då fotografen tagit flera andra bilder vid bruket det året. Foto: Torsten Althin © Tekniska museet

Kartbilaga

Lyckeåborg
N
Flottningsanläggning
Flottningsanläggning
Dammvall
Kraftverk
Äldre industridel
Kvarn
63
65
61
Disponentvilla
Modern industridel
Arbetarbostäder
59
58
10 5 0 10 Meter

6. Biskopsberg

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kvarnplats sedan 1600-talet. Den äldsta dammen är byggd 1928. Kraftstationen och övriga anläggningar byggdes 1987–88.
Lagskydd:	Resterna efter kvarnen är en oregistrerad fornlämning. I övrigt gäller generella hänsynsbestämmelser KML, MB och PBL.
Kulturhistorisk värdering:	Visst kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Dammanläggning 1 med tillhörande damm, kvarngrunden, kvarnstenar, maskinistbostaden, flottningsanläggning
Kärnvärden:	Platsens kontinuitet visar hur vattnets kraft används under flera hundra år till olika verksamheter.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarn och kraftstation

I Prästrelationerna från 1624 nämns Biskopsberg och stavades då ”Biskopsbierg”.[287] År 1671 fanns i Biskopsberg mulbete i allmänningsskogarna, en beteshage för kalvar, en insjö kallad Rävsjön, ett ålfiske i Augerums å till husbehov, råg och kornutsäde, äng till hö och en skvaltkvarn.[288]

På Geometrisk avmätningskarta från 1699 finns en kvarn utritad i Biskopsberg (historisk karta 1). På konceptkarta från 1731 (historisk karta 2) som gjordes i samband med planerade åtgärder för timmerflottning, finns Biskopsbergs damm och ”åhledam” markerad.[289]

Det halva mantalet nummer 26 Biskopsberg påbörjade enskifte 1825 och det fastställdes i mars 1827. Ägandet omfattade då b.la ”Möllarens lycka och qvarnplan”, samt vatten vid Rävsjön, Åsjön, Dröge- och Bokegölarne och halva ån.[290] Kvarnen finns inritad på enskifteskartan från 1831 över grannbyn Strågeryd (historisk karta 3). Kvarnplan och kvarn är också utmärkt på Generalstabskartan från 1870-talet (historisk karta 4).

Kvarnen i Biskopsberg var samfälld och ägdes av byns bönder. Under tidigt 1900-tal köpte Nils Gustaf Ehrenberg ut de andra bönderna.[291] År 1907 köper han även ett markområde vid åfåran från hemmanet nummer 1 i Strågeryd. Vattenrättigheterna ingår och tanken är att kunna bygga ut just för vattenkraft.[292] Kvarnplan och kvarn verkar vara borta senast 1919 då den inte längre är utmärkt på någon karta (historisk karta 5).

Under 1900-talets första år lades ett enormt arbete och forskning ner på att förbättra glödlampan. I takt med att dessa förbättringar gjordes, växte också behovet av elektricitet och AB Torsås Ångkvarn & Träindustri sökte efter lämpliga investeringsobjekt för att bygga kraftverk.[293] De sågverk och andra industrier som fanns i Torsås fick sin kraft från kraftverk som fanns på orten. Detta fungerade dock inte bra, eftersom tändkulemotorerna lät så högt att de stängdes av vid 20-tiden på kvällarna och orten blev strömlös. Detta var ingen bra, varaktig lösning och 1922 köper företaget marken inklusive vattenrättigheterna vid Biskopsberg från Ehrenberg och hans maka (historiska karta 6). På Lantmäteriets hemsida finns handlingarna[294] att läsa i sin helhet. Året efter köper företaget till vattenrättigheter från fler Strågerydsfastigheter.[295]

År 1924 avsöndras två lägenheter från Ivar Isodor och Kristin Fondahns hemman i Strågeryd. Dessa köps också av G. A. Jansson, Aktiebolaget Torsås Ångkvarn & Träindustri för 24 000 kronor. Det var lägenheterna Strågeryd 1:6 och 1:8 där den s.k. Klippkvarnen låg med tillhörande vattentäkt, dammfäste och markområde. Enligt kungliga majestätet befallningshavandes

[287] Blomberg 1999, s. 109
[288] Fagerlund 1865, s. 105
[289] Olsson 2016, s. 54
[290] Fagerlund 1865, s. 105–106
[291] Karlsson 1978 Sydöstran
[292] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2051
[293] Blomberg 1999, s. 154f
[294] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2051
[295] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2051

resolutioner den 21 oktober 1922 medgives rätten att förvärva vissa lägenheter i Biskopsberg och Strågeryd för anläggande av kraftverk för elektisk drift.[296],[297] Utdrag från dessa handlingar finns att se under Historiskt dokument 1 och kartor under Historisk karta 6 & 7. På Lantmäteriets hemsida finns handlingarna[298],[299] att läsa i sin helhet.

Byggandet av kraftstationen påbörjades under 1920-talet (historisk bild 1 & 2). Det finns många historier från denna tid, b.la. hände en svår olycka. En (eller möjligtvis två) ASEA-ingenjör/er som gick in i ställverket fick ström i sig och dog. Olyckan hände bara någon dag före att en av arbetarna skulle gifta sig och det sägs att man kan se bruden dansa över kraftverksdammen och ån.[300] En kraftstation uppfördes som stod färdig 1927.[301] Dammen byggdes 1928. Den klassades 1981 som klass A damm med vattendom från 1924[302]. Bostadshuset byggdes 1952 för att tillsyningsmannen skulle kunna bo i närheten av kraftstationen.[303]

År 1981 kom frågan upp angående en ombyggnad av kraftverket och under hösten samma år påbörjades ombyggnadsarbetet, men svåra höststormar hindrade arbetet. Året därpå gjordes istället ett kostnadsförslag för ett helt nytt kraftverk. Den beräknade summan för det nya kraftverket var 11 miljoner men skulle i realiteten sluta på totalt 23 miljoner. Den beräknade energiproduktionen beräknades till 6 miljoner KWh/år och ansökan lämnades in till vattendomstolen. Nyheten slog ner som en bomb i Kättilsmåla och väckte hårt motstånd. Bygget skulle innebära en annan slags vattenreglering av Lyckebyån och dess sjösystem. Mellan Rävsjön och Åsjön väster om Kättilsmåla blev det nödvändigt att bygga en regleringsdamm och från Rävsjöns sydspets skulle en kanal byggas fram till kraftstationen i Biskopsberg. Bygget mötte stort motstånd (se historik Mariefröjd) och vattendomstolens beslutade att Torsås Ångkvarn & Träindusti var skyldiga att släppa fram en viss vattenmängd i den gamla åfåran vid kvarnarna i Kättilsmåla, så att den ej torrlades.[304]

Kraftstationen revs 1987. Bilder på den gamla kraftstationen under 1980-talet finns på historisk bild 3 - 5. År 1987 påbörjades byggandet av en ny kraftstation och även regleringen vid Rävsjön byggdes samma år. Den nya kraftstationen togs i bruk 1988. Vattnet leddes genom en delvis ny väg och fallhöjden blev 22 meter.[305]

Einar Håkansson skötte anläggningen (först den gamla och sedan den nya) och bodde i maskinistbostaden. Före honom var det Erik Pettersson, före det var det Eriks far Valfrid Pettersson som skötte kraftstationen (när den första kraftstationen var nybyggd). Valfrid Pettersson ägde även kvarnen i Strågeryd.[306]

---

[296] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2048
[297] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2049
[298] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2048
[299] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2049
[300] Blomberg 1999, s. 187 och muntlig uppgift Lennart Malmström, berättat av Einar Håkansson
[301] Muntlig uppgift Lennart Malmström och Torsten Magnusson
[302] Dammsäkerhetsinventering utförd av Scandiakonsult november 1981
[303] Torebrink 2010, s. 162
[304] Blomberg 1999, s. 190
[305] Torebrink 2010, s. 162
[306] Muntlig uppgift Lennart Malmström och Torsten Magnusson

Jämförelse mellan hur Biskopsberg såg ut före den nya kraftstationen och de nya vattenvägarna byggdes och hur det ser ut idag finns på historisk karta 8.

Beskrivning av miljön

I Biskopsberg finns två olika dammanläggningar och ett vattenutsläpp. För att tydliggöra i rapporten vilken anläggning som avses kallar vi dem för dammanläggning 1, 2 & kraftstationens vattenutsläpp (se kartbilaga 1). På kartbilaga 1, är punkt 1 – ”dammanläggning 1” den äldsta dammen som togs i bruk 1928. Punkt 2 – ”dammanläggning 2” är den damm och kanal som är grävd från Rävsjön. Delar av ån mellan dammarna är kulverterad. Punkt 3 – är kraftstationens vattenutsläpp.

Dammanläggning 1 (bild 1a & b) och tillhörande kanal togs i bruk 1928 och byggdes i samband med att den första kraftstationen uppfördes. Öster om dammanläggning 1 finns ett reservutskov (bild 2), som är ett överfall och är ca 15 år gammalt. Dammkroppen är gjord i betong och är 10,5 meter hög. Längst åt väster i dammkroppen finns ett intag med sex spettluckor, sedan kommer ett stort utskov med sex spettluckor och sedan kommer två utskov med tre spettluckor vardera (bild 3). Två av luckorna var uppe vid inventeringen. Från dammkroppen går vattenintaget till kraftstationens lilla turbin i en trätub (bild 5), som installerades 2002. Över dammanläggningen går en träbro med svart järnstaket (bild 3). Vattenmagasinet utgör en damm med dammspegel (bild 4). Vid utskovet från dammanläggning 1 är kanalen betongskonad (bild 5) på den västra sidan.

Mellan dammanläggning 1 och kraftstationens vattenutsläpp går en ålyngelledare och en fiskväg (bild 1, 2 & 5). Ålyngelledaren är ett vitt rör som mynnar ut i vattnet en bit innan kraftverket. Det finns även en fiskväg som går mellan dammanläggning 1 och kraftstationens vattenutsläpp. Den är byggd i trä, i form av fyrkantiga rör.

Vid dammanläggning 1 ligger en röd byggnad/uthus (bild 6) med stående, rödmålad locklistpanel, vita spröjsade fönster och svart plåttak. Mellan dammanläggning 1 & kraftstationens vattenutsläpp, bredvid kraftstationen finns en maskinistbostad (bild 6), som uppfördes 1952. Bostadshuset är ett suterränghus i 1 ½ våning med källare. Huset har typisk funkisstil med avskalat fasaduttryck, där tex huset saknar sockel, fönstren saknar foder och fönsternas placering utgår från rummens utformning (och inte symmetrin på fasaden). Huset har en slätputsad gul fasad och rött tegeltak. Den siste maskinisten Einar Håkansson bodde i huset fram till för ett par år sedan, då han gick bort. Sedan dess har huset stått tomt.

Snett nedanför bostadshuset låg tidigare mjölnarens hus. Detta är idag flyttat och är tillbyggt. Det ligger som hus nummer två, när man kommer från kraftstationen (åt söder).[307]

Öster om bostadshuset, mot ån ligger lämningar efter den gamla kvarnen. Det som finns kvar är grunden (bild 7 & 8) och kvarnstenar (bild 9 & 10). Platsen var vid inventeringstillfället mycket igenväxt av sly och taggbuskar. När platsen inventerades 2005 (bild 8 & 10) syns mer av

[307] Damminventeringsprotokoll, Länsstyrelsen i Blekinge Län, Petra Torebrink 2005

lämningarna och eftersom de inte utsatts för några åtgärder sedan dess, är det troligt att dessa finns kvar under växtligheten. Dessa lämningar utgör en oregistrerad fornlämning.

Kraftverket (bild 11) har grå grund, fasaden har plattor och platt, grått-rött plåttak. Energiproduktionen i det nya kraftverket är på ca 7,0 GWh. I det gamla kraftverket var energiproduktionen på ca 2,2 GWh. Vattnet till kraftstationens drift regleras från Rävsjön respektive Lyckebyån. Vattnet från Rävsjön kommer via en grävd kanal samt en 80 meter lång nedgrävd betongtub som har en diameter på 2 meter. Fallhöjden från kanalen från Rävsjön är 21 meter. Vid kraftstationen delar sig den 80 meter långa tuben i två tuber som leder vattnet in till två stora turbiner: Generator - G2 (bild 12), byttes ut 2016 och Generator 3 - G3 (bild 13) från 1987. Båda ger ca 1000 kW/styck. I kraftverket finns även en liten turbin Generator 1 – G1, som ger ca 200 kW och som drivs med vatten som kommer från Lyckebyån genom den 80 meter långa trätuben (bild 5) som övergår i en ca 50 meter betongtub och som går under marken. Trätuben är från 2002. Fallhöjden från Lyckebyån är 10 meter. Alla tre turbinerna är så kallade Kaplanturbiner. Anläggningen är datastyrd sedan 2016 och den larmar till en telefon om det blir något fel. På kraftstationen finns en tillbyggnad som inrymmer tre transformatorer, en till varje turbin (bild 18). Lennart Malmström och Torsten Magnusson sköter anläggningen idag.

Vattenutsläppet vid kraftstationen (bild 17), är utsläppet från turbinsumpen. Anordningen ligger nedströms kraftstationen. De två stora utsläppen kommer från de två stora turbinerna och längst till öster finns ett mindre utsläpp som kommer från den lilla turbinen.

Dammanläggning 2 (bild 19) ligger uppepå en höjd, väster om dammanläggning 1. Dammanläggningen har en hydraulisk rensanordning med ett rensgaller i trä framför (bild 20) de tre spettluckor i trä (bild 21). Vid anläggningen finns en skorsten och en inspektionslucka. Vattnet rinner in i anläggningen och sedan genom en kulvert som går under vägen och ner till kraftverket. En nivågivare finns uppe vid Rävsjön och den kan läsas av via datorsystemet. Vattnet rinner i en grävd kanal (bild 22) från Rävsjön. Kanalen är delvis stenskodd. Dammvallen är gjord av sten och grus (bild 19).

Öster om huvudfåran går ett biflöde (bild 23). I biflödet (se kartbilaga 2) finns en flottningsanläggning med RAÄ-nummer Augerum 681. Enligt FMIS är flottningslämningen en stenskoning/strandskoning som är ca 10 meter lång, ca 0,5–1 meter bred och ca 0,5 meter hög och uppbyggd av 0,4–0,6 meter stora stenar. Ligger i nordöstlig – sydvästlig riktning[308]. Augerum 681 är en övrig kulturhistorisk lämning. Det finns även en stenanläggning som ser ut som en kvarnö och skulle kunna vara lämningar efter en kvarn.

Dammen vid Rävsjön byggdes i samband med att kraftverket byggdes och går att läsa mer om i avsnittet om Rävsjön.

[308] FMIS Augerum 681

Kulturhistorisk värdering

Kraftverket med beståndsdelar

Kraftverket med beståndsdelar är från 1987–88. Senaste turbinen byttes ut 2017. Kraftverket har därför *inget kulturhistoriskt värde.*

Dammen och vattenvägarna

Dammanläggning 1 från 1928 är i fint skick och är en viktig beståndsdel i miljön som visar på äldre tiders byggnadsteknik. Dammen har en tydlig visuell koppling till kraftverket och höjer förståelsen för hur vattenmagasinet används även i äldre tider. Dammanläggning 1 med tillhörande damm har ett *kulturhistoriskt värde.*

Dammanläggning 2, kraftstationens vattenutsläpp och dess vattenvägarna är sentida anläggningar från 1987–88. Dessa anläggningar och vattenvägar har därför *inget kulturhistoriskt värde.*

Flottningsanläggningen ligger i biflödet som går öster om huvudfåran. Anläggningen är välbevarad och motiverar till *visst kulturhistoriskt värde.*

Helhetsmiljön

Kvarnlämningen och kvarnstenarna är i dagsläget överväxta och är svåra att se. Att röja och exponera kvarnlämningarna skulle kunna höja platsens *pedagogiska värde* och på så sätt kunna visa olika tidsepoker i kraftverksmiljön. Kvarnlämningen är en oregistrerad fornlämning och tillstånd behövs för att göra ingrepp i och vid denna. Kvarnlämningen och kvarnstenarna har ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Maskinistbostaden visar på tidigare boendevillkor där arbetare i vissa yrkesgrupper, bodde och arbetade på samma ställe. Bostaden har en tidstypisk avskalad funkisstil och har ett *visst kulturhistoriskt värde,* men behöver skötas för att inte förfalla.

Miljön är framförallt en modern kraftverksmiljö men har inslag av flera olika tidsåldrar. Miljön vittnar om att verksamheterna utvecklats och byggts om för att möta samhällets behov. Platsen har använts som kvarnplats från minst 1600-talet och används än idag som kraftverk. Platsen har därför ett stort *kontinuitetsvärd*e. Sammanfattningsvis motiverar helhetsmiljön till ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Kraftverket med beståndsdelar har *inget kulturhistoriskt värde* och *obetydlig anpassning av åtgärder krävs*, men hänsyn av andra samhälleliga aspekter bör vägas in vid eventuella åtgärder.

Dammanläggning 1 och tillhörande damm är en värdebärande beståndsdel i kulturmiljön och har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder krävs.*

Dammanläggning 2, kraftstationens vattenutsläpp och dess vattenvägarna är sentida anläggningar från 1987–88 och framåt. Miljön bedöms därför som relativt tålig för moderna ingrepp och *obetydlig anpassning av åtgärder krävs.*

Flottningsanläggningen som ligger i biflödet har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder krävs*. Eventuellt skulle det kunna finnas ytterligare flottningsanläggningar och/eller skvaltkvarnlämningar i biflödet och *anpassning av åtgärder* är önskvärda vid påträffande av sådana stenkonstruktioner.

Maskinistbostaden från 1950-talet har en *låg känslighet* och *obetydlig anpassning av åtgärder* krävs.

Kvarnlämningarna och kvarnstenarna är viktiga beståndsdel som vittnar om en äldre tidsepok och är därför *känslig* för åtgärder och *anpassning av åtgärder krävs*. Det skulle dock vara till lämningens fördel om den röjdes från sly och växtlighet, eftersom träd och rötter kan förstöra eller rubba konstruktionerna på sikt. Kvarnlämningen är också fornlämning (oregistrerad) så tillstånd behövs enligt Kulturmiljölagen för att få göra markingrepp här.

Bilder av miljön

Bild 1a. Dammanläggning 1 som togs i bruk 1928. Foto taget mot norr. Närmast i bild syns en del av fiskvägen. Foto: Helena Lundgren

Bild 1b. Dammanläggning 1, foto taget 2005, mot nordöst. På bilden syns dammkroppens konstruktion och fiskvägen som även finns kvar idag. Foto: Petra Torbrink 2005.

Bild 2. Dammkroppen till dammanläggning 1 med reservutskovet (som ligger nära damm-anläggningen). Foto taget mot sydväst. Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 3. Dammanläggning 1. T.v. i bild syns de 14 spettluckor i trä, fördelat på tre stora sektioner. Härifrån går vattenintaget till kraftstationens lilla turbin i en trätub som installerades 2002. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Dammanläggning 1 t.h. i bild och dammen och vattenspegeln t.v. i bild.
Foto: Petra Torebrink 2005.

Bild 5. Dammanläggning 1. Foto taget mot söder med kanalen t.v. i bild. Fisk- och ålyngelledarna syns i mitten av bilden och t.v. går fiskvägen ner. T.h. i bild går vattenintaget till kraftstationens lilla turbin i en trätub. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. T.v. i bild syns maskinistbostaden från 1950-talet, i tidstypisk avskalad funkisstil, T.h. i bild syns ett rött uthus och längst t.h. skymtar dammanläggning 1.

Bild 7. Lämningar efter kvarnen. Grunden är numera kraftigt övervuxen. Foto: Lennart Malmström 2019.

Bild 8. Lämningarna efter kvarnen 2005. Foto: Petra Torebrink.

Bild 9. Delar av en kvarnsten vid kvarnlämningarna. Foto: Lennart Malmström 2019.

Bild 10. Kvarnstenarna 2005. Foto: Petra Torebrink

Bild 11. Kraftstationen som är byggd 1987–88. Foto: Petra Torebrink 2008, taget mot sydväst.

Bild 12. På bilden syns själva generatorn som är den övre delen på den nya turbinen som installerades 2016, kallad G 2 (Generator 2). Foto: Helena Lundgren

Bild 13. G3 (Generator 3) från 1987. Producerar 1000 kW. Foto: Helena Lundgren

Bild 14. Det stora blå plåtskåpet är generatorn från gamla G2:an och den rödbruna lådan är växellådan. Detta är reservdelar i dag. T.v. i bild skymtar lite av G1:an. Den levererades från ASEA 1987 och producerar 200 kW. Foto: Helena Lundgren

Bild 15. Närmast i bild skymtar delar av den nya turbinen och längre bort i bild den äldre turbinen samt deras vattenintag. Foto: Helena Lundgren

Bild 16. Den lilla turbinens nedre del.
Foto: Helena Lundgren

Bild 17. Kraftstationens utsläpp från turbinsumpen. Genom de två stora öppningarna kommer vattnet från de stora turbinerna, via ett mindre utsläpp som finns längst i öster, kommer vattnet från den lilla turbinen. Foto: Helena Lundgren

Bild 18. Transformatorstation.

Bild 19. Dammanläggning 2 där vattnet kommer i en kanal från Rävsjön. Dammvallen är gjord av sten och grus.

Bild 20.
Dammanläggningen har en hydralrensanordning med ett rensgaller i trä framför.

Bild 21.
Dammanläggningen har tre spettluckor i trä.

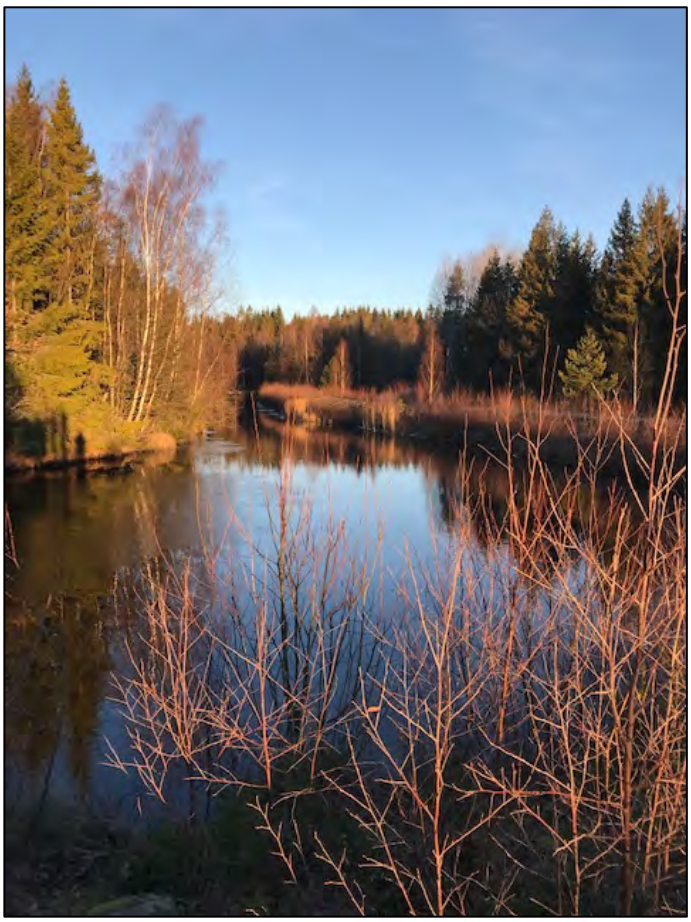

Bild 22. Dammen vid dammanläggning 2. Foto taget mot nordväst.

Bild 23. Rensat biflöde som har använts till flottning.

Historiska dokument, kartor och bilder

Uti en den 18 februari 1924 hit ingiven skrift, varvid fogats förenämnda köpeavhandlingar i huvudskrift och bestyrkt avskrift, har Aktiebolaget Torsås Ångk. & Träindustri under framhållande av att bolaget enligt Kungl. Maj:ts befallningshavandes resolutioner den 21 oktober 1922 medgivits rätt att förvärva vissa lägenheter under Biskopsberg och Strågeryd för anläggande av kraftverk för elektrisk drift, anhållit att jämväl få förvärva ifrågavarande lägenheter, enär dessamma för bolagets kraftverksanläggning befunnits erforderliga; varande vid skriften bilagt förutom åberopade kartor och köpeavhandlingar ett av en nämndeman och en god man vid lantmäteriförrättningar utfärdat intyg, utvisande att ifrågavarande lägenheter hade sitt huvudsakliga värde uti med lägenheterna förenade vattenrätten med tillhörande del av vattenfall samt att ur detta vid lågvatten på längre när icke kunde uttagas 100 turbinhästkrafter ävensom att lägenheterna voro synnerligen lämpliga att förena med bolaget tillhöriga bredvid liggande fastigheter. Ur den för bolaget gällande bolagsordningen inhämtades att i

Historiskt dokument 1. Utdrag från köpehandlingar daterade 1924. Handlingarna finns i sin helhet på: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2048

Historisk karta 1. Biskopsbergs kvarn utmärkt på karta från 1699. Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1

Historisk karta 2.
Konceptkarta från 1731 där Biskopsbergs kvarn är utmärkt.
Lantmäteristyrelsens arkiv, Karta 1731, Blekinge län, Lösens socken Lösens sn

Historisk karta 3. Enskifteskarta från 1831 där kvarnanläggning vid ån är utmärkt.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1831, Blekinge län, 10-AUG-69

Historisk karta 4. Kvarn vid Biskopsberg markerad med en kvarnsymbol. Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskartan 1870, Blekinge län, Karlskrona J243-11-1

Historisk karta 5. På Häradsekonomiska kartan från 1915–19 är inte längre kvarnen utritad. Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915-19, Blekinge län, Granhult J112-4-42

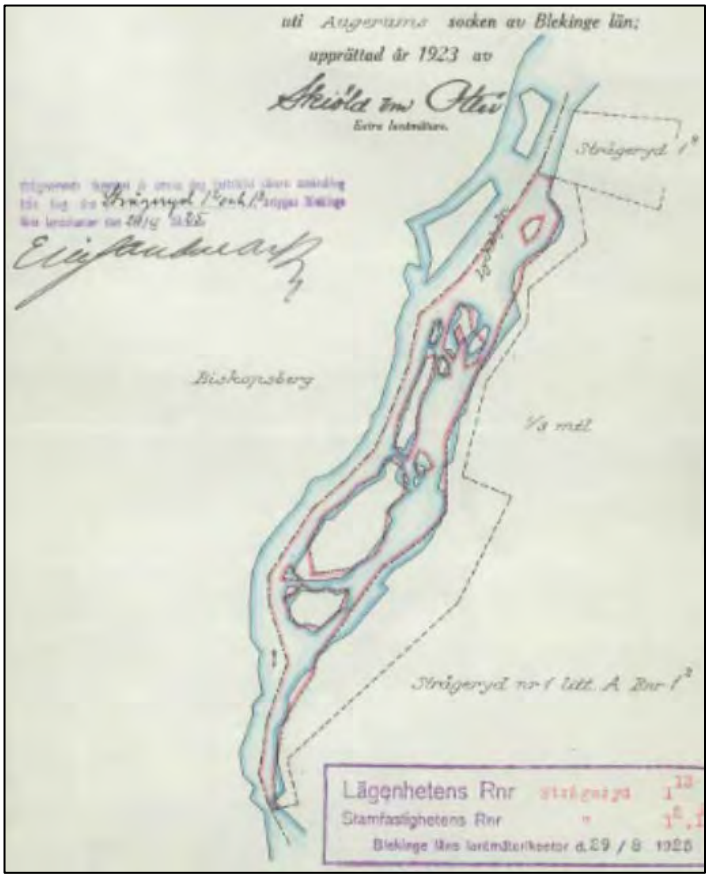

Historisk karta 6. Försäljning av hemman 2/3 mantal Nr 1 Strågeryd till Aktiebolaget Torsås Ångkvarn & Träindustri 1924. Handlingarna finns i sin helhet på: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2051

Historisk karta 7. Försäljning av hemman 1/3 mantal Nr 1 Strågeryd till Aktiebolaget Torsås Ångkvarn & Träindustri 1924. Handlingarna finns i sin helhet på: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2052

Historisk karta 8. Översta ortofotot är från 1960 och den understa från 2019. På den understa kartan ses tex den kanal som byggdes från Rävsjöns till kraftstationen i Biskopsberg på 1980-talet. Källa: https://kso.etjanster.lantmateriet.se/

Historisk bild 1. Bild från anläggningsarbetet av kraftverket i slutet av 1920-talet.
Källa: Blomberg 1999, s. 156

Historisk bild 2. Det krävdes många arbetare vid bygget av kraftverket eftersom maskiner inte användes i någon större omfattning. Många av arbetarna kom långväga ifrån. Källa: Blomberg 1999, s. 159

Historisk bild 3. Den gamla kraftstationen uppförd 1927. Källa: Blekinge museums bildarkiv, Blm_85 04 03. Foto taget 1984, okänd fotograf.

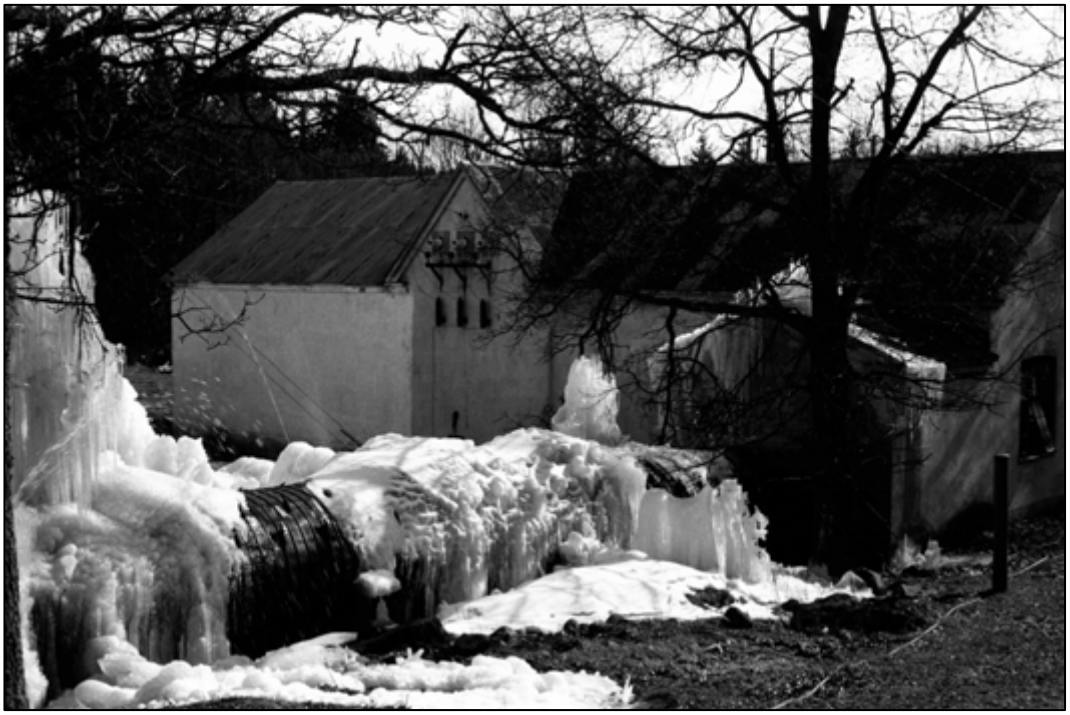

Historisk bild 4. Den gamla kraftstationen och vattentuben, som på bilden läcker och bildar isskulpturer. Källa: Blekinge museums bildarkiv, Blm 85 04 01 – Kraftverk. Foto taget 1984, okänd fotograf.

Historisk bild 5. Den gamla kraftstationen t.h. i bild och isskulpturer på vattentuben t.v. i bild. Källa: Blekinge museums bildarkiv, Blm 85 04 04 – Kraftverk. Foto taget 1984, okänd fotograf.

Kartbilaga

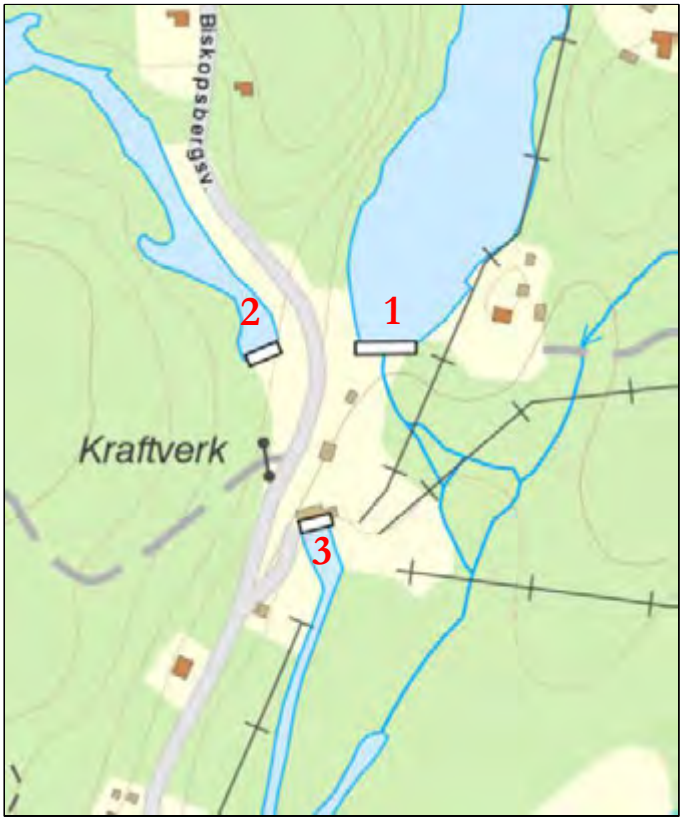

Kartbilaga 1.

1 – Den äldsta dammen som togs i bruk 1928.

2 – Damm och kanal grävd från Rävsjön.

3 – Kraftstationens vatten-utsläpp, byggd 1987

Kartbilaga 2

7. Mariefröjd

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kvarnplats sedan 1600-talet. Pappersbruket byggdes 1808, kvarnen på 1860-talet och sågbyggnaden i början av 1900-talet.
Lagskydd:	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
Kulturhistorisk värdering:	Högt kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Kvarn med beståndsdelar, såg med beståndsdelar, vattenanknutna stenlagda lämningar vid kvarnen, trärännan, vagnhall, stall och vedbod.
Kärnvärden:	Kvarnmiljön är tydligt läsbar och vittnar om ortens tidiga industrihistoria, med till stor del bevarade inventarier i både kvarn och såg.

Historik

Historiskt sammanhang: pappersbruk, mjöl- och sågkvarnar

De tre närliggande kvarnarna Mariefröjds kvarn (Söderbergs kvarn), Strågeryds kvarn (Appels kvarn) och Klippkvarnen (Fondahns kvarn/von Dahn (modern stavning)), ligger bara några hundra meter ifrån varandra men tillhör olika byar. Mariefröjds kvarn tillhör Kättilsmåla och Strågeryds kvarn och Klippkvarnen tillhör Strågeryd.

Första gången som Kättilsmålas namn är belagt är från prästrelationerna från 1624. Orten stavades då ”Keddelsmaale”.[309] På en geometrisk avmätningskarta från 1699 (historisk karta 1) är Kättilsmåla kvarn utritad. Strax väster om kvarnen är en bro utritad som benämns som den nya bron och ytterligare väster om bron finns ett dämme utritat och platsen benämns som den gamla kvarndammen. I noteringarna till kartan vid den gamla kvarndammen, står det att detta är platsen för; dammen som ska byggas över Långa Kärr till Havsjön och ska få sitt utsläpp ner under ån (texten är omskriven till modern svenska).

På konceptkarta från 1731 (historisk karta 2) som gjordes i samband med eventuell timmerflottning, finns en kvarn och damm utritad uppströms om Nyebro. Det är ett läge längre västerut än var Marifröjd ligger idag. Strömsträckan här som planeras att rensas benämns ”Strårÿ Ström”. Det framgår inte vilken by kvarnen tillhör. Kartan är dock väldigt schematisk, vilket gör den opålitlig i detaljer.[310]

Under tidigt 1800-tal kom en tysk vid namn C. FR. Laudenbach till Kättilsmåla (andra uppgifter berättar att Mariefröjds oljeslageri och pappersbruk fanns i Kättilsmåla så tidigt som på 1700-talet[311]). Laudenbach var född i Tyskland någon gång mellan 1770–1776 (födelseår varierar i olika källor). År 1798 gifte sig Laudenbach med den 25-åriga Anna Maria Söderberg. Vid tiden för giftermålet fanns ett pappersbruk i Augerum med en ganska omfattande verksamhet och flertalet anställda. Laudenbach sökte arbete där och fick anställning som gesäll. Efter några år avancerade han till mästare och blev chef för hela bruket. Efterfrågan på papper ökade ständigt och flera nya pappersbruk hade tillkommit längs Lyckebyån och Laudenbach var en man med mycket framåtanda och såg sin chans att bygga upp ett eget pappersbruk. Platsen för det nya pappersbruket föll på Kättilsmåla där det fanns forsar och fall i ån och ingen annan industri som kunde konkurrera om arbetskraften.[312] Det är osäkert om Laudenbach byggde ett helt nytt bruk eller om han byggde om det eventuellt redan befintliga pappersbruket.

I protokoll från maj 1808 upplät bröderna Håkan och Jon Jonsson ett hemman med tillhörande strömfall och dammverk till ”Fabriqueren” Laudenbach. Pappersbruket kom i drift runt 1810 och verksamheten växte undan för undan. I husförhörslängd[313] för tiden 1808–1811 finns Laudenbach familj och anställda antecknade och bruket benämns som ”Maria Fröjd”. Bruket blev ett stort lyft

[309] Blomberg 1999, s. 109
[310] Olsson 2016, s. 54
[311] Offerman 1951, s. 53
[312] Blomberg 1999, s. 56ff
[313] Husförhörslängder, Pappersbruket Mariefröjd 1808–1811

för bygden och en viss inflyttning skedde också, b.la. en gesäll som hette Johannis Arvidsson och hans hustru Kjerstin Olofsdotter. Den vanligaste metoden för papperstillverkning skedde för hand under 1800-talets första decennier. Råmaterialet utgjordes av lump som sönderdelades och förvandlades till fibermassa genom jäsning och bearbetning. År 1738 kom det en kunglig förordning att alla hushåll i Sverige skulle lämna ifrån sig klutor och lumpor som skulle användas för pappersberedskap. I första hand var det linnelump som var mest eftertraktat och lumpen betaldes i pengar och ett kvitto lämnades som bevis för fullgjort åliggande. Anna Marias mor, Ingrid Maria levde hos paret fram till sin död 1813. Laudenbach äktenskap blev barnlöst och 1815 flyttade Jonas Peter Söderberg in hos paret. Troligen var han brorson till Anna Maria och han blev så småningom anfadern till släkten Söderberg. I oktober 1817 dog Anna Maria, samma år antecknas Jonas Peter som mjölnare och 1824 beskrivs han som fosterson till Laudenbach. Omkring 1819 utökar Laudenbach verksamheten med en skattbelagd mjölkvarn. Tillverkningen av papper fortsatte och från 1820-talet beskrivs Jonas Peter även som pappersmakare.[314] Bruket tillverkade skriv- och tryckpapper samt kardus. Råmaterialet bestod av lump som sönderdelades och omvandlades till fibermassa genom jäsning och bearbetning.[315]

Under tidigt 1800-tal var lönen på bruket låg och fattigdomen var stor. Arbetsdagarna var långa, oftast 10–12 timmar och när mycket arbete skulle utföras kunde arbetsdagen vara två åttatimmarsskift. Ibland kunde någon av fruarna till pappersarbetarna tjäna lite extra genom att hjälpa till i fabrikörshuset med storstädning eller tvätt, men oftast fick hela familjen klara sig på endast mannens låga lön. En av kvinnorna som hade svårt att få slantarna att räcka var Märta som hade två barn tillsammans med en pappersarbetare vid namn Swen Holmgren men de var inte gifta. Märta brukade smita in och prata med kvinnorna som jobbade på papperslagret eller prata med lumpsamlarna i lumpboden. Hon var väldigt fattig och ägde i princip bara kläderna hon hade på sig. Hon häpnade över de kläder, lakan och annat som folk hade lämnat in. Ofta var det trasigt men ändå fina och användbara. Till slut kunde hon inte hejda sig utan smugglade med sig ett trasigt lakan från lumpboden och skyndade sig hem. Ingen upptäckte henne och nästa gång tog hon med sig två handdukar. Hon förstod att papper var dyrbart och en kväll när endast en kvinna arbetade på lagret lyckades Märta smuggla med sig en hel packe gråpapper. Hon fick skjuts till Karlskrona med ett vedlass och gick runt på torget och utgav sig för att vara en försäljare från Ronneby. Kansliskrivare Bergman köpte hela bunten för 40 skilling och tyckte han gjort en strålande affär tills han upptäckte att pappret var märkt och förstod då att han köpt tjuvgods. I juni 1820 anklagades och häktades Märta Carlsdotter för att ha stulit en bunt gråpapper från bruket. Målet sköts upp och Märta hamnade i arresten. Där fick också hennes yngsta dotter bo eftersom hon fortfarande ammades. Omständigheterna var hemska och ingen plats för ett litet barn, mjölken sinade och Märta hade svårt att hålla barnet rent utan vatten och rena lindor till blöjor. Swen lyckades muta vakten med öl och kunde smuggla in lump från lumpboden, bland lumpen fanns b.la. ett lakan. En dag kom självaste fabrikör Laudenbach till arresten för att se hur det gick för stackars Märta och barnet men välviljan förvandlades till vrede när han såg lakanet med sitt eget monogram på. Han slet åt sig lakanet och gick därifrån. De båda kvinnorna, Christina och Maria, som arbetade på lagret kallades in som vittnen och försäkrade att de inte hade vetat något om

[314] Blomberg 1999, s. 56ff
[315] Torebrink 2010, s. 156

Märtas stölder. Märta nekade själv till både stölden av papper och tyger. Lakanet i cellen hävdade hon var dit lämnat av Swen Holmgren för att svepa runt barnet. Ärendet sköts upp till augusti och då bekände Märta att hon olovligen tagit gråpapper till ett värde av 6 Rgs och 32 skilling banco. Hon dömdes för stöld och böter med det tredubbla värdet för stöldgodset. I brist på tillgångar straffas hon med spöstraff och med kyrkoplikt i Augerums kyrka. Märta blev sig aldrig mer lik efter det. Trots att det skvallrades och pratades om henne och prästens vakande öga så stannade paret kvar vid bruket. Swen och Märta gifte sig och fick en son till. Deras döttrar som de fått tillsammans innan äktenskapet flyttade till Karlskrona efter de fyllt 18 och 16 år. Sonen däremot drunknade som 18 åring. Swen och Märtas liv var fattigt och de sista åren inhystes de som fattighjon. Märta dog i feber när hon var 50 år gammal och uppgifter om Swens levnadsslut saknas dock.[316]

År 1827 lämnar Laudenbach bruket och säljer verksamheten till fabrikör Daniel Strömberg och Nils P. Häggberg för 5 000 riksdaler riksgäldsedlar. Laudenbach flyttade till Torhamn där han dog 58 år gammal i gulsot.[317]

År 1831 tillverkades 575 ris skrivpapper (1 ris = ca 480 ark av de finare papperssorterna). Det motsvarade i försäljningsvärde, 43 % av brukets totala produktion. De flesta pappersbruken under 1800-talet låg i städer och andra större tätorter. I Blekinge var det endast Mariefröjd som låg aningen avsides men eftersom det fanns en hel del andra verksamheter, var det en by med viss infrastruktur. År 1831 var bruket (historisk karta 3) näst störst i Blekinge efter Karlshamns pappersbruk, räknat i värde av producerat papper. Bruket hade detta år sex arbetare.[318]

Fostersonen Jonas Peter ska ha bott på flera olika ställen men efter att han ensam ärvt sin biologiska mor, Ingrid Clasdotter återvände han på nytt till Kättilsmåla. I november 1834, tillsammans med Anders Blomström köper de bruket. År 1837 gifter sig Jonas Peter med Kerstin Danielsson från Fridlevstad.[319] Laga skifte i Kättilsmåla gjordes av t.f. kommissionslantmästare Karl Sylvén. Skiftet började 1847 och fastställdes i november 1850 (Historisk karta 4). I ägorna finns bl.a. ett mindre oljeslageri och ett pappersbruk.[320]

Dokumentation över arbetare vid bruket visar att det fanns allt från pappersgesäller till lumpsamlare. Vissa kom från trakten men vissa också långväga som från Köpenhamn, Norrköping och Västervik. Vissa kom själva och vissa hade hela familjen med sig. Pappersbrukets storhetstid blev inte så lång och under 1850-talet började lönsamheten bli dålig. Jonas Peter så då var ensam ägare till bruket valde att avveckla pappersbruket under 1860-talet och istället starta en ny verksamhet.[321] Enligt Blomberg var det ett sågverk som startades i pappersbrukets befintliga lokaler men det är istället troligt att det var en kvarnverksamhet (eventuellt en kombinerad kvarn och såg), som startades under 1860-talet. På Generalstabskartan från 1870 är det en kvarnsymbol utritad vid

[316] Blomberg 1999, s. 61–63
[317] Blomberg 1999, s. 101
[318] Olsson 2000, s. 20ff
[319] Blomberg 1999, s. 56ff
[320] Fagerlund 1865, s. 106
[321] Blomberg 1999, s. 60

Mariefröjd[322] (dock ingen sågsymbol). Även Winning skriver i Blekinges kvarnar från 1940 att ”kvarnen uppfördes på 1800-talet”[323].

Vid denna tid, i mitten av 1800-talet var Jonas Peters, då 27-årige son Sven Göran Söderberg, Kättilsmålas förste officielle Amerikaemigrant. Han ångrade sig och ansökte igen. Totalt ansökte han tre gånger om utflyttning men åkte ingen av gångerna. Han gifte sig istället med Maria Kristina Nilsdotter och flyttade till Råsen i Ulvasjömåla.[324] Jonas Peters söner Adolf och Anton tog över kvarnverksamheten efter fadern på 1870-talet[325]. I slutet av 1800-talet brinner det dåvarande bostadshuset upp[326]. Runt sekelskiftet tog Adolf Söderbergs son Elof över verksamheten[327].

Mjölkvarn kompletterades med en sågbyggnad i början av 1900-talet. Från sågen leddes vattnet i en träränna ned till mjölkvarnen. Alla kvarnhjul var av trä. Den turbin som installerades i Kättilsmåla sågkvarn som ansågs vara för ”klen”. Den räckte inte till för att såga stora stockar vid lite vatten i ån. Alla dimensioner sågades och sågen var utrustad med stocksåg, cirkelsåg och spånhyvel.[328] År 1922 kom telefonen till Kättilsmåla och en snörväxel för tio abonnenter tog i bruk i området. Tre abonnenter fanns i Björsmåla, två i Strågeryd och fem i Kättilsmåla. Söderbergs kvarn & såg hade telefonnummer 4.[329]

Kättilsmåla hade sin storhetstid på 1930-talet då det fanns b.la en poststation, fyra affärer och två smedjor. Vid ån nära gränsen mot Strågeryd fanns förutom de två kombinerade mjöl- och sågkvarnarna även ett mejeri.[330] Bybor berättar att det kom folk med häst och vagn ända uppifrån Smålandsgränsen för att mala säd eller få hjälp med att såga virke. Under högsäsong kunde det bli långa köer på bygatan med väntande ekipage. Att såga virke gick inte speciellt fort med tanke på att sågen bestod av en roterande sågklinga och det gick bara att såga en bräda i taget. Stockarna fördes fram till sågen med hjälp av hästar och rullades sedan in på sågbanan. När timret var färdigsågat bars det ut för hand och uppför backen där det lastades på vagnarna igen eller staplades på marken. Att bära virke var ett tungt arbete och till sin hjälp hade männen en stoppad läderdyna på axeln och en rem som spändes under motsatt armhåla.[331]

År 1940 lämnade Lyckebyån drivkraft hela året och kvarnverket bestod av två par stenar.[332] År 1942 tog Elofs Söderbergs son David över verksamheten. David berättar att under högsäsongen var det ett hårt arbete i kvarnen och arbetsdagarna var ofta 11–12 timmar. När David började som mjölnare användes fortfarande det gamla tullsystemet. Mjölnaren tullade ca 1 liter säd för varje

[322] Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskartan 1870, Blekinge län, Karlskrona J243-11-1
[323] Winning 1940, s. 372
[324] Blomberg 1999, s. 101
[325] Karlsson 1978 Sydöstran
[326] Blomberg 1999, s. 56ff
[327] Karlsson 1978 Sydöstran
[328] Torebrink 2010, s. 156
[329] Blomberg 1999, s. 152
[330] Olsson 1998, s. 22
[331] Olsson 1998, s. 23f
[332] Torebrink 2010, s. 156

skäppa han malde som ersättning för sitt arbete. Ett skäppemått rymde 20 kg råg eller 15 kg havre. Senare fick mjölnaren istället betalt i pengar av bönderna.[333]

I början av 1950-talet bordlades en gammal byggplan och det blev byggnadsförbud i Kättilsmåla. Anledningen var att byn saknade reningsverk och avlopp från villabebyggelsen kunde inte längre bara släppas ut i den redan förorenade ån. Lyckeby kommun hade lågt intresse för att bekosta ett sådant kostsamt projekt i Kättilsmåla, utan fokus var istället att samla bebyggelse och service till Lyckeby centrum. Kättilsmålaborna kände sig utelämnade och oroade sig för byn framtid, en oro som visade sig bli verklighet. I augusti 1967 drogs samhällets poststation in och Adina Andersson blev poststationens sista föreståndare. Samma år stänger Osborn Molin sin lanthandel och därefter lägger ytterligare två handlare i byn ner sina verksamheter. Smeden Thure Holgersson lade även han ner sin verksamhet. Ute i byarna försvann djurbesättningarna en efter en, bönderna började bli gamla och få ungdomar ville stanna kvar och arbeta inom jordbruket. Brödsäd odlades i allt mindre omfattning och istället köpte bröd och mjöl i affärer och allt färre spannmål kördes till kvarnar. David Söderberg såg att hans verksamhet blev mer och mer olönsam och han var tvungen att slå igen 1968. (Historisk karta 5, från 1969). Då hade Söderbergs kvarn & såg funnits i nästan 150 år.[334]

Efter 17 års ihärdigt arbete kom äntligen bygget igång i juni 1972 med ett reningsverk i Kättismåla men vi denna tid var mycket av de gamla verksamheterna borta och endast en lanthandel fanns kvar. År 1979 blossar nya strider upp angående reningsverket då det renade avloppsvattnets släpps direkt i Lyckebyån. Efter mycket förhandlingar och diskussioner kunde ett nytt reningsverk tas i drift 1982 där inkommande avloppsvatten genomgick en mekanisk rening och filtrerande i bassänger innan det släpptes ut i Lyckebyån via Stora Havsjön och påverkan av Lyckebyåns vatten blev försumbar[335].

Under 1980-talet påverkades ån vid kvarnarna av byggnationen av det nya kraftverket i Biskopsberg, (se historik Biskopsberg) som ligger några kilometer nedströms. Det fanns många aktiva motståndare till bygget i Kättilsmåla och lokala aktionsgrupper bildades. En av de som engagerade sig mot kraftverksbygget var David Söderberg som oroade sig över att bygget skulle få forsen att tystna. Så småningom kom vattendomstolens utslag och Torsås Ångkvarn & Träindusti var skyldiga att släppa fram en viss vattenmängd i den gamla åfåran vid kvarnarna så att den ej torrlades.[336]

Vattenflödet är betydligt mindre nu än när kvarnarna var i drift p.ga de förändringar som gjordes i åns reglering under 1980-talet.

Kättilsmåla och Strågeryd är utpekat som bevarandsvärt område och finns med i det regionala kulturmiljövårdsprogrammet för Blekinge. Motiveringen lyder: ”Belysande exempel på mindre by i dalbygden med tidigt utnyttjande av Lyckebyåns vattenkraft.”[337]

---

[333] Karlsson 1978 Sydöstran
[334] Blomberg 1999, s. 184, 187
[335] Blomberg 1999, s. 189f
[336] Blomberg 1999, s. 190
[337] KMV för Blekinge 1983

Beskrivning av miljön

Mariefröjds kvarn är byggd i två våningar (bild 1), rödmålad stående locklistpanel och utskjutande träparti på övervåningen där mjölsäckarna hissades upp genom golvet. Fönstren är vitmålade och spröjsade. Gulmålade dörrar med liggande träpanel och grått plåttak. Framför byggnaden är marken utgrävd för att få bort de föroreningar som den tidigare betningen av utsäde medfört. Betning genomfördes för att minimera spridningen av växtsjukdomar och det var kvicksilver som användes. Kvarnen har renoverats och rustats upp till ett bättre skick än tidigare. Skillnaden syns mellan bild 1 och bild 2 (som är från 2008). Grunden är en stengrund (bild 3) med pågjuten cement. Grunden som skulle kunna vara den gamla pappersbruksgrunden är inte helt rakt byggd utan går in i nordväst. Kvarnen är sedan byggd så att den ska vara symmetrisk och inte för att den ska följa grunden. I det nordvästra hörnet går nästan kvarnbyggnaden utanför grunden och i den sydöstra delen står kvarnbyggnaden en bit in på grunden (syns på bild 3). Mot åsidan till, finns axlarna (bild 3) till de både kvarnhjulen finns kvar men är i dåligt skick och trähjulen är borta. Tidigare var det en stor öppning i grunden till kvarnen från åsidan. Den är nu igensatt med en ”dörr” i gulmålat trä, i samma stil som dörrarna på framsidan. På åsidan finns även ett nybyggt trädäck. Inloppet till kvarnen är igensatt med sten. Här gick tidigare en träränna med vatten till såg och kvarn. Delar av rännan finns kvar men är i mycket dåligt skick (bild 4 & 5). På bild från 2008 (bild 6) är trärännan i något bättre skick än nu. På historisk bild 1–5 ses trärännan och intagsluckorna när de fortfarande var i bruk. Utloppskanalen är gjord av en stenmur och är numera torrlagd (bild 7a). Vid kvarnen finns en trappa ner mot ån, gjord av kvarnstenar (7a & b). Vid kvarnen finns små ”öar” av sten där träd växer (bild 8).

Två vattenhjul har funnits, ett för varje kvarnstenspar.

Inne i kvarnen finns stora delar av maskineriet och verktygen kvar. I den västra delen av kvarnen finns entréplan och på denna våning finns de båda kvarnstenarna. I taket sitter den tratt där säden hälldes ner från kvarnvinden till sädestratten (bild 9), den kallas även kvarntut eller inmatningsstup. Säden fördes sedan vidare ned till kvarnstenarna i kvarnkaret, som är gjord av trä (bild 9). Vid detta kvarnkar finns även den anordning där kvarnsaxen fästes och användes för att lyfta kvarnstenarna. Spetsmaskinen (bild 10) användes för att skala bort de yttersta delarna av sädeskornets skal. Kvarnens maskin är levererad av Vilhelm Bäckman AB, Björköby. På detta plan finns också det andra kvarnkaret med kvarnstenar (bild 11). Framför kvarnkaret hänger kvarnsaxen i en ställning. Mitt i byggnaden finns en ventilationstrumma (bild 11 & 12) som löper från källaren och upp genom byggnaden för att slutligen försvinna ut genom byggnadens tak. I taket vid trumman sitter en anordning som användes för att hissa saker mellan källaren och entréplanet. Kraften kommer från vattenhjulet via en kedja.

I entrévåningens tak finns en anordning (bild 13) för att kunna hissa säckar från källarvåningen och upp till entréplanet. Allt styrs med hjälp av vattenhjulet men för att anordningen inte ska rulla hela tiden låses den fast med hjälp av den träanordning (som syns på bild 13). Genom att dra i snöret så lösgörs axeln med kättingen och därmed går det att hissa saker.

Nere i källarplanet olika typer av kugghjul (bild 14) som förde kraften vidare från vattenhjulet och upp till kvarnstenarna. I källaren finns den mjölränna där mjölet från kvarnstenarna samlades upp i säckar. Här finns även en sikt.

Sädessäckarna som kom till kvarnen med häst och vagn, hissades upp på kvarnvinden via en lucka som finns i kvarnvindens lilla utbyggnad. På kvarnvinden (bild 15) förvarades säckarna i det östra rummet i väntan på att användas. När det var dags för malning hälldes säden ner genom trattar som går genom golvet och ned till spetsmaskinen (bild 10) respektive kvarnstenarna som finns på kvarnens entréplan. Brädorna samt hjulet som tidigare använts till remdriften ligger i nuläget uppepå luckorna för att det inte olovligen ska gå att ta sig in den vägen i kvarnen.

Framför kvarnen på den norra sidan finns en liten ekonomibyggnad (bild 16). Den var först tänkt att bli ett kombinerat utedass och förråd men planerna är nu ändrade till endast förråd.[338] Den lilla byggnaden är gjord av gamla dörrar och takpannor, men med ny stomme och ny inredning. Strax öster om denna ligger en röd ekonomibyggnad (bild 16) med plåttak och öppen sida mot sydväst. Den ser ut att ha använts som vagnhall eller liknande.

Mitt emot vagnhallen och förrådsbyggnaden på andra sidan vägen finns ytterligare en ekonomibyggnad i form av en vedbod (bild 17). Den är i dåligt exteriört skick. På samma sida vägen som vedboden ligger ett stall (bild 18). Byggnaden är i ett plan med höloft och utskjutande träparti på övre plan. Rödmålad stående locklistpanel och grått plåttak. Fönstren är små med vitmålad spröjs. Trekantigt fönster på höloftet. Gödselstack i betongfundament. Exteriört är byggnaden i dåligt skick med trasiga fönster osv. Däremot är interiören inne i byggnaden bättre bevarad och man kan se att det finns bevarade boxar, krubbor, redskap m.m.

Sågen (bild 19) är i ett plan med plåttak, exteriört är sågen i mycket dåligt skick. Mot åsidan finns hjulaxeln kvar och delar av trärännan (bild 20). Sågbänken (bild 21 & 22) och sågklingan finns kvar, även bräder och maskineri. I källaren finns ytterligare maskineri, remdrift (bild 23) och ett utlopp för sågspån i form av en trätub, med fyra bräder byggda som en fyrkant (bild 22).

Dammanläggningen är en överfallsdamm, där en del av dammen är riven (bild 24). Intaget till sågen är i cement (bild 26), med en spettlucka (sitter en skiva där nu) och en sättlucka. Från dammluckan till öppningen i dammkroppen går en järnspont (bild 25), troligen för att kunna behålla dammspegeln. På land ligger en ålkista (bild 26) som ser relativt ny ut. Det går en liten träbro över luckorna. Vid gränsen till Strågeryd ligger även det gamla mejeriet (bild 27).

Kulturhistorisk värdering

Kvarn och såg med beståndsdelar

De nuvarande ägarna har lagt ner mycket tid på upprustning av kvarnen som var i mycket dåligt exteriört skick tidigare. B.la. har fönster och dörrar bytts. Renoveringen har gjorts i en stil som ska passa kvarnens äldre uttryck. Kvarnrännan i trä finns kvar men är i mycket dåligt skick, även

[338] Muntlig uppgift från nuvarande ägares far/svärfar Tommy Paulsson

hjulaxlarna finns kvar men är i dåligt skick. Vattenhjulen finns inte kvar längre. Trappan som är gjord av kvarnstenar och utloppskanalen är fortfarande i bra skick.

Inne i kvarnen är stora delar av maskineriet och inventarier kvar och de är i gott skick. Många av maskinerna går fortfarande att manövrera och är i så passa bra skick så att de skulle kunna fungera. Beståndsdelarna inne i kvarnen har ett *teknikhistoriskt värde* och tillskrivs ett *högt kulturhistoriskt värde*.

Kvarnen och sågens beståndsdelar exteriört och interiört är i mycket varierande skick i allt från mycket dåligt till mycket bra skick. Platsen har ett *pedagogiskt värde* för hur vattenkraften nyttjats på olika sätt och miljön är lätt att läsa av. Dessutom är i stort sett hela maskinparken komplett med verktyg och inventarier kvar i både kvarnen och sågen och dessa uttryck är en viktig del i Lyckebyåns industrihistoria.

Dammen och vattenvägarna

Dammkroppen är delvis utriven och har inte lägre samma funktion som när verksamheterna var igång. Järnsponten som sitter mellan dammluckan och öppningen i dammkroppen gör att det bildas en liten damm med dammspegel. Dammluckan i trä ser nutida ut. Lämningarna vid dammkroppen har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

De stenskodda delarna av kanalen, vattendelaren i sten och inloppskanalen kan ha byggts redan när pappersbruket anlades. Dessa stenlagda lämningar vid kvarnen är viktiga beståndsdelar för att förstå helheten av kvarnmiljön och tillskrivs ett *kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Kvarnmiljön är lätt att läsa av då många beståndsdelar fortfarande finns kvar. I kvarnmiljön ingår förutom kvarnen, sågen och vattenvägarna även en mindre förrådsbyggnad, vagnhall (eller liknande), stall och vedbod. Alla beståndsdelarna i kvarnmiljön ligger inom synhåll från varandra och ökar därmed kvarnmiljöns förståelse och samband.

Kvarnmiljön har ett stort kulturhistoriskt värde och är b.la. ett exempel på den tidigare industriella verksamheten vid Lyckebyån. Verksamheternas historia har dokumenterats väl och tillsammans med de fysiska beståndsdelar som finns kvar i kvarnmiljön så är de en mycket viktig del i lokalhistorien.

Vissa av byggnaderna och kvarnrännorna är i dåligt skick och skulle behöva en omfattande och omgående upprustning för att kunna bevaras för framtiden och säkerställa miljöns *höga kulturhistoriska värde*.

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Kvarnen och sågbyggnaden är tydliga uttryck för de äldre tidernas verksamheter på platsen. Kvarnen har bevarats och rustats upp utan att den tappat sin historiska karaktär. Inne i kvarnen och till viss del inne i sågen visar maskinerierna och föremålen vilka historiska verksamheter som funnits här. Kvarnen med beståndsdelar och sågen med beståndsdelar har därför en *hög känslighet* för åtgärder och det skulle krävas *mycket långtgående anpassning av åtgärder*.

De övriga ekonomibyggnaderna såsom vagnhall, stall och vedbod är tydliga uttryck för den historiska kvarnmiljön och har en *känslighet* för åtgärder och det krävs *anpassning av åtgärder*.

Dammkonstruktionen vid sågen är delvis utriven och dess historiska funktion är inte längre densamma. Den har därför en *viss känslighet* och det krävs *viss anpassning av åtgärder*.

Stenskoningarna, kvarnkanalen i sten, vattendelaren och trävattenrännan vid kvarnen har en tydlig koppling till kvarnverksamheten och om dessa beståndsdelar skulle försvinna eller förändras skulle miljön bli svårare att läsa av. Dessa vattenanknutna beståndsdelar vid kvarnen har därför en *känslighet* för åtgärder och det krävs *anpassning av åtgärder*.

Bilder av miljön

Bild 1. Mariefröjds kvarn har de senaste åren rustats upp till ett bättre skick än tidigare, se bild 2 nedan. Bild tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. År 2008 var kvarnen exteriört i dåligt skick. Foto Petra Torbrink 2008.

Bild 3. Den sydvästra sidan av kvarnen mot ån. Axlarna till de både kvarnhjulen finns kvar men är i dåligt skick, även intagskanalen finns kvar men är numera torrlagd. Sågen syns i bakgrunden.

Bild 4. Mellan sågen och kvarnen gick tidigare en träränna, den är numera i mycket dåligt skick. Ett litet trädäck är byggt vid kvarnen mot åsidan.

Bild 5. Trärännan som gick mellan kvarnen och sågen är numera i mycket dåligt skick. Sågen syns i bakgrunden. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Bild från 2008 där trärännan var i något bättre skick än den är idag. Den röda bygganden är sågen och bakom den syns bostadshus. Foto Petra Torebrink 2008.

Bild 7a. På bilden syns axlarna till de både kvarnhjulen. T.v. i bild syns intagskanalen som numera är numera torrlagd. Sågen syns i bakgrunden och till höger är den mindre förrådsbyggnaden.

Bild 7b. Trappa ner mot ån gjord av gamla kvarnstenar.

Bild 8. T.h. i bild syns kvarnrännan och i mitten av bilden är små ”öar” av sten där träd växer.

Bild 9. Bilden visar den västra delen av kvarnens entréplan. I taket syns den tratt där säden hälls från kvarnvinden ned till sädestratten, även kallad kvarntut eller inmatningsstup, genom vilken säden förs vidare ned till kvarnstenarna som finns i kvarnkaret av trä. På bilden syns ett av kvarnens två kvarnkar. Till vänster om kvarnkaret finns den anordning där kvarnsaxen kan fästas när kvarnstenarna av någon anledning måste lyftas. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Spetsmaskin som skalar bort de yttersta delarna av sädeskornets skal. Levererad av Vilhelm Bäckman AB, Björköby.
Foto: Helena Lundgren

Bild 11. Kvarnens entréplan. Här finns det andra kvarnkaret med kvarnstenar. Framför kvarnkaret hänger kvarnsaxen i en ställning. Till höger i bild syns en ventilationstrumma av trä. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Mitt i byggnaden finns en ventilationstrumma som löper från källaren och upp genom byggnaden för att slutligen försvinna ut genom byggnadens tak. I taket syns även en anordning som användes för att hissa saker mellan källaren och entréplanet. Kraften kommer från vattenhjulet via den kedja som syns framför glasdörrarna. Bilden är tagen på entréplanet och mot söder där ån ligger.
Foto: Helena Lundgren

Bild 13. I entrévåningens tak finns en anordning för att kunna hissa säckar från källarvåningen och upp till entréplanet. Allt styrs med hjälp av vattenhjulet men för att anordningen inte ska rulla hela tiden låses den fast med hjälp av den träanordning som syns på bilden. Genom att dra i snöret så lösgörs axeln med kättingen och därmed går det att hissa saker. Foto: Helena Lundgren

Bild 14. Nere i källarplanet finns de hjul som för kraften vidare från vattenhjulet och upp till kvarnstenarna. Mitt i bilden syns den mjölränna där mjölet från kvarnstenarna samlades upp i säckar. Längst till vänster i bild, bakom mjölrännan finns en sikt. Foto: Helena Lundgren

Bild 15. Utbyggnaden som finns på kvarnvinden. Genom luckorna som syns på bilden hissades sädessäckarna upp till kvarnvinden där de förvarades innan användning. Brädorna samt hjulet som tidigare använts till remdriften ligger på luckorna för att det inte olovligen ska gå att ta sig in i kvarnen. Foto: Helena Lundgren

Bild 16. T.v. i bild är en liten förrådsbyggnad som är gjord o både nytt och gammalt material. T.h. i bild syns delar av den vagnhall eller liknande, som har en öppen sida mot sydväst.

Bild 17. Vedbod som ligger mittemot ekonomibyggnaderna på bild 16. Boden är exteriört i dåligt skick.

Bild 18. Stallet med gödselstack. Exteriört är byggnaden i dåligt skick men det finns en del varade delar inne i stallet såsom boxar, krubbor, redskap mm.

Bild 19. Sågbyggnaden från tidigt 1900-tal. Bilden är tagen mot söder med ån i bakgrunden. Foto: Helena Lundgren

Bild 20. Sågbyggnaden med hjulaxeln kvar. Delar av den gamla trärännan syns bredvid kvarnen. Bild tagen mot nordost.

Bild 21. I sågbyggnaden finns sågbänken, sågklingan samt andra inventarier. Foto: Helena Lundgren

Bild 22. Överst syns delar av sågbänken och nedanför är utlopp för sågspån, som är en tub av trä med fyra bräder byggda som en fyrkant.

Bild 23. I källaren finns maskineri som drevs av remdrift kvar.

Bild 24. Dammen är en överfallsdamm som delvis är riven.

Bild 25. Järnsponten som syns nedest i bild går från dammluckan till öppningen i dammkroppen och håller på så vis en dammspegel.

Bild 26. Intaget till sågen är i cement, med en spettlucka och en träbro och en liten trappa. På land ligger en ålkista som ser relativt ny ut.

Bild 27. Vid gränsen till Strågeryd ligger det gamla mejeriet.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. På Geometrisk avmätningskarta från 1699 är Kättilsmåla kvarn utritad. Strax väster om kvarnen är en bro utritad som benämns som nya bron och ytterligare väster om bron, vid bokstaven F, är ett dämme utritat och platsen benämns som den gamla kvarndammen. Vid bokstaven F är ett nytt dämme planerat att byggas enligt kartans tillhörande protokoll.
Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1

Historisk karta 2. På konceptkarta från 1731 ligger kvarnbyggnaden inritad strax norr om Nyebro vilken visar på att det gamla dammfästet på 1699års karta förmodligen fick en ny dammbyggnad. Dagens Mariefors ligger dock nedströms Nyebro. Kartan är dock väldigt schematisk och opålitlig i detaljer.
Lantmäteristyrelsens arkiv, Karta 1731, Blekinge län, Lösens socken Lösens sn

Historisk karta 3. Överst på kartan ses Mariefröjds pappersbruk, längre nedströms ligger ytterligare två kvarnar/sågar.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1831, Blekinge län, 10-AUG-69.

Historisk karta 4. Mariefröjds pappersbruk och dess tillhörande byggnader.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1850, Blekinge län, 10-AUG-78.

Historisk karta 5. Karta från 1969 där Mariefröjds såg är utritad och kvarnen utritad i form av en kvarnsymbol. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1969 Blekinge län, Älmteryd J133-3F7j71

Historisk bild 1. Mariefröjds (Söderbergs) kvarn, närmast i bild är trärännan som ledde vatten till kvarnen. Källa: Blomberg 1999, s. 185. Okänt år och fotograf.

Historisk bild 2. Mariefröjds kvarn längst t.v. trärännan, sågen och bostadshuset t.h.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_84 63 30. Okänt år och fotograf.

Historisk bild 3. Intagsluckorna till sågen. Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_84 63 28 sågen. Okänt år och fotograf.

Historisk bild 4. Intagsluckorna till sågen. Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_84 63 28 sågen. Okänt år och fotograf.

Historisk bild 5. Sågen närmast i bild med trärännan som går till kvarnen i mitten av bilden. Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm 84 63 29 - Sågverk. Okänt år och fotograf.

Kartbilaga

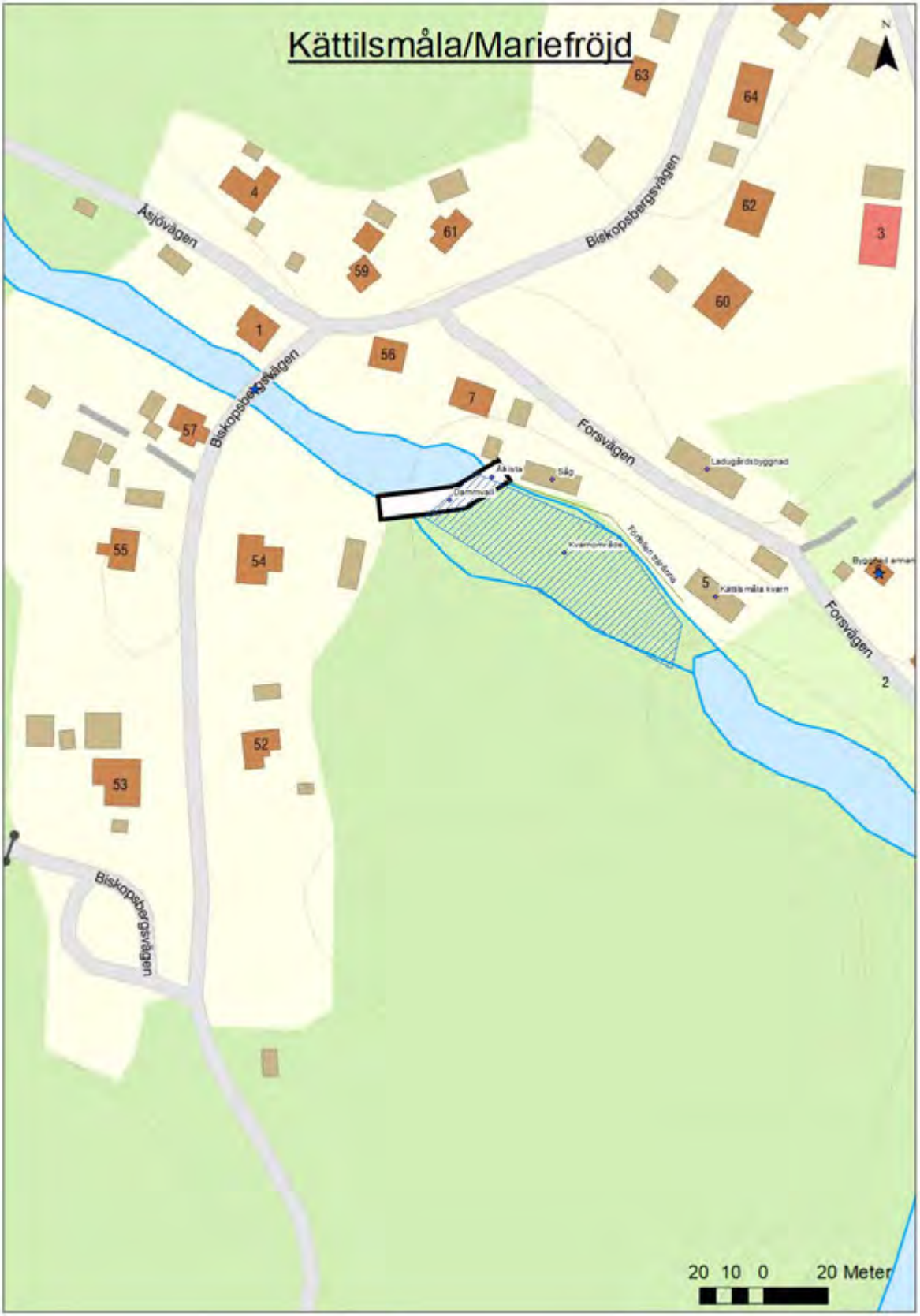
Kättilsmåla/Mariefröjd
N
Åsjövägen
Biskopsbergsvägen
Biskopsbergsvägen
Forsvägen
Forsvägen
Biskopsbergsvägen
63
64
4
61
62
3
59
60
1
56
7
57
55
54
52
53
5
2
20 10 0 20 Meter

8. Strågeryds kvarn och Klippkvarnen

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kvarnplats sedan 1600-tal. Strågeryds kvarn och Klippkvarnen byggdes under tidigt 1800-tal, senast 1830.
Lagskydd:	Lämningarna efter Klippkvarnen är oregistrerad fornlämning. Kvarnrännan till Strågeryds kvarn är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Augerum 685. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
Kulturhistorisk värdering:	Kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Kvarn och såg med beståndsdelar, kvarnränna med utloppskanal, hjulgrav med hjulaxel, stambostaden, kvarnlämningar efter Klipp-kvarnen.
Kärnvärden:	Kvarnmiljön är tydligt läsbar och kvarnen är en viktig del i ortens lokalhistoria.

Historik

Historiskt sammanhang: mjöl- och sågkvarnar

Första gången Strågeryds namn är belagt är från prästrelationer från 1624 och stavades ”Strogerydt”[339]. På en geometrisk avmätningskarta från 1699 finns en kvarn i Strågeryd utritad (historisk karta 1). Strågeryd kvarn stavades då ”Stråry qvarn”. På en konceptkarta från 1731 (historisk karta 2) som gjordes i samband med eventuell timmerflottning, är kartan tom mellan mellan Kättilsmåla kvarn och Sandbäcksmåla och varken Strågeryds kvarn eller Klippkvarnen är utritade. Däremot finns både Strågeryd och Strågeryds ström med.[340] Kartan är schematiskt ritad så det råder oklarheter om kvarnarna inte fanns kvar vid denna tid eller om de inte ritats ut av någon anledning.

Strågeryds kvarn uppfördes i början på 1800-talet i två våningar[341], senast 1830, då det på Laga skifteskarta från 1831 finns vattenverksamheter (kvarn eller såg eller både och) vid platserna för Strågeryds kvarn och Klippkvarnen, (historisk karta 3).

Strågeryd enskiftas av kommissionslantmästaren N. P. Sylvén med början 1825 och fastställande av häradets ägodelningsrätt den 20 juni 1831 (historisk karta 3). Ägarna innefattade b.la en qvarnplats och ”halfdelen af ån mot Biskopsberg” och halva ån mot Elmtaryd. Genom kungliga kammarkollegiets beslut den 22 februari 1828 fastställs räntan för en tullmjölkvarn i Strågeryd till 1 tunna och 8 kappar, med häften råg och hälften korn.[342]

Under andra hälften av 1800-talet blev två bröder kvarnägare till de båda Strågerydskvarnarna alldeles intill varandra.[343] August Gottfrid Appel var äldst, född 1855 i Karlskrona[344] och son till Cecilia Carlsson och konstapel Per Gottfrid Appel. Efter att Per Gottfrid avlidit gifte Cecilia om sig med understyrman Svante Johannes Fondahn och fick ytterligare två barn, varav den ena sonen hette Ivar Isidor.[345] Han föddes 1861 i Augerum[346]. August kom till Strågeryd 1876 och fyra år senare finns han antecknad som kvarnägare[347]. Utdrag från köpekontraktet mellan Anders Pettersson och mjölnaren August Gottfrid Appel finns under: Historiskt dokument 1. I köpet ingick bl.a. kvarnverket med två tillhörande kvarnhus med två bredvid tillhörande vattenfall, såg och sågverk. I kontraktet benämns de som ”Strågeryds qvarnar”. Köpesumman var 12 000 kronor och en avbetalningsplan upprättades med första betalning i oktober 1880.[348] August var gift med Anna Maria Olsdotter, född 1852 i Torsås. I folkräkningen 1890 hade de fem barn[349].

---

339 Blomberg 1999, s. 109
340 Olsson 2016, s. 54
341 Damminveteringsprotokoll 2005
342 Fagerlund 1865, s. 106
343 Blomberg 1999, s. 154
344 Riksarkivet, Folkräkning 1890 - Augerums församling, Blekinge län, Bildid Folk_910008-047
345 Blomberg 1999, s. 154
346 Riksarkivet, Folkräkning 1900 - Augerums församling, Blekinge län, Bildid Folk_010008-041
347 Blomberg 1999, s. 154
348 Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1882, Blekinge län, 10-AUG-2044
349 Riksarkivet, Folkräkning 1890 - Augerums församling, Blekinge län, Bildid Folk_910008-047

År 1880, samma år som halvbrodern gifte sig, skaffade sig Ivar Isidor Fondahn ett betyg för att fara till sjöss. År 1888 kom han tillbaka och flyttade även han till Strågeryd. Han gifte sig med Maria Kristina Jonasdotter[350], född 1862 i Lösen. I folkräkningen 1890 hade de, liksom halvbrodern fem barn.[351] Ivar Isidor fick rykte om sig att vara en förmögen man och några hundra meter nedströms från sin halvbror August öppnade han en egen kvarnrörelse. Vid denna tid fanns alltså hela tre kvarnar aktiva kvarnar längs bruksgatan i Kättismåla, med bara några hundra meters mellan rum; Elof Söderbergs, August Appels och Fondahns Klippkvarn. Alla tre kvarnarna klarade sig bra eftersom det var ett stort upptagningsområde. Lyckebyån var det största vattendraget i östra Blekinge och till Kättilsmåla kom bönder från både denna länsdel i Blekinge men också bönder från Småland. Bönderna körde med vagnar med en- eller parhästar och i vagnarna hade de både bröd- och fodersäd som skulle malas. Ibland kunde det ta åtskilliga timmar innan malningen var klar och bönderna fick köa på vägen med sina lass. För att fördriva väntetiden och stilla hungern kunde bönderna dricka kaffe hos Anders-Persa Tildan som hade en kombinerad affär och kaffeservering intill bruksgatan. Nykokt kaffe med kaffebröd kostade 50 öre. Dessutom var caféet en utmärkt plats att få reda på nyheter från andra byar, läget i omvärlden och berätta roliga historier.[352] Foto från 1904 på kvarnen och fallet finns på historisk bild 1.

Strågeryds kvarn såldes under första världskriget av Ernst Appel till Valfrid Pettersson (historisk karta 4). Han byggde om kvarnen runt 1920–25 och kompletterade den med ett sågverk. Verksamheten hade då två vattenhjul som drev mjölkvarnens tre par stenar, en spetsmaskin, ett siktverk och en havrekross. Vattenhjulen drev även sågens hyvel och cirkelsåg. Fallets höjd var 2,2 meter. Någon gång efter 1920-talet sattes en liten turbin in, den användes dock inte till kvarnverksamheten utan för andra ändamål.[353],[354]

År 1922 görs två avsöndringar från hemmanet 1/3 mantal Strågeryd No1. Avsöndringen gäller tomten ”Åstranden” som säljs för 175 kronor[355], På historiska kartor 5 – 7 finns kartor på avsöndringarna som gjordes på tidigt 1920-tal.

Förändringens tid var på väg och under 1900-talets första år lades ett enormt arbete och forskning ner på att förbättra glödlampan. I takt med att dessa förbättringar gjordes, växte också behovet av elektricitet och AB Torsås Ångkvarn & Träindustri sökte efter lämpliga investeringsobjekt för att bygga kraftverk. Vattenfallet i Biskopsberg ägdes av Ehrenberg på Vedeby gård och de erbjöd att sälja fallet med omedelbar tillträdesrätt för 35 000 kronor . Bolaget ville ha ytterligare vattenkraft och erbjöd sig att köpa Fondahnska vattenfallet (tillhörande Klippkvarnen) i Strågeryd. Ivar Isidor erbjöds 25 000 kronor för fallet med tillhörande kvarnbyggnad, lägenheter och strandrätt. Köpet godkändes i maj 1924.[356] I kopia på köpebrevet står det att bolaget betalade 24 000 kronor de två lägenheterna[357]. AB Torsås Ångkvarn & Träindustri använde under några år kvarnen som en

[350] Blomberg 1999, s. 154
[351] Riksarkivet, Folkräkning 1900 - Augerums församling, Blekinge län, Bildid Folk_010008-041
[352] Blomberg 1999, s. 154
[353] Olsson 1998, s. 23
[354] Karlsson 1978 Sydöstran
[355] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1922, Blekinge län, 10-AUG-2046
[356] Blomberg 1999, s. 154f
[357] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2048

försöksanläggning. När den nya dammen byggdes vid Biskopsberg (under 1920-talet), revs dämmena vid Klippkvarnen.[358] Verksamheten i Strågeryds kvarn drevs av familjen Pettersson fram till nedläggningen på 1950-talet.[359]

För att läsa Kättilsmåla bys historia från 1950–1980, se Mariefröjds historik. Historiska bilder på Strågerydskvarnen från denna tid finns under historiska bilder 2 - 4. Historisk karta från 1969 finns på historisk karta 8. På 1980-talet avleddes en del av vattnet från sin huvudfåra i samband med en ombyggnad av kraftverket i Biskopsberg (se Biskopsbergs historia), som ligger några kilometer nedströms. Strömfåran blev delvis torrlagd.[360]

Nuarande ägarna Gitte Juul och Sören Brink köpte Strågeryds kvarn för ca 10 år sedan och restaurerar den själva.

Beskrivning av miljön

Kvarnbyggnaden (bild 1) är en sammanbyggnad av olika verksamheter. I den nordvästra delen av byggnaden ligger verkstaden, kvarnen i mitten av byggnaden och sågen längst i sydöst. Kvarnbyggnaden är byggd i 2 våningar med källarplan (bild 2). Fasaden är rödmålad locklistpanel. Fönstren är vitmålade spröjsade fönster.

Kvarnen hade tre kvarnstenar. Ägarna har hittat sönderslagna stenar men fästena där de satt finns kvar i kvarnen (bild 3). Vid det ena fästet finns även lyftanordningen i trä och stensaxen kvar. I mitten av kvarnen i den utskjutande delen av byggnaden hissades säckarna upp (bild 2 ute, bild 4 inne). Kvarnen drevs med remdrift och kunde regleras med foten (bild 4). De äldre bjälkarna är delvis i mycket dåligt skick. De nya strukturerna är byggda utanpå det gamla (bild 5 & 6).

Inne i den sydöstra delen av kvarnen har ägarna byggt ett ”hus i huset” (bild 7), som är som en fristående box/rum som är byggt utan att påverka den äldre strukturen. Bjälkarna kommer från en äldre lada som ägarna har hjälpt till att riva. Inne i kvarndelen, i mitten av byggnaden, fanns tidigare en kvarnkammare på ca 12 kvm, där hittade de en bit tapet. De lyckades sedan hittat denna tapet i en äldre affär och har satt upp tapeten inne i det fristående rummet. De har bevarat de äldre fönstren och satt en glasskiva på insidan av varje fönster (bild 8) för att hålla värmen bättre.

I den nordvästra delen av kvarnen på övervåningen var brädförråd (bild 9), den delen är lämnad orörd som den var när de köpte kvarnen. I den nordvästra delen av kvarnen på nedervåningen (markplan) är det verkstad (bild 10). Där finns bl.a. en verkstadsbänk kvar och diverse andra verkstadsmaskiner.

På nedre plan i den sydöstra delen fanns tidigare sågen. Varken sågbänken eller sågen finns kvar, utan endast betongplintar (bild 11). När ägarna köpte kvarnen var denna delen helt fylld med skräp. De har röjt upp och satt för den port där man tidigare lastade in timret (bild 2 från vägen, bild 11

[358] Karlsson 1978 Sydöstran
[359] Karlsson 1978 Sydöstran
[360] Torebrink 2010, s. 156

inifrån sågen). På nedre plan under kvarnen kan man se hjulkonstruktioner och trästommen (bild 12) som kvarnen är byggd på.

Hjulgraven var uppfylld med sten och skräp, förmodligen för att fylla ut och bygga någon slags terrass. De nya ägarna har plockat upp allt skräp för hand och rensat hjulgraven (bild 13 & 14) så att den syns igen. Hjulaxeln (bild 13 & 14) finns kvar. Vattenhjulet sitter inte längre kvar på plats utan endast delar (bild 15) av det finns kvar. Trärännan där vattnet leddes finns inte kvar. Verkar varit ett underfallshjul där vattnet leddes in under trähjulet. De äldre i byn har berättat att barnen sprang och lekte i trähjulet, som ett stort hamsterhjul. Turbinen finns inte heller kvar längre.

Ägarna har byggt trädäck (bild 16) runt kvarnen på sydvästra sidan av kvarnen mot ån, där det tidigare fanns en bro. Trädäck är byggt fristående från de äldre konstruktionerna. Man kan även gå ut på trädäcket från andra våningen (bild 17). På bild 18 från 2008 och bild 19 från 2019 kan man se vilket upprustningsarbete som gjorts med kvarnens sydvästra sida. Kvarnrännan i form av en stenmur (bild 19) finns kvar och är fortfarande i bra skick. Den är ca 20–25 meter, kallmurad. Utloppskanalen från kvarnen går sedan ihop med huvudfåran ett tiotal meter nedströms. Förr i byn kallade de kvarndammen för poolen, där barnen badade[361]. Dämmet och fallet är nu utrivet och det finns ingen damm kvar (bild 20). På historisk bild 1 ses fallet.

Den gamla stamfastigheten (bild 21) som tidigare tillhörde kvarnen är nu i mycket dåligt skick både exteriört och interiört och står idag övergivet. Tidigare bodde man på övervåningen och hade café på nedervåningen. Inne i huset finns en del föremål från både fastigheten och Strågerydskvarnen. Huset är i två våningar och det har varit badrum och kök på övervåningen. Huset har ingen isolering och inga synliga värmekällor. Bild 22 och 23 är inifrån huset.

Nedströms Strågeryd finns lämningarna efter Klippkvarnen. Där finns bara grunden kvar (bild 24 & 25) och det är byggt en altan och brygga uppepå grunden. Platsen inventerades 2008 och då fanns det finns en del kvarnstenar (bild 26) kvar på olika ställen i trädgården. På nyare kartor heter området Mariehöjd efter en lägenhet som legat öster om kvarnen.

Kulturhistorisk värdering

Kvarn med beståndsdelar

Kvarnen ger exteriört ett ganska förfallet intryck med en del igenplastade fönster och sliten fasad men mycket arbete har gjorts både exteriört och interiört för att bevara kvarnen på ett bra sätt de senaste åren. Inne i kvarnen är många beståndsdelar borttagna men det finns vissa delar av maskineriet kvar såsom en kvarnsax, fästena till kvarnhjulen, en verkstadsbänk, i bostadshuset finns en del kvarnredskap sparade och vid åsidan finns hjulaxeln kvar till. Det maskineri och de redskap som finns bevarat är viktiga för kvarnens teknikhistoriska och pedagogiska värde. Kvarnbyggnaden har byggts ut om omgångar för att anpassa till de behov som krävts för nya verksamheter och ger kvarnen en speciell karaktär med olika utbyggnader. Kvarnbyggnaden med beståndsdelar är ett gränsfall mellan *kulturhistoriskt värde* och *högt kulturhistoriskt värde*, men eftersom det mesta av maskineriet är borta blir det sammantaget ett *kulturhistoriskt värde*.

[361] Muntlig uppgift av ägarna Gitte Juul och Sören Brink

Endast grunden och några kvarnstenar finns kvar efter Klippkvarnen och motiverar därför till ett *visst kulturhistoriskt värde*. Klippkvarnen är en oregistrerad fornlämning och tillstånd enligt Kulturmiljölagen krävs för ingrepp.

Dammen och vattenvägarna

Det finns inte längre någon damm eller dammkropp vid kvarnen. Det skulle dock kunna finnas fundament i vattnet som endast syns när ån är torrlagd. Skulle sådana fundament hittas är det troligt att dessa är från tidigt 1800-tal och skulle därmed bedömas som en fornlämning.

Vid kvarnen finns kvarnrännan och hjulgraven välbevarade och är i bra skick och tillskrivs därför ett *kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

I helhetsmiljön ingår även stamfastigheten som tidigare tillhörde kvarnen. Både huset och trädgården är i mycket dåligt skick och skulle behöva en omfattande upprustning. Huset vittnar om den historiska tid då huset var fullt av liv och inne i huset förvaras även en del möbler och andra historiska inventarier och därför tillskrivs *visst kulturhistoriskt värde*. Den har dock ett större värde för att förstå bymiljön än den har för förståelsen av kvarnmiljön.

Kvarnmiljön i Strågeryd har ett stort kulturhistoriskt värde som exempel på de tidigare industriella verksamheterna som fanns längs bygatan i Kättilsmåla.

Helhetsmiljön visar tydligt en historisk kvarnmiljö även om kvarndammen och dammbyggnaden inte längre finns kvar. Kvarn och såg med beståndsdelar, kvarnrännan med utloppskanal, hjulgraven med hjulaxel, stambostaden, kvarnlämningar efter Klippkvarnen motiverar tillsammans till ett *kulturhistoriskt värde*.

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Kvarnbyggnaden är ett tydligt uttryck för de historiska verksamheter som funnits på platsen. Även om många beståndsdelar inne i kvarnen och sågen inte längre finns kvar är det som finns kvar av stor vikt och sköts med försiktighet av ägarna. Kvarnbyggnaden med beståndsdelar har en *hög känslighet* för åtgärder och det skulle krävas *särskild anpassning av åtgärder*.

Grunden efter Klippkvarnen är en oregistrerad fornlämning och tillstånd krävs för ingrepp här. Grunden har en *känslighet* för åtgärder och det skulle krävas *anpassning av åtgärder*.

Dammen och dammbyggnaden finns inte längre kvar men skulle lämningar hittas under vatten bör dessa behandlas som en fornlämning eftersom dammbyggnaden troligen är byggd på tidigt 1800-tal.

Kvarnrännan och hjulgraven är i bra skick bör bedömas som en fornlämning. Kvarnrännan och hjulgraven har en *hög känslighet* och vid eventuella åtgärder i eller vid fornlämningen skulle det krävas *särskild anpassning av åtgärder*.

Stamfastigheten är i mycket dåligt skick och skulle behöva omgående upprustning för att inte förfalla totalt. Den har ett visst sammanhang i bymiljön men inte lika viktig i kvarnmiljön och har därför *låg känslighet* och *obetydlig anpassning av åtgärder* krävs.

Strågerydskvarnen och Klippkvarnen är tydliga beståndsdelar i den historiska bymiljön och tydliga exempel på tidigindustriella verksamheterna i en liten by under 1800- och 1900-tal.

Bilder av miljön

Bild 1. Strågeryds kvarn med kvarnbyggnaden t.v. och sågen t.h. (sammanbyggda). T.h. bakom sågen skymtar stambostaden som tillhört kvarnen. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Närmast i bild är sågen där ägarna satt igen den nedre delen med bräder. Nästa del är kvarnen. I den utstickande delen av kvarnen hissades mjölsäckarna upp.

Bild 3. Fästet i golvet visar var en av de tre kvarnstenarna suttit. Här finns även stensaxen och lyftanordningen i trä kvar.
Foto: Helena Lundgren

Bild 4. I dörren t.v. i bild hissades säckarna upp från hästskjutsarna. Ägaren Sören demonstrerar hur lyftanordningen fungerade. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. De äldre bjälkarna är delvis i mycket dåligt skick och de nya strukturerna är byggda utanpå de gamla.

Bild 6. Nya bjälkkonstruktioner gjort av äldre virke.

Bild 7. Inne i kvarnen är byggt ett fristående rum, ett ”hus i huset” som inte är byggd i de äldre strukturerna.

Bild 8. De äldre fönstren är bevarade och en glasskiva är fäst framför varje fönster för att bevara värmen.

Bild 9. I den nordvästra delen av kvarnen på övervåningen var brädförråd och bräder och annat äldre material finns fortfarande kvar.

Bild 10. I den nordvästra delen av kvarnen på nedervåningen finns verkstaden med bl.a. en verkstadsbänk och andra föremål.

Bild 11. Endast betongplintarna är kvar efter den gamla sågen. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. På nedre plan under kvarnen kan man se hjulkonstruktioner och trästommen som kvarnen är byggd på. Foto: Sören Brink

Bild 13. Den sydvästra sidan av kvarnen mot åsidan. Hjulgraven är rensad från skräp som tidigare låg slängt här. Vattenhjulet är borta med hjulaxeln är kvar.
Foto: Helena Lundgren

Bild 14. Närbild på hjulaxeln och hjulgraven.

Bild 15. Sören håller upp en del av det gamla vattenhjulet.

Bild 16. Ägarna har byggt trädäck mot åsidan till, den är fristående och inte byggd i de äldre fundamenten. Foto: Sören Brink

Bild 17. Utsikt från trädäcket på övre plan.

Bild 18. På denna bild från 2008 kan man se vilket upprustningsarbete som gjorts om man jämför med bild 19. Foto: Petra Torebrink 2008

Bild 19. Kvarnfåran är en lagd stenmur som går intill trädäcket. Utloppskanalen går ihop med huvudfåran några tiontal meter från kvarnen.

Bild 20. Åfåran vid kvarnen.

Bild 21. Den gamla stamfastigheten som tidigare tillhörde kvarnen är nu i mycket dåligt skick både exteriört och interiört.

Bild 22. Trappan upp till övervåningen i stamfastigheten.

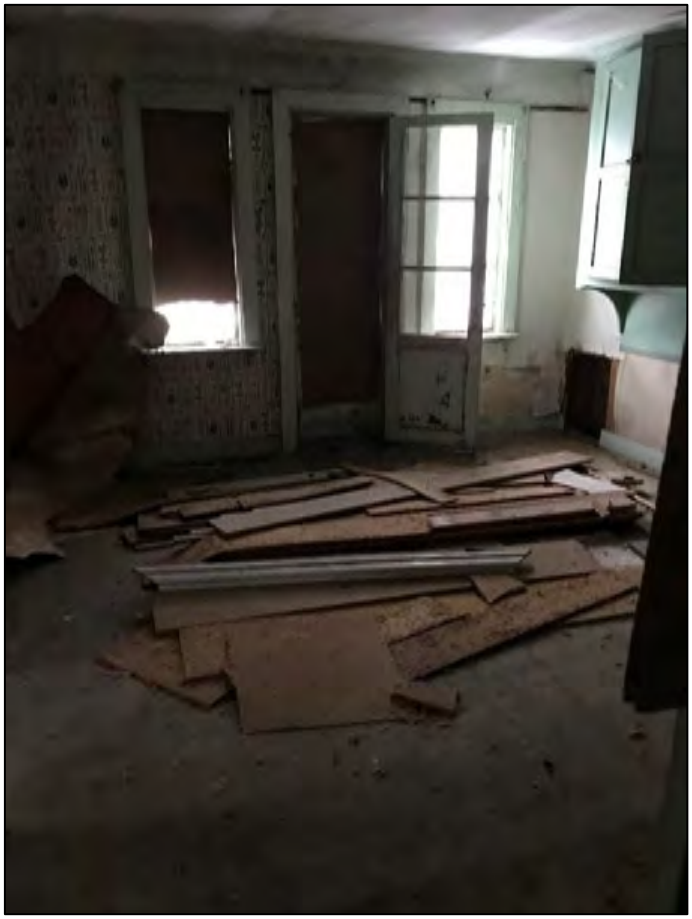

Bild 23. På övervåningen i stamfastigheten där köket har legat.

Bild 24. Grunden efter Klippkvarnen finns kvar under träaltanen. Bilden är tagen från Strågerydskvarnen mot söder.

Bild 25. Bild från 2008 med grunden efter Klippkvarnen närmast i bild. Den röda byggnaden i bakgrunden är Strågerydskvarnen. Bilden är tagen mot norr. Foto: Petra Torebrink 2008

Bild 26. Kvarnstenar vid Klippkvarnen. Foto: Petra Torebrink 2008

Historiska dokument, kartor och bilder

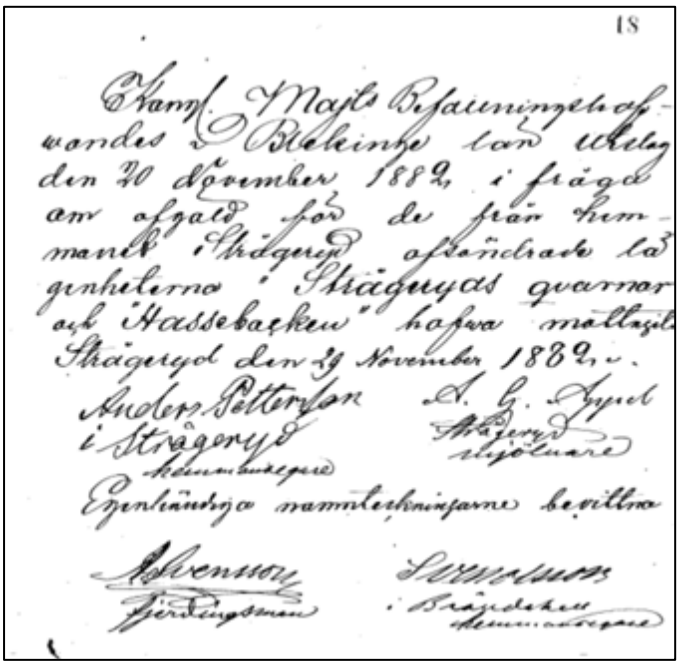

18

Kongl. Majts Befallningshafwandes i Blekinge län Utslag den 20 November 1882, i fråga om afgäld för de från hemmanet i Strågeryd afsöndrade lägenheterna "Strågeryds qvarnar och "Hassebacken" hafwa mottagit.

Strågeryd den 29 November 1882.

Anders Pettersson i Strågeryd hemmansegare

A. G. Ayrel Strågeryd nyjölnare

Egenhändiga namnteckningarne bevittna

Fjärdingsman

i Brändaken hemmansegare

Historiskt dokument 1. Sista sidan på köpekontrakt för "Strågeryds qvarnar" 1882. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1882, Blekinge län, 10-AUG-2044

Historisk karta 1. På Geometrisk avmätningskarta från 1699 är Strågeryds kvarn utritad. Den utritade kvarnen ligger vid platsen för Klippkvarnen och vid platsen för dagens Strågeryds kvarn verkar det inte finnas någon kvarn vid denna tid. Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1

Historisk karta 2.
Konceptkarta från 1731 där endast en kvarn är utritad uppströms Nyebro. Sedan finns ingen kvarn markerad på den östra sidan förrän vid Sandbäcksmåla. Strågeryds kvarn och Klippkvarnen finns inte utritad på denna karta, men däremot finns både Strågeryd och Strågeryds ström med.
Lantmäteristyrelsens arkiv, Karta 1731, Blekinge län, Lösens socken Lösens sn

Historisk karta 3.
Vid pil 1 är platsen för Strågeryds kvarn och nedströms vid pil 2 är platsen för Klippkvarnen.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1831, Blekinge län, 10-AUG-69.

Historisk karta 4. Strågeryds kvarn och Klippkvarnen är utmärkta på kartan med kvarnsymboler (ring med streck). Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915–19, Blekinge län, Granhult J112-4-42.

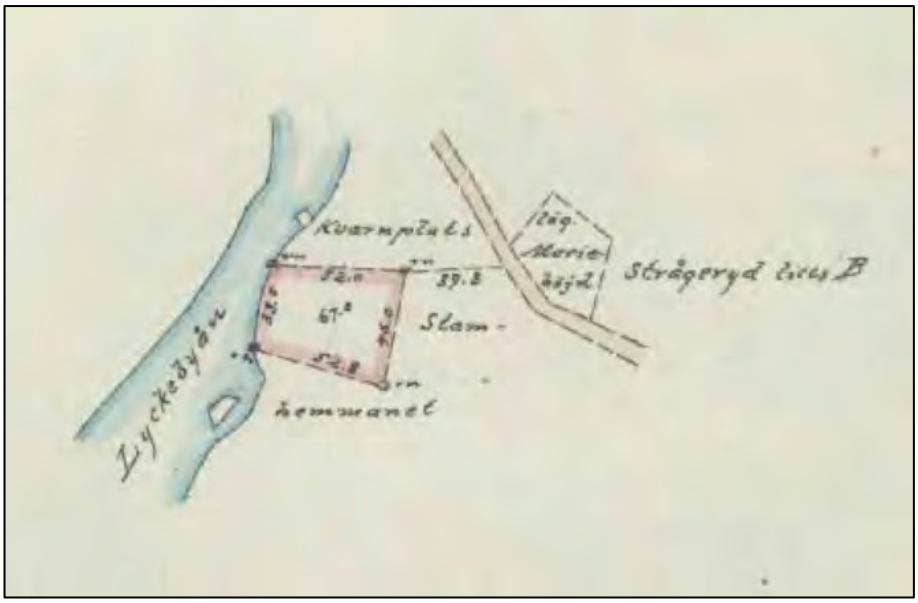

Historisk karta 5. Karta över ”Åstranden”, avsöndring från hemmanet 1/3 mantal Strågeryd No1. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1922, Blekinge län, 10-AUG-2046

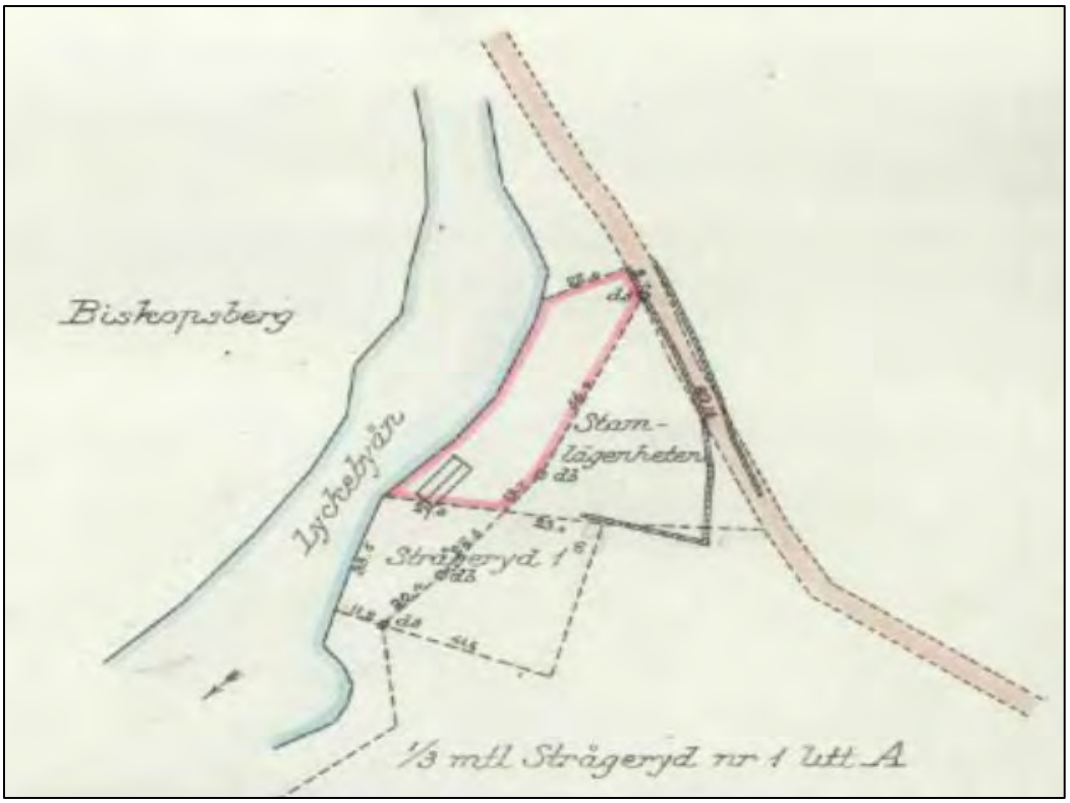

Historisk karta 6. Avsöndring av den s.k. Klippekvarnen med tillhörande vattentäkt och dammfäste med lägenhetsnummer Strågeryd 1:6. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2048

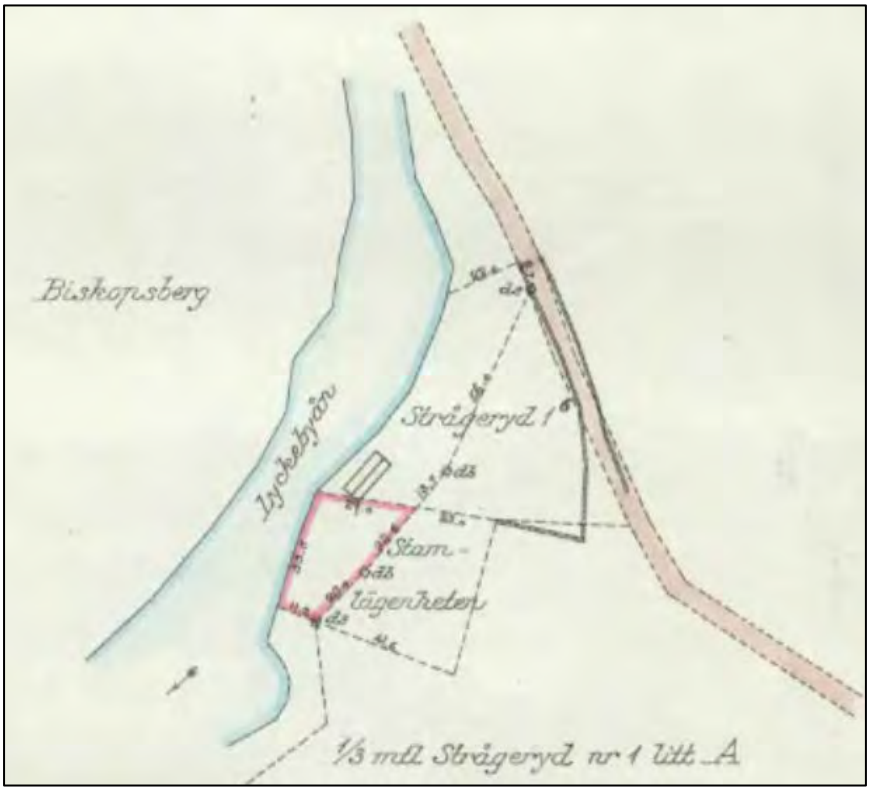

Historisk karta 7. Avsöndring av Strågeryd 1:8 som gjordes 1925. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1925, Blekinge län, 10-aug-2049

Historisk karta 8. Karta från 1969. Vid pilen är Strågerydskvarnen utritad i form av en kvarnsymbol. Klippkvarnen är riven vid denna tid och inte utmärkt.
Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1969 Blekinge län, Älmteryd J133-3F7j71

Historisk bild 1. Strågerydskvarnen och fallet 1904.
Källa: Blekinge museum bildarkiv, BLM E 01316 – Landskap. Fotograf: okänd 1904

Historisk bild 2. Strågerydskvarnen med Mariefröjds kvarn i bakgrunden.
Foto tillhörande: Daniel Pettersson f.d. ägare till Strågerydskvarnen. Okänt år och fotograf.

Historisk bild 3. Foto från 1977 då kvarnhjulet i trä och hjulhuset fortfarande fanns kvar.
Källa: Blekinge museums bildarkiv Blm EJ 1822 - Landskap. Fotograf Erik Jovenius 1977.

Historisk bild 4. Foto från 1980 med sågen närmast i bild.
Källa: Blekinge museums bildarkiv Blm EJ 1514 - Landskap. Fotograf Erik Jovenius 1980.

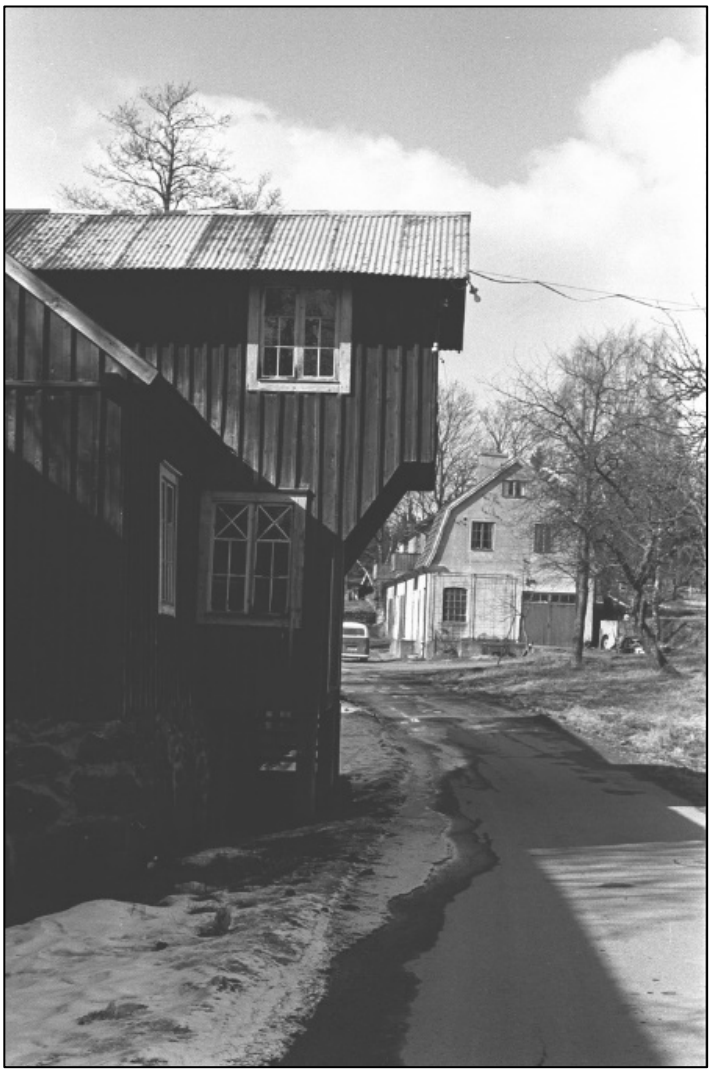

Historisk bild 5. Strågeryds kvarn med mejeriet i bakgrunden.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_84 63 31 Strågeryd okänd fotograf, okänt årtal.

Kartbilaga

Strågeryds kvarn & Klippkvarnen
N
62
60
4
35
2
Ola Sonas väg
Ladugårdsbyggnad
Forsvägen
33
30
Byggnad annan
8
5
Kättils måla kvarn
Kvarn
2
4
29
Kättilsmålavägen
Strågeryds kvarn
Kvarn
Forsvägen
Flottningsanläggning
26
Klippviks kvarngrund
25
24
22
21
16
3
19
1
Röjningsröse
17
20 10 0 20 Meter

9. Rävsjöns utlopp

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Ålfiskeanläggningar på 1600-talet. Dammreglering från 1980-talet.
Lagskydd:	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
Kulturhistorisk värdering:	Inget kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Historisk plats för ålfiskeanläggningar
Kärnvärden:	Sjöns utlopp har sedan minst 1600-talet används för ålfiskeanläggningar och för att reglera vatten och används fortfarande.

Historik

Historiskt sammanhang: ålfiske och dammreglering

Lyckebyåns huvudfåra flyter genom Rävsjön och vid sjöns utlopp finns en dammreglering. Denna regleringen sker till förmån för kraftproduktionen vid Biskopsberg.[362]

I beskrivning av Biskopsbergs hemman från 1671 omnämns Rävsjön, vilket går att tolka antingen som att Biskopsbergs hemman ägde sjön eller hade fiskerättigheter där.[363] På en geometrisk avmätningskarta från 1699 (historisk karta 1) låg ett värmane vid platsen där dammregleringen sitter idag. Värmane är en fångstanordning för ål vid strömt vatten. Denna ålfiskesanläggning vid Rävsjöns utlopp verkar enligt kartan ha tillhört Strågeryd. Vid Rävsjöns inlopp fanns vid denna tid ett dämme och en ålfiskesanläggning (på kartan (se historisk karta 1) ser det ut som om det står Finsbo, någon by eller gård med detta namn är dock inte känd).

På konceptkarta från 1731 (historisk karta 2) är Rävsjön utritad (den är dock inte skalenlig) men det ser ut att ligga ålfiskesanläggningar vid både in- och utloppet till sjön även vid denna tid och vid inloppet står det ”värmane”.

Biskopsberg enskiftades med början 1825 och fastställdes i mars 1827. Ägandet omfattade b.la ”Möllarens lycka och qvarnplan”, samt vatten vid Rävsjön.[364]

I kartmaterial från 1850 (ex. historisk karta 3) och framåt finns varken dämmen eller liknande utritat varken vid in- eller utloppet till Rävsjön. Det utesluter inte att det kan ha funnits mindre ål- och/eller vattenregleringar på platsen.

År 1981 kom frågan upp angående ombyggnad av kraftverket i Biskopsberg och under hösten samma år påbörjades ombyggnadsarbetet men svåra höststormar hindrade arbetet. Året därpå gjordes istället ett kostnadsförslag för ett helt nytt kraftverk. Nyheten slog ner som en bomb i Kättilsmåla. Bygget skulle innebära en annan vattenreglering av Lyckebyån och dess sjösystem. Mellan Rävsjön och Åsjön väster om Kättilsmåla blev det nödvändigt att bygga en regleringsdamm och från Rävsjöns sydspets skulle en kanal byggas fram till kraftstationen i Biskopsberg. Bygget mötte stort motstånd (se historik Mariefröjd) och vattendomstolens beslutade så småningom att Torsås Ångkvarn & Träindusti var skyldiga att släppa fram en viss vattenmängd i den gamla åfåran vid Kättilsmåla så att den ej torrlades.[365] På historiska karta 4a & b ses Rävsjön före och efter att kanalen till Biskopsberg byggdes.

Beskrivning av miljön

Lyckebyåns huvudfåra flyter genom Rävsjön och vid sjöns utlopp finns en dammreglering (bild 1 & 2) som är byggd 1987. Innan regleringen byggdes fanns här ett naturligt fall. Efter regleringen

[362] Vatten och Samhällsteknik AB 2017, s.11 & 56
[363] Fagerlund 1865, s. 105
[364] Fagerlund 1865, s. 105–106
[365] Blomberg 1999, s. 190

byggdes höjdes vattenytan med en meter (före och efterbild på sjön finns på historisk karta 4 a & b). På platsen finns viktiga regleringsmagasin med viss fördröjningsmöjlighet men också kortvariga reservmagasin (bild 3). Dammen har en tydlig dammspegel (bild 4).

Dammkroppen är gjort i betong, med ett breddöverfall (bild 5 & 6). Breddöverfallet löper från dammkonstruktionen med utskovsluckorna till ett berg på andra sidan dämmet. I överfallet närmast utskovsluckorna, ca ½ meter ner i konstruktionen sitter det sättar av träplankor (bild 5–7). Troligen för att kunna släppa ut vatten om vattenytan är lägre än dammkroppens övre kant, om man exempelvis ska utföra något underhållsarbete.

Dammkonstruktionen har två utskov med fem spettluckor i varje (bild 1 & 8). Vid inventeringstillfället var en spettlucka öppen (bild 8). Uppe på dammanläggningen finns en betongbro (bild 9) med grått stålräcke, som går över utskovsluckorna.

Lennart Malmström och Torsten Magnusson som sköter Biskopsbergs kraftverk berättar att för ca 4–5 år sedan öppnade någon/några alla luckorna i dammen så att det blev översvämning. Idag är de alltid låsta p.ga denna incident.

Kulturhistorisk värdering

Dammkonstruktionen med beståndsdelar

Dammkroppen är byggd 1987 och har därför *inget kulturhistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Dammen har även den tillkommit vid bygget av dammkonstruktionen 1987 och har ur den aspekten *inget kulturhistoriskt värde*. Tidigare har det funnits ett naturligt fall och på så sätt kan det ha funnits en dammspegel, men den har i så fall inte sett ut som den gör idag.

Helhetsmiljön

Utloppet till Rävsjön har använts för att anlägga ålfiskeanläggningar sedan åtminstone 1600-talet. Det är möjligt att det kan finnas flottningsanläggningar vid Rävsjöns utlopp, då det vid Rävsjöns inlopp finns flottningslämningar (RAÄ-nummer Augerum 671) i form av strandskoning, uppbyggd av stenar. Det är också möjligt att det finns okända lämningar vid utloppet efter ålfiskesanläggningar, dessa finns utritade på kartor från 1600- och 1700-talet. Eftersom det inte finns några synliga eller andra kända lämningar utom den moderna dammregleringen har platsen *inget kulturhistoriskt värde*.

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Dammkroppen är byggd 1987 och har *låg känslighet* och *obetydlig anpassning av åtgärder* krävs.

Dammen har även den tillkommit vid byggandet av dammkonstruktionen 1987 och *låg känslighet* och *obetydlig anpassning av åtgärder* krävs.

Vid eventuella ingrepp i eller vid vattenregleringen är det önskvärt att ta hänsyn till eventuella okända fornlämningar i form av ålfiskesanläggningar eller flottningsanläggningar som kan komma fram när vattennivån sänks.

Bilder av miljön

Bild 1. Regleringsdammen med utskovsluckorna (spettluckor) närmast i bild. Fotot är tagen mot nordöst.

Bild 2. Regleringsdammen med utskovsluckorna t.h. i bild och breddöverfallet t.v. i bild. Fotot är taget mot söder.

Bild 3. Vattenmagasinet/dammen med dammspegel. Fotot är taget mot söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Foto taget mot nordost med utskovsluckorna t.v. i bild och breddöverfallet t.h. Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 5. Breddöverfallet som löper från dammkonstruktionen med utskovsluckorna till ett berg på andra sidan dämmet. Närmast i bild och en bit ner i konstruktionen sitter träsättar.
Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Breddöverfallet sommartid.
Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 7. Närbild på träsättarna. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Dammkonstruktionen har två utskov med fem spettluckor i varje. På bilden är luckan längst till vänster öppen.

Bild 9. Gångbro över uttagsluckorna. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Vid högt vattenflöde rinner vatten även ner längs berget. Foto: Petra Torebrink 2008.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Vid platsen (vid pilen) för nutida regleringen, låg 1699 en ålfiskesanläggning tillhörande Strågeryd, för fångst av ål. Vid Rävsjöns inlopp, vid bokstaven C fanns ett dämme och en ålfiskesanläggning för Finsbo by. Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1

Historisk karta 2. Även på konceptkartan från 1731 ligger det en ålfiskesanläggning vid inloppet till Rävsjön. Lantmäteristyrelsens arkiv, Karta 1731, Blekinge län, Lösens socken Lösens sn

Historisk karta 3. Efter 1850 och under 1900-talet är inga dämmen eller ålfiske utmärkt vid Rävsjön. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1850, Blekinge län, 10-AUG-78

Historisk karta 4 a & b. Översta ortofotot är från 1960 och det understa från 2019.

På den nedre kartan, vid den övre pilen ses damm-regleringen vid Rävsjöns utlopp och vid den nedre pilen ses den kanal som byggdes från Rävsjöns till kraftstationen i Biskops-berg på 1980-talet.
Källa:
https://kso.etjanster.lantmateriet.se/

Kartbilaga

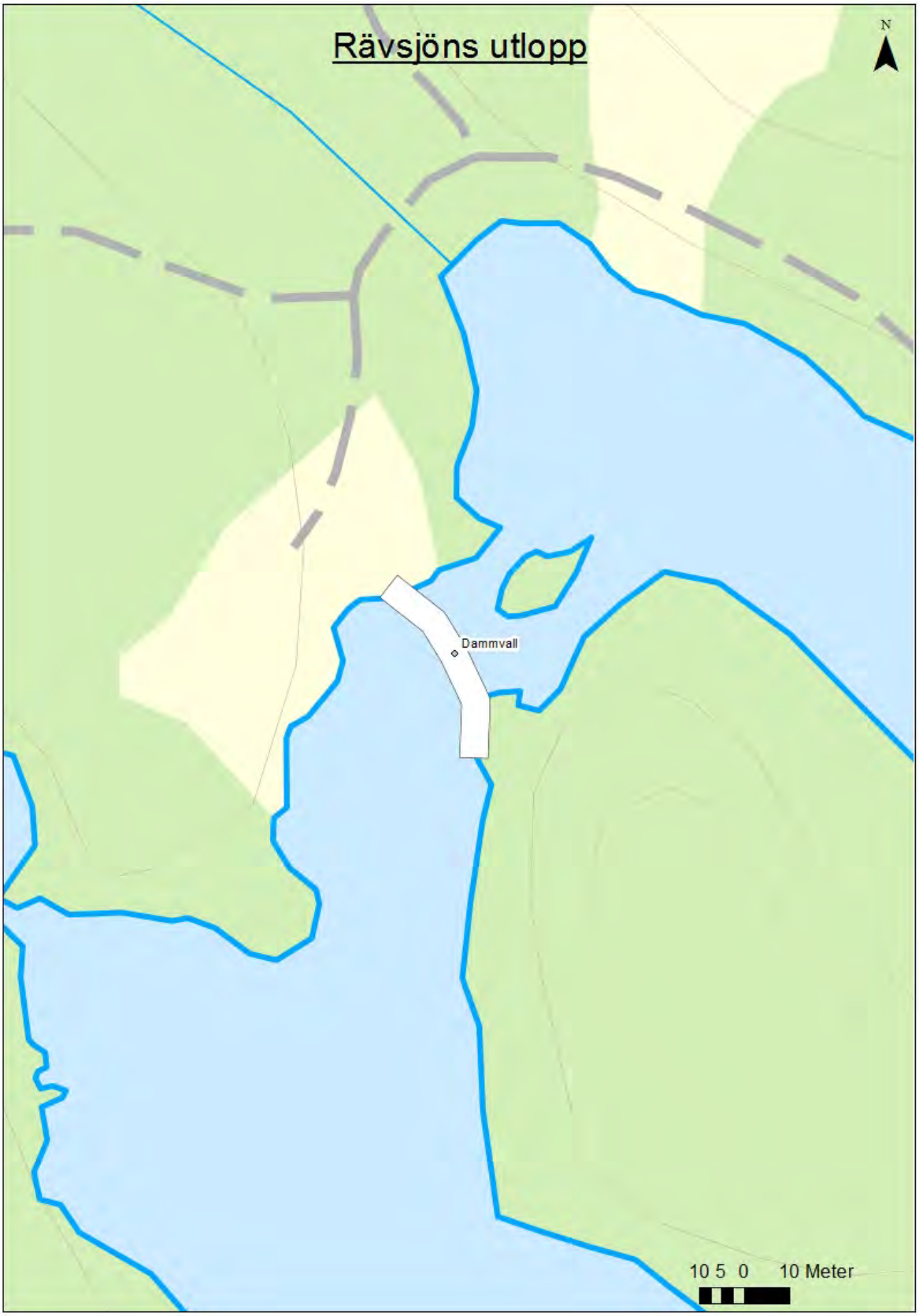

10. Stora Havsjön

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Dammreglaget är ursprungligen byggt 1857, ombyggt senare.
Lagskydd:	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
Kulturhistorisk värdering:	Visst kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Stenskodd kanal vid utskovet, damm och dammspegel
Kärnvärden:	Dammreglage med kontinuitet sedan 1850-tal

Historik

Historiskt sammanhang: Vattenreglering

Dammregleringen är byggd 1857.[366] Avtal gjordes mellan Gustaf Berggren i Lyckeby och strandägarna vid Havsjön. På 1850-talet påbörjades regleringen av Havsjön till förmån för vattenverk och råvattenintag vid Lyckeby. I inteckningsprotokoll från april 1858 står det att om det skulle bli vattenbrist i Lyckebyån, kan vatten släppas ut från Havsjön till det djup som sjön klarar av. Rättigheterna vid Havsjön överläts i juni 1861 från ägarna till fastigheter runt Havsjön till Kungl. Maj:t och Kronan. Avsikten med förvärvet var att Kronans anläggningar i Lyckeby därigenom skulle förbättras vid lågvattentillfällen. Enligt ett kontrakt från september 1898 överlåter Kronan flera vattenlägenheter till staden, bl.a. rätten till uppdämning och ”vattentäkt” ur Havsjön.[367]

År 1946 sattes en ny lucka in och på den västra sidan byttes en träbjälke ut mot betong. Några andra uppgifter om åtgärder mellan 1946 – 1967 är inte kända. År 1967 ansågs dåvarande dammbyggnad vara laglig i befintligt skick. Enligt uppgift hade luckorna vid utskoven aldrig öppnats förutom för att förbättra lågvattenföringarna. Detta hade efter 1937 endast skett vid två tillfällen, 1938 och 1959. Flödesvattnet från sjön avbördades helt över skiborden.[368]

I deldom från Söderbygdens vattendomstol från 1967, beskrivs dammkonstruktionen på följande sätt: en kort jordvall med stenmur som övergång till utskovsdammen. Skibord, 1,35 meter, tömningslucka, 0,9 meter öppning, skibord, 1,43 meter och sedan stenmur och därefter jordvall. Beskrivning av de byggnadsåtgärder som skulle göras enligt Söderbygdens vattendomstol 1967 finns på: Historiskt dokument 1. Åtgärderna skulle utföras inom en 10 årsperiod.[369]

Beskrivning av miljön

Den västra delen av dammkonstruktionen är en dammvall, gjord av sten, och en stenmur, av kallmurade huggna stenblock (bild 1) närmast dammluckan. Stenkonstruktionen är förstärkt med betong mot sjösidan till (bild 2). På vardera sida om dammluckan sitter skibord, som fungerar som överfall. Regleringsluckan i mitten av dammkonstruktionen, är en spettlucka i trä med järnbeslag (bild 2 & 3). På historiskt dokument 2 finns en ritning på överfallen och regleringsluckan. Utskovskanalen är kantad av huggna, kallmurade stenar (bild 3 & 4) närmast dammkonstruktionen. Över konstruktionen går en träspång (bild 1–4). Även på den östra sidan finns en dammvall och en stenmur, förstärkt med betong (bild 2). Ån är upprensad nedströms men en del stenar har rasat ner (bild 5). Vattenmagasinet vid vattenregleringen har en stor dammspegel (bild 6).

Kulturhistorisk värdering

Anläggning med beståndsdelar

Det finns inga (kända) byggnader/anläggningar varken ovan eller under mark på platsen.

---

[366] Dammsäkerhetsinventering utförd av Scandiakonsult nov 1981, bilaga 1.
[367] Mark- och miljödomstolen, Mål nr M 2354–16, Lagligförklaring av Lyckebydammen och vattenkraftverk, tillstånd till fiskväg och fortsatt drift m.m. på fastigheten Kvarnen 2 m.fl. Lyckebyån, Karlskrona kommun
[368] Mark- och miljödomstolen, Mål nr M 2354–16
[369] Mark- och miljödomstolen, Mål nr M 2354–16

Dammen och vattenvägarna

De äldsta delarna vid utskovet är från 1850-talet. Dessa är kallmurade, huggna stenblock, lagda som stödmurar vid utskovet. Dessa vittnar om en historisk byggnadsteknik och är de värdebärande beståndsdelarna i kulturmiljön. De kallmurade murarna vid utskovet har ett *kulturhistoriskt värde*.

Trä- och järnkonstruktionerna är av modernare slag och har ett *inget kulturhistoriskt värde*. Ån nedströms är tydligt rensad av människor och har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Det vattenmagasin som finns vid utskovet har en dammspegel som visuellt är kopplad till utskovet. På historiska kartor (historisk karta 1 & 2) kan man se att sjön förändrats vid platsen och bildat en damm vid utskovet. Dammen och dammspegeln är kopplat till reglaget både funktionellt och historiskt och detta motiverar till ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön består av få beståndsdelar och det kan vara ganska svårt att förstå vad platsen använts till utan att ha förkunskaper. Platsens helhetsmiljö motiverar till ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Sammanfattning av känslighet och tålighet

De kallmurade, huggna stenblocken som ligger i utskovskanalen är troligen från 1850-talet och värdebärande beståndsdelar i kulturmiljön. Dessa stenkonstruktioner har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder* krävs.

Övriga delar av trä och järn i dammkonstruktionen och dammvallen med betongförstärkning är troligen byggda under 1960–70-tal och har därför *låg känslighet* och *obetydlig anpassning av åtgärder* krävs.

Dammen och dammspegeln har både en funktionell och historisk koppling till dammkonstruktionen och har därför en *känslighet* och *anpassning av åtgärder* krävs.

Bilder av miljön

Bild 1. Dammvallen vid vattenreglaget är gjord som en stenmur i huggna kallmurade stenar.

Bild 2. Dammkonstruktionen är förstärkt med betong mot sjön. T.v. är vattenreglaget och spången.

Bild 3. Dammluckan är en spettlucka i trä. Utskovet är gjort av huggna, kallmurade stenar. Över konstruktionen går en träspång. Bild tagen mot sydväst.

Bild 4. Det kallmurade utskovet. Bild tagen mot nordöst.

Bild 5. Åfåran nedströms är rensad men en del stenar har fallit tillbaka.

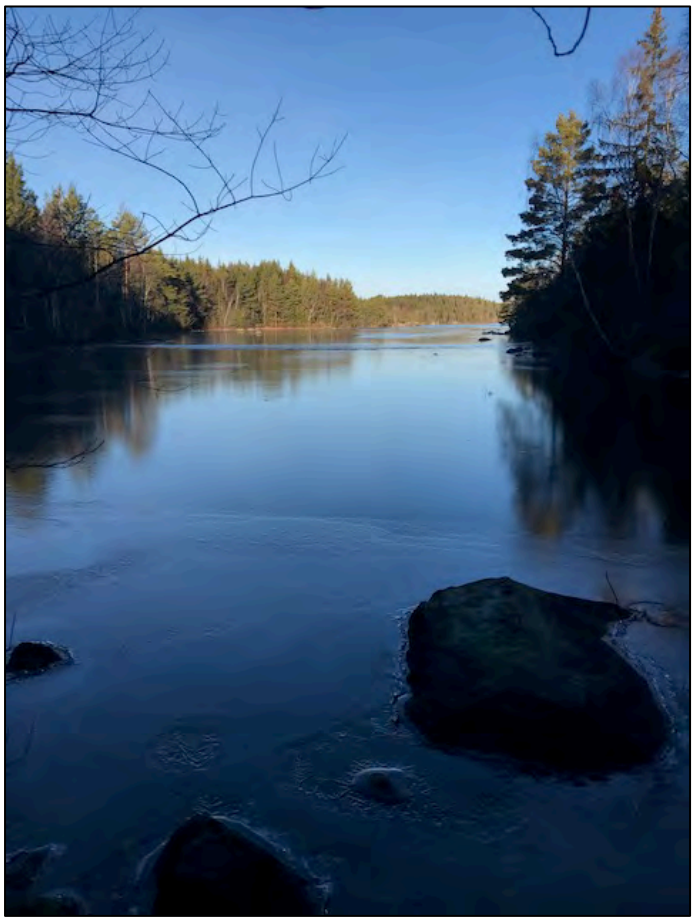

Bild 6. En del av Stora Havsjön som bildar vattenmagasinet och dammspegel.

Byggnadsåtgärder m m.

1. En ny regleringsdamm skall uppföras över Havsjöns utlopp och förläggas inom Kättilsmåla 1:4 i Augerums socken nedanför den befintliga dammen. Från höger till vänster räknat skall den nya dammen bestå av följande huvuddelar (se aktsid 1437 och 1447-1450):

a. Jordvall, cirka 30 m lång, med krönet - 1,0 m brett - på höjden + 65,1 m samt med slänterna i lutning 1:1,5 mot landsidan och 1:2 mot vattensidan. Slänten på uppströmssidan förses med stenbeklädnad upp till höjden + 64,3 m. Återstoden jämte krönet kläds med grästorv. Nedanför vallen upptages ett dike med 0,3 m bottenbredd och en släntlutning av 1:1,5. Diket förbindes med Havsjöns utloppså.

b. Utskovsparti av betong försett med en hävert och ett manuellt manövrerat utskov. Häverten, som får dimensionerna 0,7 x 1,0 m, utrustas med två skänklar som uppdrages till höjden + 64,1 m. Utskovet utförs med en fri öppning om 1,0 m och med tröskeln på höjden + 60,4 m.

c. Jordvall, cirka 80 m lång, utförd på samma sätt som vallen under a.

2. Havsjöns utloppså skall fördjupas på sträckan från den befintliga dammbyggnaden till Lilla Åsjön, så att den erhåller följande dimensioner (se aktsid 1451 och 1453-1456):

Bottenbredd:	0,5 m i jord 2,0 m i berg
Släntlutning:	1:1,5 i jord 5:1 i berg
Bottenlutning:	1,7:1000
Bottenhöjd vid dammbyggnaden:	+ 60,40 m.

Från dammbyggnaden upptages vidare en kanal ut i Havsjön i den sträckning som betecknats "Linje II" på kartan, aktsid 1437. Kana-

Historiskt dokument 1. Byggnadsåtgärder Söderbygdens vattendomstol från 1967. Källa: Mark- och miljödomstolen, Mål nr M 2354–16.

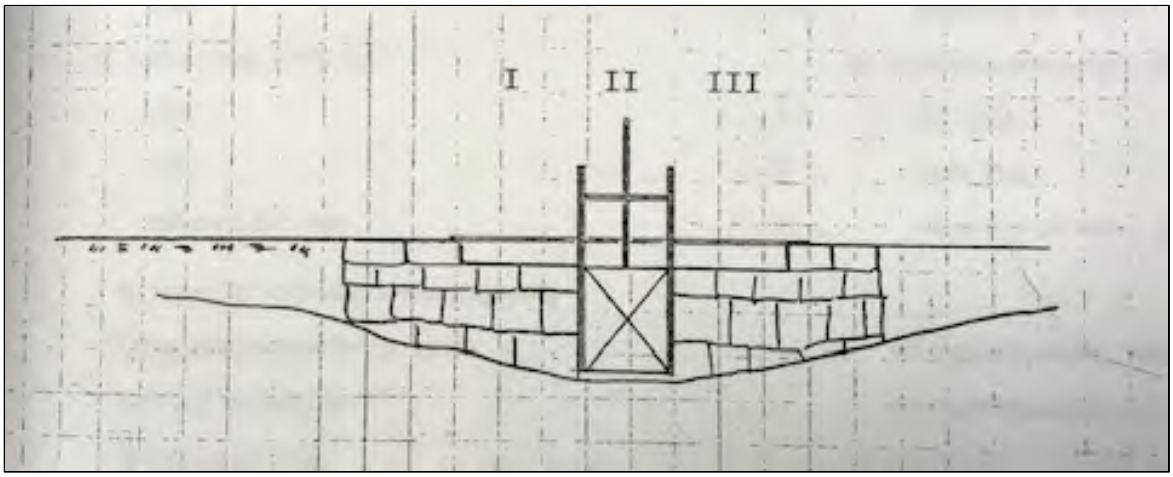

Historiskt dokument 2. Skiss över Stora Havsjöns utskov, där I och III visar överfallen och II visar regleringsluckan. Gjord av: Scandiakonsult 1981.

Historisk karta 1 och 2. Inga anläggningar utritade på varken äldre eller yngre kartmaterial. Karta 1 ovan är: Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1

Karta 2 nedan är: Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915–19, Blekinge län, Rödeby J112-4-41

Historisk bild 1. Stora Havsjöns utskov. Foto: Scandiakonsult 1981.

Kartbilaga

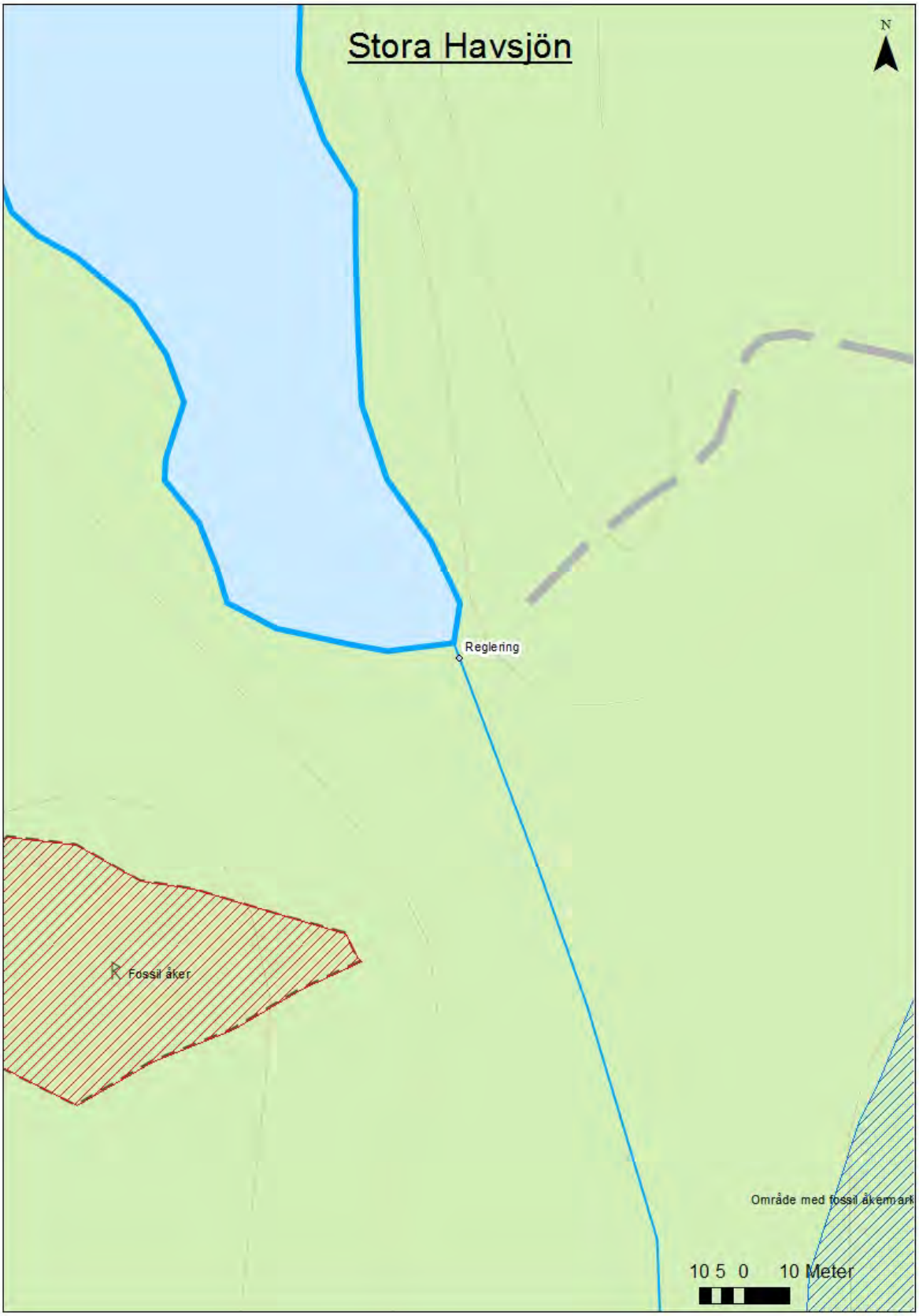
Stora Havsjön
N
Reglering
Fossil åker
Område med fossil åkermark
10 5 0 10 Meter

11. Mörtön

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kvarnplats sedan tidigt 1600-tal. Skvaltkvarn flyttades till Wämöparken 1912.
Lagskydd:	Kvarnlämningen är en fornlämning med RAÄ-nummer Rödeby 202. För övriga lämningar gäller generella hänsynsregler enligt KML, MB & PBL
Kulturhistorisk värdering:	Visst kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Stensatt kvarnränna, stensatta kanter i åfåran
Kärnvärden:	Kvarnplats från 1600-talet till tidigt 1900-tal.

[370] Bilden i faktarutan är på kvarnrännan, tagen av Petra Torebrink 2008

Historik

Historiskt sammanhang: skvaltkvarn

I prästrelationer från 1624 nämns Mörtön som en av de nio platser längs Lyckebyån som hade kvarn.[371] Orten stavades då ”Mortoen”[372].

På Geometrisk avmätningskarta från år 1699 är Mörtöns kvarn utritad och i beskrivningen till kartan står det att platsen även användes för ålfiske (historisk karta 1).

På historik karta 2 (från 1814) och historisk karta 3 (från 1880) är kvarnen utmärkt. På historisk bild 1 ses kvarnen på sin ursprungliga plats, förmodligen i slutet av 1800-talet.

Strax intill plasten för skvaltkvarnen står en minnessten med inskriptionen KPS. Enligt ortsbefolkningen ska en Carl Pettersson varit ägare till Mörtöns gård (belägen ca 600 m söder om skvaltkvarnen) under 1800-talets första hälft. Men det är osäkert om inskriptionen gäller honom eftersom han inte ska ha stavat sitt namn med K.[373]

År 1912 flyttades dåvarande skvaltkvarn till Wämöparken i Karlskrona (historisk bild 2 & 3), där den fortfarande står (bild 8). Ägarna till den norra Mörtögården grävde därefter en kanal från Öljungen till Stora Åsjön och byggde där en mindre kvarn.[374] För inköp och flyttning av kvarnen fick Wämöparken betala cirka 600 kronor. Kvarnen tillhörde den gård som idag utgör Mörtsjöåns fritidsanläggning.[375]

I protokoll tillhörande Laga skifteskarta från 1916 (historisk karta 4) står det att kvarnplanen är en samfällighet.

Beskrivning av miljön

Området är en fornlämning med RAÄ-nummer Rödeby 202. Området är ca 50 x 25 m.[376]

På den södra sidan om ån finns en stenskodd ränna (bild 1 & 2), som är ca 15 meter lång. Vid inventeringstillfället var det en del snö och is och det är svårt att säga hur bred och hög den är. Enligt FMIS är den ca 2–2,5 meter bred och 0,5 meter djup till vattenytan. Stensatta kanter, av 0,3 - 0,5 m stora stenar.[377]

Ån är rensad (bild 3) och vissa ställen ser ut att ha stensatta kanter. Enligt FMIS så är kanterna på ån delvis stensatta och flera sten- och landarmar i ån skapar rännor.[378]

---

[371] Sydöstran 10 november 1978
[372] Bergström & Hammar. 2014, s 11
[373] FMIS Rödeby 203
[374] Andersson m.fl. 2005, s. 10.
[375] Sydöstran 25 oktober 1978
[376] FMIS Rödeby 202
[377] FMIS Rödeby 202
[378] FMIS Rödeby 202

Här finns inget dämme eller fall kvar efter kvarnen (bild 4).

Över ån går en betongbro med träräcke (bild 5). Vattnet flödar fritt under bron (bild 6). Åfåran mynnar sedan ut i Stora Åsjön (bild 7) strax efter bron.

Väster om ån rinner en liten bäck, den också rensad.

Några tiotalmeter från platsen för skvaltkvarnen står en minnessten med RAÄ-nummer Rödeby 203 (på FMIS finns även bilder). På en häll, på den flata ovansidan av ett uppstickande stenblock, som är ca 2 x 1 meter finns en inskription med bokstäverna KPS inhugget. Bokstäverna är 10 cm höga.[379]

Kulturhistorisk värdering

Kvarn med beståndsdelar

Eftersom den stensatta kvarnrännan är den enda lämningen kvar på plats efter den historiska kvarnen är det den viktigaste beståndsdelen i kvarnmiljön och motiverar till ett *kulturhistoriskt värde.*

Dammen och vattenvägarna

Det finns inte längre någon damm eller någon dammbyggnad kvar i miljön.

Enligt tidigare inventeringar finns det stensatta kanter i åfåran och dessa motiverar till ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön är svår att läsa av eftersom nästan alla beståndsdelar i kvarnmiljön fattas, förutom kvarnrännan och stensatta kanter.

Minnesstenen är en intressant lämning men är svår att koppla till kvarnen.

Skvaltkvarnen som står i Wämöparken, har i sig självt har ett högt kulturhistoriskt, pedagogiskt och maskintekniskt värde men eftersom den inte längre står på Mörtön, ger den inget värde till själva kvarnmiljön.

Den historiska kvarnplatsen, de stensatta kanterna i åfåran och kvarnrännan har sammantaget ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Kvarnrännan och de stensatta kanterna i åfåran är de enda synliga lämningarna som finns kvar från den historiska kvarnmiljön är och har därför en *känslighet* och *viss anpassning av åtgärder* krävs vid ingrepp.

[379] FMIS Rödeby 203

Vattenvägarna har inte längre samma funktion som tidigare och bedöms ha *låg känslighet* för åtgärder. En *viss anpassning av åtgärder* är dock önskvärda om det skulle framkomma fler stenskodda konstruktioner i och vid ån.

Området är en fornlämning med RAÄ-nummer Rödeby 202 och ansökan enligt KML behövs vid eventuella ingrepp i eller vid fornlämningen.

Bilder av miljön

Bild 1. Vid pilen syns den stenlagda kvarnrännan.

Bild 2. Kvarnrännan sommartid. Foto: Petra Torebrink 2008

Bild 3. Åfåran uppströms, bild tagen mot sydväst.

Bild 4. Åfåran, bild tagen mot väst.

Bild 5. Åfåran och bron, bild tagen mot väst.

Bild 6. Åfåran uppströms bron, bild tagen mot sydöst.

Bild 7. Åfåran mynnar ut i Stora Åsjön, bild tagen från bron mot nordöst.

Bild 8. Mörtökvarnen i Wämöparken Karlskrona. Foto: Petra Torebrink 2008

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. På karta från 1699 (vid pilen). I beskrivningen till kartan är Mörtöns kvarn och ålfiske utritad vid bokstaven H. Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1699, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:1

Historisk karta 2. Kvarnen utmärkt på Enskifteskarta från 1814.
Lantmäteristyrelsens arkiv, Enskifte 1814, Blekinge län, Mörtön nr 1 I31-30:2

Historisk karta 3.
Kvarnen är utmärkt på karta från 1880.
Lantmäterimyndigheterna arkiv, Ägoutbyte, Övrigt, 1880, Blekinge län, 10-RÖD-149

Historisk karta 4.
På Laga skifteskarta från 1916 är kvarnen flyttad men kvarnplanen är utritad och benämns som en samfälld.
Lantmäterimyndigheterna arkiv, Laga skifte 1916, Blekinge län, 10-RÖD-226

Historisk bild 1. Foto från troligen sent 1800-tal. Kvarnen stod då på sin ursprungliga plats vid Mörtön.
Foto tillhör: Rödeby hembygdsförening. Okänt årtal och fotograf.

Historisk bild 2. Skvaltkvarnen (Mörtökvarnen) i Wämöparken den 25 februari 1923. Källa: Blekinge museum bildarkiv, Blm_OF 02425.

Historisk bild 3. Skvaltkvarnen i Wämöparken 1938.
Källa: Blekinge museum bildarkiv, Blm_HE 301. Fotograf Hugo Eneroth

Kartbilaga

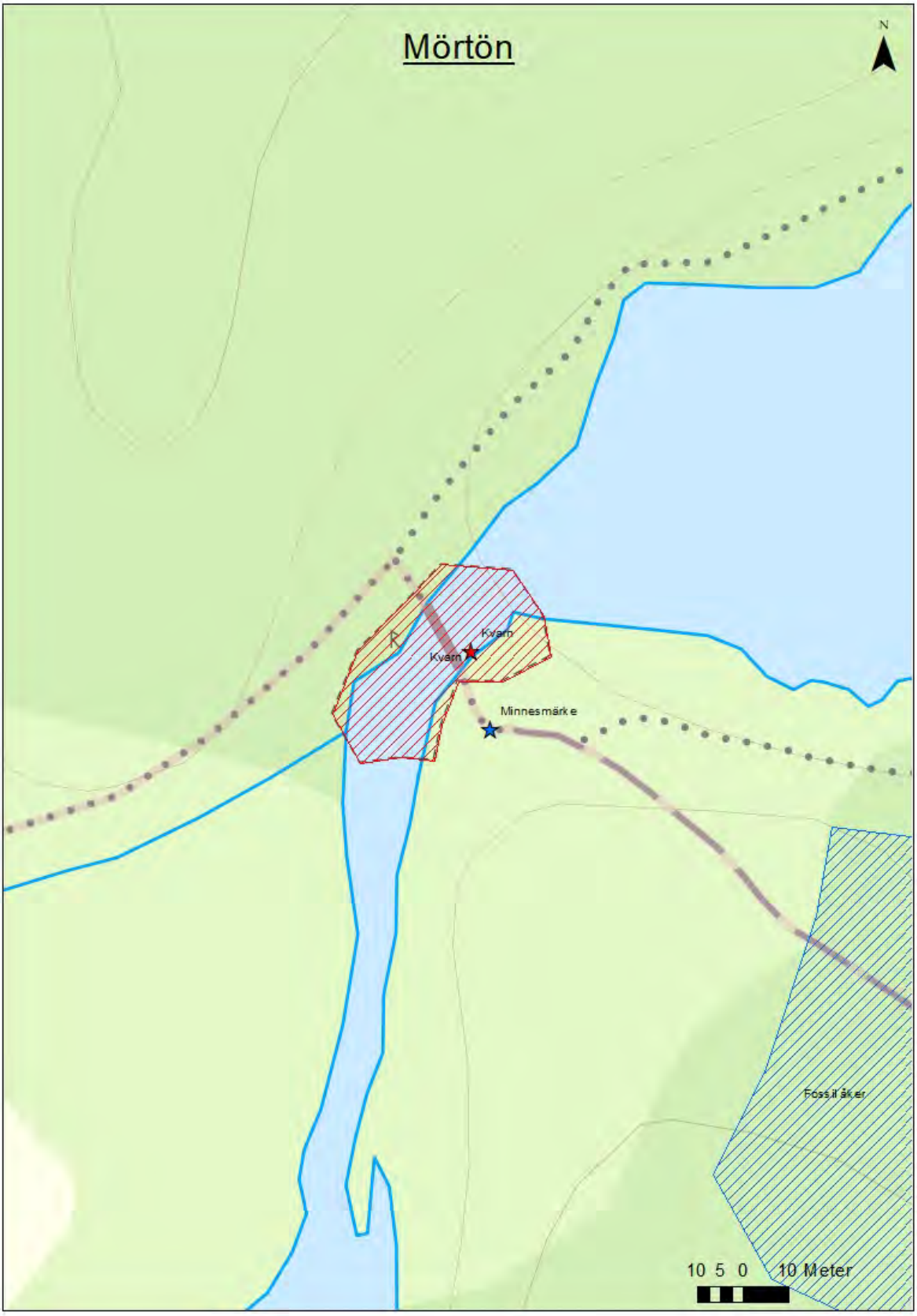

12. Gutan

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kvarnplats från tidigt 1600-tal.
Lagskydd:	Kvarnlämningsområdet är regsistrerat som övrig kulturhistorisk lämning med RAÄ-nummer Rödeby 245, men är en fornlämning. För övriga lämningar gäller generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL.
Kulturhistorisk värdering:	Visst kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Kvarnlämning, kvarnränna, stenskodda partier i ån.
Kärnvärden:	En småskalig kvarnmiljö där anläggningar funnits från 1600-talet till tidigt 1900-tal.

Historik

Historiskt sammanhang: skvaltkvarn

Området kallas för Gutan eller Gutafallen.[380] Guta är ett gammalt ord för fors[381]. De två kvarnarna som legat här tillhörde Hökamåla och ska ha byggts redan på 1600-talet.[382] Kvarnbyggnad/er finns markerad på storskifteskarta från 1807 (historisk karta 1). På den norra sidan av ån fanns ytterligare en skvaltkvarn.[383] Den byggdes på 1870-talet och tillhörde en av gårdarna i Viekvarn.[384]

Omkring 1900 låg det alltså inte mindre än tre kvarnar vid Gutan. Hökamåla bestod vid denna tid av två gårdar och dessa hade varsin kvarn som stod bredvid varandra (historisk bild 1).[385] På historisk bild 2 ses bybor vid Gutafallen, ett par på bilden var Sven-Johan Carlsson och hans hustru Charlotta. Sven Johan Carlsson, född 1839, var hemmansägare i Hökamåla vid folkräkningen 1900. Hans hustru hette Charlotta Samuelsdotter var född 1855, och i hushållet bodde barnen Carl Sami och Ingeborg Christina samt drängen Hjalmar Rudolf Olsson och pigan Sofia Maria Olsdotter.[386]

En kvarnsymbol är markerad på Häradsekonomiska kartan från 1915–19 (historisk karta 2). Kvarnarna nyttjades till början av 1900-talet, de förföll efter hand och alla tre kvarnarna revs på 1910–20-talet.[387],[388] Vid årensning på 1930-talet släpptes allt vatten i Flakensjön ut i ån och det kraftiga vattenflödet slet med sig broarna som hade byggts i mitten av 1800-talet över forsen mellan Hökamåla och Viekvarn. Dessa byggdes aldrig upp igen.[389]

Beskrivning av miljön

På grund av snö och is vid inventeringstillfället inventerades inte den norra sidan av ån. Enligt FMIS, är Rödeby 245 ett område med flera kvarnlämningar och området är ca 150 x 80 meter stort.[390]

På den södra sidan av ån ligger en kvarngrund (bild 1) som är ca 8 x 3 m och 0,2 - 0,5 meter hög av kallmurade stenar[391]. Vid kvarngrunden går en kvarnränna ut i ån bestående av en kallmurad stenmur (bild 2). Flera andra stenmurspartier och fundament (bild 3) finns i ån men vissa är svåra att se p.ga snö och is. Över ån går en träspång (bild 4) men som ej går att använda, speciellt inte vintertid.

---

380 FMIS Rödeby 245
381 Andersson m.fl. 2005, s. 34
382 Andersson m.fl. 2005, s. 34
383 FMIS Rödeby 245
384 Bergström & Hammar. 2014, s 20
385 Andersson m.fl 2005, s. 34
386 Riksarkivet, Folkräkning 1900 - Rödeby församling, Blekinge län, Folk_010009–036
387 Andersson m.fl. 2005, s. 34
388 Bergström & Hammar. 2014, s 20
389 Bergström & Hammar. 2014, s 20
390 FMIS Rödeby 245
391 FMIS Rödeby 245

Ån är upprensad (bild 5 & 6) men inga dammkonstruktioner finns kvar. På ett ställe i ån ser det ut som en ”trappa” (bild 7), oklart om det är naturligt eller gjort av människor. Vid miljön ligger en gul och vit sommarstuga (bild 8) och flera ekonomibyggnader.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnarna med beståndsdelar

Det som finns kvar efter skvaltkvarnarna på den södra sidan är endast en grund och en kvarnränna. Eftersom stengrunden och kvarnrännan är de enda lämningarna kvar efter den historiska kvarnmiljön har dessa ett *kulturhistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Det finns inte längre någon damm eller någon dammbyggnad kvar i miljön. Stenskodda kanter och stenmurspartier i ån har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön är svår att läsa av eftersom de flesta beståndsdelar i kvarnmiljön fattas.

Kvarngrunden, kvarnrännan och de stenskodda partierna i ån har sammantaget ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Kvarngrunden och kvarnrännan är de enda visuella lämningarna som finns kvar från den historiska kvarnmiljön är och har därför en *känslighet* och *viss anpassning av åtgärder* krävs vid ingrepp.

Vattenvägarna har inte längre samma funktion som tidigare och bedöms ha *låg känslighet* för åtgärder. En *viss anpassning av åtgärder* är dock önskvärda när det gäller bevarandet av eventuella stenskodda konstruktioner i och vid ån som kan bli synliga vid åtgärder.

Bilder av miljön

Bild 1. Grunden efter en kvarnbyggnad. Bilden är tagen mot väst.

Bild 2. Kvarnränna (vid pilen) som går ut i ån vid kvarngrunden.

Bild 3. Fundament i ån.

Bild 4. Träspång över ån.

Bild 5. Ån är upprensad men inga dammkonstruktioner finns kvar.

Bild 6. Delar av ån.

Bild 7. Del i ån som ser ut som en trappa.

Bild 8. Den intilliggande stugan som används som sommarstuga.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Storskifteskarta från 1807 där en eller två kvarnbyggnader är utritade på den södra sidan av ån. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1807, Blekinge län, 10-RÖD-31

Historisk karta 2. Kvarnsymbol utritad på Häradsekonomiska kartan från 1910-talet.
Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915–19, Blekinge län, Rödeby J112-4-41

Historisk bild 1. De två skvaltkvarnarna på den södra sidan vid Gutafallet tillhörande Hökamåla. Källa: Rödeby hembygdsförening, okänd fotograf och årtal.

Historisk bild 2. Gutafallet, troligen runt sekelskiftet 1900. T.v. ses b.la Sven-Johan Carlsson och hans hustru Charlotta. Källa: Andersson m.fl. 2005, s. 34, okänd fotograf och årtal.

Kartbilaga

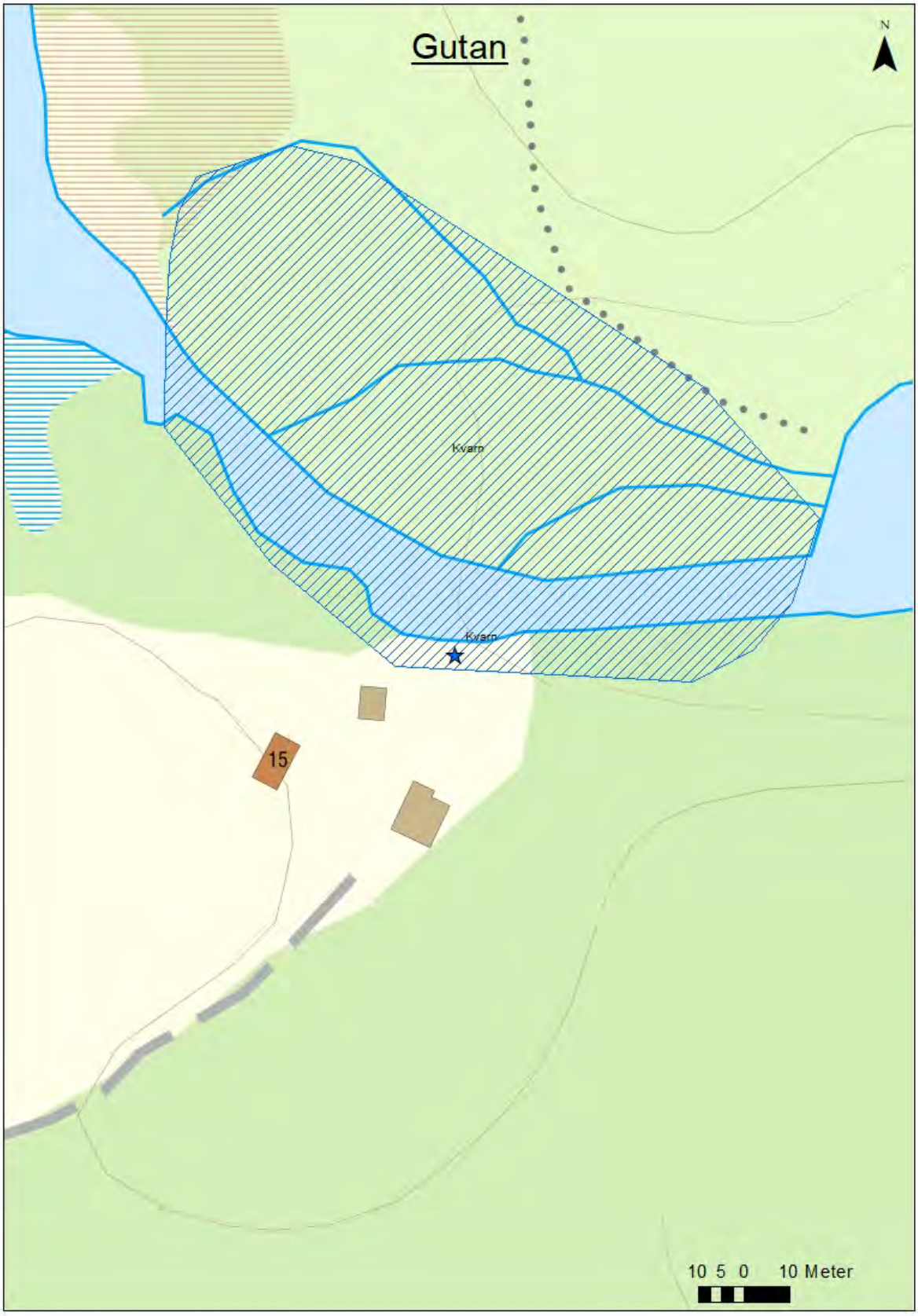

13. Viökvarn och Björsmåla

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kvarnplats sedan 1600-talet. Kvarn byggdes 1826. Snickerifabrik uppfördes på 1930-talet.
Lagskydd:	Fornlämningsområde Rödeby 250, gäller båda sidor av ån. För övriga lämningar gäller generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
Kulturhistorisk värdering:	Kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Kvarnlämning, kvarnränna, snickerifabrik, kraftverk, stenskodda vattenkanaler.
Kärnvärden:	Vattnets kraft har nyttjats till olika verksamheter sedan 1600-talet.

[392] Kvarnrännan till Viökvarn. Foto: Petra Torebrink 2005.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarnar, spikbruk, lumpriveri, benstamp och snickerifabrik

Lyckebyån delar sig i två fåror vid Viökvarn, där den västra tillhör Björsmåla och den östra Viökvarn. I Prästrelationerna från 1624 nämns kvarnar både i Viökvarn och i Björsmåla och de stavades då ”Videquern” och ”Biorsmaale”.[393]

På en geometrisk avmätningskarta från 1688 är tre kvarnar utritade. På den östra sidan låg två av kvarnarna och dessa tillhörde Viökvarn, som då stavades ”Wyde Qvarn” (historisk karta 1). Mårten Pehrsson var åbo vid kvarn nr 1 på kartan och Pehr Nillsson var åbo vid kvarn nr 2. På den västra sidan ån låg en kvarn, som tillhörde Björsmåla - ”Biörsmåla” (historisk karta 1).

På konceptkarta från 1731 (historisk karta 2) som gjordes i samband med eventuell timmerflottning, finns både Viökvarn - ”Vjdöquarn” och Björsmåla kvarn - ”Biörsmålaqvarn” markerade.[394]

På storskifteskartan för Björsmåla är från 1811 (historisk karta 3) och redan 1812 enskiftades Björsmåla av lantmäteridirektören och förste lantmätaren Magnus Just. Ek. Delningen fastställdes i mars 1813[395] (historisk karta 4).

På Laga skifteskarta från 1825 över Viökvarn är tre byggnader markerade samt att en kvarnplats, som är ca 60 x 20–40 meter (nordvästlig-sydöstlig riktning). Inom kvarnplatsen finns idag en boningshusgrund[396] (historisk karta 5). Viökvarn (de lämningar som finns kvar idag) ska ha uppförts 1826. Sågkvarn ska ha funnits och legat lite längre uppströms. Sågplanen ska ha legat på mellanön (där det ligger ett rött funkishus idag).[397] Viökvarns Laga skifteskarta gjordes 1831 (historisk karta 6).

Kvarnen i Viökvarn var samfälld, dvs. den ägdes gemensamt av byns bönder. Strax norr om kvarnen fanns ytterligare en byggnad som användes till olika industriverksamheter under början av 1800-talet. Byggnaden användes b.la till spikbruk, lumpriveri och benstamp. I benstampen maldes ben till benmjöl, som sedan användes som gödningsmedel. Benleveranser till stampen gav möjlighet till en liten extrainkomst för befolkningen i bygden. Alla sorters ben gick att använda. Däremot sades det att den som lät mala människoben skulle drabbas av evig olycka. Det är nog inte troligt att det var därför anläggningen brann upp i slutet på 1800-talet, men byggnaden återuppfördes aldrig igen.[398]

År 1872 säljs Viökvarns samfällda kvarn, kvarnplan och tillhörande strömfall till herr Fredrik och Oscar Gråberg i Lyckeby för 500 riksdaler riksmynt[399] (historisk karta 7). Kvarnen i Björsmåla drevs

[393] Bergström & Hammar 2014, s. 11
[394] Olsson 2016, s. 54
[395] Fagerlund 1865, s. 106f
[396] FMIS Rödeby 233
[397] Muntliga uppgifter Michael Persson, ägare Björsmåla snickeri
[398] Karlsson. Sydöstran 25 oktober 1978
[399] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Delning 1874, Blekinge län, 10-RÖD-135

mellan 1890–1903 av Alfred Johansson.[400] År 1910 var Viökvarnen förfallen och användes bara till husbehovsmalning.[401] På Häradsekonomiska kartan 1915–19 är två kvarnar markerade, en på vardera sidan ån (historisk karta 8).

År 1917 säljer Mattis Trulsson 1/3 hemman Björsmåla nr 1 till kvarnägare V Fransén. Lägenheten är belägen intill den redan försålda kvarnplanen Åfors även kallad Fagelinska hägnen. Köpesumman var 300 kronor[402] (historisk karta 9). År 1925 säljs stamhemmanet 1/16 mantal Viekvarn 1[8] till Olof Månsson för 6 000 kronor (historisk karta 10).

År 1929 flyttar Johan Arvid Bergqvist och hans familj till Björsmåla och blir kvarnägare för Björsmåla kvarn. Han föddes 1887 i Algutsboda, Kalmar län. Han var även snickare och gifte sig 1911 med Ida Signe Maria Dahlström, f. 1890 i Vissefjärda Kalmar län. Vid folkräkningen 1930 hade de tre hemmaboende barn, i hushållet bodde även Gösta Ragnar Arvid Bergqvist,f. 1913 i Algutsboda, yrke: snickare och Magda Signe Eliana Bergqvist, f. 1914 Algutsboda. År 1936 flyttar Johan Arvid Bergqvist, hustrun, yngsta barnet och Gösta Ragnar Arvid Bergqvist till Förlösa i Kalmar. De äldre barnen flyttar till Karlskrona och Magda Signe Eliana Bergqvist flyttar till Borgholm.[403]

Enligt nuvarande ägare köpte fabrikör Franzen verksamheten 1937. Hade en snickerifabrik i Forsa, men det var bättre fall här. Fick bidrag för att flytta verksamheten och gjorde så. Kvarnen ägdes av hela byn, så fabrikören fick denna för att få vattenrätten. Vattendom ska finns från 1940. Vissa delar av verksamheten vid Forsa tycks vara flyttade till platsen, bland annat finns två äldre instrumenttavlor av marmor finns i anläggningen, dock ej monterade.[404]

I Sveriges Bebyggelse från 1947 står det att Björsmåla kvarn och tillhörande tomt köptes av fabrikör Oskar Eriksson, 1939 av Franzéns dödsbo. Den hade då stått obrukad i flera år och var kraftigt förfallen. Eriksson rev den gamla kvarnen och byggde istället en snickerifabrik 1939–40, i tegel (historisk bild 1). Lokalernas sammanlagda golvyta var 350 kvm. Anläggningen omfattades av tre fabrikslokaler med maskinhall och pannrum. Verksamheten drevs av 2 turbiner på 110 hkr. Fallhöjd 4,7 meter. På 1940-talet hade han 9–10 anställda som huvudsakligen tillverkade handsvarvade varor och husgeråd. Taxeringsvärdet för marken och byggnaderna var 45 000 kronor. Ursprungligen hade Oskar Eriksson startat snickerirörelse i Gullabo socken 1899 och den flyttades 1911 till Krogsmåla. Vid nya regleringar i Lyckebyån på 1930-talet revs fallet vid Krogsmåla och han flyttade verksamheten 1939 till Björsmåla.[405],[406] Samma år byggdes dammen i Björsmåla.[407] Snickerirörelsen övertogs senare av sonen Werner och drevs fram till 1950-talet.[408] Fabrikör Werner Eriksson f. 1901 var gift med Martha Lindkvist f. 1912. Under 1930-talet fick de

[400] Bergström & Hammar, 2014, s.20
[401] Torebrink 2010, s. 152
[402] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1919, Blekinge län, 10-RÖD-1653
[403] Folkräkningar (Sveriges befolkning) Rödeby kyrkoarkiv 1930. Bildid: 00113912_00046
[404] Muntliga uppgifter Michael Persson
[405] Karlsson. Sydöstran 25 oktober 1978
[406] Ejdestam1947, s. 639–640
[407] Damminveteringsprotokoll Länsstyrelsen Blekinge län, 2005
[408] Karlsson. Sydöstran 25 oktober 1978

fyra barn, Torsten, Inez, Lars och Inge.[409] Boningshuset (historisk bild 2) uppfödes 1943 i tegel av Werner. Huset byggdes i 1 våning, 5 rum, 1 kök, 1 badrum, altan, hall, källarvåning. På tomten fanns även en materialbod uppförd 1943 och en stuga i trä med två rum, uppförd 1945.[410]

Nuvarande ägare, Michael Perssons morfar, Rolf Lindblad, köpte fastigheten omkring 1955 och flyttade in efter vissa renoveringar.[411] De köpte även till det vita funkishuset på västra sidan om dammen. Bilder från 1977 finns på historisk bild 3 & 4.

År 2004 tog Michael Persson och hans fru över fastigheten.[412]

Beskrivning av miljön

Ån delar sig i två flöden strax norr om bron. Vid den östra ligger lämningar efter historiska verksamheter tillhörande Viökvarn och vid den västra fåran ligger sågverket, kraftverket och dammen som tillhör Björsmåla.

Östra åfåran – Viökvarn
Vid bron (bild 1) som går över ån, är kanalen stenskodd (bild 2), betong över vägen, lågt staket, två öppningar där vattnet rinner under vägen, en stor och en liten öppning och en liten ”ö” efter bron.

Kvarnlämningsområdet utgör en fornlämning med RAÄ-nummer Rödeby 250. Området är ca 110 x 60 meter och består av 2 husgrunder, 1 stenmur, 1 dammkropp och 2 kvarngrunder.[413] Kvarnen (bild 3) består av två grunder som sitter ihop varandra men nivåskillnaden mellan grunderna är ca 1,5 meter (bild 4). Kvarngrunden är gjord av kallmurade stenar och välbevarad. Grunden går parallellt med ån och hålet finns kvar efter kvarnhjulet (bild 5). Strax intill grunden på den östra sidan ligger en gjuten kvarnsten (bild 6) och även två andra stenar påträffas, alla i dåligt skick.

I mitten av den östra åfåran löper en vattendelare av lagda stenar där östra varit kvarnfåran och den västra är huvudfåran (bild 7). Den består av en stenmur med inslag av jordfasta stenar. Dammkroppen (bild 8) är inte hel men det återstår en del fundament av kallmurade stenar och cement. I båda åfårorna finns en viss höjdskillnad där dammkroppen har suttit. Fallet efter dammkroppen ser ut som ”trappsteg” (bild 9). Efter vattendelaren ligger det ytterligare en liten ö, där det står ett litet rött och vitt skjul (bild 12).

Strax öster om kvarngrunden ligger en lämning efter en bostadsgrund (bild 10) och källare, samt en trädgård runt huset. Lämningen har RAÄ-nummer Rödeby 233 och består av väggar av kallmurade stenar, ett spismursröse och en källargrop med ingång. Boningshusgrund är belägen

[409] Ejdestam 1947, s. 639
[410] Ejdestam 1947, s. 640
[411] Muntliga uppgifter Michael Persson
[412] Damminveteringsprotokoll Länsstyrelsen Blekinge län, 2005
[413] FMIS Rödeby 250

inom det området som är markerat som kvarnplats på tex Laga skifteskarta 1825 (historisk karta 5).

På mellanön, mellan den östra och den västra åfåran ska det enligt nuvarande ägaren av Björsmåla, ha legat en sågplan. Idag ligger där det ligger ett rött och vitt bostadshus (bild 11), i funkisstil. Huset har den karakteristiska formen men i övrigt är mycket förändrat. Huset är tilläggsisolerat och har ny träpanel, nya hörnbeklädnader, nya dörrfoder, nytt tak och nya fönsteromfattningar. Vid husets västra sida, strax intill ån ligger en ekonomibyggnad. Den är uppförd i en plan med gulputsad fasad, i avskalad funkisstil, med ett tak som håller på att rasa in. Detta hus har tidigare varit bryggeri (syns till vänster på bild 15). Bredvid ekonomibyggnaden ligger ett växthus, i dåligt skick. På husets östra sida ligger ytterligare en liten ekonomibyggnad, uppförd i liggande ljusblå panel med vita knutar (bild 12). Runt omkring på tomten på mellanön och vid kvarnlämningen finns flera förfallna kaninburar, hönshus, skjul m.m. (bild 13).

Norr om bron, på den östra sidan ligger en liten stuga (bild 14) som verkar användas som verkstad eller liknande. Stugan är i en plan, rödmålat med vita spröjsade fönster.

Västra åfåran - Björsmåla

I den västra åfåran, går huvudfåran. Åfåran går under bron och vattnet rinner fritt under vägen (bild 14). Vid brofästet är kanalen stenskodd.

Dammkonstruktionen vid kraftverket och snickeriet är byggd som en vinkel och uppförd i betong (bild 15). Dammkroppen som ligger i väst-östlig riktning en överfallsdamm (bild 16) med en regleringslucka i trä längst i väster. På denna sida går vattnet till huvudfåran. Dammkroppen som ligger i nord-sydlig riktning, är intaget till kraftverket (bild 17). Intagsluckorna är sex stycken spettluckor i trä, konstruktionen som luckorna sitter i är gjord i metall. På bild 18 kan man se hur dammkroppen såg ut 2005.

Vid dammkroppen ligger industrikomplexet, där sågbyggnaden går parallellt med ån (i nord-sydlig riktning). Vid sågen är kanalen stenskodd. Snickeribyggnaden ligger i öst-västlig riktning med kraftverket i en utskjutande byggnad mot ån (mot öst). Alla byggnaderna sitter ihop. Bild 17 (mot söder).

Varken kraftstationen, såg och snickeri var i bruk vid inventeringstillfället. I kraftstationen (bild 19) finns två Francisturbiner (bild 20), en har varit avstängd sedan 1960-talet. Man har tillstånd till 800 000 kwh. Betongsumpen var sprucken och har rivits och ny gjutits. Övervåning gjord i samband med detta. Äldre marmortavlor och kontrollpanel (bild 21) finns kvar i förvar den äldre delen av byggnaden. Kraftstationen håller för tillfället på att bygga om/till och de äldre delarna av kraftstationen ligger närmast snickeribyggnaden. På bild 18 kan man se hur kraftverket såg ut 2005.

I snickeriet (bild 22) fanns en tork på övervåningen och på nedanvåningen fanns snickeri och en panna i ett rum. Snickeridelen på nedervåningen är idag ombyggt till stall (bild 22 & 23). På snickeriets vägg sticker det ut en liten träbit (bild 24), där har det tidigare gått en ränna där sågspån

från snickeriet släpptes ut i vattnet. Byggnaden fasad är uppförd i tegel och det finns 47 fönster i byggnaden. På övre våningen är fönstren småspröjsade och många fönsterrutor är sönder och behöver bytas ut. Hålen i nedre kant på övervåningen är ventilationshål (bild 22).

Sågen (bild 25) går parallellt med ån från snickeribyggnadens norra sida. Byggnaden är i ett plan med stående rödmålad panel och likadana spröjsade fönster som på snickeribyggnaden. Sågen har varit en cirkelsåg med klinga. Denna står kvar i byggnaden men var svår att se då det var fullt med ”bråte” i lokalen. Bild 26 visar cirkelsågen 2005. Det ligger en del arbetsmaterial och skrot vid anläggningarna. Strax intill kraftverket och snickeriet ligger ett rött bostadshus.

Kulturhistorisk värdering

Kvarn, kraftverk, snickeri och såg med beståndsdelar

Kvarnlämningen på den östra sidan är en fornlämning med väl bevarad grund, även hålet finns kvar där kvarnhjulet har suttit. Kvarnlämningen har ett *kulturhistoriskt värde*. De beståndsdelar som finns kvar efter kvarnen är de kvarnstenar som finns på några olika ställen i omgivningen, dessa är i olika skick och har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Kraftverket är kraftigt ombyggt exteriört. Inne i kraftverket finns båda Francisturbinerna i original, varav den ena varit avstängd sedan 1960-talet. Det finns även del äldre inventarier såsom marmortavlor och äldre kontrollpanel. Det äldre maskineriet har ett teknikhistoriskt värde. Maskineriet och de äldre inventarierna har ett *kulturhistoriskt värde*. Eftersom kraftverket är kraftigt ombyggt sänker det kraftverkets historiska värde till ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Snickeriets fasad, ventilationshål och fönster ger en historisk karaktär till byggnaden men många av fönsterna är trasiga och behöver bytas ut. Den nedre våningen där snickeriet låg är idag omgjort till stall. Avsaknaden av inventarier och nedervåningens ombyggnad sänker snickeriets historiska värde ett *kulturhistoriskt värde*.

Sågbyggnaden är i dåligt skick exteriört och behöver målas och rustas upp. Det finns lämningar kvar inne i sågen såsom sågklinga, sågbänk m.m. men de är svåra att se p.g.a. mycket bråte som står i vägen. Dessa inventarier behöver tas om hand för att inte förstöras. Sågbyggnadens skick motiverar till ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Dammkroppen på den östra sidan är delvis raserad men fästena, de stenskodda kanalkanterna och någon slags överfallsdamm finns kvar. Vattendelaren i sten mellan kvarnrännan och åfåran är i ganska fint skick men är delvis raserad. Någon damm finns inte längre på den östra sidan. Dammkroppen, kvarnrännan och vattenvägarna på den östra sidan motiverar till ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Dammkroppen på den västra sidan är byggd 1939 och används än idag, dock är reglerings- och intagsluckor utbytta. Dammen, dammspegeln och dammkroppen och har ett pedagogiskt värde för att förstå hur vattnets kraft nyttjades till de tidigare snickeri- och sågverksamheterna. Den

stenskodda delen av kanalen vid sågen är i fint skick. Sammantaget tillskrivs den vattenburna kulturmiljön på den västra sidan ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Helhetsmiljön

Kvarnlämningsområdet på den östra sidan är en fornlämning med RAÄ-nummer Rödeby 250. Förutom kvarnlämningen och kvarnrännan ingår även två husgrunder. Dessa är viktiga beståndsdelar i den äldre tidsepoken för platsen och tillskrivs ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Platsen har nyttjats till olika vattenverksamheter från minst 1600-talet och platsen har därför ett stort kontinuitetsvärde. Trots en mycket lång historia finns mycket lite skrivet om platsen.

Helhetsmiljön har flera betydande beståndsdelar men miljön är inte lätt att läsa av då den visuella och historisk koppling mellan beståndsdelarna blir svår att förstå. Insatser har gjorts de senaste åren med bl.a. takbyte, restaureringar och ombyggnader. Inför framtida renoveringar är det positivt ur kulturmiljöhänsyn att byggnaderna renoveras enligt byggnadernas tidsenliga utseende. Helhetsmiljöns kulturhistoriska värden skulle kunna läsas på ett tydligare sätt om området rensas på växtlighet och gammalt material.

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Kvarnlämningsområdet RAÄ-nummer Rödeby 250 innefattande två husgrunder, en kvarnränna i form av en stenmur, en dammkropp och två kvarngrunder (som sitter ihop) är klassad som fornlämning. Dessa lämningar speglar ett äldre skede på platsen och har ett högre kulturmiljövärde än yngre lämningar i miljön. Fornlämningsområdet har en *hög känslighet* och *särskild anpassning av åtgärder krävs*. Observera att båda kvarnlämningsområdet är fornlämning och att det därmed krävs tillstånd enligt KML för att göra ingrepp på platsen.

Kraftverket och snickeribyggnaden, har renoverats utan att dess ursprungliga beståndsdelar eller utseende har bevarats. Eftersom dessa byggnader redan har förändrats kraftigt har de nyare delarna en *låg känslighet* och *obetydlig anpassning av åtgärder* krävs. På grund av detta blir det desto viktigare att bevara byggnadernas ursprungliga läge och de äldre beståndsdelarna och maskineriet som finns kvar. Byggnadernas läge och det bevarade maskineriet har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder* krävs.

Sågbyggnaden är i exteriört dåligt skick men inne i sågen finns bl.a. sågbänken och sågklingan kvar. Sågen har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder* krävs.

Dammkroppen (”trappan”), kvarnrännan och vattenvägarna på den östra sidan har en tydlig visuell koppling till kvarngrunden och har ett pedagogiskt värde hur vattnets kraft användes när kvarnen var i drift. Det skulle vara önskvärt att behålla strukturerna närmast kvarngrunden. Dessa har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder* krävs.

Dammkroppen på den västra sidan är byggd 1939 och används än idag till kraftverket. Dammen, dammspegeln och dammkroppen har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder* krävs.

Bilder av miljön

Bild 1. Närmast i bild är den östra åfåran. Vid brofästet t.v. är kanalen stenskodd, under vägen rinner vattnet genom två öppningar, i en stor och i en liten öppning.

Bild 2. Den östra åfåran med en liten ”ö” efter bron. I mitten av bilden syns funkishuset på mellanön och snickeriet t.h.

Bild 3. Kvarnlämningen efter Viökvarn från 1820-talet. Bilden är tagen mot söder.

Bild 4. Foto från 2008 där hela kvarnlämningen syns och nivåskillnaderna på lämningen framgår. Foto: Petra Torebrink.

Bild 5. Under plåten finns hålet kvar efter kvarnhjulet.

Bild 6. Lämningar efter en gjuten kvarnsten.

Bild 7. I mitten av den östra åfåran löper en vattendelare av lagda stenar. Den östra har varit kvarnfåran och den västra är huvudfåran.

Bild 8. Resterna efter dammkroppen och fallet vid kvarnen. Vattendelaren syns i mitten.

Bild 9. I kvarnrännan är fallet efter dammkroppen som en trappa. Bild tagen mot norr.

Bild 10. Delar av husgrunden som ligger strax intill kvarngrunden.

Bild 11. På mellanön mellan östra och västra åfåran ligger ett rött och vitt funkishus med tillhörande ekonomibyggnader.

Bild 12. Litet rött skjul på en ”ö” i åfåran. T.v. är den gulputsade ekonomibyggnaden på mellanön och bakom denna skymtar snickeriet. Den blåmålade ekonomibyggnaden t.h.

Bild 13. På området runt mellanön och kvarnlämningen finns flertal kaninburar, skjul m.m., de flesta i mycket dåligt skick.

Bild 14. På den norra sidan av bron ligger en liten röd stuga som ser ut att idag användas som verkstad. Närmast i bild syns den västra åfåran och vägbron. Foto: Helena Lundgren

Bild 15. Dammkroppen, där överfallet och regleringsluckan till vänster i bild går till huvudfåran och rakt fram i bild är intaget till kraftverket. Foto: Helena Lundgren

Bild 16. Överfallet till huvudfåran, sett nedströms ifrån. Foto: Helena Lundgren

Bild 17. T.v. regleringslucka till huvudfåran. Rakt fram i bild är kraftverket och i den röda metallkonstruktionen sitter intagsluckorna till kraftverket. Den röda träbyggnaden t.h. är sågverket.

Bild 18. På denna bild kan man se hur dammkroppen, kraftverket och sågen har förändrats sedan 2005. Foto: Petra Torebrink.

Bild 19. Kraftverksbyggnaden som håller på att byggas ut och renoveras. Stenfasaden t.v. tillhör snickeriet, som sitter ihop med kraftverket. Foto: Helena Lundgren

Bild 20. Äldre maskineri., till vänster syns svänghjulet och till höger den anordning som styr hur vattenmängden i turbinen reglerades. Foto: Helena Lundgren

Bild 21. Äldre kontrollpanel inne i kraftverket. Foto: Helena Lundgren

Bild 22. Snickeribyggnaden, foto taget mot nordöst. Foto: Helena Lundgren

Bild 23. Snickeribyggnadens första våning som idag är ombyggd till stall.
Foto: Helena Lundgren

Bild 24. På snickeriets vägg sticker det ut en liten träbit där har det tidigare gått en ränna där sågspån släpptes ut i vattnet direkt från snickeriet. Foto: Helena Lundgren

Bild 25. Sågbyggnaden, foto taget mot öst. Foto: Helena Lundgren

Bild 26. Cirkelsågen som fortfarande finns kvar i sågbyggnaden. Foto: Petra Torebrink 2005.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1.
Kvarnarna vid nr 1 & 2 på kartan tillhörde Viökvarn. Kvarnen på den västra sidan tillhörde Björsmåla. Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1688, Blekinge län, Viekvarn nr 1, I1:24

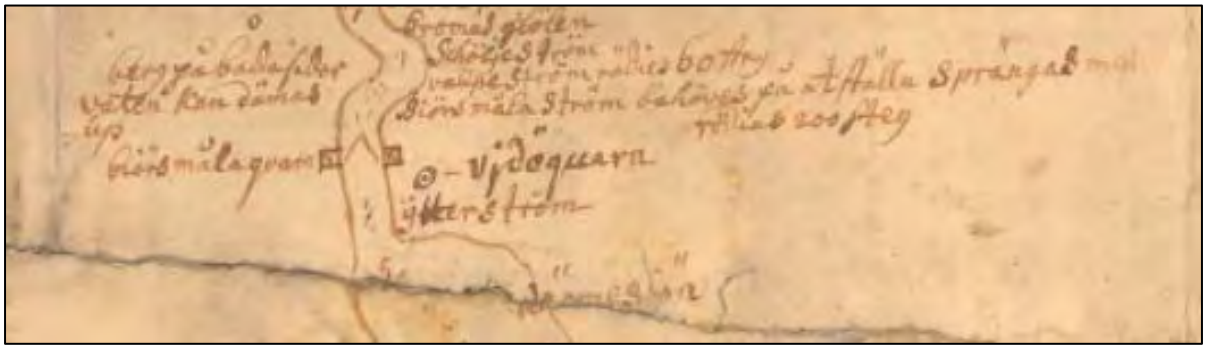

Historisk karta 2. På denna karta är två kvarnar utmärkta och benämns som ”Vjdöquarn” och ”Biörsmålaqvarn”. Lantmäteristyrelsens arkiv, Karta 1731, Blekinge län, Lösens socken

Historisk karta 3. Storskifte av Björsmåla 1811. Även kvarnarna som tillhörde Viökvarn är utritade på den östra sidan av ån. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1811, Blekinge län, Björsmåla nr 1 I31-3:1

Historisk karta 4. Redan 1812 enskiftades Björsmåla. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Enskifte 1815, Blekinge län, 10-RÖD-43

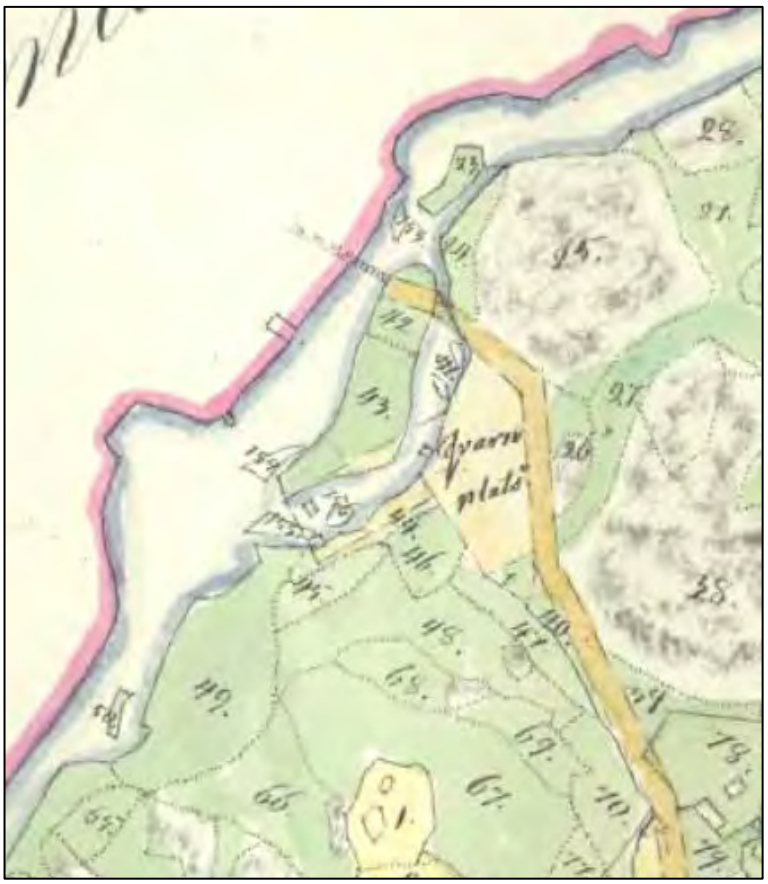

Historisk karta 5. Laga skifteskarta från 1825 över Viökvarn.
Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1825, Blekinge län, Rödeby socken Viekvarn nr 1

Historisk karta 6. Laga skifteskarta över Viökvarn 1831.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1831, Blekinge län, 10-RÖD-57

Historisk karta 7. År 1872 säljs den samfällda kvarnen i Viökvarn.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Delning 1874, Blekinge län, 10-RÖD-135

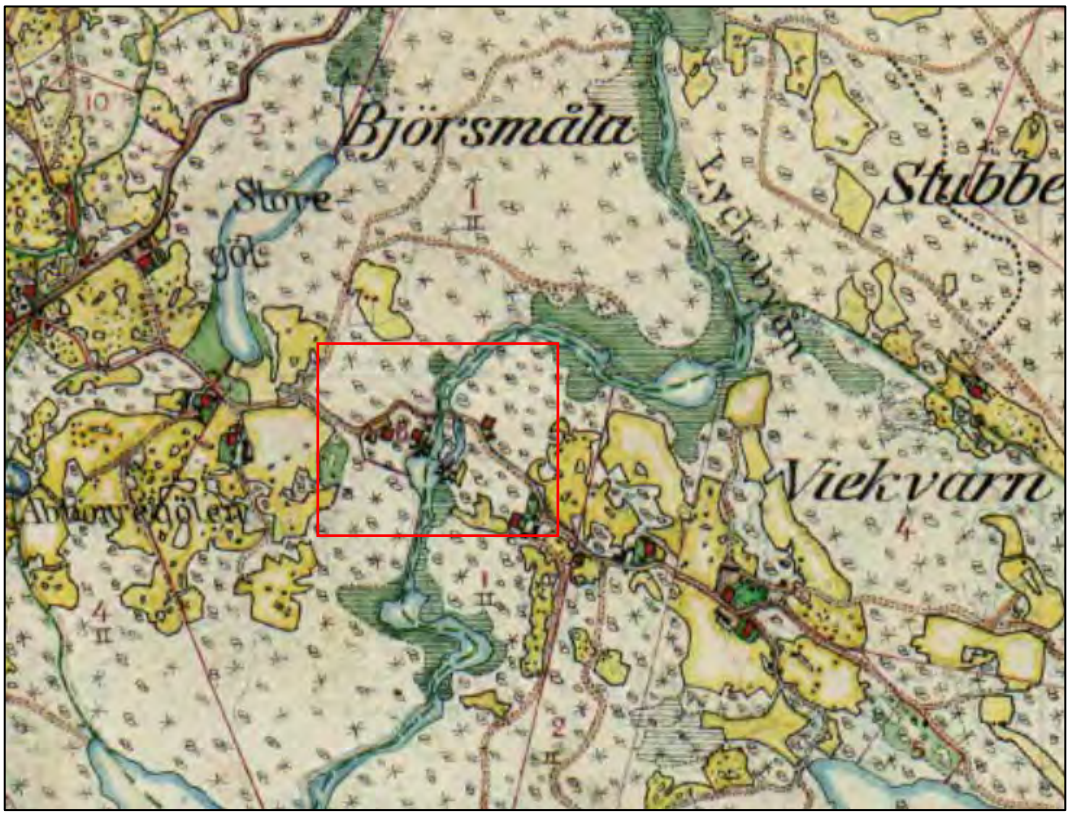

Historisk karta 8. Karta från 1915-19 där symbolen för vattenhjul/kvarn är utritad på båda sidor om ån. Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915-19, Blekinge län, Rödeby J112-4-41

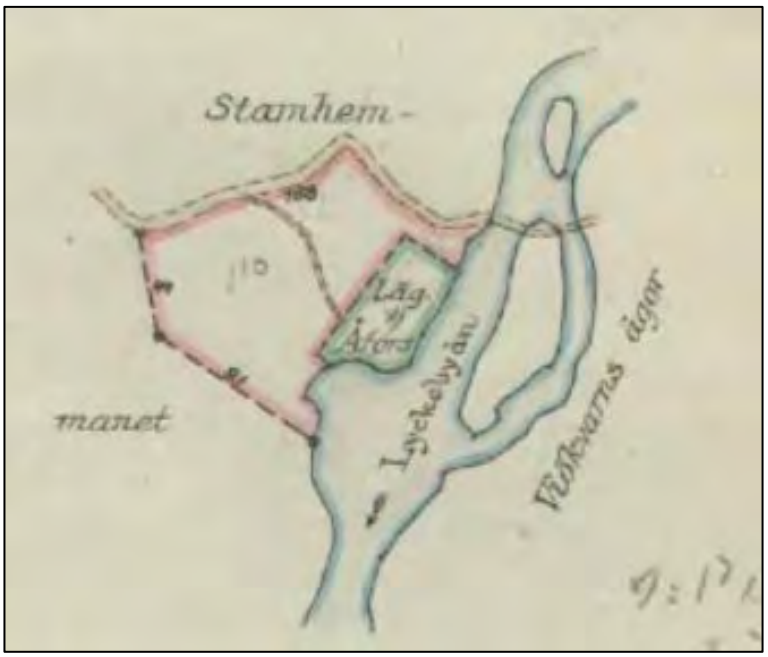

Historisk karta 9. Lägenheten till den intilliggande kvarnplanen i Björsmåla säljs 1917 till V. Fransén.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1919, Blekinge län, 10-RÖD-1653

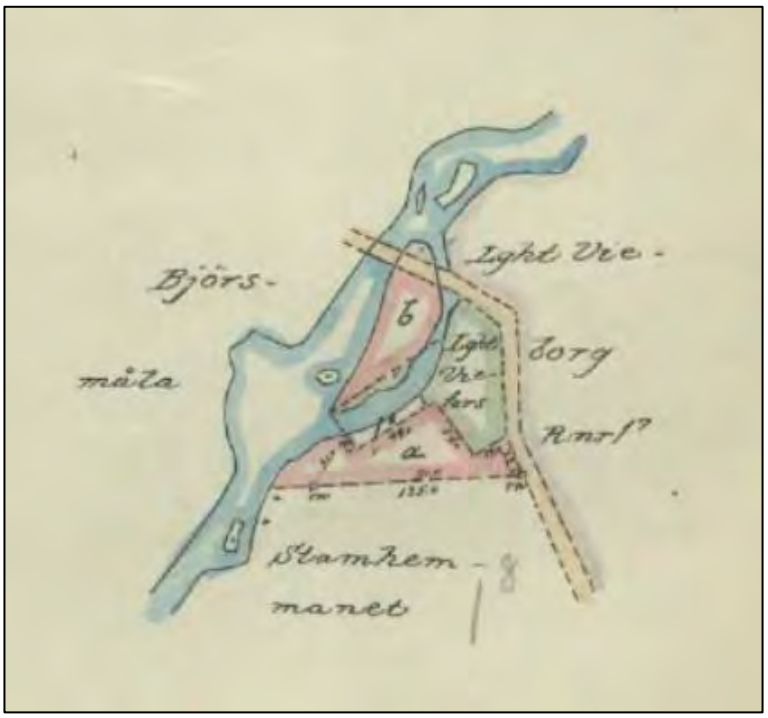

Historisk karta 10. År 1925 säljs stamhemmanet 1/16 mantal Viekvarn 1[8] till Olof Månsson.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1926, Blekinge län, 10-RÖD-2006

Historisk bild 1. Snickerifabriken som uppfördes 1939.
Källa: Ejdestam 1947, s. 639.

Historisk bild 2. Boningshuset i Björsmåla uppfördes 1943.
Källa: Ejdestam 1947, s. 640.

Historisk bild 3. Snickerifabriken och utskovet från kraftverket. Källa: Blekinge museums bildarkiv, Blm EJ 1408 - Kvarn. Fotograf Erik Jovenius 1977.

Historisk bild 4. Överfallet vid snickerifabriken 1977. Källa: Blekinge museums bildarkiv, Blm EJ 1410 - Kvarn. Fotograf Erik Jovenius 1977.

Kartbilaga

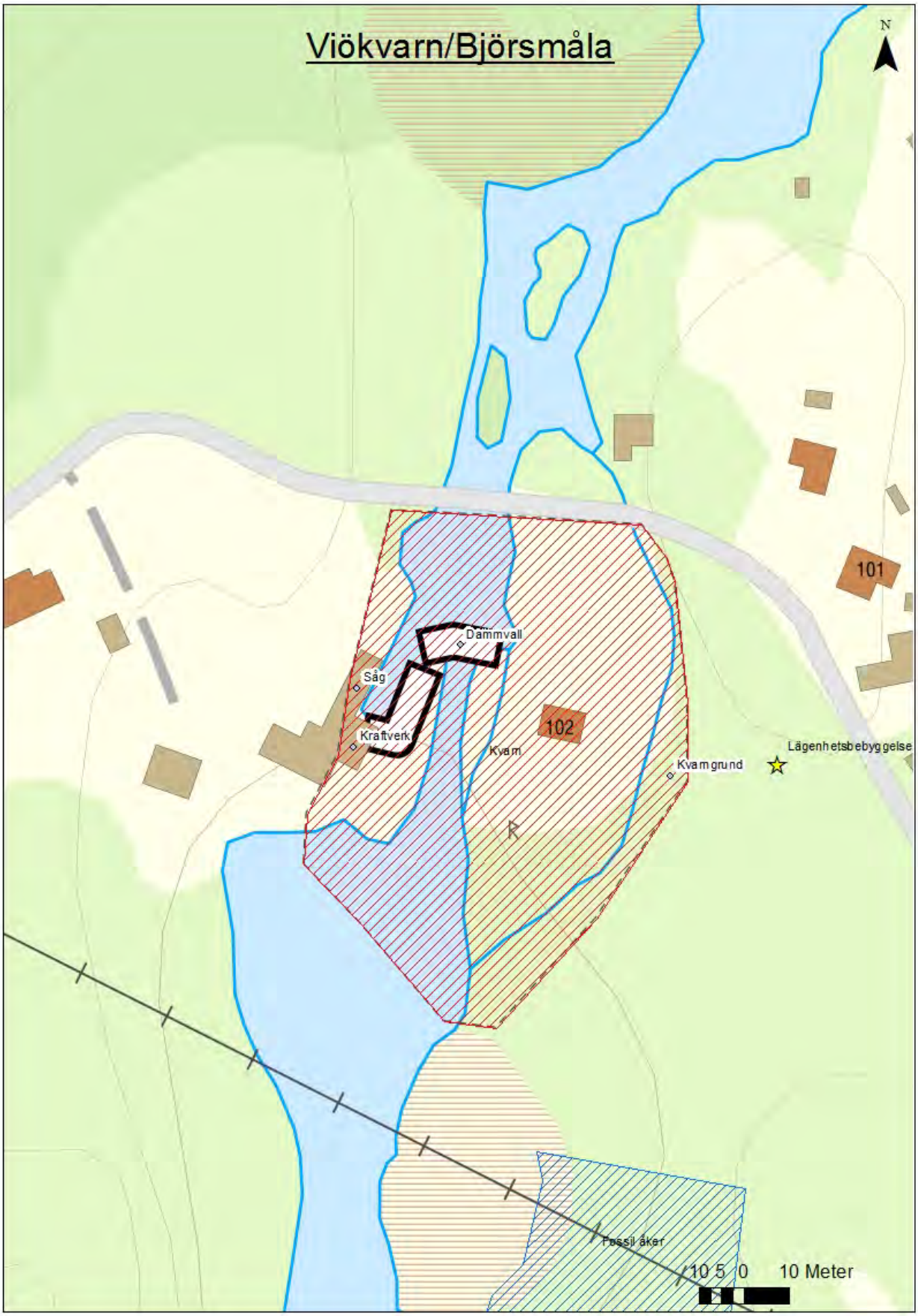
Viökvarn/Björsmåla
N
101
102
Dämmvall
Såg
Kraftverk
Kvarn
Kvarngrund
Lägenhetsbebyggelse
Fossil åker
10 5 0 10 Meter

14. Stubbelycke kvarn

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Rödeby
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kvarnen flyttades till nuvarande plats 1905.
Lagskydd:	Den äldre kvarnplatsen är en fornlämning med RAÄ-nr Rödeby 375. För övriga lämningar gäller generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
Kulturhistorisk värdering:	Visst kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Kvarngrund, kvarn, stenskodda vattenvägar
Kärnvärden:	Kvarnplats som nyttjat vattnets kraft sedan minst tidigt 1600-tal.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjölkvarn och såg

I prästrelationer från 1624 nämns Stubbelycke som en av de nio platser längs Lyckebyån som hade kvarn.[414] På 1660-talet var Stubbelycke adelsgods.[415] På en geometrisk avmätningskarta från 1688 (historisk karta 1) är två kvarnar markerade. Stubbelycke bestod då av ett hemman.[416] Troligen tillhörde kvarnen på andra sidan ån till Nättleryd, se även historisk karta 2 & 3. På en konceptkarta från 1731 (historisk karta 2) gällande eventuell timmerflottning finns en kvarn markerad vid Stubbelycke – som då stavades Stübbelÿcke.[417]

På karta från 1808 (historisk karta 3) är en kvarn utmärkt på platsen och den ligger på en allmänning. På denna karta finns även en kvarn utmärkt på andra sidan ån. Kvarnen i Stubbelycke tillhörde Stubbelycke gård och hade under mitten av 1800-talet ett par kvarnarrendatorer. År 1888 övertog Anders Johansson från Nättleryd kvarnen och en bit mark, efter att han gift sig med gårdens äldsta dotter Ida Anette Pettersson. Gården hade fortfarande rätt till fri malning. På denna tid var kvarn och bostad i samma byggnad.[418],[419]

År 1905 flyttades kvarnen ett 100-tal meter söderut och kompletterades då med ett sågverk[420] (historiska karta 5). Anders Johansson ägde kvarnen även efter flytten. Kvarnen hade 1905, 2 par stenar, 1 vattenhjul och 2 anställda. År 1910 hade kvarnen samma ägare och samma antal inredning och anställda. Sågen producerade 152 kbm ohyvlade furu- och granplank, ved för 200 kr och hade intäkter från främmande sågning för 125 kr, de hade 1 vattenhjul och 3 anställda. Även år 1920 hade kvarnen samma ägare, den malde mjöl och kli 3 900 kg (motsvarande 2 110 kr), främmande malning 1 300 kr, 2 par stenar, 2 vattenhjul, 1 arbetsgivare och 2 arbetare. I sågen producerades takspån 471 kbm, försågnings- och hyvlingslön för 3 490 kr, 2 sågklingor, 1 vattenhjul och hade 4 arbetare (historisk bild 1).[421]

År 1940 var taxeringsvärdet 12 000 kr. Drivkraft: vattenfall, på två meter som lämnade drivkraft under hela året. Kvarnverket bestod av två par stenar, valsstol, sikt och fullständigt rensverk och kvarnen sysselsatte en man. Jämsides bedrives även sågverksrörelse och hyvleri. År 1940 ägdes verksamheten av Anders son Karl Artur Johansson, som tagit över verksamheten 1931. Artur, var född 7 juli 1892 i Rödeby. Han hade yrkesutbildning sedan barndomen vid faderns kvarn.[422] Artur utökade verksamheten betydligt.[423]

År 1945 sålde Artur verksamheten till Oskar Albert Johansson född 1910. Albert var gift med Hilda Liljekvist född 1910. De hade barnen: Svea född 1936, Asta född 1938 och Gordon född 1939.

---

[414] Sydöstran 10 november 1978
[415] Ejdestam 1947, s. 629
[416] Olsson 2016, s. 54
[417] Olsson 2016, s. 54
[418] Bygdeband.se. *Stubbelycke.*
[419] Ejdestam 1947, s. 820
[420] Bergström & Hammar 2014, s. 20
[421] Fabriksberättelser, arkivmaterial RAÄ
[422] Winning 1940, s. 380
[423] Ejdestam 1947, s. 820

Taxeringsvärdet 1947 var 15 000, därav mark 3 000, byggnaderna 12 000. Boningshuset i trä uppfördes 1905 i ett plan med vindsvåning. Huset hade 5 rum, 1 kök och tambur. Bekvämlighet var el och ljus. Ladugården uppfördes i trä 1914. Kvarnverket omfattade 1947, två par stenar, sikt, fullständigt rensverk och drevs av en turbin på 35 hkr. Vattentillgång fanns i Lyckebyån hela året och fallhöjden var 2 meter. Sågen drevs med en motor på 25 hkr. och var är utrustad med en sågbänk med 22 skär, en spåntmaskin och spånhyvel för takspån.[424] Mjöl maldes i kvarnen fram till slutet av 1940-talet och sågverksamheten bedrevs fram till 1980-talet. Sågbyggnaden revs sedan 2005 (bild 13).[425]

Beskrivning av miljön

Kvarnen låg tidigare uppströms men flyttades till sin nuvarande plats 1905. Kvarnens äldre placering, kallas i rapporten för ”kvarnplats övre”. Platsen inventerades inte 2019 men har tidigare inventerats av Petra Torebrink 2008. Kvarnens nuvarande plats kallas för ”kvarnplats nedre”

Kvarnplats övre

Den äldre kvarnplatsen är registrerad som en fornlämning med RAÄ-nummer Rödeby 375. Kvarnlämningsområdet är ca 20 x 20 meter, bestående av en kvarngrund (bild 1), belägen nedanför ett mindre vattenfall (bild 2 & 9). Kvarngrunden är 15 x 7 meter och består av grundmurar som är lagda i 5–6 skift med 0,2–1 meter stora huggna och naturliga stenar. Grunden är 1–1,5 meter hög och 1–1,5 meter bred. Den kallmurade rännan (bild 2) är ca 20 meter lång, 3 meter bred och 1–1,5 meter över vattenlinjen. Rännans avgränsning i nordväst består av en delvis kallmurad stenvall som är 20 meter lång 0,5 meter hög och 1–1,5 meter bred.[426]

Kvarnplats nedre

På kvarnplats nedre ligger kvarnen (bild 3 & 4). Den är 1,5 plan med källare. Grunden är en stengrund. Rödmålad stående locklistpanel, vitmålade spröjsade fönster, rött tegeltak. På kvarnens nordvästra gavel finns en tillbyggd träterrass.

Kvarnlämningsområdet är ca 65 x 10–15 meter stort. Den kallmurade rännan (bild 4 & 5) är ca 65 meter lång och 4 meter bred. De kallmurade partierna är lagda i minst 3 skift med 0,3–0,6 meter stora naturliga och huggna stenar.[427] Vid kvarnen finns ett parti på vardera sida som är betongskott (bild 6). Det ser inte ut att finnas något kvar efter dammkroppen förutom dessa betongblock. År 2005 revs dammluckorna vid kvarnen och sågen bort. På bild 13 ses kvarnrännan under renoveringsarbetet. På historisk bild 5 – 8 ses sågen, turbinhuset och intagsluckorna till kvarnen.

Vattnet till kvarnrännan kommer genom ett cementrör (bild 6) som går under väg 726. Kvarnrännan går sedan ihop med huvudfåran (bild 7) ca 70 meter nedströms kvarnen. Strax nedströms kvarnen finns två betonggjutningar, där det troligen skett någon form av ombyggnad

[424] Ejdestam 1947, s. 820
[425] Torebrink 2010, s. 151
[426] FMIS Rödeby 375
[427] FMIS Rödeby 376

och den ursprungliga kallmurningen har tagits bort och ersatts med betong (bild 8). Här har troligen sågens turbinsumpar funnits.

Cirka 70 meter uppströms finns ett litet fall (bild 9), där det tidigare kvarndämmet har legat (historisk bild 3). På bild från 1979 (historisk bild 9) är kvarndämmet utrivet.

På gården finns även kvarnbostaden (bild 10) som är uppförd i 1,5 våning. Grönmålad locklistpanel, mörkgröna gavlar, rött fönsterfoder, rött tegeltak och stengrund. Vid huset finns även flera rödmålade ekonomibyggnader (bild 10).

Byggnaderna inventerades inte inomhus. Bild från 2005 visar att det fanns kvarninventarier kvar (bild 11) vid denna tid. Vid kvarnen finns en gammal gjuten kvarnsten med rem av järn (bild 12) som ligger uppepå kvarnstenar i gjorda av sten.

Uppströms på åns västra sida, ligger en sidofåra (bild 14) som är antingen en flottningsränna eller ett utlopp till en kvarn. Den är registrerad som RAÄ Rödeby 377.

Kulturhistorisk värdering

Kvarn med beståndsdelar

Endast grunden finns kvar efter kvarnen vid kvarnplats övre. Den ganska raserad bl.a. för att träd och sly växer i lämningen. Grunden har ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Kvarnbyggnaden vid kvarnplats nedre är exteriört i fint skick och har renoverats på ett sätt som passar till byggnaden. Kvarnbyggnaden tillskrivs ett *kulturhistoriskt värde.* Eftersom kvarnen inte inventerades inomhus kan eventuella maskiner eller interiörer inte värderas. Kvarnens eventuella maskineri och inventarier skulle kunna höja kvarnens kulturhistoriska värde ytterligare.

Dammen och vattenvägarna

Vid kvarnplats övre finns kvarnrännan vid kvarngrunden kvar. Rännan tillsammans med kvarngrunden gör det lättare att förstå för hur kvarnen var placerad och hur platsen sett ut i historisk tid. Kvarnrännan tillskrivs ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Kvarnrännan vid kvarnplats nedre är stenskodd och i fint skick. Dammen och dammkroppen är bortrivet, därför är kvarnrännan en viktig kvarvarande beståndsdel i kvarnmiljön. Den stenskodda kvarnrännan har ett *kulturhistoriskt värde.*

Helhetsmiljön

Vid kvarnplats övre finns endast kvarngrunden och kvarnrännan kvar, vilket gör att platsen är ganska svår att läsa av.

Vid kvarnplats nedre fattas även här vissa delar i helhetsmiljön såsom sågen, dammen och dammkroppen. Kvarnbyggnaden och den stenskodda kvarnrännan gör dock att platsen förståelig. På gården finns även kvarnbostaden och flera ekonomibyggnader. Alla byggnader är välbevarade och väl underhållna och bidrar till kvarnplatsens läsbarhet.

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Kvarnplats övre är registrerad som en fornlämning med RAÄ-nr Rödeby 375 med en ränna och en kvarngrund. Dessa lämningar speglar ett äldre skede på platsen innan kvarnen flyttades nedströms till sin nuvarande plats. Fornlämningsområdet har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder krävs*. Observera att det krävs tillstånd enligt KML för att eventuellt göra ingrepp på platsen.

I kvarnplats nedre är kvarnbyggnaden den viktigaste beståndsdelen i kvarnmiljön. Även byggnadens läge och eventuella maskineri och inventarier är viktiga för kvarnens kulturhistoriska värde. Kvarnbyggnaden med beståndsdelar har en *hög känslighet* och *särskild anpassning av åtgärder krävs*.

Den stenskodda kvarnrännan har en tydlig koppling till kvarnen och har ett pedagogiskt värde hur vattnets kraft användes när kvarnen var i drift. Eftersom flera beståndsdelar såsom dammen och dammkroppen är borta är det önskvärt att behålla de stenstrukturer som finns kvar i miljön. Kvarnrännan har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder* krävs.

Bilder av miljön

Bild 1. Kvarnplats övre – lämningar efter kvarngrunden. Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 2. Kvarnplats övre – på bilden till höger i ån syns kvarnrännan. Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 3. På kvarnplats nedre ligger kvarnen, som flyttades hit 1905. Bild tagen mot norr. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Kvarnen och kvarnrännan. Bild tagen mot öst. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Kvarnen och kvarnrännan med väg 726 i bakgrunden. Bild tagen mot nordöst.

Bild 6. Resterna som finns kvar efter dammkroppen är två betongblock. Vattnet till kvarnrännan går genom ett cementrör under vägen. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Kvarnen och kvarnränna t.v. i bild och huvudfåran t.h. i bild. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Strax nedströms kvarnen finns två betongskoningar som troligen ersatt de kallmurade partierna vid ombyggnad. Här har troligen den numera rivna sågens turbinsumpar funnits. Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Uppströms kvarnen finns ett litet fall där kvarndämmet tidigare legat, se historisk bild 3. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. T.v. syns kvarnbyggnaden, det gröna huset är bostadshuset som byggdes 1905. De röda husen är tillhörande ekonomibyggnader. Foto: Helena Lundgren

Bild 11. Bild från 2005 visar att det fanns kvarninventarier kvar vid denna tid. 2019 inventerades inte kvarnen inomhus.
Foto Petra Torebrink.

Bild 12. Gjuten kvarnsten med järnrem runt, som ligger ovanpå kvarnstenar i sten.
Foto: Helena Lundgren

Bild 13. Kvarnen och kvarnrännan 2005 när dämmet och sågen revs. Foto: Petra Torebrink 2005.

Bild 14. Sidofåra uppströms som antingen använts till flottning eller utlopp till kvarn. Foto: Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. På karta från 1688 är Stubbelycke och Nättleryds kvarnar utmärkta.
Lantmäteristyrelsens arkiv, Geometrisk avmätning 1688, Blekinge län, Viekvarn nr 1, I1:24

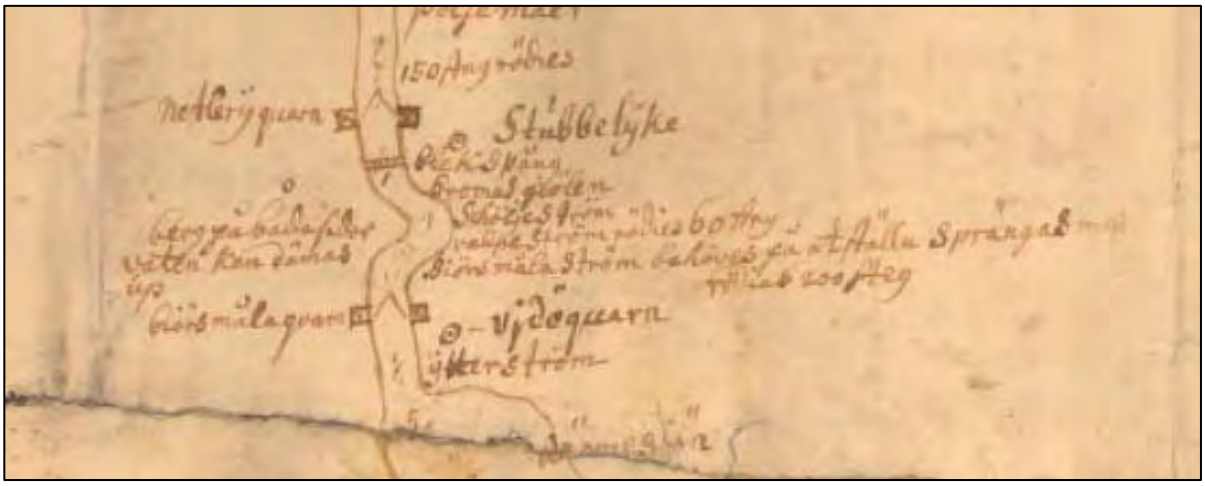

Historisk karta 2. Stubbelycke kvarn 1731. Mitt över ån ligger Nättleryds kvarn och över ån går en spång.
Lantmäteristyrelsens arkiv, Karta 1731, Blekinge län, Lösens socken

Historisk karta 3. Allmänning och kvarn utmärkt på karta från 1808. Även Nättleryds kvarn på andra sidan ån är utritad.
Lantmäteristyrelsens arkiv, Delning av inägor 1808, Blekinge län, Rödeby socken Stubbelycke nr 1

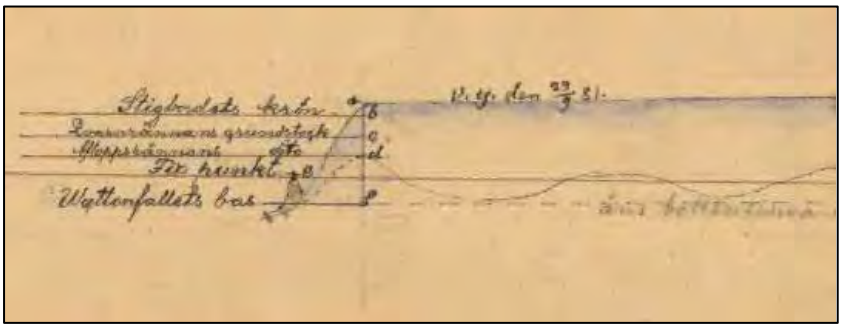

Historisk karta 4. Avvägning (mätning) av de eventuella översvämningar som kan ske på närliggande madängar p.g.a. kvarndämmet.
Avvägningen i sin helhet finns på: Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avvägning 1881, Blekinge län, 10-RÖD-153.

Historisk karta 5. På lagaskiftes karta ritad 1905 är kvarnen flyttad och kompletterad med ett sågverk (t.v. om kvarnen). Ägare vid denna tid var Anders Johansson.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1908, Blekinge län, 10-RÖD-197.

Historisk karta 6. På Häradsekonomiska kartan är kvarnen utritad med en kvarn- och en sågsymbol.
Rikets allmänna kartverks arkiv, Häradsekonomiska kartan 1915–19, Blekinge län Rödeby J112-4-41

Historisk bild 1. Sågen i Stubbelycke på 1920-talet, där en stark man balanserar två kollegor på en planka. Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm ALP 02 – Sågverk. Okänd fotograf.

Historisk bild 2. Stubbelycke såg. Okänd fotograf och årtal. Källa: Rödeby Hembygdsförening, www.bygdeband.se

Historisk bild 3. Dammbyggnaden 1954.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm D 344 – Dammbyggnad. År 1954, okänd fotograf.

Historisk bild 4. Landsvägsbron vid kvarnen 1954.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm D 343 - Bro. År 1954, okänd fotograf.

Historisk bild 5. Stubbelycke kvarn och såg. Okänd fotograf och årtal.
Källa: Länsstyrelsen Blekinges digitala databas.

Historisk bild 6. Stubbelycke kvarn och såg, med sågen närmast i bild. Den revs 2005. Okänd fotograf och årtal. Källa: Länsstyrelsen Blekinges digitala databas.

Historisk bild 7. Stubbelycke kvarn och sågen som skymtar bakom. Okänd fotograf och årtal. Källa: Länsstyrelsen Blekinges digitala databas.

Historisk bild 8. Stubbelycke kvarn med kvarnrännan, turbinhuset och intagsluckor till kvarnen. Okänd fotograf och årtal. Källa: Länsstyrelsen Blekinges digitala databas.

Historisk bild 9. Platsen för dämmet efter att den rivits bort. Källa: Blekinge museums bildarkiv, Blm_EJ 1745 – Skog. Fotograf: Erik Jovenius 1979

Kartbilaga

Stubbelycke kvarn
N
Kvam
143
Flottningsanläggning
141
Kvam
Plats för såg
142
85
10 5 0 10 Meter

15. Viö – (nedströms Ömaden)

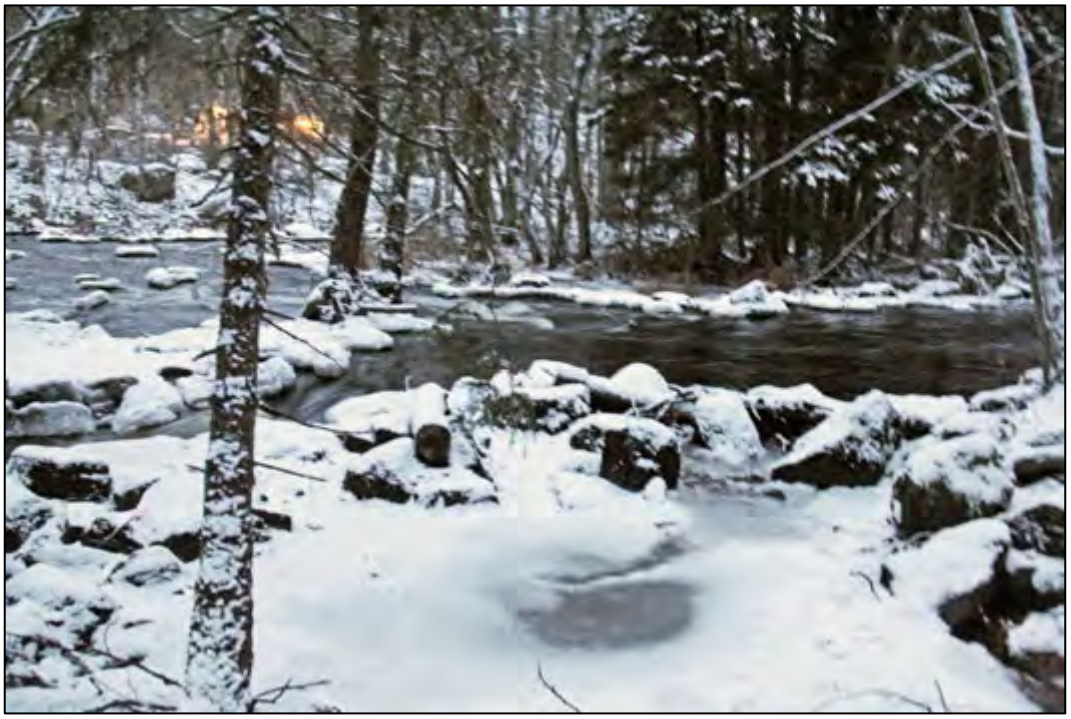

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Rödeby
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kvarnplats sedan 1600-talet. Lämningarna på platsen är troligen från tidigt 1800-tal.
Lagskydd:	Fornlämning registrerad som Rödeby 290.
Kulturhistorisk värdering:	Visst kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Lämningarna efter skvaltkvarn, kvarnränna, dammvall och rensvallar.
Kärnvärden:	En småskalig kvarnplats som haft verksamheter från 1600 till 1800-talet.

Historik

Historiskt sammanhang: Mjölkvarn

I prästrelationer från 1624 beskrivs en kvarn vid Viö – stavades då *Vidoe*.[428] På en konceptkarta från 1731 (historisk karta 1) som gjordes i samband med eventuell timmerflottning, finns *Viequarn* markerad.[429] På kartan står det att kvarndämmet ligger vid kvarnrännan och att 190 steg mellan *Vidö* och *Gagnekulla* ska röjas. På en gränsbestämningskarta från 1792 finns ”Quarn till Wjö” och en ”Quarn Damm” utritad (historisk karta 2). På karta från storskifte från 1808 (historisk karta 3) är en kvarn utritad och även kvarnrännan är tydlig. Vid storskiftet 1808 var bykvarnen gemensam för de sex gårdarna i byn. En väg genom Kvarnahagen användes för att köra säden till malning, som var och en själva svarade för.[430]

På Laga skifteskarta från 1865 (historisk karta 4) finns ingen kvarn markerad på platsen. Däremot nämns både ”qvarnhagen” och två stycken ”qvarnbackar” vid platsen. I protokollet för verkställandet av laga skifte från 1856 nämns heller ingenting om någon kvarn i Viö. Dokumentationen verkar detaljerad eftersom det bl.a. nämns att inget hade hörts från Hemmanet Wiö men ”efter långt väntande, anlände Bönderne Hans Pehrsson och Gustaf Magnusson från Wiö uppvisande skiftes chartan af år 1812”.[431]

Beskrivning av miljön

Lämningarna efter kvarnen är registrerade som Rödeby 290 är en kvarnlämning och täcker en yta på ca 10 x10 meter (bild 1–4). Den består av en mindre stenmur som är 2,5 meter lång, 0,7 meter hög och 1 meter bred. Stenarna är lagda i tre skift. I nordväst ut från muren sträcker sig en rad med större klimpstenar ut mot bäckfåran. Kvarnen har varit en skvaltkvarn. Efter laga skifte 1860 finns ingen kvarn noterad på platsen.[432]

Delar av dammvallen (bild 5) som är gjord av stenblock finns kvar. Åfåran är rensad på sten (bild 6) och längs kanterna på ån ligger upplagda stenrösen. Vid kvarnlämningen delar sig åfåran i flera olika mindre fåror med ledarmar av sten emellan fårorna (bild 7). Över ån går en gångbro i trä (bild 8).

Kulturhistorisk värdering

Kvarn med beståndsdelar

Det som finns kvar efter skvaltkvarnen är en stenmur och en kvarnränna. Eftersom dessa är de enda synliga lämningarna kvar efter den historiska kvarnplatsen är dessa de viktigaste beståndsdelarna i kvarnmiljön och motiverar till ett *kulturhistoriskt värde*.

---

428 Bergström & Hammar 2014, s. 20
429 Olsson 2016, s. 54
430 Torebrink 2010, s. 150
431 Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1856, Blekinge län, Gagnekulla nr 1
432 FMIS Rödeby 392

Dammen och vattenvägarna

Delar av dammvallen finns kvar även om den är raserad. Ån är rensad på sten och det syns tydligt på vissa ställen. Längs åfåran ligger stenar upplagda i rensvallar. Dammvallen och rensvallarna har ett *visst kulturhistoriskt värde* och bedöms ligga inom fornlämingsområdet.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön är svår att läsa av eftersom många beståndsdelar fattas. Den historiska kvarnplatsen, lämningarna efter skvaltkvarnen, kvarnrännan, dammvallen och rensvallarna har sammantaget ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Lämningarna efter skvaltkvarnen och kvarnrännan är de enda synliga lämningarna som finns kvar efter kvarnarna och har därför en *känslighet* och *viss anpassning av åtgärder* krävs vid ingrepp.

Vattenvägarna har inte längre samma funktion som tidigare och bedöms ha *låg känslighet* för åtgärder. Dammvallen och rensvallarna ingår dock i fornlämning och *viss anpassning av åtgärder* krävs vid dessa.

Rödeby 290 är en fornlämning och ansökan enligt KML behövs vid eventuella ingrepp i eller vid denna.

Bilder av miljön

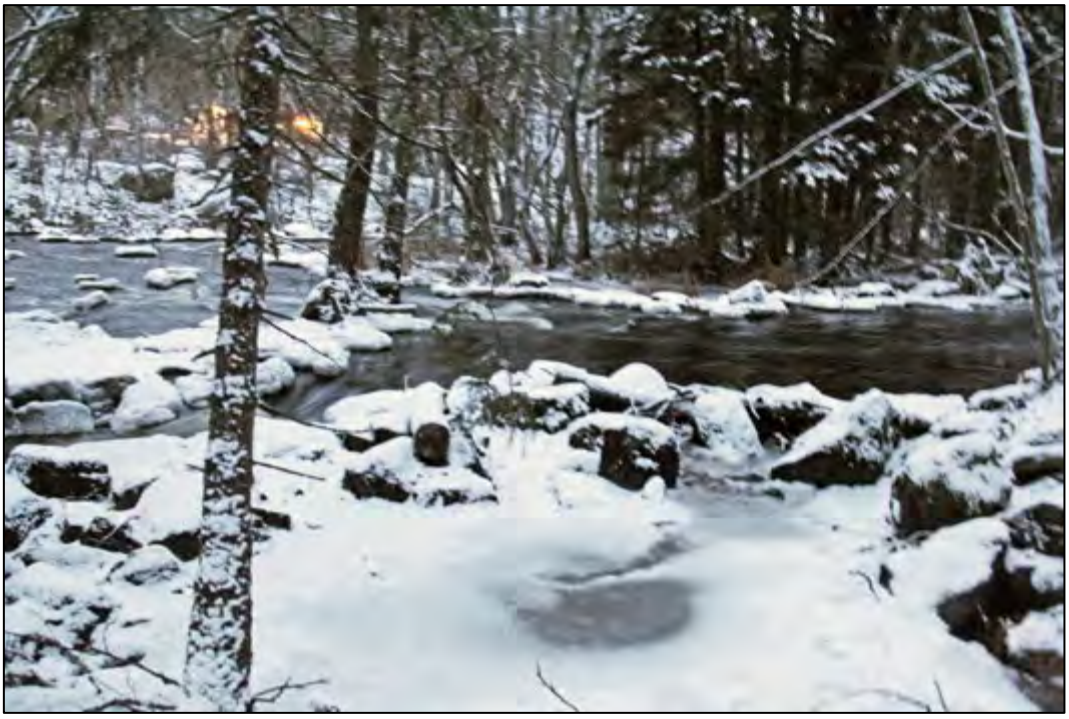

Bild 1. På bilden syns rännan till kvarnen som löper ned från huvudfåran.
Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Rännan till kvarnen. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Del av ån. Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 4. Kallmurad stenkonstruktion, troligen del av mindre dammvall. Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 5. Samma som på fotografi 4, men annan vinkel. Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 6. Åfåran är tydligt rensad. Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 7. Åfåran delar sig i flera olika mindre fåror med ledarmar emellan. Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 8. Över ån går en träbro. Foto: Petra Torebrink 2008.

Historiska dokument, kartor och bilder

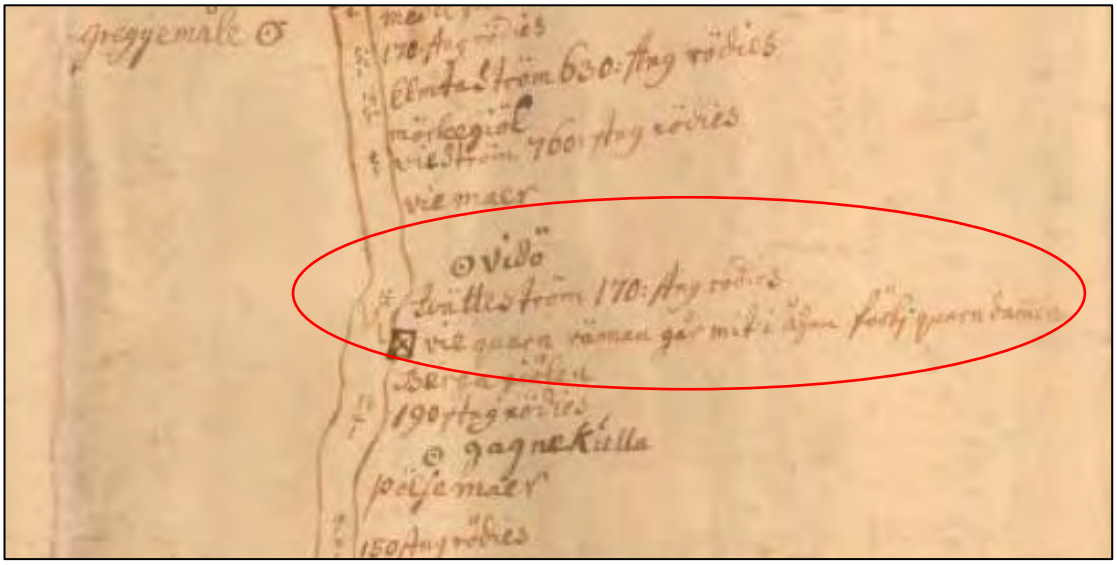

Historisk karta 1. Viö kvarn är utmärkt på karta från 1731, där det b.la står i texten att rännan går mitt i åråran. Lantmäteristyrelsens arkiv, Karta 1731, Blekinge län, Lösens socken Lösens sn.

Historisk karta 2. Kvarnen, kvarndammen och utloppsrännan noga utritade på karta från 1792. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Gränsbestämning 1792, Blekinge län, 10-RÖD-17

Historisk karta 3. Kvarnen och dess utloppskanal 1808. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1808, Blekinge län, Rödeby socken Viön nr 1.

Historisk karta 4. Kvarnen är inte utritad på denna karta men däremot nämns ”qvarnhagen” i fält nr 273, och ”qvarnbacke” på nummer 274 och 275. Lantmäteristyrelsens arkiv, Laga skifte 1865, Blekinge län, 10-RÖD-111

Kartbilaga

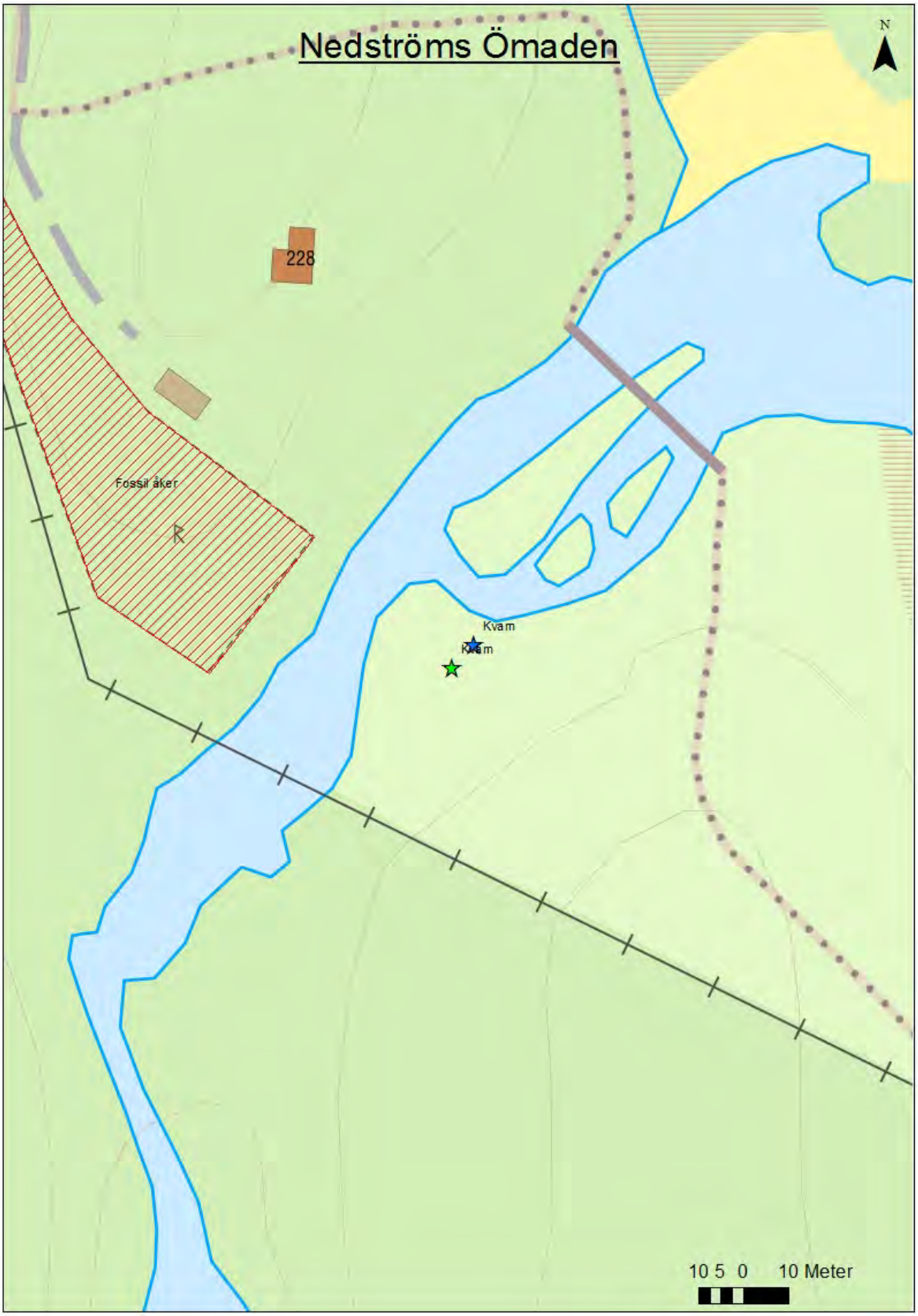
Nedströms Ömaden
N
228
Fossil åker
Kvarn
Kvarn
10 5 0 10 Meter

16. Strömsberg

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Augerum
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kvarnplats sedan 1600-talet. Snickeriverksamhet sedan 1930-talet.
Lagskydd:	Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
Kulturhistorisk värdering:	Kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Gårdens äldre byggnader såsom bostadshuset, snickerifabriken m fl. med beståndsdelar, dammen, utskoven, stenskodd huvudfåra
Kärnvärden:	Platsens verksamheter har nyttjat vattnets kraft sedan 1600-talet och kraftverk är i drift idag.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarn, såg, snickerifabrik, hyvleri och kraftstation

Sedan 1600-talet har det troligtvis funnits en bykvarn vid Strömsberg. Den ägdes av byns bönder och brukades gemensamt.[433] Troligen rensades denna del av ån under 1700-talet när Dirk på Forsa kvarn satte igång sitt stora projekt med att flotta timmer till varvet i Karlskrona i slutet av 1700-talet.[434]

Bykvarnen övergick i enskild ägo 1850 (historisk karta 1) till en av bönderna. Kvarnen var då ganska förfallen och enligt köpehandlingarna ställde de övriga delägarna som krav att kvarnen skulle rustas upp för att försäljningen skulle ske. I slutet av 1800-talet ägdes kvarnen av Karl G. Karlstedt, som även var byns skollärare. Under hans tid utökades anläggningen med ett sågverk och ett boningshus[435] (historisk bild 9), som byggdes 1904.[436] Även sågverket drevs med vattenkraft från Lyckebyån. Kvarnen låg vid den ränna som turbinerna senare installerades i.[437] År 1904 säljer Anders Olsson och hans hustru Frida Viktoria Karlsson 1/32 mantal Strömsberg, till K. G. Karlstedt och hans hustru Karolina Karlstedt. Markstycket var belägen söder och öster om Karlstedts kvarnplan (historisk karta 2). Köpesumman var 100 kronor.[438]

Verksamheten övertogs sedan av en av Karlstedts söner som sedan sålde den vidare till Sven Jonsson 1921.[439] Sven fick sin första utbildning hos fadern som var kvarnbyggmästare. Efter att ha praktiserat på olika platser i landet började han jobba som byggnadssnickare och byggmästare i Karlskrona. Under sju år var han mjölnare i Kronokvarnen i Karlskrona och han var även verkmästare vid Karlskrona Makaronifabrik nästan lika länge. Sven kompletterade kvarnrörelsen med ett snickeri som successivt byggdes ut.[440] Även den stora dammen genomgick förbättringar genom att stenar rensades upp och lades så att en bred ränna kunde användas när vattnet började tryta under torra somrar. Denna ränna syns än idag när vattenflödet är lågt i ån.[441]

Kvarnrörelsen lades ner 1937 och verksamheten inriktades istället huvudsakligen på byggnadssnickeri, såsom vagnar och jordbruksredskap.[442]Snickerifabriken byggdes ut mer och mer vilket krävde en större kapacitet och effektivisering av anläggningen.[443] Den första turbinen sattes troligen in i samband med att boningshuset byggdes 1904 och den ersatte då vattenhjulet.[444] Den andra turbinen kom 1923 och den tredje 1947. En generator installerades för att erhålla elström och det sägs att gården var bland de första i byn som hade elektricitet.[445]

---

[433] Bergström & Hammar 2014, s. 22
[434] Söderström 2014, s. 102
[435] Bergström & Hammar 2014, s. 22
[436] Muntlig uppgift ägare Bengt Persson
[437] Söderström 2014, s. 102
[438] Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1921, Blekinge län, 10-RÖD-1992
[439] Bergström & Hammar 2014, s. 22
[440] Bergström & Hammar 2014, s. 22
[441] Söderström 2014, s. 102
[442] Söderström 2014, s. 102, 113
[443] Söderström 2014, s. 102, 113
[444] Torebrink 2010, s. 148
[445] Söderström 2014, s. 102, 113

Sågverket med dess roterande klinga flyttades till en plats norr om snickerifabriken där det fanns en ordentlig sågplan (historisk bild 3). Sågverket (historisk bild 17 & 18) drevs med en ångmaskin och det fanns även två flyttbara sågverk som var utrustade med varsin ångmaskin. De flyttbara sågverken sattes upp på en plats nära skogen dit stockarna drogs som skulle sågas. Sågning var en stor del i rörelsen vid denna tid. Huvuddelen av maskinparken skaffades under 1930- och 1940-talet. Vattentillgången på sommaren kunde var väldigt dålig och därför installerades även en ångmaskin som kunde användas för att driva maskinerna i snickeriet. Det fanns även en lång axel över ån som kunde driva hyvelmaskinen. Innan denna axel installerades drevs hyvelmaskinen av s.k. lindrivning, där en stållina gick över ån. Senare köptes även en råoljemotor in och placerades i en byggnad bredvid turbinhuset. Huvuddelen av verksamheten vid denna tiden var sågning, hyvling och tillverkning av fönster, dörrar och trappor.[446] Västra utskovet byggdes tillsammans med ett dikningsföretag 1939. Detta var ett krav för att få dika ut och för de nya vattenmängder som därmed kunde uppstå.[447]

Efter Svens bortgång i början av 1940-talet ombildades rörelsen till Aktiebolaget Strömsbergs Snickerifabrik, som ägdes av elva ättlingar till Sven. Disponent var Hugo Jonsson som var son till Sven Jonsson.[448,449] Hugo var känd för att mäta ut och tillverka trappor, som sedan passade på millimetern när trappan monterades. Verksamheten hade tillverkning av olika specialinredningar, speciellt till gamla kyrkor. Förutom detta såldes alla sorters trävaror i form av sågat virke, hyvlat virke, skivor, isolering, skruv, spik, beslag m.m.[450] Fabrikens storhetstid var under 1940-talet då fabriken hade en topp på 45 anställda, men snittet var runt 25–30 personer (historisk bild 4–6). Detta gjorde snickeriet till den största arbetsgivaren på orten.[451]

Under slutet av 1970-talet köptes el från Sydkraft för att driva maskinerna. Det blev billigare än att nyttja det egna vattenkraftverket. I fabriken (historisk bild 8) tillverkades då byggnadsmaterial och specialsnickerier, såsom trappor, fönster och dörrar.[452] Fabrikschef var Arne Jonsson[453] och 1981 hade fabriken sex anställda. Verksamheten upphörde i slutet av 1980-talet.[454] Konkurrensen blev till slut för stor från husfabrikanterna som sålde färdigbyggda hus.[455]

Den nuvarande ägaren Bengt Persson köpte gården 1988 av Kronofogden. År 1989 gjordes en byggnadsinventering av Blekinge museum. Fotografier tagna i samband med denna finns under historisk bild 9–19. Den tredje turbinen som sattes in 1947, moderniserades 1990. Den används fortfarande och vattenkraften nyttjas till elproduktion.[456]

---

[446] Söderström 2014, s. 114
[447] Muntlig uppgift ägare Bengt Persson
[448] Bergström & Hammar 2014, s. 23
[449] Söderström 2014, s. 114
[450] Söderström 2014, s. 114
[451] Söderström 2014, s. 114
[452] Bergström & Hammar 2014, s. 23
[453] Söderström 2014, s. 102
[454] Bergström & Hammar 2014, s. 23
[455] Söderström 2014, s. 115
[456] Torebrink 2010, s. 148

År 2005 fanns ångpannan finns kvar, däremot fanns inga axelledningar kvar på plats. Även de tre turbinerna kvar, maskiner från snickeriverkstaden, skyltar på väggarna, perstorpsskivor, dokument, köksluckor under tillverkning, spikar m.m. fanns kvar då. Ägaren hade då börjat att rensa ut delar av detta.[457]

Mark- och miljödomstolen, vid Växjö Tingsrätt har lagligförklarat en befintlig dammanläggning vid Strömsberg och ägaren har erhållit tillstånd till fortsatt kraftproduktion vid dammen. Villkor för lagligförklaring är att ägaren ska anlägga en fiskväg vid dammen.[458]

Beskrivning av miljön

På historisk bild 1 finns en översikt[459] över gårdens alla byggnader från ca 1960-talet. Denna ligger till grund för byggnadsbeskrivningen av miljön, där byggnaderna betecknas som Byggnad A - L. På bild 1 & 2 finns en översikt över gårdens byggnader 2019, Jämförelsebild 2019 är ett flygfoto över gården 2019 och på historisk bild 19 är en översikt på vissa av gårdens byggnader 1989.

Från dammen går tre stycken utskov (översiktsbild på bild 1 & 2). Det västra utskovet går där Byggnad J tidigare låg. Ett utskov går i en kulvert till kraftverket (Byggnad E) och ett utskov går till bredvid hyvleriet, i huvudfåran. Se mer information under respektive byggnadsbeskrivning.

Byggnad A: Boningshuset (bild 2) byggdes 1904 (historisk bild 9). Ägaren bor där idag.

Byggnad B: Ekonomibyggnad (bild 3 från 2005) som tidigare innehållit tvättstuga, utedass och vedbod. Uppfört ca 1900. Röd och vit byggnad med spröjsade fönster och tre ljusgröna trädörrar. Delar av en kvarnsten användes som trappsteg. Rivet.

Byggnad C: Virkestork (bild 4, historisk bild 19). Troligen från 1940-talet. Byggnaden är gjord i betong, uppförd i två våningar. Både på övervåningen och nedervåningen är två par röda dubbeldörrar. Två skorstenar.

Byggnad D: Snickerifabrik (bild 5, historisk bild 4, 8, 10, 11) som byggdes 1939. Uppförd i två våningar med vind. Fasaden är rödmålad locklistpanel med vita knutar och plåttak. Vitmålade spröjsade fönster. Både på övervåningen och nedervåningen finns det blåmålade dubbeldörrar. Eftersom byggnad E är riven och denne satt ihop med Byggnad D, så står i dagsläget gaveln på Byggnad D delvis blottad och är igensatt med presenningar (bild 6 & 12).

Maskinell utrustning och inventarier finns kvar inne i snickerifabriken (bild 7–12).

På platsen för snickeriet låg tidigare sågen (historisk bild 3, 17, 18).

---

[457] Torebrink 2010, s. 148
[458] Mark- och miljödomstolen i Växjö, mål M 3223–15
[459] Torebrink 2010, s. 149

Byggnad E: Har varit en del av snickeriverkstaden (bild 13 från 2005, historisk bild 4, 8, 10, 19) och det var här den gamla kvarnen låg. Kvarnen och kvarnplanen är registrerade i FMIS med RAÄ-nummer Rödeby 295.

Kvarnbyggnaden var tidigare tre våningar med vind. Den äldre byggnaden hade rödmålad stående locklistpanel, vita knutar, vitmålade spröjsade fönster och grönmålade dörrar. Brutet tak med takpannor (bild 13). Kvarnbyggnaden (och senare kraftverket) var tidigare sammanbyggd med snickeribyggnaden, medan den senare ombyggda kraftverksbyggnaden är fristående. Kvarnen var i mycket dåligt skick när den revs och den gamla träsumpen stod omväxlande blöt och torr. När den nya betongsumpen gjöts så torkade den gamla träsumpen och kvarnbyggnaden började därmed att säcka ihop. Kvarnbyggnaden revs 2013 och byggdes om till en mindre byggnad med äldre material från kvarnen (bild 14). Det ombyggda kraftverket är en våning med vind, rödmålad locklistpanel. Vita gavlar, vitmålade spröjsade fönster och plåttak. Den sydvästra sidan är delvis öppen och igensatt med presenningar (bild 15).

I kraftstationen finns en Hellarydsturbin från 1904 och generatorn drivs med remdrift (bild 16). Vid turbinsumpen (bild 17) sitter ett rensgaller.

Vatten till kraftverket kommer från dammen och rinner in under vägen (bild 18) till kraftverket och turbinen. Vattnet går ut genom ett utskov i en åfåra, som sedan går ihop med huvudfåran ca 100 meter nedströms. Vid kraftverket finns ytterligare ett utskov som går till huvudfåran och regleringsluckorna består av tre spettluckor (bild 14).

Nordöst om kraftverket går huvudfåran (bild 19). Regleringsluckan vid dammen består av fyra spettluckor i trä (bild 20). Över ån går en körväg med svart järnräcke på den östra sidan.

Byggnad F: Hyvleriet (historisk bild 7 & 12) revs delvis 2011, men en del av hyvleribyggnaden står kvar (bild 21). Det finns en före detta lucka som ledde vatten i en ränna till hyvleriet och betongklumpar i ån som spår efter lindragning till hyvleriet från kraftverket. Intaget och rännan (bild 22) till hyvleriet är numera igenfylld. På historisk bild 7, ses hyvleriet, dammen och intagsluckorna när hyvleriet var igång.

Den gamla ladugården (historisk bild 13) revs och en ny uppfördes 2006 (bild 21). På 1930-talet byggdes en vinkel till på den gamla ladugården från slutet av 1800-talet. Stall på baksidan.

Byggnad G: Virkesskjul (historisk bild 14). Rivet 2006. Istället uppfördes ett modernare magasin på platsen (bild 1).

Byggnad H: Tidigare virkesskjul. Rivet.

Byggnad I: Tidigare fanns ett garage (historisk bild 15) på platsen. Rivet.

Byggnad J: Tidigare fanns ett virkesskjul på platsen. Rivet 1989.

Väster om där Byggnad J tidigare låg, går en byggd kanal (bild 23) som sedan går ihop med åfåran från kraftverket och huvudfåran ca 150 meter nedströms. Regleringsluckan (bild 24) består av två spettluckor i trä. Utskovet är byggt 1939. Över dammkonstruktionen går en träbro. På botten i ränna ligger ett flertal kvarnstenar (bild 25).

Som villkor för lagligförklaring av dammanläggningen och tillstånd till fortsatt kraftproduktion vid dammen ska ägaren anlägga en fiskväg vid dammen.[460] Ny fiskväg är planerad av byggas i det västra utskovet. På bild 26 finns en ritning gjord av Albin Fahlén och Martin Stenqvist på Sweco, hur den nya fiskvägen ska se ut.

Byggnad K: Tidigare fanns här en spånsilo. Rivet.

Byggnad L: Cykelställ (bild 4) för arbetarna på snickerifabriken.

På området fanns tidigare en järnvägsräls.

Kulturhistorisk värdering

Byggnader med beståndsdelar

Industribyggnaderna som finns kvar på platsen visar på en kontinuitet att nyttja vattnets kraft till olika verksamheter. Byggnadernas olika utseende visar tidernas skiftande ideal från tidigt 1900-tal fram tills idag. De relativt nybyggda anläggningarna såsom den nybyggda ladugården, stallet och magasinet har dock *inget kulturhistoriskt värde.*

Bostadshuset som är byggt 1904 och virkestorken som troligen är från 1940-talet är delar i den äldre gårdsmiljön och har ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Snickerifabrik som byggdes 1939 är en värdebärande beståndsdel i den historiska snickeri- och sågverksmiljön. Inne i snickerifabriken finns mycket av maskineriet, verktyg, arbetsmaterial och inventarier bevarat i fint skick. Maskineriet har ett *teknikhistoriskt värde* och det bevarade byggnads- och snickerimaterialet och byggnaden i sig har ett *byggnadshistoriskt värde.* Snickerifabriken med beståndsdelar har ett *högt kulturhistoriskt värde.*

Kvarnbyggnaden var i dåligt skick när den revs men delar av kvarnen har tagits tillvara och använts som byggnadsmaterial till kraftverksbyggnaden. I kraftverket finns turbinen kvar från 1904. I kraftverket finns stora delar kvar av kvarnbyggnaden och är ett tydligt exempel på äldre byggnadsteknik. Kraftverket med beståndsdelar har ett *kulturhistoriskt värde.*

Den del av hyvleriet som finns kvar är i relativt dåligt skick men är en del av den historiska snickeri- och sågverksmiljön. Dess pedagogiska koppling till vattenverksamheten och de övriga snickeribyggnaderna motiverar till ett *visst kulturhistoriskt värde.*

[460] Mark- och miljödomstolen i Växjö, mål M 3223–15

Dammen och vattenvägarna

Dammen har ett *pedagogiskt värde* för att förstå hur vattnets kraft nyttjades och hur det nyttjas än idag till gårdens verksamheter. Dammens visuella koppling till gården och dess historiska och nutida verksamheter motiverar till ett *kulturhistoriskt värde.*

Det västra utskovet som byggdes 1939 ska bli en del av den blivande fiskvägen som ska byggas där (se bild 26). De kvarnstenar som ligger på botten av rännan har ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Vattenvägarna som går vid kraftverket och hyvleriet är delvis stenskott. Vid hyvleriet finns en före detta lucka som ledde vatten i en ränna till hyvleriet och betongklumpar i ån som är spår efter lindragning till hyvleriet från kraftverket. På platsen där hyvleriet legat intill vattnet finns förmodligen stenstrukturer och annat material i marken. Vattenvägarna vid kraftverket och hyvleriet har ett *kulturhistoriskt värde.*

Helhetsmiljön

Gårdsbyggnaderna och vattenmiljön är både lokalt-, teknikhistoriskt- och byggnadshistoriskt värdefulla. Det finns flera kulturhistoriskt värdefulla komponenter i Strömsbergs miljö men det har samtidigt försvunnit flera byggnader i och med de förfallit eller byggts om. Den mest påtagliga byggnaden som försvunnit är kvarnbyggnaden, som endast finns kvar som byggnadsmaterial till kraftverket. Även vattenvägarna har förändrats, tex har intaget och reglaget till hyvleriet fyllts igen och tagits bort och den västra åfåran inte används längre till sitt ursprungliga syfte. Det västra utskovet kommer dock att vara en del i den nya fiskvägen som ska byggas där.

De olika beståndsdelarna i miljön är i mycket varierande skick och har därmed olika kulturhistoriskt värde men som helhet har miljön ett *kulturhistoriskt värde.*

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Gårdens äldre byggnader såsom bostadshuset, snickerifabriken, kvarnbyggnaden/kraftverket, virkestorken, hyvleriet och byggnadernas beståndsdelar är alla viktiga beståndsdelar för att kunna förstå och läsa miljön. Alla de äldre byggnaderna har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder* krävs. Snickerifabriken med dess maskineri och inventarier har en *hög känslighet* och *långtgående anpassning av åtgärder* krävs.

Dammen har en central plats i miljön och visar tydligt i miljön hur vattnets kraft har använts till verksamheterna. Dammen har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder krävs.*

Det västra utskovet där den blivande fiskvägen ska byggas är det önskvärt vid eventuella ingrepp i rännan, att de kvarnstenar som ligger i rännan får ligga kvar eller läggas någonstans på gården.

Den vattenburna miljön vid kraftverket och hyvleriet är känsligt för ingrepp eftersom kanalerna delvis är stenskodda och att platsen där hyvleriet har legat, innehåller äldre lämningar både i och vid vattnet. Vattenvägarna vid kraftverket och hyvleriet har en *känslighet* och *anpassning av åtgärder krävs.*

De relativt nybyggda anläggningarna såsom den nybyggda ladugården, stallet och magasinet har *låg känslighet* och *obetydlig anpassning av åtgärder krävs*.

Bilder av miljön

Bild 1.Vy över Strömsberg, mot öster. 1. Modernare magasin. 2. Stallbyggnad. 3. Nya ladugården 4. Del som finns kvar av hyvleriet. Utskovet till huvudfåran syns framför byggnaden. 5. Kraftstationen, där kvarnen tidigare låg, samt intag till kraftverket. 6. Snickeribyggnaden. 7. Västra utskovet.
Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Vy över Strömsberg, mot sydväst. 1. Kraftstationen. 2 Snickeribyggnaden. 3. Virkestork. 4. Bostadshuset med ekonomibyggnad. 5. Utskovet till huvudfåran och bro som går över fåran. T.h. ligger dammen.

Bild 3. Ekonomibyggnad som tidigare innehållit tvättstuga, utedass och vedbod. Delar av kvarnstenar användes som trappsteg. Byggnaden är idag riven. Foto: Petra Torebrink 2005.

Bild 4. Den grå betongbyggnaden med röda dörrar är en virkestork och skjulet t.h. om virkestorken är ett f.d. cykelskjul till arbetarnas cyklar. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Snickeribyggnaden. T.v. i bild syns kraftverksbyggnaden. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Nordöstra gaveln på snickeribyggnaden, som är igensatt med presenningar efter att kvarnbyggnaden revs. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Maskineri och inventarier i snickerifabriken. På bilden syns en klyvsåg av okänt märke. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Maskineri och inventarier i snickerifabriken. Mitt i bild syns en planhyvel, Jonsereds 53315 och till höger om den står en spånutsug från Luna. Till höger syns en fräsmaskin, Jonsered FM C, No 36344. Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Maskineri och inventarier i snickerifabriken. Till vänster i bild en kapsåg med bana från Ernström & Co AB. Ovanför skymtar en skyddskåpa för klingan, troligtvis med utsug. Längst bort till höger i bild syns en bandsåg, Jonsereds BS B7, No 36176, inköpt hos Hj. Runelandhs Maskinbyrå i Kalmar. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Maskineri och inventarier i snickerifabriken. På bilden syns en rikthyvel RH-G4, 39242 från Jonsereds, inköpt hos Hj. Runelandhs Maskinbyrå i Kalmar. I bakgrunden syns två stycken spånsugar, troligen är även de från Luna. Foto: Helena Lundgren

Bild 11. Maskineri och inventarier i snickerifabriken. Den svarta maskinen mellan fönstren är en limpress av märket Fjellman. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Inventarier i snickerifabriken. Där presenningen sitter fanns tidigare väggen till kvarnbyggnaden.

Bild 13. T.v. i bild är Byggnad E som numera är riven. Denna byggnad var en del av snickeriverkstaden och f.d. kvarnen. Foto: Petra Torebrink 2005

Bild 14. Kraftverket som är ombyggt av äldre material från den gamla kvarnen. Utskovet till huvudfåran består av tre spettluckor. Foto taget mot söder. Foto: Helena Lundgren

Bild 15. Kraftverksbyggnadens sydvästra sida är delvis öppen och igensatt med presenningar. Framför byggnaden syns ett äldre turbinhjul. Foto: Helena Lundgren

Bild 16. Remdrift i kraftverket. Foto: Helena Lundgren

Bild 17. Inne i kraftverket. Under den gröna balken finns turbinen.

Bild 18. Vattnet från dammen till kraftverket rinner in under vägen. Foto: Petra Torebrink 2005.

Bild 19. Huvudfåran med bron som går över ån. Foto taget mot nordväst.

Bild 20. Regleringsluckorna till huvudfåran består av fyra spettluckor. Foto: Helena Lundgren

Bild 21. Den röda byggnaden i mitten av bilden är det som finns kvar av hyvleriet. Den vita byggnaden är ladugårdsbyggnaden som byggdes 2006.

Bild 22. Intaget till hyvleriet (vid pilen). Rännan in till hyvleriet är igenfyllt med massor.

Bild 23. Det västra utskovet som är en betongskodd kanal. Utskovet är byggt 1939.
Foto: Helena Lundgren

Bild 24. Regleringsluckan består av två spettluckor i trä. Foto: Helena Lundgren

Bild 25. I botten på västra rännan ligger gamla kvarnstenar.
Foto: Petra Torebrink 2005.

Bild 26. Ny fiskväg är planerad att byggas i det västra utskovet. Ritning gjord 2015-08-13 av Albin Fahlén och Martin Stenqvist på Sweco.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. På laga skifteskarta författad 1849 var kvarnen samfälld. Kvarnplanen och dämmet är utmärkt på kartan. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1852, Blekinge län, 10-RÖD-82

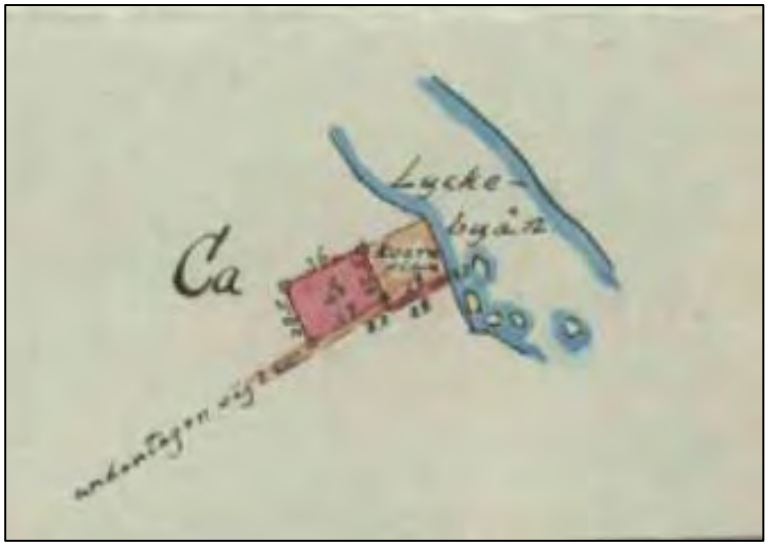

Historisk karta 2. Avsöndringskarta avtalad 1904 där Anders Olsson och hans hustru Frida Viktoria Karlsson säljer 1/32 mantal Strömsberg till K. G. Karlstedt och hans hustru Karolina Karlstedt. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1921, Blekinge län, 10-RÖD-1992

Historisk bild 1.

Byggnad A: Boningshus som byggdes 1904. Ägaren bor där idag.

Byggnad B: Skjul som tidigare innehållit tvättstuga, utedass och vedbod. Uppfört ca 1900. Rivet.

Byggnad C: Virkestork. Troligen från 1940-talet.

Byggnad D: Snickerifabrik som byggdes 1939. Maskinell utrustning och inventarier kvar.

Byggnad E: Kvarnbyggnaden som varit en del av snickeriverkstaden. Riven och ombyggd till en mindre kraftverksbyggnad.

Byggnad F: Hyvleri. Stall på baksidan. Den gamla ladugården är riven och en ny är uppförd på platsen.

Byggnad G: Virkesskjul. Rivet 2006.

Byggnad H: Tidigare virkesskjul. Rivet.

Byggnad I: Tidigare fanns ett garage på platsen. Rivet.

Byggnad J: Virkesskjul. Rivet 1989.

Byggnad K: Spånsilo. Rivet.

Byggnad L: Cykelställ för arbetarna på snickerifabriken.

Jämförelsebild 2019.

1. Bostadshuset
2. Virkestork. Troligen från 1940-talet
3. Snickerifabrik som byggdes 1939
4. Kvarnbyggnaden som varit en del av snickeriverkstaden. Riven och ombyggd till en mindre kraftverksbyggnad.
5. Del av hyvleriet
6. Nybyggd ladugård
7. Stallbyggnad
8. Modernt magasin

Historisk bild 2. Målning av Anders Bergqvist, okänt årtal. Källa: Söderström 2014, s. 103

Historisk bild 3. Sågverket och brädstaplar. Personal står vid byggnaden längst t.h. i bild. Troligen 1930–40 tal. Källa: Söderström 2014, s. 117

Historisk bild 4. Arbetsstyrka framför snickerifabriken i slutet av 1930-talet.
Källa: Söderström 2014, s. 117

Historisk bild 5. Arbetsstyrka vid snickerifabriken i början av 1940-talet.
Källa: Söderström 2014, s. 118

Historisk bild 6. Arbetare på en av de två lastbilarna som skötte transporterna vid fabriken.
Källa: Söderström 2014, s. 118

Historisk bild 7.
Dammen, hyvleriet och ladugården t.v.
Källa: Söderström 2014, s. 119

Historisk bild 8. Gamla kvarnbyggnaden och snickerifabriken.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm San 2276 – Snickerifabrik. Fotograf Sydöstran 1978

Historisk bild 9. Bostadshuset som byggdes 1904.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm 89 251 16 – Snickerifabrik. Fotograferad i samband med byggnadsinventering 1989 av Blekinge museum.

Historisk bild 10. Gamla kvarnbyggnaden t.v. i bild, sammanbyggt med snickerifabriken. Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_89 251 4 Snickerifabrik. Fotograferad i samband med byggnadsinventering 1989 av Blekinge museum.

Historisk bild 11. Interiörbild från snickerifabriken.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_89 251 2 Snickerifabrik. Fotograferad i samband med byggnadsinventering 1989 av Blekinge museum.

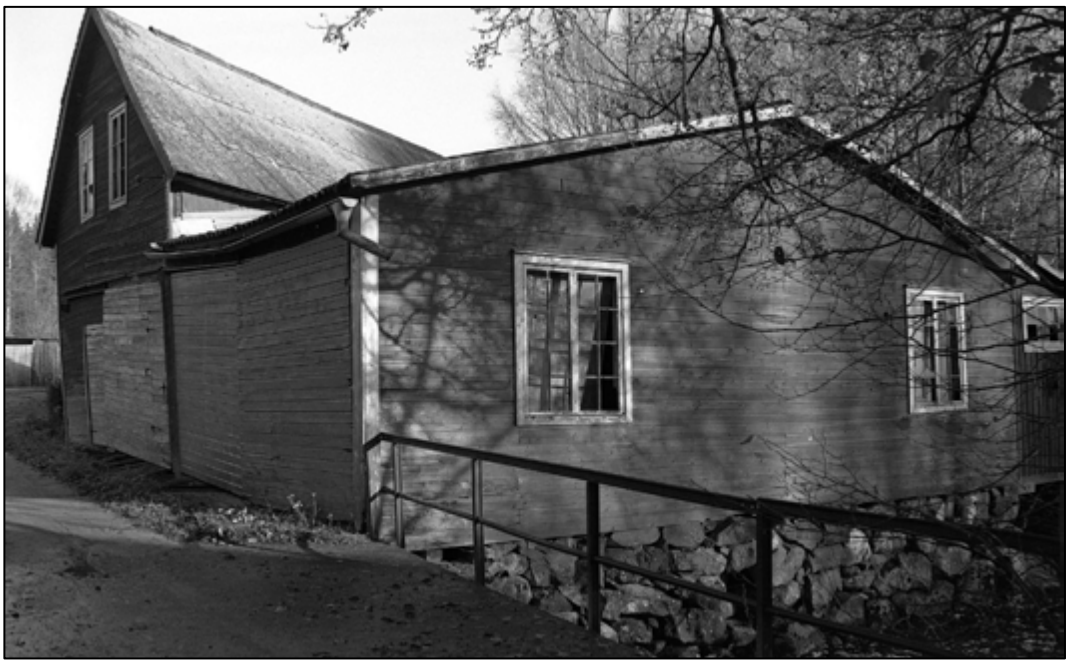

Historisk bild 12. Hyvleriet.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_89 251 6 Snickerifabrik. Fotograferad i samband med byggnadsinventering 1989 av Blekinge museum.

Historisk bild 13. Ladugården.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_89 251 8 Snickerifabrik. Fotograferad i samband med byggnadsinventering 1989 av Blekinge museum.

Historisk bild 14. Virkesupplag.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_89 251 9 Snickerifabrik. Fotograferad i samband med byggnadsinventering 1989 av Blekinge museum.

Historisk bild 15. Garagebyggnad.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_89 251 10 snickerifabrik. Fotograferad i samband med byggnadsinventering 1989 av Blekinge museum.

Historisk bild 16. Virkesupplag.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_89 251 11 snickerifabrik. Fotograferad i samband med byggnadsinventering 1989 av Blekinge museum.

Historisk bild 17. Sågbyggnaden.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_89 251 12 snickerifabrik. Fotograferad i samband med byggnadsinventering 1989 av Blekinge museum.

Historisk bild 18. Interiör i sågbyggnaden.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_89 251 13 snickerifabrik. Fotograferad i samband med byggnadsinventering 1989 av Blekinge museum.

Historisk bild 19. Från vänster: hyvleriet, gamla kvarnbyggnaden, snickeriet och virkestorken.
Källa: Blekinge museums bildarkiv. Blm_89 251 15 Snickerifabrik. Fotograferad i samband med byggnadsinventering 1989 av Blekinge museum.

Kartbilaga

Strömsberg
N
Utlopp
Grund efter svarveri
Intag
Kraftverk
Utlopp
Kvarn
Snickeri
23
Bostadshus
Boplats
10 5 0 10 Meter

17. Mästaremåla

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Rödeby
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kvarnplats tidigt 1600-tal. Nuvarande kvarn byggdes 1887.
Lagskydd:	Dammvallen är registrerad som övrig kulturhistorisk lämning Rödeby 384. Generella hänsynsbestämmelser enligt KML, MB och PBL
Kulturhistorisk värdering:	Högt kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Kvarnbyggnad med beståndsdelar, kvarn-dammen, dammvallen och stenskodd utlopps-ränna
Kärnvärden:	Kvarnmiljö från andra halvan av 1800-talet med till stor del bevarade inventarier i både kvarn, såg och snickeri.

Historik

Historiskt sammanhang: kvarn, snickeri och såg

I prästrelationer från 1624 nämns Mästaremåla som en av de nio byar längs Lyckebyån som hade kvarn. Var i byn den låg är inte klarlagt.[461] På en konceptkarta från 1731 (historisk karta 1) som gjordes i samband med eventuell timmerflottning, finns Mästaremåla kvarn med och benämns som " Mestramåla quarn" markerad.[462] I slutet av 1800-talet fanns två kvarnar i Mästaremåla (historisk karta 3) varav den ena - Mästaremåla kvarn, finns kvar idag.[463] Kvarnen kallades förr i tiden för Sabbekvarn och bron över ån kallades för Sabbebro.[464]

Den andra kvarnen i Mästaremåla försvann redan i slutet av 1800-talet. Den låg ca 250 meter nordost om Mästaremåla kvarn och var en mindre anläggning. Runt sekelskiftet användes den i några år till lumpriveri och såldes därefter till Karl Johan Wass 1907. Wass hade varit filhuggare och varit verksam på flera ställen i landet, senast i Björsmåla där han bedrivit filhuggeri. Verksamheten övertogs av hans son Gustav Wass som drev verksamheten fram till 1940-talet.[465]

Mitt emot filhuggeriet låg tidigare Östra Idehults byakvarn. Den är nämnd redan i början av 1600-talet och den var i drift till åtminstone i mitten av 1800-talet. Det vattenfall som tidigare fanns vid kvarnen revs i samband med regleringen av Lyckebyån på 1930-talet. Arbetet med ån i området kring Mästaremåla varade mellan 1932–34. Det grävdes en ny djupare kanal och tidigare sankmarker torrlades. I tidningsartikel från 1978 beskrivs det att det fanns spår kvar av den gamla vattenrännan till Östra Idehults byakvarn och det fanns även spår efter den gamla åfåran.[466]

Den nuvarande kvarnen i Mästaremåla är från 1887[467], då den tidigare anläggningen hade förstörts i en brand[468]. Vattenhjulen revs på 1920-talet och ersattes av turbiner[469]. Kvarnen byggdes till 1931. Nytt kvarnverk installerades 1938 och omfattade två par stenar. Även skal- och siktmaskin, samt kross sattes in. Vattenfallet på 2,4 meter lämnade drivkraft hela året. Kvarnverket drevs av två turbiner och hade tillsammans 55 hkr. El till belysning kom från eget kraftverk.[470] Man sålde även el på 1930-talet.[471] Sågen och snickeriverkstaden uppfördes 1941. Den huvudsakliga tillverkningen var redskapssnickerier. Sågen drevs av en turbin på 21 hkr och det fanns kapsåg, cirkelsåg, rikthyvel, bandsåg, fräs och borrstämmaskin.[472] Runt 1940 var kvarnägare Per Fritjof Karlsson, född 1888 i Rödeby. Hans far E.J. Pettersson var också kvarnägare och kvarnen hade funnits i släkten sedan 1901[473], då den köptes av E.J. Petterssons far, av en Alexander Israelsson. Före honom hade kvarnen bl.a. ägts av August Karlbrandt och Karl Olsson. Den sistnämnde var en mycket religiös

[461] Sydöstran 10 november 1978
[462] Olsson 2016, s. 54
[463] Sydöstran 10 november 1978
[464] Sydöstran 10 november 1978
[465] Sydöstran 10 november 1978
[466] Sydöstran 10 november 1978
[467] I Söderström 2014, s. 94 står det att kvarnen byggdes 1877, efter en brand.
[468] Sydöstran 10 november 1978
[469] Sydöstran 10 november 1978
[470] Torebrink 2010, s. 146
[471] Muntlig uppgift ägare Ingvar Karlsson
[472] Torebrink 2010, s. 146
[473] Winning 1940, s. 374–375

man. Han kallades Karl Olsa-prästen och tillsammans med kyrkoherde Flyborg satte han den första grundstenen på plats när byggandet av Rödebys nya kyrka påbörjades 1877.[474]

En bit ifrån kvarnhuset ligger mjölnarbostaden, som fortfarande finns kvar. Innan byggnaden uppfördes bodde mjölnaren i en utbyggnad av kvarnen. Inne i kvarnen fanns också en kvarnkammare som var till för bönderna som besökte kvarnen när de väntade på att säden skulle bli klar. Bönderna kom ända från de övre byarna i Blekinge och resorna med häst och vagn kunde bli långa. I vissa fall fick de sova över i kvarnkammaren, som också var utrustad med en kamin.[475]

I Sveriges bebyggelse från 1947 beskrivs gården byggnader på följande sätt: boningshuset uppfördes 1921 i trä av Ola Corneliusson, i en våning med vindsvåning. Bekvämlighet i huset var el och ljus. Kvarnen (historisk bild 1) uppfördes trä omkring 1890. Kvarnverket omfattade 2 par stenar, spetsmaskin, havrekross, utsädesrensare, betningsapparat, dubbel expressikt. Den drev av en turbin på 34 hkr. Fallhöjd 2,4 meter. På gården fanns även ett mindre bostadshus (undantagshuset) byggt i trä, med två rum och kök. Ladugård, även den uppförd i trä. Sågen var utrustad med kapsåg och cirkelsåg och drevs av en turbin på 21 hkr. I snickeriverkstaden fanns en rikthyvel, en bandsåg, fräs och borrstämmaskin. Anläggningen hade en anställd.[476]

Per Fritjof Karlssons son Karl Ivan Karlsson började arbeta som anställd i kvarnen och sågen från 13 års ålder och hade fått yrkesutbildning av fadern.[477] I en tidningsartikel från 1978 berättar Ivan Karlsson att han fortsatt driva den snickerirörelse som inrättats på 1940-talet.[478] Ivan var en duktig snickare och han gjorde bl.a. kälkar till hästar och bulthjul till vagnar. Trädelen av vagnshjulen skoddes sedan med metallring av en smed (under 1940–1950-tal). Sågspån som blev kvar som restprodukt i såg- och snickeriverksamheten användes att elda med i bostadshuset. Spånen kunde även användas som tätning i dammen.[479] Under 1970-talet användes de två turbinerna vid kvarnen. Den ena turbinen användes till kvarndriften och nya maskiner skulle installeras så att den andra turbinen skulle kunna nyttjas för att få hushållsström. På 1970-talet var omsättningen endast 3 000 kronor om året och omsättningen fortsatte att dala. Ivan berättar vidare att han tänkt hålla på så länge han orkar och så länge anläggningen håller, att göra några investeringar för att höja lönsamheten var inte lönt.[480] När lantbruken i trakten lades ned blev det mindre och mindre arbete vid kvarnen och till slut lades verksamheten ned.[481] Ivan Karlssons son Ingvar Karlsson är numera ägare till gården. Elproduktionen nedlagd sedan 15–20 år tillbaka.[482]

---

474 Sydöstran 10 november 1978
475 Söderström 2014, s. 95
476 Ejdestam 1947, s. 727.
477 Winning 1940, s. 374–375
478 Sydöstran 10 november 1978
479 Ägare Ingvar Karlsson
480 Sydöstran 10 november 1978
481 Muntlig uppgift ägare Ingvar Karlsson
482 Muntlig uppgift ägare Ingvar Karlsson

Beskrivning av miljön

Kvarnbyggnaden (bild 1 & 2) består av både kvarn, snickeri och såg. Byggnaden är uppförd i två plan. Den har rödmålad locklistpanel, vita knutar, vitmålade småspröjsade fönster, sadeltak med tegelpannor. I kvarndelen finns en utskjutande del på övre våningen som har ett brutet tak. I den norra delen ligger kvarnen (bild 1) och i den södra delen ligger snickeriet (bild 2) på övre våningen och sågen och brädlager under snickeriet på nedre plan (bild 2).

Intagsrännan till kvarnen är en ca 80 meter lång dammvallen gjord av sten (bild 3) från mitten/slutet av 1800-talet. Dammvallen är registrerad som Rödeby 384 i FMIS. Den är byggd i en del av den tidigare åfåran. Norr om kvarnrännan går huvudfåran. I den nordöstra delen av dammen finns regleringsluckor (bild 4) i form av tvåspettluckor som skiljer huvudfåran från intaget. Dessa är numera alltid öppna.

I ungefär mitten av dammvallen finns en öppning (bild 5) där endast delen mot kvarnrännan är igenfylld med sten, hålrummet är vattenfyllt. Eventuellt har det tidigare funnits ett utskov här eller möjligtvis har dammvallen gått sönder och lagats.

Vid kvarnen finns fyra intag och utskov (bild 6 & 7).

1. Intaget till kvarnen består av tre spettluckor (bild 8).
2. Utskov (närmast kvarnen) till huvudfåran, där det tidigare suttit luckor. Utskovsrännan är gjord i betong med träbeklädda sidor (bild 9).
3. Utskov till huvudfåran, där det sitter tre spettluckor, varav en lucka var uppe vid inventeringstillfället (bild 10).
4. Utskov med lite högre botten för att vatten kan rinna ut vid höga vattenmängder. Luckorna är bortplockade (bild 11).

Turbinerna drevs fram till för ca 15–20 år sedan. Löphjulen var dock för slitna inuti och det var för dyrt/svårt att få tag på delar för att möjliggöra renovering. De har stått stilla sedan dess. Inget vatten går in nu i kvarnen men läcka finns i källaren och det fanns is på källargolvet vid inventeringstillfället. Även utloppet på kvarnen är igensatt (bild 12). Utloppskanalen från kvarnen har kallmurade, stenskodda kanter (bild 13). Från kvarnen går en vattenavdelare i form av en stenmur (bild 14). Efter stenmuren rinner vattnet från utloppskanalen ihop med huvudfåran.

Inne i kvarnen finns det mesta av kvarnens maskineri och utrustning kvar. Det mesta i bra skick och skulle kunna fungera under rätt förutsättningar. På kvarnens entréplan finns ett trärör som innehåller ett band med skopor (bild 15), en så kallad elevator, som går genom hela kvarnen. Bland maskineriet finns bl.a. en triör som rensar säden (bild 16), kross (bild 17), spetsmaskin (bild 18) (rensmaskin) samt två kvarnkar med stenpar (bild 19) och sädestratt, den så kallade kvarntuten eller inmatningsstupet (bild 20) samt tillhörande anordning för stensaxen. Valsverk (bild 21) med hemmagjorda snören för inställningar av malningen. I kvarnen finns även hjul och generator (bild 22) för elkraften. Under golvet vid dessa maskiner finns turbinerna.

På kvarnvinden, i den delen som byggdes ut på 1950-talet, finns sikten (bild 23). Med hjälp av snören styrdes hur sädeskornen transporterades mellan sikten och kvarnstenar, kross o s v. På vinden finns förvaring av äldre fönster, möbler och äldre inventarier (bild 24).

I källaren finns delar av transmissionen och andra delar av maskineriet bevarat (bild 25). De två turbinerna (bild 26) som installerades på 1920-talet finns kvar men är nu upprostade. En likströmsgenerator finns också kvar. I kvarnen finns även en liten kvarnkammare.

På den södra delen (bild 2) av kvarnen är sågdelen på nedre våningen och snickeriet på övervåningen. Denna del sitter ihop med kvarnen men är tillbyggd senare. I sågen finns sågbänken (bild 27) och en cirkelsåg som dock var svår att se då utrymmet användes som vedupplag. På sågdelens övre våning finns en gammal snickarverkstad med diverse olika snickerimaskiner (bild 28–30) bl.a. planhyvel, annan hyvel, pelarborrmaskin, bandsåg och fräs. På snickeridelen finns en port (bild 2) där virke kunde tas in och där saker som tillverkats kunde lyftas ut.

På gården finns en ekonomibyggnad (bild 32), som ligger strax intill dammen. Den är uppförd i en våning med stående, rödmålad locklistpanel, vitmålade småspröjsade fönster, sadeltak med takpannor. Det finns ett brygghus (bild 33) som sitter ihop med ladugården. Brygghuset är en våning med stående, rödmålad locklistpanel, vitmålade småspröjsade fönster, med enkel snickarglädje, sadeltak med takpannor. Ladugården är byggd i samma stil som brygghuset men med loft (bild 34). De två bostadshus är mjölnarbostaden och undantagshuset (bild 33). Mjölnarbostaden är 1 ½ plan, uppfört i vitt tegel med röda trädetaljer, sadeltak med röda takpannor. Undantagshuset är en plan med vind, stående, rödmålad locklistpanel, vitmålade fönster och småspröjsade fönster vid entrén, sadeltak med takpannor.

Kulturhistorisk värdering

Kvarnbyggnad med beståndsdelar

Både kvarn-, såg- och snickeridelen finns kvar och har bevarats med ett väl underhållet tak. Fasaden är på vissa ställen däremot i sämre skick och det läcker in en del vatten i källaren.

Inne i kvarnbyggnaden finns större delen av maskineriet kvar både i kvarn-, såg- och snickeridelen och många av dessa är runt 100 år gamla. Det finns även många äldre verktyg och föremål som rörde verksamheterna bevarat. De flesta av maskinerna är i fint skick och vissa av maskinerna skulle vara i fungerande skick om vissa delar och remmar bytes ut. Maskineriet har ett *teknikhistoriskt* och ett *pedagogiskt värde*.

Eftersom hela kvarnbyggnaden, med kvarn-, såg- och snickeridel och dess inventarier är så pass välbevarade motiverar dess sammanlagda värde ett *högt kulturhistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Beståndsdelarna för att förstå dammen och vattenvägarna och dess koppling till kvarnen finns till största delen kvar. Dammen, dammvallen och den stenskodda utloppsrännan från kvarnen visar tydligt i miljön hur vattnets kraft har använts till verksamheterna på platsen och har därför ett

pedagogiskt värde. Sammantaget har dammen, dammspegeln, dammvallen och utloppsrännan vid kvarnen ett *kulturhistoriskt värde*.

Intaget och utloppet till kvarnen är numera igensatt. De tre utskoven vid kvarnen och utskovet i början av dammvallen (österut) med tillhörande luckor fyller idag inte samma funktioner som när verksamheterna var igång. Luckorna står ofta helt öppna. Därför tillskrivs dessa utskov ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Helhetsmiljön visar tydligt en historisk kvarnmiljö med tydliga beståndsdelar som är lätta att läsa av. Mjölnarbostaden, undantagshuset, ekonomibyggnaden vid dammen, brygghuset och ladan, kvarnbyggnaden innehållande både kvarn, såg och snickeri, kvarndammen, dammspegeln, dammvallen och den stenskodda utloppsrännan ligger allt inom synhåll från vartannat och ökar därmed kvarnmiljöns förståelse och samband. Det välbevarade maskineriet samt verktyg och föremål både i kvarn, såg och snickeri höjer helhetsmiljöns kulturhistoriska värde ytterligare.

Gården har ett *lokalhistoriskt värde* då den varit en viktig kvarnplats ända sedan 1600-talet. Den har varit en välbesökt kvarn, både för lokalbefolkningen men även för långväga bönder under 1800-talet och första halvan av 1900-talet.

Sammantaget motiverar alla beståndsdelar i Mästaremåla till ett *högt kulturhistoriskt värde*.

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Kvarnbyggnaden har bevarats men har även byggts ut för att utöka verksamheten och är ett tydligt uttryck för de äldre tidernas yrkesverksamheter på platsen. Inne i byggnaderna visar maskineriet och föremålen tydligt vilka historiska verksamheter som funnits här. Kvarnbyggnaden med beståndsdelar har därför en *hög känslighet* för åtgärder och det skulle krävas *mycket långtgående anpassning av åtgärder*.

Dammen och dammspegeln har en tydlig och central plats i helhetsmiljön är anses därför ha *hög känslighet* för åtgärder och *långtgående anpassning av åtgärder* krävs vid åtgärder vid dammen. Dammvallen och den stenskodda upploppsrännan har en tydlig koppling till kvarnverksamheten och en risk finns att miljön blir svårare att läsa av om någon beståndsdel i vattenmiljön försvinner eller förändras. Dammvallen och utloppsrännan har en *känslighet* för åtgärder och det krävs *anpassning av åtgärder*.

Intaget och utloppet till kvarnen, de tre utskoven vid kvarnen till huvudfåran och utskovet i början av dammvallen har inte längre samma funktion som tidigare och bedöms ha *låg känslighet* för åtgärder. Anpassning bör däremot tas att inloppet och utskoven kan ha andra värden än de kulturhistoriska. En *viss anpassning av åtgärder* är även önskvärda när det gäller bevarandet av handgjorda, stenskodda konstruktionerna som kan finnas under betongkonstruktioner eller liknande.

Bilder av miljön

Bild 1. Kvarnbyggnaden med kvarndelen t.h. i bild och snickeridelen t.v. Bilden är tagen mot sydväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Kvarnbyggnaden med snickeridelen närmast i bild, under snickeriet och i den utskjutande delen t.v finns sågen och förvaring av bräder. Bilden är tagen mot nordväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Dammkroppen (vid pilen) är ca 80 meter lång och gjord av sten. I mitten av bilden är kvarnbyggnaden och t.v. ekonomibyggnad. Bilden är tagen mot sydöst.

Bild 4. Regleringsluckan som skiljer huvudfåran (t.v.) från kvarnrännan (t.h.). Spettluckorna står numera alltid öppna. Bilden är tagen mot nordöst.

Bild 5. I ungefär mitten av dammvallen finns en öppning där endast delen mot kvarnrännan är igenfylld med sten. Eventuellt har det varit ett tidigare utskov.

Bild 6. Översikt av intag och utskov vid kvarnen. 1 – intaget till kvarnen. 2 – utskov till huvudfåran, där det tidigare suttit luckor. 3 – utskov till huvudfåran, tre spettluckor. 4 – utskov till huvudfåran, där har det tidigare suttit luckor.

Bild 7. De tre utskoven, där endast utskovet i mitten har luckor kvar. Foto: Helena Lundgren

Bild 8. Intaget till kvarnen med tre spettluckor.

Bild 9. Utskovet närmast kvarnen. Bild taget mot öster.

Bild 10. Mittersta utskovet, med tre spettluckor. Foto: Helena Lundgren

Bild 11. Utskov med lite högre botten där vattnet kan rinna ut vid höga vattenmängder.
Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Utlopp från kvarnen är numera igensatt.

Bild 13. Utsloppskanalen från kvarnen har stenskodda kanter. Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 14. Utskovskanalen med stenmur i mitten som avdelar vattnet från huvudfåran.
Foto: Petra Torebrink 2008.

Bild 15. En s.k. elevator, som består av ett trärör innehållandes ett band med skopor. Med hjälp av dessa kan säden förflyttas mellan kvarnbottnarna.
Foto: Helena Lundgren

Bild 16. En triör där ogräsfrön rensas bort från säden. Foto: Helena Lundgren

Bild 17. En kross tillverkad av firma Vilhelm Bäckman, Björköby.
Foto: Helena Lundgren

Bild 18. Spetsmaskin där sädens yttersta skal skalades bort. Tillverkad av firma Vilhelm Bäckman, Björköby.
Foto: Helena Lundgren

Bild 19. I de runda, gröna kvarnkaren finns kvarnstenarna, ovanpå karen står behållare där säden hälldes ner. Foto: Helena Lundgren

Bild 20. Sädestratt, den så kallade kvarntuten eller inmatningsstupet där säden hälldes ned till en av maskinerna som finns på kvarnbotten under. Foto: Helena Lundgren

Bild 21. Valsstol med snören för inställningar av malningen. Tillverkad vid Aktiebolaget Malmö kvarnstensfabrik och Fabrik för kvarnmaskiner. Foto: Helena Lundgren

Bild 22. Hjul och generator för elkraften. Under golvet vid dessa finns turbinerna. Foto: Helena Lundgren

Bild 23. På kvarnvinden finns sikten som är tillverkad av VEBE-Kvarnmaskiner i Björköby. Märkningen är väldigt nött men tillverkningsåret är troligen 1930. Foto: Helena Lundgren

Bild 24. På vinden finns en del äldre fönster, möbler och andra inventarier.
Foto: Helena Lundgren

Bild 25. Stjärnhjulet och kronhjulet som drivs av turbinen finns i kvarnens källare. Maskinerna har sedan drivits med hjälp av remdrift.

Bild 26. En av turbinerna som installerades på 1920-talet.

Bild 27. Sågen med sågbänken. Används idag till ved och brädupplag. Foto: Helena Lundgren

Bild 28. Planhyvel i snickeriet. Foto: Helena Lundgren

Bild 29. Pelarborrmaskin.
Foto: Helena Lundgren

Bild 30. Mitt i bild syns en bandsåg. Foto: Helena Lundgren

Bild 31. Rotknän, även kallade rotben, som hjälper till att bära upp byggnadskonstruktionen i kvarnen. De tillverkades av en stubbe samt en bit av trädets rot, därav namnet rotknä, rotben. Det var vanligt att de användes för att bära upp konstruktionen i gamla ekonomibyggnader som var tillverkade av trä samt i stora fartyg. Foto: Helena Lundgren

Bild 32. Ekonomibyggnad vid dammen. Foto taget mot öst. Foto: Helena Lundgren

Bild 33. T.v. i bild är brygghuset, undantagshuset och t.h. är mjölnarbostaden

Bild 34. Ladugården med brygghuset t.h.

Historiska dokument, kartor och bilder

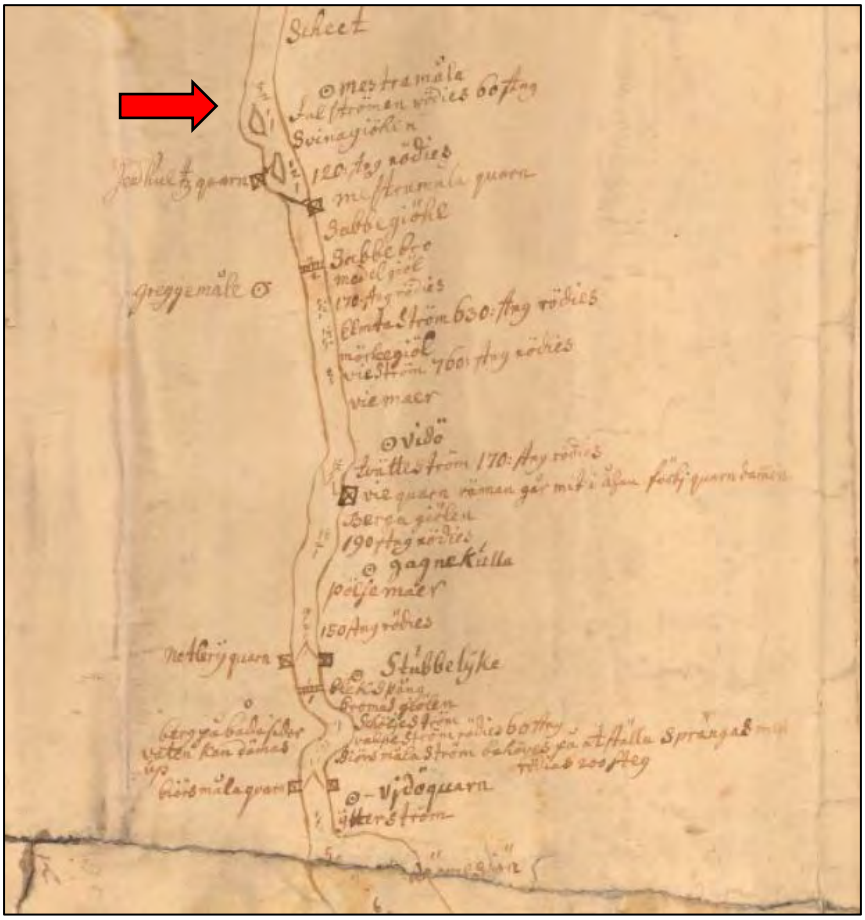

Historisk karta 1. På konceptkarta gjord för eventuell timmerflottning är Mästaremåla kvarn utritad. Lantmäteristyrelsens arkiv, Karta 1731, Blekinge län, Lösens socken.

Historisk karta 2. Kvarnen är utritad på karta från 1852. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1852, Blekinge län, 10-röd-82.

Historisk karta 3. På karta från 1870 är två kvarnar eller möjligen två vattenhjul utmärkta. Det är dock osäkert om placeringen på kartan är korrekt. Rikets allmänna kartverks arkiv, Generalstabskartan 1870, Blekinge län, Karlskrona J243-11-1

Historisk karta 4. Sågen är utmärkt på ekonomiska karta från 1969. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1969, Blekinge län, Mästaremåla J133-3F9i72

Historisk bild 1. Kvarnbyggnaden på 1940-talet med snickeriet och sågen närmast i bild. Källa: Ejdestam 1947, s. 727.

Historisk bild 2. Kvarnbyggnaden med dammluckor. Okänt år och fotograf. Källa: Söderström 2014 s. 96.

Kartbilaga

Mästaremåla
N
Reglering
Utskov
Utskov
Utskov
Intag
Kvarn- & Sågbyggnad
201
202
10 5 0 10 Meter

18. Krogsmåla kvarn

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Karlskrona, Rödeby
HARO/Vattendrag:	80, Lyckebyån
Byggår:	Innan 1896, troligen övergiven senast 1919
Lagskydd:	Allmänna hänsynsregler enligt KML, MB & PBL
Kulturhistorisk värdering:	Visst kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Kallmurade grunder
Kärnvärden:	Skvaltkvarn för självhushåll

Historik

Historiskt sammanhang: Skvaltkvarn

Källorna kring kvarnen är ytterst få. På en skifteskarta från 1896[483] syns två dammvallar som leder vatten. Ingen kvarn markerad och inte heller syns någon väg markerad till platsen. Detta tyder på att det rör sig om en skvaltkvarn avsedd för Krogsmålas egna behov. Kvarnen är inte markerad på häradsekonomiska kartan från 1915–19. En liten skvaltkvarn kan visserligen ha missats vid skapandet av kartan, men troligen var kvarnen försvunnen redan vid denna tid.

Beskrivning av miljön

Kvarnlämning (bild 1–3), 60 x 40 meter (N-S), bestående av 1 otydlig kvarngrund, 3 brofundament och minst 2 fördämningsvallar. Kvarngrunden ca 4 meter st. Brofundamenten intill 3 meter stora, 0,5 meter höga. Fördämningsvallarna intill 30 meter lång, 2 meter breda och 0,6 meter höga, Samtliga kallmurade.[484]

Kulturhistorisk värdering

Helhetsmiljön

Det finns endast några mindre, delvis otydliga grunder kvar efter kvarnen och dess dammvallar. Lämningarna har ett lokalhistoriskt värde (*visst kulturhistoriskt värde*).

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Lämningarna bedöms inte påverka vandringsmöjligheterna. Kvarnlämningen kan inte beläggas vara uppförd innan 1850 och är inte skyddad som fornlämning.

[483] Historisk karta 1
[484] Beskrivning från FMIS: Rödeby 355

Bilder av miljön

Bild 1–3. Bilder på kvarn- och fördämningslämningarna. Tagna av Håkan Nilsson 2017.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. På denna laga skifteskarta från 1896 syns två vallar som lett in vatten mot en punkt. Någon kvarn finns inte markerad. Observera att inga vägar heller löper hit vilket visar att platsen inte kan ha varit allt för frekventerad.
Källa: 10-RÖD-171, laga skifte 1896, Lantmäterimyndigheternas arkiv

Kartbilaga

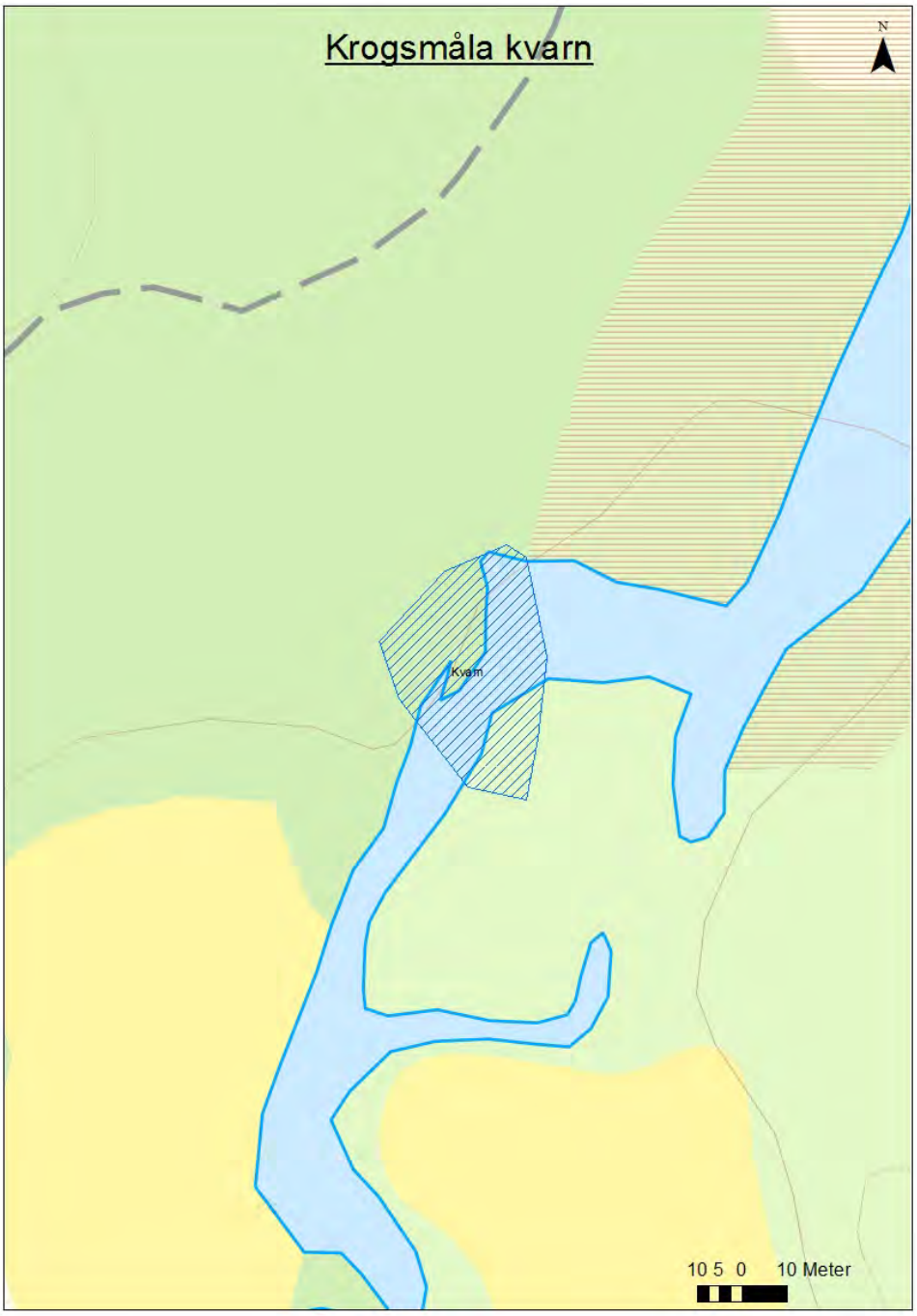

19. Sibbamåla/Moshult

Dams kvarn

Län, Kommun, Socken:	Blekinge, Lessebo, Ljuder samt Kalmar, Emmaboda, Algutsboda
HARO/Vattendrag:	80 Linneforsån
Byggår:	Kvarn på plats senast 1698. Kvarnarna övergivna senast 1949.
Lagskydd:	Fornlämning (oregistrerad i skrivande stund)
Kulturhistorisk värdering:	Visst kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Dammvall
Kärnvärden:	Kvarndrift från självhushållningens dagar

Historik

Historiskt sammanhang: Skvaltkvarnar

Linneforsån som går här delar upp byarna Sibbamåla och Moshult. Innan 1872 tillhörde båda Ljuders socken, men idag tillhör Moshult Algutsboda socken och både kommun- och länsgräns går här. Längs en sträcka på ca 700 meter fanns här på 1800-talet fem stycken små skvaltkvarnar, alla för husbehovsbruk. Två låg på Sibbamålasidan och tre på Moshultssidan (endast de två nordliga kvarnlägena syns i det bifogade historiska kartmaterialet). Det äldsta belägget för en kvarn här är från 1698 då en kvarn på Sibbamålasidan betalade viss ränta.[485] Att läget är detsamma bekräftas av en karta från året efter (historisk karta 1). Strax öster om kvarnplatserna ligger ett torp vid namn Kvarntorpet. Detta finns med på kartmaterialet från 1816 (historisk karta 2), så det är åtminstone så gammalt. Kvarnarna här i Linneforsån har dock varit så pass små att det är mindre troligt att man haft en professionell mjölnare anställd som skött driften. Möjligen har man vid Kvarntorpet skött kvarnarna när behov har uppstått och haft tillsyn över dem. Eventuellt har torpet helt enkelt bara fått sitt namn av att det varit beläget så pass nära kvarnarna.

Från en förteckning från 1838 finns det en del uppgifter om kvarnarna. Sibbamåla har förutom den gamla kvarnen från 1698 haft ytterligare en skvaltkvarn till den andra gården. Stenarna på dessa två kvarnar var 4 och 2/3 spann samt 5 och 5/6 spann i diameter (69 respektive 86,5 cm). Av Moshults tre skvaltkvarnar var två godkända av Länsstyrelsen den 2 oktober 1784. Den tredje betalade en grundränta och fanns upptecknad sedan 1815. De tre skvaltkvarnarna var också de för husbehovsbruk och stenarna hade en diameter på 6 och 1/3 samt 5 och 5/6 spann (86,5 cm respektive 94 cm). Vid besiktningstillfälle den 16 augusti 1837 var en av skvaltkvarnarna raserad.[486]

Kvarnen just här ska ha kallats Damsqvarn enligt en skylt på platsen. Damsqvarn återfinns i husförhörslängderna och är till en början betecknad som en backstuga, men senare som ett torp. Ingen av innehavarna har epitet mjölnare i husförhörslängderna. Den första familjen i backstugan består av Johan Fredrik Damm, hans maka Karolina Johansdotter och deras tre barn. De flyttade hit 1852 från Elmeboda och flyttade 1859 vidare till Ängalund vid Hästabäck. Från och med 1857 års husförhörslängd återfinns de under Damsqvarn under Sibbamåla, mellan 1853 och 1856 hittas de under torpet Sjöalund också det under Sibbamåla och 1852 under en ej namngiven backstuga under Sibbamåla. Troligen bor de i backstugan vid Dams kvarn hela tiden, fast placeringen varierat i husförhörslängden. Uppenbarligen har Johan Fredrik Damm gett namn åt kvarnen. Kartan från 1861 (historisk karta 4) tyder på att kvarnen är större och kan ha byggts ut. Möjligen har Johan Fredrik uppgift att sköta kvarnen, även om han inte står utskriven som mjölnare.[487]

Nästa familj vi återfinner är änkan Maria Katrina Colliander som lever här med sina två barn. De flyttar hit 1861. Dams kvarn kallas nu torp. Det framgår att hon har ett förhållande med sin avlidne makes bror, vilket också resulterar i barn. År 1866 flyttar familjen vidare till Algutsboda, varifrån de också kommer. Till torpet kommer nu Nicholaus Goder (ev. Glader) med sin hustru Susanna Eriksdotter. Hon avlider dock året efter, 1867, och Nicholaus flyttar tillbaka till Långasjö som de

[485] Arkivmaterial Kronobergs läns landskontor Förteckning över tull- och husbehovskvarnar 1838, G VIII 1 s.42
[486] Arkivmaterial Kronobergs läns landskontor Förteckning över tull- och husbehovskvarnar 1838, G VIII 1 s.40
[487] Husförhörslängder för Ljuders socken 1848 till 1870, Riksarkivet

kom närmast ifrån.[488] Efter detta synes åtminstone backstugan/torpet försvunnit, även om det är möjligt att själva kvarnen funnits kvar ett tag till.

Vi har inte funnit uppgifter om när kvarnarna försvann, men då det rör sig om små skvaltkvarnar kan det gå rätt oförbemärkt i källorna. På ekonomen från 1949 finns ingen kvarn utritad på platsen.

Beskrivning av miljön

Vid inventeringstillfället besöktes endast kvarnplatsen strax norr om vägbron, då denna är ett vandringshinder. Området är idag bevuxet med granskog. Någon gång under 1900-talet har åfåran här fördjupats rejält med maskinkraft (bild 1). Spår från kvarnverksamheten där dagens åfåra går är alltså förstörda. Väster om åfåran ligger en bevarad dammvall, närmre metern hög och ca 2–3 meter bred (bild 2). Den är ca 25 meter lång, går i öst-västlig riktning och har en 2 meter bred öppning i den östra delen. Grunder efter själva kvarnen eller backstugan/torpet iakttogs inte, men det är granskog på platsen och marken var vid tillfället snöbetäckt, varvid det kan finnas lämningar som inte sågs. En liten metallskylt är uppsatt vid dammvallen, troligen av den lokala hembygdsföreningen. På skylten kallas kvarnen för Damsqvarn.

Kulturhistorisk värdering

Dammen och vattenvägarna

Dammvallen är den enda synliga resten av detta kvarnläge. Dammen har *ett visst kulturhistoriskt värde.* Den fördjupade åfåran *saknar kulturhistoriskt värde*

Helhetsmiljön

Platsen har varit kvarnplats sedan åtminstone 1600-talet. Idag är dock området igenväxt och åfåran kraftigt fördjupad. Få spår finns kvar som berättar om kvarnepoken. De kvarvarande resterna (dammvallen) har ett *visst kulturhistoriskt värde.*

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Åtgärder i åfåran eller vid kulvertarna under vägbron kan göras utan att några kulturhistoriska värden skadas.

[488] Husförhörslängder för Ljuders socken 1848 till 1870, Riksarkivet

Bilder av miljön

Bild 1. Åfåran idag. Denna har fördjupats kraftigt och alla kulturhistoriska spår är borta här. I fåran går idag gränsen mellan Kalmar och Kronobergs län. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Dammvallen. Idag det enda tydliga spåret av kvarndriften här. Foto: Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Kvarnen är tydligt utmärkt på denna karta från 1699. Från andra källor uppges att det finns en kvarn på Sibbamålas sida redan 1698.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Karta 1699, 08-ALG-132.

Historisk karta 2. Vid denna tid finns det tre kvarnlägen på denna sträcka av Linneforsån. De två norra lägena syns på denna karta. Varje läge har två kvarnar, en på ömse sida om ån. Moshult har ytterligare ett kvarnläge, detta låg strax söder om vart detta avsnitt av kartan slutar.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Storskifte 1816. 08-ALG-133

Historisk karta 3. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1842, 07-LJD-59

Historisk karta 4. Möjligen indikerar denna kvarnen på den västra sidan, som också kallas Dams kvarn, blivit lite större (och kanske till och med haft ett vattenhjul). Möjligen visas också en damm mellan de två åfårorna norr om kvarnplatsen. Detta är dock inte säkerställt.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1861, 08-ALG-136

Kartbilaga

20. Gåsamåla kvarn

Åbro kvarn

Län, Kommun, Socken:	Kronoberg, Lessebo, Ljuder
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån
Byggår:	Kvarn på plats senast 1792. Senaste kvarnen byggd 1833 och ombyggd senast på 1880-talet. Nedbrunnen 1941.
Lagskydd:	Fornlämning (oregistrerad)
Kulturhistorisk värdering:	Visst kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Dammvall
Kärnvärden:	Lokal kvarn- och sågmiljö i framväxande industriort

Historik

Historiskt sammanhang: Mjölkvarn och såg

Linneforsån som går här utgör gräns mellan säteriet Gåsamåla och Åkerby (fram till 1885 hette denna by Grisebo). På två ställen finns det kvarn-/sågplatser med 300 meters avstånd från varandra (historisk karta 1 & 2). Vid tiden för den äldsta kartan, 1792, så har båda Gåsemåla och Grisebo var sin liten kvarn på ömse sida av ån. Ännu fram till 1830 (historisk karta 3) finns det anläggningar markerade på båda sidor ån. På karta från 1870[489] finns dock endast anläggningar markerade på den östra (Gåsamålasidan). Så mellan 1830–1870 tycks Åkerbysidans anläggningar försvunnit. Av de två anläggningarna på Gåsamålas sida framgår det att det finns både kvarn och såg på laga skifteskartan över byn. Vilken anläggning som legat var är inte helt självklart, men på ekonomiska kartan från 1949 framgår det att vid det övre läget ligger det en såg. Det nedre läget är det som kommer att kallas för Åbro eller Gåsamåla kvarn. Även vid det nedre läget har det dock funnits sågverksamhet.[490]

Den sista kvarnen vid nedre läget uppfördes år 1833 av Peter Carlsson .[491] Kvarnen skattläggs 1834–1835 och har då ett par 9-spanns stenar (ca 1,33 meter).[492] På vår och höst finns det tillräckligt med vatten för att driva anläggningen, men vid torrare perioder är den inte möjlig att driva. Kvarnen är föremål för en tvist då det 1833 orsakade bakvatten vid Grisebobornas kvarn vid övre läget, vilket omöjliggjorde drift. Som kompensation skulle man få 16 tunnor spannmål, alternativt 32 skäppor, hälften i råg och hälften i korn. Det gick också bra med monetär ersättning efter marknadsvärdet på spannmålet. Redan år 1835 är det dags för ytterligare en tvist då sågens dämning fördärvar Grisebobornas husbehovskvarn och man kräver att sågens ska rivas. Domslutet vidhåller dock att sågen ska få finnas kvar, men att som kompensation ska sågas två tolfter bräder vart år till Griseboborna. Knappt femtio år senare framkommer vid en annan tvist att sjön Ljuder har sänkts, så att vattenverken är ännu svårare att driva pga. lägre vattentillgång.[493]

Båda lägena på den östra sidan tillhörde Gåsamåla säteri, men de köptes loss av mjölnare Otto Liljegren och dennes hustru Anna Maria Sandberg år 1884 för en summa av 4000 kr. Varje år skulle dessutom 8 kannor spannmål, hälften råg och hälften korn, betalas i avgäld till säteriet. De båda ägarna till säteriet skulle också årligen få varsin tolft bräder sågade utan extra kostnad. I köpet ingick vattenfall och ström samt kvarn och såg med allt därtill hörande.[494] Senast under 1880-talet byggdes också kvarnen till.[495] I boken *Skruv Husen och dess invånare genom åren* från 2013 finns en genomgång av de boende vid kvarnen från 1855 och framåt.

Strax innan kvarnen brann ned hade den tillgång till ett vattenfall på 3,47 meter och vattendraget lämnade drivkraft till nio månader om året. Kvarnverket drevs av en motor om 15 hkr, l turbin

---

489 Lantmäterimyndigheternas arkiv, Delning, Hemmansklyvning 1870, 07-LJD-24
490 *Skruv – en bygd ett hantverk*, s. 78 & Winning 1940, s. 249
491 Håkansson 2006, s. 22f & Winning 1940, s. 249
492 Arkivmaterial Kronobergs läns landskontor Förteckning över tull- och husbehovskvarnar 1838, G VIII 1 s.50
493 Håkansson 2006, s. 22f
494 Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1885, 07-LJD-785
495 Winning 1940, s. 249

om 20 hkr och ett vattenhjul om 25 hkr. Man hade två par stenar, korngrynsverk samt skalare. Utöver kvarnverksamheten förekom även sågverksrörelse och jordbruk.[496]

Åbro kvarn mötte sitt öde 1941, när gnistor från ett tåg orsakade en stor skogsbrand som drog genom området och ödelade anläggningarna. En annan brand hade ödelagt bostadshuset år 1926, men detta byggdes upp igen året efter.[497] Efter branden 1941 fick inte kvarnen byggas upp igen, utan kommunen köpte upp marken och torrlade dammen. Syftet var att kunna torrlägga marken för ytterligare villabebyggelse.[498] Lite intressant kuriosa är att Åbro kvarn och bäcken intill figurerar i Wilhelm Mobergs Utvandrarna.[499] Det är här Karl-Oskars bror Robert leker vid vattnet och tappar bort sin mössa.

Beskrivning av miljön

Det finns inte mycket bevarat av den verksamhet som en gång låg här. På den östra sidan av åfåran finns en del av dammvallen kvar. Den är ca 30 meter lång och fem meter bred är uppbyggd av skrotsten och löper i sydvästlig till nordöstlig riktning (bild 2). I syd har den en höjd av ca 1,2 meter. På dess norra sida är den betongskodd på en sträcka av 4 meter. Ett 0,5 x 0,5 meter stort intag finns också kvar i vallen. Själva åfåran är kraftigt fördjupad och går som ett rakt och djupt dike (bild 1). Sten från grävningen återfinns längs åfårans sidor.

Strax nordost om dammvallen finns en ekonomibyggnad i rödmålad träpanel (bild 3). Byggnaden har ett rött korrugerat plåttak och vitmålade spröjsade fönster. Byggnaden finns med på flygfoto från 1937 och är således samtida med kvarnen. Antagligen har byggnaden använts för det småjordbruk som bedrivits här. Villan som byggdes 1927 finns också kvar och är en tvåvåningsbyggnad med mansardtak. Idag har villan ytterväggar av vitt mexitegel.

Kulturhistorisk värdering

Dammen och vattenvägarna

Det finns väldigt få spår kvar efter Gåsamåla kvarn. Dammvallen är en sådan rest och har i och med detta ett *visst kulturhistoriskt värde*. Åfåran från kvarnens dagar syns ej idag och den nuvarande åfåran har *inget kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Av kvarnmiljön finns det väldigt få spår. Utöver dammvallen är det bostadshuset från 1927 som i sig är kraftigt ombyggd och en äldre ekonomibyggnad. Dessa i sig har endast ett *visst kulturhistoriskt värde*. Sammantaget är miljön kraftigt förändrad och har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

---

496 Winning 1940, s. 249
497 Gustavsson & Gustavsson 2013, s. 337
498 *Skruv – en bygd ett hantverk*, s. 114
499 Håkansson 2006, s. 24

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Dammvallen är det element som tydligast berättar om den tidigare verksamheten här. Den rest som finns kvar bör inte ha någon påverkan på passerbarhet och bör kunna kvarligga. I själva åfåran kan ingrepp göras utan att påverka det kulturhistoriska värdet. Dammvallen och eventuella lämningar från kvarnverksamheten under mark är fornlämning (i dagsläget oregistrerad) och tillstånd enligt Kulturmiljölagen behövs för ingrepp här.

Bilder av miljön

Bild 1. Den kraftigt fördjupade åfåran. Ekonomibyggnaden uppe till höger i bilden är senast från 1937. Bilden är tagen mot norr från vägpassage över ån. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Den kvarvarande dammvallsresten är det tydligaste spåret efter den tidigare vattenverksamheten. Den är också en oregistrerad fornlämning. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Denna ekonomibyggnad är av oklar ålder, men finns med på flygfoto från 1937. Den kan tänkas ha varit ladugård för den mindre jordbruksverksamhet som även bedrevs här. Foto: Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Här syns de båda kvarnlägena med ett avstånd av 300 meter från varandra. Både Gåsemåla och Grisebo har haft varsin anläggning på ömse sida av ån. Lantmäteristyrelsens arkiv, Storskifte 1792, Ljuders socken Gåsemåla nr 1–2

Historisk karta 2. Denna karta är över Grisebo, så endast deras kvarnar finns redovisade. Kartan visar dock att anläggningarna på den västra sidan fortfarande finns kvar vid denna tid.
Lantmäterimyndigheternas arkiv, Delning, Laga skifte 1830, 07-LJD-21.

Historisk karta 3. Utseendet på platsen 1837. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Laga skifte 1837, 07-LJD-142

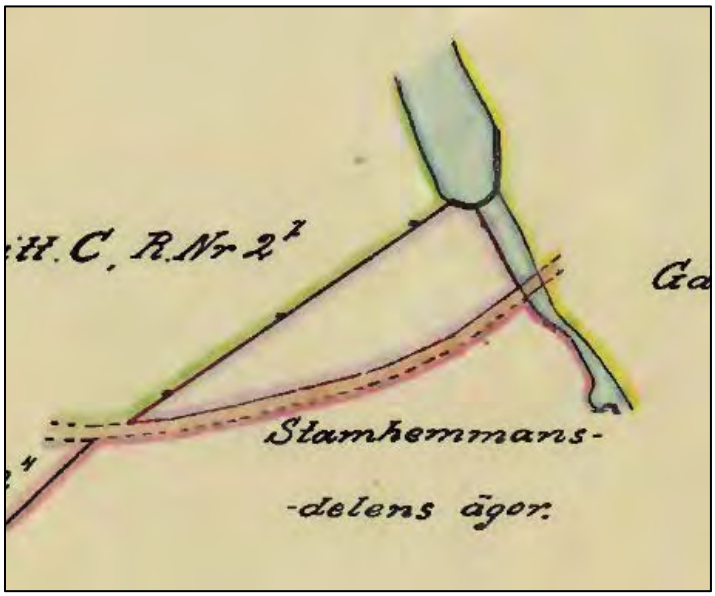

Historisk karta 4. På denna karta från 1923 syns dammvallens form tydligt. Det är framförallt den östra delen av dammvallen som återstår idag. Lantmäterimyndigheternas arkiv, Avsöndring 1923, 07-LJD-1032

Historisk karta 5. Vid den här tiden har kvarnen brunnit ned. Dammvallen kommer sedermera att rivas ut för att ge möjlighet till mer bebyggelse. År 1949 då denna kartan är ifrån fanns dock dammen kvar. Ekonomibyggnaden finns vid denna tid. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1949, Skruv J133-4F6e51

Historisk karta 6. Här är dammen borta och läget likt dagens. Rikets allmänna kartverks arkiv, Ekonomiska kartan 1977, Skruv J133-4F6e79

Historisk bild 1. Foto på kvarn och damm, okänt år och fotograf. Fotot måste dock vara taget före 1941 då anläggningen brann ned. Foto från boken *Skruv Husen och dess invånare* s. 337.

Historisk bild 2. Närmre bild på kvarnbyggnaden och dammanläggningen. Okänd fotograf och årtal. Från boken *Skruv – en bygd ett hantverk* s. 79.

Historisk bild 3. Mellan vart femte till vart sjätte år tömdes dammen på allt sitt vatten. Lucköppningarna täcktes då för med nät så att ingen fisk skulle undkomma. På bilden visas fångsten av en sådan tömning år 1933. Fotografi från *Skruv En bygd – Ett hantverk* s. 114.

Historisk bild 4. Längst ned till vänster i bild syns kvarnen och sågen med tillhörande bostadshus. Flygbilden är från 1937. Foto Olle Liljeqvist, AB Flygfoto © Blekinge museum

Kartbilaga

Gåsamåla kvarn
N
2
5
7
4
6
11
13
15
8
10
12
14
17B
17G
22
20
18
Ekonomibyggnad
Dammvall
Bostadshus
Gåsamålavägen
Villavägen
Åbrovägen
Åbrovägen
10 5 0 10 Meter

21. Ulvaskog

Län, Kommun, Socken:	Kronoberg, Lessebo, Ekeberga
HARO/Vattendrag:	80 Lyckebyån, åsträcka mellan Södra Kärr och Barnabäcken
Byggår:	Kvarn på plats senast 1803, övergiven mellan 1871–1949
Lagskydd:	Fornlämning, registrerad under Ekeberga 57:1
Kulturhistorisk värdering:	Visst kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Dammvall, kvarnstenar
Kärnvärden:	Mindre bykvarn för självhushåll

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn

Det äldsta belägget för kvarnverksamhet är från 1803. I storskifteshandlingarna som upprättades då syns ingen kvarn markerad i kartan, men i själva handlingarna kallas ett markstycke *Västra Kärret vid Kvarnen*.[500] På laga skifteskartan 1858 liksom på en hemmansklyvning från 1878 är dammvallen utritad. Det går också en väg mellan dammvallen och själva vägen i en båge norr om vattendraget (historisk karta 1). På generalstabskartan från 1871 finns det såg och kvarn utmärkt på platsen. På 1949 års ekonomiska karta finns det inget utmärkt på platsen. Så någon gång mellan 1871 och 1949 har sannolikt platsen övergivits.

En genomgång av husförhörslängderna för Ulvaskog på 1860-talet visar inte på någon bybo med epitetet mjölnare. Inte heller den lokala litteraturen nämner någon större kvarnverksamhet.[501] Detta tillsammans med att kvarnbyggnaderna inte är utmärkta på kartorna talar för att det rör sig om en småskalig anläggning som legat här. Byn Ulvaskog är annars mest känd för romanerna *Långt ifrån landsvägen* och *De knutna händerna* som är skrivna av Vilhelm Moberg och handlar om Adolf i Ulvaskog som ärver en gård i Ulvamåla under andra halvan av 1800-talet.

Beskrivning av miljön

Det som syns idag är framförallt den forna dammvallen. Den är 60 meter lång, växlar mellan 3–5 meter i bredd och höjden är mellan 0,5–2 meter (bild 6). Öster om vallen finns fortfarande en mindre vattensamling kvar, även om den sannolikt är mycket mindre än när dammen var i bruk (bild 1). Åt norr vidtar naturligt berg och dammvallen fasas ut i denna naturliga avgränsning (bild 2). Där regleringen suttit är nu ett hål i vallen (bild 4). Strax sydöst om denna finns ett utrasat parti av vallen (bild 5). Nedströms dammvallen på den norra sidan av ån, finns en liten stenmur 1,3 meter bred, 5 meter lång, 0,5 meter hög, sannolikt en rest av kvarnen. I anslutning till detta finns två kvarnstenar kvar på platsen (bild 3).

Kulturhistorisk värdering

Helhetsmiljön

Dammvallen vittnar om det omfattande arbete som vidtogs för att tämja en väldigt liten åsträcka. Den begränsade mängd säd som gick att mala övervägde det omfattande arbete som har varit tvunget att läggas ned. Dammvallen är tydlig och bidrar i högsta grad till förståelsen av platsen. De kvarvarande kvarnstenarna ökar också förståelsen på platsen på ett mycket påtagligt sätt. Sammantaget har hela miljön ett *visst kulturhistoriskt värde*, framförallt på grund av sitt raserade skick och avsaknaden av en stående kvarn- eller sågbyggnad.

---

[500] Källa: Ekeberga socken Ulvaskog nr 1, Storskifte på inägor 1803, Lantmäteristyrelsens arkiv
[501] Hammerby (red.) 1984

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Det är ett mycket begränsat fall och om det skulle underlätta passerbarheten skulle det sannolikt gå att flytta en mindre mängd sten precis vid utloppet utan att det kulturhistoriska värdet sänks. Kvarnen är i skrivande stund registrerad som möjlig fornlämning under beteckningen Ekeberga 57:1. I själva verket lever den upp till kriterierna för fornlämning och är därmed behövs tillstånd för ingrepp på platsen.

Bilder av miljön

Bild 1. Den vita ytan är dammaspegeln som sannolikt är betydligt mindre än när kvarnen brukades, då regleringen är borttagen. På bilden skymtar också dammvallens båda karaktärer. Åt söder (till vänster i bild) skymtas de kallmurade stenarna (pil). Precis till höger om denna ligger öppningen i dammvallen som dock inte syns på bilden. Till höger syns den naturliga bergsklacken som dammvallen nyttjar sig utav. Foto åt sydväst.

Bild 2. Här nyttjas det naturliga berget som dammvall. Foto åt norr.

Bild 3. De två kvarnstenarna som fortfarande finns kvar på platsen.

Bild 4. Platsen för den tidigare regleringen. Här skulle möjligen ett mindre antal stenar kunna flyttas om det skulle underlätta faunapassage. Observera att lämningarna utgör fornlämning och tillstånd från Kulturmiljölagen behövs för ett eventuellt ingrepp. Foto åt nordöst.

Bild 5. Det utrasade partiet på dammvallen. Här ges ändå en uppfattning om hur mäktig dammvallen är på detta parti. Foto åt öster.

Bild 6. Ett bättre bevarat parti på den mäktiga stenvallen. Foto åt öster.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Dammvallen med väg löpande norrifrån syns här redovisad. Spår efter vägen letades det efter, men kunde inte iakttas. En granplantering fanns dock på platsen idag som försvårade inventeringen. Källa: 07-EKE-53, Hemmansklyvning 1878, Lantmäterimyndigheternas arkiv

Kartbilaga

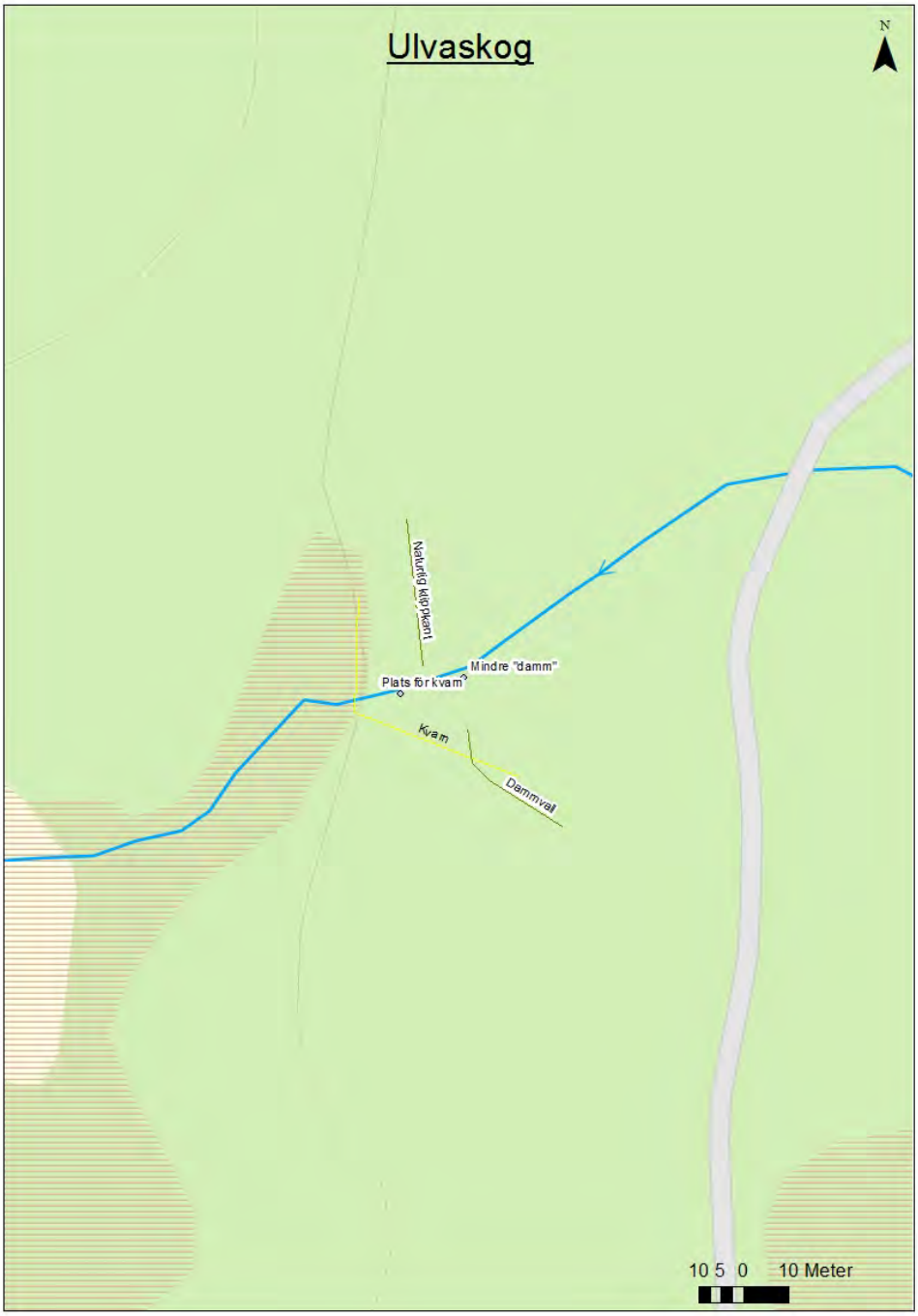

Observera att dammvallen från Fornminnesregistret (i gult) är felmarkerad och ligger längre västerut än i verkligheten (i olivgrönt).

22. Transjö

Län, Kommun, Socken:	Kronoberg, Lessebo, Ekeberga
HARO/Vattendrag:	80, Lyckebyån
Byggår:	Såg och kvarn på plats senast 1817. Glasbruket från 1870, rivet 1958
Lagskydd:	Området bedöms vara fornlämning, registrerad som Ekeberga 34:1. För stående byggnader gäller generella hänsynsregler i MB & PBL
Kulturhistorisk värdering:	Kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Hyttruin, dammspegel, stående byggnader från glasbruksepoken som direktörsbostad, arbetarbostäder, magasin, såg m.fl.
Kärnvärden:	Typiskt brukssamhälle från 1800–1900-tal som vuxit upp kring glashanteringen

Historik

Historiskt sammanhang: Glasbruk, brukssamhälle

Senast år 1736 fanns det en såg i Transjö. Sågen var inte skattlagd utan fick bara såga för sina ägares och dess grannars behov. År 1736 blir det en rättslig tvist när man hämtat virke till vid sjön Läen. Lessebo bruk hade nämligen rätt till virket här utifrån sina privilegier.[502] Vid storskiftet 1817 avsattes gemensam mark för underhåll av dammen och det fanns både såg och mjölkvarn (historisk karta 1). Landsvägen gick över dammen, men kallas i handlingarna för *vägen över kvarndammarna*, vilket tyder på mer än en damm. Kanske har det legat en landfast ”ö” mitt i åfåran så att dammen räknades som två. På kartan ligger två anläggningar i den västra huvudfåran, medan inget finns markerat i den nordöstra fåran. Senast 1830 har sågen blivit skattlagd.[503] Man fick därmed såga virke till försäljning.

Den tidigaste kända glasslipningen i Transjö förekom redan 1827, enligt bevarad bokföring från Kosta bruk. Slipningen skedde i Kostas regi och det är inte känt om man nyttjade vattenkraft för detta[504], men det borde vara rimligt eftersom man valt att anlägga sliperiet just i Transjö med sin kraft från Lyckebyån.

Laga skifte påbörjades 1852 i Transjö och av handlingarna framgår att det fanns både kvarn och såg i byn som nyttjades gemensamt av byborna liksom fiskevattnen. Av handlingarna framgår att sågen låg vid huvudfåran, på den östra sidan och att kvarnen låg i den mindre åfåran i nordöst (se historisk karta 2). På västra sidan av dammen, strax norr om Slottet låg också ett garveri som var i drift mellan 1827–1865. Idag finns endast rester av grunden kvar[505].

Glassliperi

Glasslipandet i Transjö fortsätter genom Lars Erik Kjellander som anlägger ett sliperi 1866. Detta kallades just för Transjö sliperi eller Sjöströms sliperi.[506] Kjellander har tidigare arbetat åt Kosta glasbruk, men vill nu gå sin egen väg. I avsöndringshandlingarna från köpet 1866 övergår vattenrättigheterna, men säljaren Frans Johansson ska dock få ha kvar sin såg som också ligger vid dammen, men endast nyttja den under vår och höst när vattenflödet är högre. En månad på våren och 14 dagar om hösten. Virke ska ordnas från sågen så att Kjellander ska kunna uppföra en byggnad (överfört från alnar till meter) 9,5 meter lång 7,7 meter bred och 2,7 meter hög. Kjellander och hans arvingar får inrätta vilken verksamhet de önskar vid vattendraget samt jaga och fiska på hemmanets ägor. Varje år ska man tillsammans med hemmansägaren se över dammbyggnaden och hålla den vid samma höjd som den alltid haft. Köparen får rensa ån så långt nedåt från fallet han önskar.[507] Efter grundandet anslöts snart

---

[502] Fransson 1980, s. 32
[503] Einfors 1988, s. 12
[504] Johannisson 2018, s. 6
[505] Johannisson 2018, s. 14
[506] 07-EKE-659, Avsöndring 1871, Lantmäterimyndigheternas arkiv
[507] 07-EKE-661, Avsöndring 1867, Lantmäterimyndigheternas arkiv

en kvarn med två par stenar till sliperiet. Satsningen bar sig dock inte och redan 1868 blir Kjellander tvungen att sälja både gård och sliperi.[508] Vid försäljningen 1868 fanns då slipverk, kvarn med ett par stenar, ett påkostat envåningshus, brygg- eller bakhus samt själva vattenfallet. Kjellanders insats är anmärkningsvärd i form av att han lät installera vad som kanske är Sveriges äldsta turbin i sliperiet. Turbinen hade beställts av Kjellander från den mekaniska verkstaden Svert och Fornander i Kalmar. Axelledningar, lager, remmar m.m. tillverkades lokalt.[509] En målarverkstad i sliperiet omnämns 1888.[510] Turbinen drev sliperiet, medan kvarn och kross drevs av ett vattenhjul. Sliperiet genomgick en total ombyggnad 1889.[511] År 1922 beskrivs glassliperiet drivas med vattenkraft, är av trä och har hårt tak. Fem år senare (den 5 januari 1927, sker besiktningen, så kraftstationen bör ha uppförts under 1926) har man installerat kraftstation nära sliperiet och dragit ström till glashyttan och 170 ljuspunkter i flera olika bostäder och ekonomibyggnader. [512] En större tillbyggnad av sliperiet görs 1945.[513] Idag finns endast grunden kvar.

Glasbruket

År 1870 anläggs Transjö glasbruk med virke från den bredvidliggande sågen. I början var fler personer inblandade, men verksamheten kom snart att helt övertas av familjen Brauer. Initiativtagarna var själva glasarbetare och glasblåsarmästare och kom från Kosta, Boda och Johanstorp. Glasblåsningen började den 18 oktober 1870 (En annan källa uppger att de första provblåsningarna av glas skedde ett par veckor innan jul och vid nyårstid 1871 hölls hyttpredikan[514]). Fadern Robert Brauer fungerade som hyttmästare, sönerna Alfred Brauer som glassynare och Bernhard Brauer som inspektor och med hand om brukskontoret.[515] Från början var bruket tänkt att anläggas som fönsterglasbruk[516], men man kom att tillverka servis- och hushållsglas som sockerskålar, såssnipor, kakfat och cigarraskkoppar, ävenså leksaker som dockserviser och kaffekulor (bild 14 & 15).[517] År 1886 byggs separat glaskammare och materialkammare. Dessa låg tidigare inuti hyttbyggnaden.[518] Robert Brauer är länge den drivande men från 1889 är Bernhard Brauer ensam ägare.[519] Vid sitt övertagande sätter han igång en mängd byggprojekt vid bruket. Förutom total ombyggnad av sliperiet uppförs nya lokaler för kvarn, kross, lådbod och formverkstad. På 1880- och 1890-talet hade Transjö glasbruk en framträdande position bland småglasbruken.[520] År 1911 ersattes den gamla

---

508 Kjellander-Thörnlund 1984, s. 18
509 Holmström 1980, s. 32f
510 Fogelberg 1969, s. 5, 8
511 Holmström 1980, s. 32f
512 Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 42874
513 Holmström 1980, s. 32f
514 Johannisson 2018, s. 4
515 Holmström 1980, s. 37
516 Fransson 1980, s. 33
517 Johannisson 2018, s. 4
518 Holmström 1980, s. 38, 42
519 Holmström 1980, s. 38
520 Fogelberg 1969, s. 8

rundugnen med en ny och i samband med detta byggdes den karaktäristiska skorstenen.[521] År 1912 tog tredje generationen Brauer över bruket i form av Sture Brauer.[522]År 1927 framgår att här då finns kraftstation, glashytta, sliperi, smedja, snickarverkstad och målarverkstad.[523]

Transjös hyttruin bjuder på en riktig raritet inom svensk industrihistoria. Ingenjören Axel Hermansen tog i början av 1900-talet patent på en slags ugn med keramisk rekuperator (värmeväxlare) som kallades för ”Axel Hermansugnar”. Ugnarna konstruerades vid Ifö-verken och fram till 1950-talet såldes ett trettiotal ugnar till olika svenska glasbruk. Ugnarna var mycket effektiva gentemot tidigare traditionella ugnar. Dessa slukade ca 10 m3 ved för ca 175 kg glas. I den nya ugnen kunde det för lika mycket ved skapa 400 kg glas. I Transjö installerades ugnen 1934. Det är den enda kända ugnen av detta slag som finns kvar i världen (bild 2).[524]

Från och med 20 juli 1947 tog Artur Rydell över som ägare och bruket hade en sista liten storhetstid, men drabbades av olyckor då Rydell gick bort oväntat i januari 1949 och hyttan brann ned i maj.[525] År 1948 ska det ha varit som mest arbetare vid bruket, hela 55 stycken.[526] Efter några nya ägare lades bruket ned 1951, återuppstod ett kort tag 1953 och revs slutligen 1958.[527]

Sågen

På 1880-talet uppfördes också en ny såg vid bruket. Sista gången den brukades var 1926. Den ränna och vattenhjul som syns nu är rekonstruerat år 1988 efter gammal förebild. Hur arbetet gick till finns beskrivet i Ekebergaboken 1988. Ett packhus uppförde 1889 och står fortfarande kvar idag. Idag används det som försäljningsbod för dagens hytta. Pottkammaren där deglar för hyttans behov tillverkades finns också kvar. Idag är den privatbostad, men ursprungligen är det en äldre ryggåsstuga som är flyttad hit.[528]

Fackförbundet

I början av 1900-talet organiserade man sig i fackföreningar vid många av bruken. Likaså i Transjö där en fackförening bildades 1905. Bl.a. löne- och bostadsförhållanden var man oense om med bruksledningen. Ett av de större problemen var att delar av lönen betalades ut i brännvin, vilket drabbade familjerna dubbelt, med mindre reda pengar och missförhållanden orsakade av spriten. Bruksledningen krävde att arbetarna skulle gå ut ur fackföreningen och de som inte gjorde det fick inte arbeta. Konflikten eskalerade och vräkte fem familjer som bodde i brukets lägenheter, men som vägrade lämna facket. En

---

521 Holmström 1980, s. 37
522 Holmström 1980, s. 45
523 Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 42874
524Ifö-verkens industrimuseums hemsida, https://www.ifomuseum.se/sv/ifoverkens-historia/axel-hermansen-ugnar-1905-1950
525 Johannisson 2018, s. 3ff, Palmengren 1993
526 Palmengren 1993, s. 82
527 Johannisson 2018, s. 3ff, Palmengren 1993
528 Johannisson 2018, s. 3ff

strejk utbröt den 3 juni 1906 som varade i hela 473 dagar, fram till den 18 september 1907. I juli 1907 hade man samlat ihop ett demonstrationståg på 1600 man från stora delar av den omgivande bygden och som tågade upp till dåvarande brukspatron Bernhard Brauers villa. Denna påtryckning hade troligen stor påverkan på konfliktens lösande snart därefter. Det slutade dock hårt för fackföreningens ordförande Arvid Holmström som blev av med jobbet och svartlistad från de andra bruken i regionen. Han hade mycket svårt att försörja familjen, men grundade sedermera Algutsboda hembygdsförening.[529] Andra stridigheter mellan facket och bruket pågick under 1900-talet.[530]

År 1982 byggdes en ny glashytta i det gamla glasmåleriet. Denna byggnad brann dock upp i ett blixtnedslag 1984 och dagens byggnad är en kopia av den nedbrunna byggnaden.[531] Bakom anläggandet stod glasblåsarna Jan-Erik Ritzman och Sven-Åke Carlsson. Verksamheten är fortfarande igång och nya glasblåsare utbildas. Det är idag en av de minsta hyttorna i Glasriket.[532]

Beskrivning av miljön

I hela Transjö finns det lämningar och byggnader kvar från glasbruksepoken. Särskilt väster om det forna glasbruket längs huvudgatan i Transjö med både direktörs- och arbetarbostäder, folkets hus, kooperativ affär och jordbruksbyggnader. Här kommer dock att fokuseras på de delar av kulturmiljön som ligger i anslutning till dammen och vattenvägarna.

Transjön är ca 580 x 270 meter och har i stort sett samma utbredning på den äldsta historiska kartan vi har uppbringat från 1817 (historisk karta 1) och idag. Detta tyder på att damm- eller rättare sagt sjöspegeln inte påverkats i någon högre grad av dämningen (förutsatt att inte stora förändringar redan ägt rum innan 1817. Men det är tveksamt då tycks röra sig om en sedvanlig bykvarn och såg).

Vid sjöns sydvästra del ligger disponentvillan Slottet, uppfört 1868[533] (bild 6). Det är en två och en halvvåningsbyggnad med vitgul träpanel och svart plåttak. Två mindre utbyggnader på sidorna samt en balkong vilande på pelare visar på betydelsen och statusen i samhället hos dess forne ägare. Byggnaden har dock varit ännu pampigare med två trätorn, vilket givit den namnet Slottet (se historisk bild 5). Äldre handlingar visar att trädgården varit påkostad med närmast något parkliknande karaktär med lusthus.

Söder om disponentvillan står fortfarande packboden från 1889 kvar. Den används idag som försäljningslokal till glashyttan som finns här. Det är en avlång rödmålad träbyggnad med vita detaljer och plåttak. Ovanför fönstren finns det en rad med luckor för möjlighet till ljusinsläpp/ventilation på övervåningen.

---

529 Johannisson 2018, s. 19f
530 Beskrivet i Palmengren 1993
531 Johannisson 2018, s. 7
532 Glasriket om Transjö hytta: https://www.glasriket.se/sv/transjo-hyttas-historia
533 Svenska gods och gårdar. Kronobergs län, 1942

Öster om packboden kommer själva huvudfåran med dammvall. Dammvallen och vägen österut utgör här samma enhet. Hur dammvallen är uppbyggd går inte att se, men troligen någon form av jordvall med olika skikt inuti. Dammvallen tycks här ha fått dagens utseende mellan 1855 och 1922 (jämför historiska kartor). Inloppet till huvudfåran regleras av två spettluckor i trä (bild 10). Direkt söder om kommer vägen följt av grunden i betong till det kraftverk som har legat här. Grunden ligger över åfåran (bild 11). På åns östra sida ligger grunden till glassliperiet. Här finns också synliga rester av en kvarnsten (bild 12). I och längs åfåran följer sedan flera glaskonstverk skapade av den moderna hyttan (bild 13). Hyttan själv inryms i ett hus som ligger på platsen för och som efterliknar ett tidigare glasmåleri som brann ned 1984.

Ytterligare en bit åt öster ligger grunden av hyttan med rester av ugn samt stående tegelskorsten (bild 1). Huvuddelen av grunden består av huggna stenblock och är nedsänkt dryga metern i marken. Flera kvarvarande byggnadselement är också av betong. I södra delen av sydöstra långsidan finns en nedfart från marknivån.

Fördämningsvallen fortsätter förbi hyttan och svänger av mot norr. Här syns tydligt att vallen åtminstone på detta parti är uppbyggt av stenblock. På det här partiet av dammvallen löper det in två stensatta vattenvägar. Den södra fåran regleras av en spettlucka (bild 7) till en träränna som leder till ett underfallsvattenhjul med en takbyggnad. Vattenhjulet och rännan är byggda 1988 efter gammal förebild och i gott skick (bild 3, 5). Själva sågen som vattenhjulet har lett över kraft till är borta och kvar återstår endast några grundstenar (bild 4).

Den norra rännan regleras även den av en två spettluckor i trä i gott skick (bild 8). Strax efter regleringen på den norra sidan ligger en liten nedgång med en mindre träkonstruktion. Troligen för att möjliggöra bad eller tvätt. Precis norr om ligger en mindre röd trästuga som ska vara en badstuga. Stugan synes vara modern. Efter en mindre sträcka återförenas de båda fårorna (bild 9).

Kulturhistorisk värdering

Glashyttan med beståndsdelar

Glashyttan är hjärtat i den forna bruksmiljön i Transjö. Lämningarna är tydliga. Som helhet har lämningarna ett *kulturhistoriskt värde*. Bruksskorstenen som genom några bybors försorg räddades för ett antal år sedan, har dessutom ett symbolvärde för bruket och Transjö och har ett *högt kulturhistoriskt värde*. Likaså är resterna efter ugnen de enda kända lämningarna efter en Axel Hermansugn och har tillika ett *högt kulturhistoriskt värde*.

Vattenhjulet till den forna sågen har renoverats kraftigt, men har ett pedagogiskt och upplevelsemässigt värde och har ett *kulturhistoriskt värde*.

Disponentvillan invid dammen har visserligen genomgått omgripande förändringar vilket sänkt dess kulturhistoriska värde, men har ändock genom sin betydelse och som komponent i bruksmiljön ett *kulturhistoriskt värde*. Likaså den

bevarade packboden. Det är ovanligt med bevarade träbyggnader vid de forna glasbruken. Lämningarna efter sliperiet med kraftverk är mindre läsbara och har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Dammen och vattenvägarna

Dammvallen i sig har inget jättehögt kulturhistoriskt värde, däremot damm-/sjöspegeln som en av grundkomponenterna och tillsammans med den forna glashyttan hjärtat i bruksmiljön. ”Slottet” med trädgård har nyttjat vattnets estetiska värde. Dammspegeln blir identitets- och karaktärsskapande för Transjö och tillsammans med dess historiska betydelse för brukets uppkomst ger detta dammspegeln ett *högt kulturhistoriskt värde*.

Vattenvägarna är med sina stenskoningar tydliga och läsbara element och har ett *kulturhistoriskt värde* till de delar de är stensatta. Där de inte är stensatta minskar deras läsbarhet och där har de ett *visst kulturhistoriskt värde*.

Helhetsmiljön

Miljön har förlorat många en del av de element som konstituerar en bruksmiljö. Av hytta, såg, sliperi och kraftproduktion återstår bara grunder. Miljön är dock fortfarande läsbar. Arbetar- och disponentvillor, skola, folkets hus, affär och ett antal jordbruks- och några ekonomibyggnader kopplade till hyttan återstår dock. Glasbruket har haft en fundamental betydelse för Transjös utveckling. Sammantaget ger de bevarade elementen från bruksmiljön och den stora betydelsen för orten att kulturmiljön har ett *kulturhistoriskt värde*.

Sammanfattning av känslighet och tålighet

De känsligaste elementen är hyttruinen, de kvarvarande byggnaderna samt dammspegeln. Av de två vattenvägarna i nordost är det framförallt den som leder till vattenhjulet som är den känsligaste då den behövs för att kunna driva vattenhjulet. Den nordligaste av de två är inte lika betydande och ligger också längre från huvuddelen av miljön. Här är kulturmiljön tåligare mot ett ingrepp. Vattenvägen i sydväst täcks idag av kraftverksgrunden. Ett ingrepp här skulle visserligen kunna innebära att ett av de tydligaste spåren av Transjös första elektrifiering försvinner och ha en negativ lokalhistorisk påverkan. På ett mer övergripande kulturhistoriskt plan har grunden inte så stora värden, utan är mer tålig för ingrepp utan att det övergripande kulturhistoriska värdet sänks. Dammvallen i sig är tålig mot ingrepp, så länge dammspegeln behålls.

Bilder av miljön

Bild 1. Hyttruinen med sin karakteristiska skorsten. Foto mot öst.

Bild 2. Framför skorstenen syns lämningarna av Axel Hermans-ugnen. Den enda bevarade av sitt slag som finns kvar. Foto: Helena Lundgren

Bild 3. Vattenhjulet. Detta renoverades kraftigt 1988. Till vänster syns trärännan till hjulet. Till höger om bilden hitom åfåran har sågen legat. Här finns idag bara grundstenar. Foto mot norr. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Utloppet efter vattenhjulet. Samt grundstenar till sågen. Foto mot öst.

Bild 5. Detalj av vattenhjulet. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Utsikt över Transjön. Längst till vänster packboden. I mitten Slottet. Foto mot väst. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Intaget till vattenhjulet. Längts bak i bilden skymtar en modern badstuga. Framför den löper ännu en åfåra.

Bild 8. Intaget i den nordligaste vattenvägen. Till höger längst bak i bild skymtar den moderna badstugan. På vattenfårans norra sida finns en liten nedgång till en träkonstruktion. Kanske för att kunna ta sig ned och ta ett dopp i åfåran.

Bild 9. Taget där de båda nordöstra åfårorna förenas. Vattenhjulet till vänster och badstugan till höger. Foto mot nordväst. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. Intaget till den sydvästliga vattenvägen. Packboden i bakgrunden.

Bild 11. Den sydvästra vattenvägen. Kraftverksgrunden rakt fram. Till vänster sliperigrunden. På höger sida ligger dagens glashytta. Byggnaden efterliknar en äldre glasmåleribyggnad som låg på samma plats, men olyckligtvis brann ned på 1980-talet. Foto: Helena Lundgren

Bild 12. Kvarnstensdetaljer i sliperigrunden. Kraftverksgrunden i bakgrunden.

Bild 13. I den sydvästra åfåran finns allehanda vacker glaskonst utplacerad.

Bild 14. Dessa vackra glasskor är i själva verket cigarraskkoppar. De är tillverkade vid bruket och formen till dem skapades omkring 1910. © Länsstyrelsen Kalmar län. Foto: Peter Leijon.

Bild 15. Ett kakfat från bruket. Den gröna färgen är skapad med hjälp av uranoxid. © Länsstyrelsen Kalmar län. Foto: Peter Leijon.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Två stycken kvarnsymboler där sliperi och kraftverk senare kommer att ligga. Vattenvägen är fortfarande bred och inte kanaliserad som den är idag. Transjöns norra del tycks ha i stort sett samma utbredning som idag. Inga anläggningar markerade i den nordöstra vattenvägen. Källa: Ekeberga socken Transjö nr 1, Storskifte 1817, Lantmäteristyrelsens arkiv

sydvästra vattenvägen ännu inte kanaliserad. En större sågplan är markerad. Det framgår inte i kartbilden men av medföljande handlingar kan man utläsa att sågen låg vid huvudfåran, på den östra sidan och att kvarnen låg i den mindre åfåran i nordöst (där inget syns på kartan). Källa: 07-EKE-48, Laga skifte 1855, Lantmäterimyndigheternas arkiv

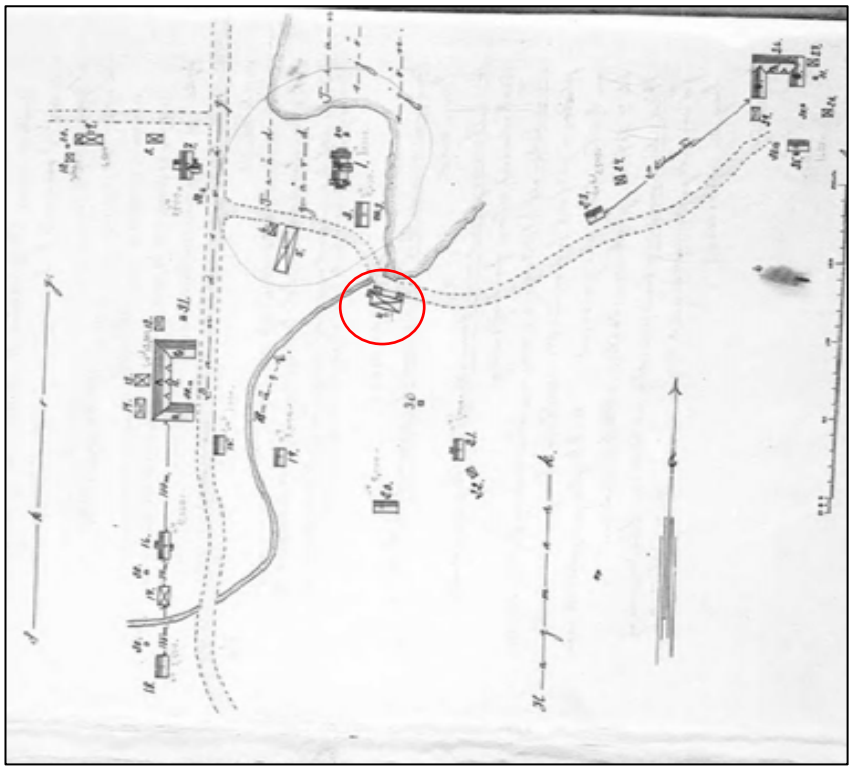

Historisk karta 3. Brandförsäkring från 1922. Sliperiet är markerat med röd ring. Fåran här har nu blivit kanaliserad. Observera att vattenvägen inte följer sitt verkliga lopp i söder. Besiktningsmannen har uppenbarligen inte gått hela sträckan utan gått vid aktuella byggnader. Han har sedan knutit ihop två vattendrag som inte hänger ihop när kartan upprättats. Källa: Brandförsäkringsverket, försäkringsnummer 55434

Historisk karta 4. Glashyttan står fortfarande kvar, medan sliperiet rivits. Källa: Transjö J133-4F9f51, Ekonomiska kartan 1949, Rikets allmänna kartverks arkiv

Historisk karta 5. Området tycks sig relativt likt mot dagens karta. Källa: Transjö J133-4F9f79, Ekonomiska kartan 1977, Rikets allmänna kartverks arkiv

Historisk bild 1. Okänt år, oklar vinkel. Hyttan är byggnaden med tre skorstenar. Fotot borde vara taget från söder. Källa: Smålands museums arkiv via Johannison 2018.

Historisk bild 2. Arbetarna vid bruket under tidigt 1900-tal. Som vanligt vid fabriker vid denna tid utgörs en betydande del av arbetsstyrkan av minderåriga. Källa: Smålands museums arkiv via Johannisson 2018.

Historisk bild 3. Bild på hyttan från tidigt 1900-tal. Källa: Smålands museums arkiv via Johannisson 2018.

Historisk Bild 4. Glashyttan från sydöst. Skorstenen har uppförts. Okänt år. Foto från Börje Svenssons privata samling via Johannisson 2018.

Historisk bild 5. Fotografi av disponentvillans tidigare utseende med torn. Idag är byggnaden som tidigare ibland kallades för Slottet ombyggd och inte längre lika pampig. Foto: Börje Svenssons privata arkiv via Johannisson 2018.

Kartbilaga

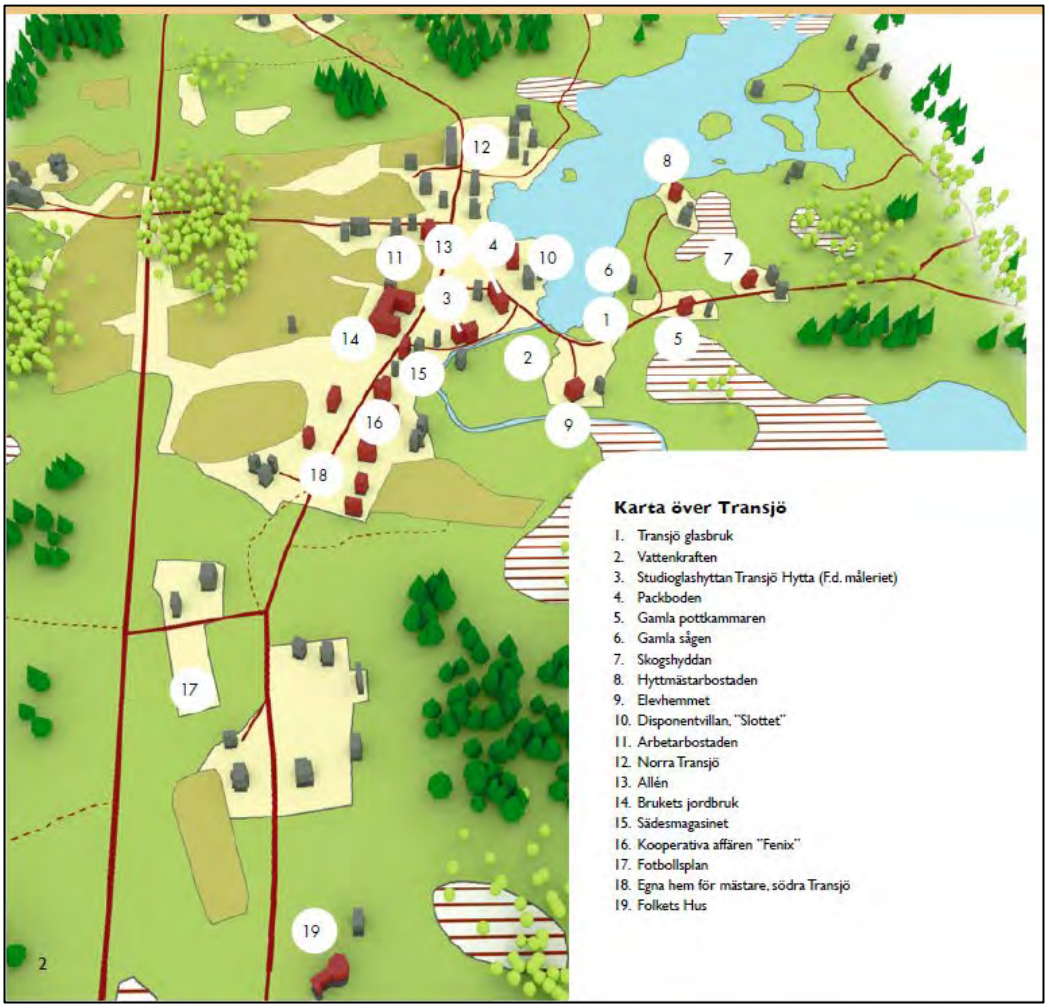

Karta över området, från Johannisson 2018. © Länsstyrelsen Kalmar län. Karta: Kalmar läns museum.

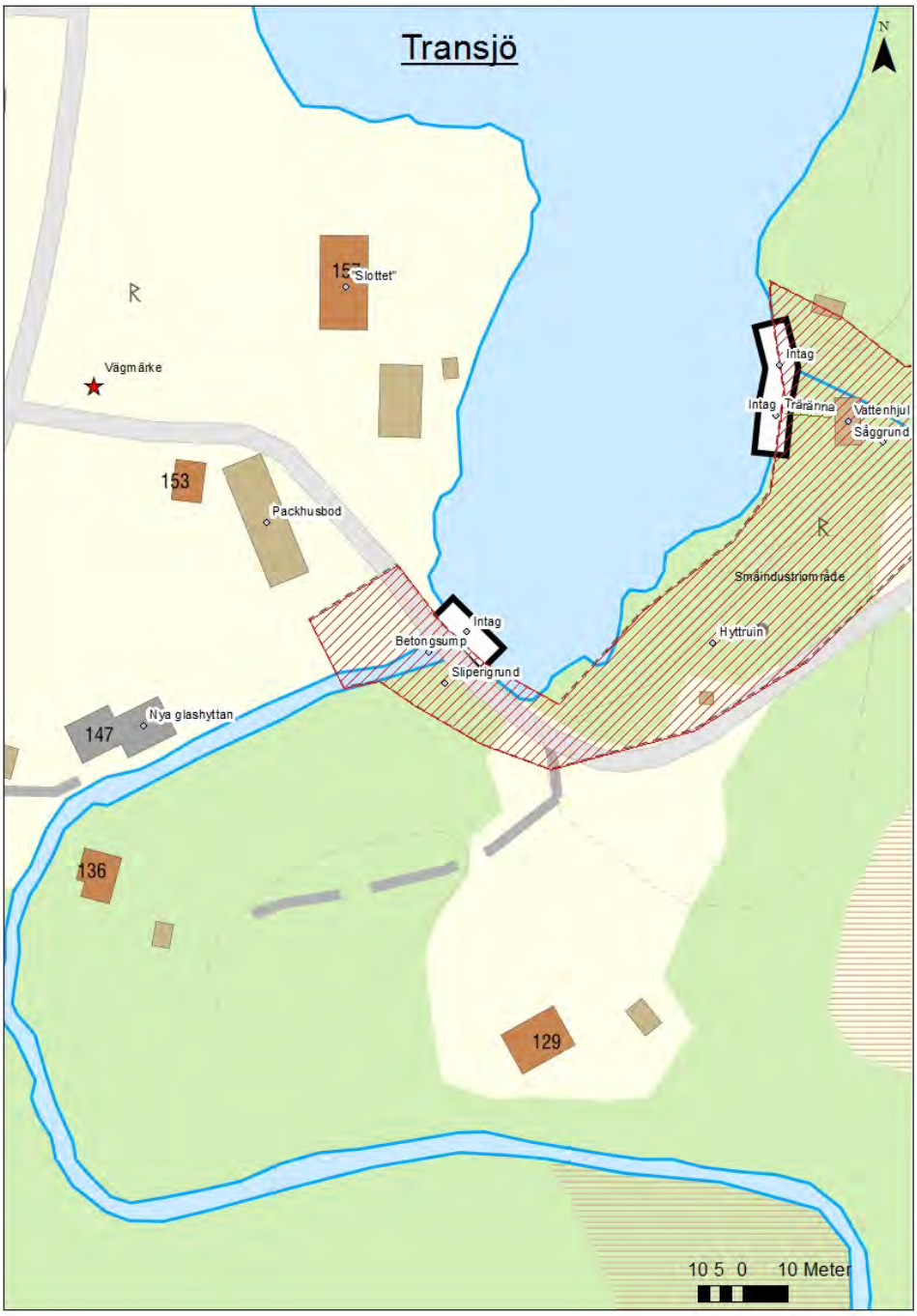
Transjö
N
157
"Slottet"
Vägmärke
153
Packhusbod
Intag
Betongsump
Slipergrund
Nya glashyttan
147
136
129
Intag
Intag
Trärränna
Vattenhjul
Sågrund
Smaindustriområde
Hyttruin
10 5 0 10 Meter

23. Högaström

Län, Kommun, Socken:	Kronobergs län, Lessebo kommun, Ekeberga socken
HARO/Vattendrag:	80, Lyckebyån
Byggår:	Skvaltkvarnar på plats innan 1741. Såg uppförd 1870, dagens kvarnbyggnad 1892.
Lagskydd:	Generella hänsynsregler enligt KML, MB & PBL. Området är idag skyddat som fornlämning, men detta är tveksamt om det är korrekt (se nedan)
Kulturhistorisk värdering:	Högt kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Sågruin, kvarnbyggnad, stående byggnader och ruiner efter bostadshus och ladugårdsbyggnader
Kärnvärden:	Planlagd tidigindustriell anläggning med tillhörande bostads- och jordbruksbyggnader

Historik

Historiskt sammanhang: Kvarn, såg, stamp, småjordbruk

Högaström ligger på byn Dåvedshults ägor. Byn ägdes under 1700-talets början av löjtnant Silversparre. Denne hade 1736 fått tillstånd att anlägga ett glasbruk i Johanstorp i Lenhovda socken. Han ändrade sig och 1740 fick han tillåtelse att flytta platsen för den tänkta verksamheten till Dåvedshult. Samma år sålde han byn samt rättigheterna till att anlägga ett glasbruk till landshövdingarna i Kronoberg och Kalmar, Anders Koskull respektive G.B. Stael von Holstein. Mellan 1741–1743 anlade de ett glasbruk på platsen som fick namnet Kosta efter de inledande bokstäverna i deras egna namn. Högaströms historia är därav tätt bunden till Kosta glasbruks. Stenstamp, kvarn och såg fanns i Högaström.

Det fanns sedan tidigare två skvaltkvarnar på platsen, en för mjöl och en till sågning. Både kvarnarna och dammen till dem var i ett dåligt skick när bruket tog över dem. Vid själva bruket fanns ingen egen vattenkraft, så därför nyttjade man den vid Högaström. När bruket anlades behövdes en mängd virke till alla nybyggnationer samt att de anställda behövde mjöl. Så därför byggdes nya och bättre kvarn- och sågbyggnader redan 1742. De första åren skötte personal från bruket de vattenanknutna anläggningarna vid Högaström, men från 1745 anställdes en person på plats som skötte kvarn, såg och stamparna.[534] Boningshuset på platsen dateras tillbaka ända till 1743, då den kallades då *Stampastufan*. År 1812 gjordes en ombyggnad och huset fick ett utseende mer likt dagens (möjligen härrör uppgiften till själva stampanläggningen, men troligen bostadshuset).[535]

En stamp uppfördes mellan åren 1744–1745 med sex par stenar. Fyra skulle användas för att krossa kiselsten till glastillverkningen och två för att stampa kläde. Klädet fick man från Staël von Holtsteins klädesfabrik Calmar Vapen i Kalmar, vilket valkades här. Man stampade också vadmal, innan klädestillverkningen upphörde 1747. På 1840-talet uppförde man en ny stamp för att krossa sten väster om Kosta, vid namn Krossen eller Catrinefors och delar av denna verksamhet flyttade dit.[536]

En ny damm uppfördes 1758 och kallades då *Stemmdammen*. Dammen var ett stort projekt för dåtiden och byggdes upp av natursten av ett gäng dalkarlar på ackord. Dammen byggdes 64 alnar lång, 4 alnar bred i botten, 3 alnar i överdelen (i meter 38 meter lång 2,4 meter respektive 1,8 meter). Dammen har förstärkts med betongskoning, men är annars likadan idag.[537] Samma dalkarlar grävde också en kanal mellan Djupagöl och Högaström för att avhjälpa vattenbristen vid anläggningen.[538] Trots detta var vattenbristen ett återkommande problem om

[534] Jonsson 2015, s. 32
[535] Carlsson 1976, s. 44
[536] Jonsson 2015, s. 32
[537] Carlsson 1976, s. 45f
[538] Rosengren 1942, s. 27

somrarna. Verksamheten gick annars med vinst, men överskottet lades ned på underhåll av byggnader och inventarier.[539]

Sågen som uppfördes 1742 brann ned tillsammans med kvarnen 1769.[540] En ny såg uppfördes, men även denna försvann. Den såggrund som finns idag uppfördes 1870 (med måtten 16,8 x 8,5 meter och 5,7 meter till takfot) och hade en tre meter hög souterrainvåning i sten som rymde vattenhjul (14 fot= 4,3 meter i diameter) och en välvd vattengång. Ovanpå detta fanns en våning i trä som rymde cirkelsåg, kapsåg, spånhyvel och timmeruppfordringsverk.[541] Vid en annan tidpunkt fanns det grovsåg med 12 blad i en ram, samt kantsåg, spånsåg och klippinrättning för sågblad.[542] Väggarna var av resvirke med rödmålad panel och taket spånbeklätt. Vid östra gaveln fanns en vattenränna av plank 12 meter lång och 2,4 meter bred. [543] År 1876 anlades Blågölssågen och efter detta minskade mängden sågning i Högaström. Sågens överbyggnad revs på 1950-talet. Utöver detta fanns det en 9 fot lång ångpanna, två sågbänkar samt en stickhyvel.[544] Det är dock oklart om dessa fanns inne i sågbyggnaden.

Ladugårds- och logbyggnaden är idag borta, men var uppförd 1874 och hade en våning samt delvis foderloft. I ladugården fanns det två båsplattor, en svinbox och hönshus, i samma byggnad fanns också loge och lada.[545] Ladugården var en rödmålad träbyggnad på stenfot och finns på historiskt bild 2. Bilden togs tidigast 1950 och ladugården är alltså riven efter dess.

Dagens kvarnbyggnad uppfördes 1892 och drevs av tre överfallsvattenhjul anslutna till en 26 meter lång träränna. Kvarnhjulen revs och ersattes med ett kraftverk 1920. Kvarnen rymdes på nedervåningen, växlarna till kvarnverket och en bensinmotor för reservkraft fanns i ett eget plåtbeklätt rum. På övervåningen fanns två par kvarnstenar (år 1916 fanns det tre, två par sammäldsstenar och ett par sikstenar), grynverk, stensax och transmission från turbinerna (1916 fanns det dessutom en sädesskalare). Det har funnits en kvarnkammare med eldstad, men denna revs ut senast 1926.[546] Fram till 1910 fick mjölnaren en reglerad ersättning för de olika arbetsmoment han utförde. Efter detta arrenderades driften ut. Driften upphörde på 1950-talet efter en succesiv minskning av verksamheten. Den siste mjölnaren var Alfrid Berg fram till 1954. En komplett mjölnarlängd återfinns i Carlsson 1976.[547]

Turbiner installerades sannolikt 1922. Detta år anmäler nämligen Kosta glasbruk att man gjort en del förändringar, där man har rivit ut kvarnhjul och anlagt sump med turbiner i. Maskinhuset hade dock inte uppförts än utan planerades till året efter. Man rapporterar även att man bytt ut tak på boningshus och kvarn till

539 Carlsson 1976, s. 45f
540 Carlsson 1976, s. 45
541 Brandförsäkringsverket, brandförsäkringar nr 59584, via Riksarkivet SVAR
542 Carlsson 1976, s. 45
543 Brandförsäkringsverket, brandförsäkringar nr 59584, via Riksarkivet SVAR
544 Carlsson 1976, s. 45
545 Brandförsäkringsverket, brandförsäkringar nr 59584, via Riksarkivet SVAR
546 Brandförsäkringsverket, brandförsäkringar nr 59584, via Riksarkivet SVAR
547 Carlsson 1976, s. 45

tegel.[548] Det var två tvillingturbiner som drev en dynamomaskin på 40 kilowatt ämnad för belysning.[549] Denna var i bruk omkring 30 år och levererade ström till glasbruket.[550] Det har även funnits en smedja på platsen, denna fanns 1916, men uppges riven senast 1926. Smedjan hade stenfot och var uppbyggd av resvirke och bräder.[551]

Det finns vattendomar, AD 32/1927 för det övre läget och AD32/1932 för det nedre.

Nuvarande ägare försökte driva vidare kraftverket, men vid två tillfällen slängdes det ner sten som skadade turbinerna. Efter detta reparerades ej maskineriet igen och nu har det inte drivits på ca 10 år.[552]

Beskrivning av miljön

Det finns två dämningar vid Högaström. En övre där dagens väg går idag över en stenbro. Vattnet regleras med hjälp av en sättlucka (bild 2). Stenbron är 6 x 4 meter stor och 3 meter hög. Den är uppbyggd av rektangulära sprängda stenar. Under bron är ett 1 x 1 meter stort kvadratiskt valv (bild 1). Brofästena är murade av större stenar.[553] Dämningen reglerar Stampasjön som är ca 1200 x 250 meter stor. Jämfört med den äldsta kartan från 1851 (historisk karta1) så tycks sjön uppta en större yta idag än då.

Den nedre fördämningen dämmer in en yta på ca 120 x 55 meter. Det finns tre intag/utskov. Av byggnader återstår kvarnen med sönderfallen kraftverksbyggnad, de massiva resterna av den tidigare sågen, ett nu fallfärdigt kvarnstall, jordkällare, bostadshus, ladugårdsgrund samt vad som möjligen är resterna efter en lastramp. En mindre skorstenshög finns också på området (bild 18).

Dammvallen är uppförd av kallmurade stenblock och ca 1 meter hög på insidan (bild 12). Materialet åt dammsidan gick inte att avgöra vid inventeringen. Samtliga tre intag/utskov är ommurade med betong i kanterna. Samtliga regleras av tre stycken spettluckor i par. Spettluckorna är i gott skick och av trä. Det västligaste intaget leder till den forna sågen (bild 11). Det mittersta till en betongränna (bild 13) som leder till ett turbinhus ihopbyggt med kvarnen (bild 14). Det finns en spricka i betongrännan på dess östra sida. Det östligaste utskovet reglerar dammen och leder vatten till huvudfåran (bild 16).

Sågruinen är en massiv skapelse, den är 9x4 meter stor och 3,5 meter hög av kallmurade stenar (bild 10). Två meter från den sydöstra kortväggen finns ett välvt spann, två meter långt och 2 meter högt bestående av 20 kantställda stenar.[554] Vattnet forsar genom ruinen och ger en monumental verkan. När den

---

548 Brandförsäkringsverket, brandförsäkringar nr 46982, via Riksarkivet SVAR
549 Brandförsäkringsverket, brandförsäkringar nr 59584, via Riksarkivet SVAR
550 Jonsson 2015, s. 32
551 Brandförsäkringsverket, brandförsäkringar nr 59584, via Riksarkivet SVAR
552 Muntlig uppgift, kollega till ägare
553 Måttuppgifter från FMIS, Ekeberga 42:2
554 Uppgifter från FMIS, Ekeberga 42:1

var i bruk har en ränna i trä gått till sågen som hade 5,7 meter till takfot. Vattnet från sågruinen rinner i en kulvert som mynnar ut vid kvarnens södersida (bild 9).

Precis öster om sågruinen står fortfarande kvarnbyggnaden kvar (bild 5). Denna är uppförd i två våningar och står på en 0,6 meter hög granitsockel. Kvarnen är 14,7 x 7 meter stor och har 5,3 meters höjd till takfot. Väggarna är av resvirke med rödmålad panel. Tegeltak. Dörren till kvarnen är delbar. Enligt muntlig uppgift ska det inte finnas mycket av inventarier kvar i kvarnen.[555] På kvarnbyggnadens norra sida går en trätrapp upp till intagsrännan och ett litet ihopbyggt turbinhus i rödmålad träpanel. Turbinhuset är byggt ovanpå turbinsumpen i betong (bild 7). På östra sidan om kvarnen har kraftverksbyggnaden legat. Denna har varit av trä och har nu helt fallit samman (bild 15). Vissa detaljer av den elektriska utrustningen finns kvar.

Söder om kvarnen finns två ekonomibyggnader kvar. Dels en jordkällare (bild 6) och dels ett tidigare kvarnstall från 1882 (bild 8), som sedermera fungerat som vedbod. Detta har senast använts som förråd, men är nu i ett mycket fallfärdigt skick. Här finns också en skrotstenshög. Sydväst om kvarnen finns en uppbyggd stenmur som uppskattades till en längd av 19 meter och 1 meters höjd av 0,5–1 meter stora stenar (bild 4). Marknivån är höjd med murens övre kant på andra sidan muren. Ingen byggnad finns markerad på något av det kartmaterial vi har haft tillgång till. Den troligaste funktionen av denna anläggning är att den fungerat som lastbrygga åt alla de åtskilliga transporter som dagligen måste ha kommit från Kosta glasbruk för att hämta och lämna, spannmål, mjöl, plankor, sand till krossen och färdigkrossad kvartssand.

Bostadshuset till Högaström står kvar (bild 3). Det är i en och en halv våning med rödmålad träpanel och vita knutar. Taket är lagt med tegel. Huset har en öppen veranda åt öster. Invändigt fanns det 1926 en farstu med trapp till vinden som hade ett inrett rum. På nedervåningen fanns kök, inbyggt skafferi och två rum. Åldern på stugan anges inte i brandförsäkringshandlingarna, antagligen är den rätt hög, kanske från 1700-talet (se även uppgift under Historik). Idag finns en utbyggnad på baksidan, troligen för att rymma moderniteter som toalett och badrum. Mittemot ingången till huset finns en mindre modern förrådsbyggnad i rödmålad träpanel.

Av ladugården finns det endast grunden kvar. Denna uppskattas till ca 12 x 6 meter (bild 17).

Kulturhistorisk värdering

Kvarnen, sågen och kraftverket med beståndsdelar

Kvarnen är ett av de mest välbevarade elementen på platsen. Enligt uppgift finns det dock inte mycket kvar av dess ursprungliga inventarium utan byggnaden är mer som ett skal ur kulturhistorisk synpunkt. Byggnaden har ett *kulturhistoriskt värde*. Lämningarna efter sågen är monumentala och skapar karaktär och förståelse för vattnets funktion trots att endast en ruin återstår. Sågen har likaså

[555] Muntlig uppgift, granne Emile Patron

ett *kulturhistoriskt värde*. Kraftverksbyggnaden är så pass förfallen att den inte har något kulturhistoriskt värde, turbinhus och intagskanal minner dock fortfarande om Högaströms epok som elproducent och har ett *visst kulturhistoriskt värde*.

De enstaka byggnaderna som jordkällare, kvarnstall, lastramp och ladugårdgrund har som enskilda komponenter ett *visst kulturhistoriskt värde*. Det är oklart hur mycket som finns kvar av bostadshusets äldre delar eller om det är moderniserat inuti, men det bedöms ha ett *visst kulturhistoriskt värde* det också.

Dammen och vattenvägarna

Dammspeglarna och intag/utskov i sig har ett mindre kulturhistoriskt värde. Dammen som ligger närmst kvarnen och sågen har dock ett *kulturhistoriskt värde* i att visa på den tidigare funktionen och vattnets nyttjande. Av vattenvägarna är det de till sågruin och kvarn som speglar principerna kring brukandet av vattnet och dessa har ett *kulturhistoriskt värde*. Vattenvägen som löper längst i öst har dock inte samma kulturhistoriska värde.

Helhetsmiljön

Ett och ett har många av de kulturhistoriska lämningarna ett *visst* eller ett *kulturhistoriskt värde*. Tillsammans speglar de dock hela den verksamhet som har bedrivits här, sågverksrörelse, kvarnverksamhet, kraftproduktion, krossande av kvarts (skrotstenshögen), bostadshus och småjordbruk. Att man kan läsa alla verksamheterna gör att platsen har ett *kulturhistoriskt värde*. Om man lägger till den betydelse platsen har haft för Kosta bruk och därigenom också Kosta samhälle så får platsen ett *högt kulturhistoriskt värde*.

Sammanfattning av känslighet och tålighet

De känsligaste elementen är efter de olika verksamheter som ägt rum på platsen. Så länge byggnader och grunder kan sparas kan mycket av det kulturhistoriska värdet hållas intakt. Dammen är en del av det kulturhistoriska värdet på platsen. Om detta upprätthålls med en dammspegel som idag eller att ytan hålls öppen genom röjning är två olika lösningar. Om dammen skulle tömmas och ytan tillåtas växa igen skulle dock det kulturhistoriska värdet skadas. Vattenvägarna till kvarn och såg är mer känsliga medan utskovet längst i öst och vattenvägen vid det övre dämmet är mer tåliga ur kulturmiljösynpunkt. På dessa två platser vore ett eventuellt ingrepp att föredra gentemot de andra vattenvägarna ur kulturmiljösynpunkt.

Idag är området runt kvarn och såg registrerat i Fornminnesregistret som träindustri och som fornlämning. Detta är dock tveksamt. Kvarnen är inte varaktigt övergiven. Det är visserligen sågruinen, men denna är från 1870, dvs efter 1850, vilket hade krävts för att vara fornlämning.

Bilder av miljön

Bild 1. Övre dämmet. Här syns den södra sidan av den stenbro som löper häröver och som utgör körväg idag. Foto: Helena Lundgren

Bild 2. Dammen vid det övre dämmet regleras av denna sättlucka i trä
.

Bild 3. Bostadshuset mitt i bild. Att åldern på huset inte anges i brandförsäkringshandlingarna tyder på att det redan då var så gammalt att man inte hade koll på dateringen. Möjligen är det från 1700-talet. Kvarnbyggnaden skymtas i bakgrunden till vänster. Foto: Helena Lundgren

Bild 4. Lämningar efter vad som förmodligen varit en lastkaj. Inga byggnader har återfunnits markerade på någon karta och åtskilliga laster med spannmål, brädor och kvarts har lastats av och på platsen. Så en lastkaj hade sannerligen underlättat detta arbete. Det fallfärdiga kvarnstallet skymtas i bakgrunden. Foto: Helena Lundgren

Bild 5. Kvarnbyggnaden i två våningar. Enligt muntlig uppgift ska det inte finnas mycket av inventarier kvar i kvarnen. Foto: Helena Lundgren

Bild 6. Jordkällaren. Foto: Helena Lundgren

Bild 7. Kvarnens södersida till vänster. I mitten turbinhus med betongsump och utloppskanal. Till höger kraftstationsbyggnaden som helt fallit samman. Väggen som syns är den enda kvarstående delen.

Bild 8. Kvarnstallet från 1882 har sedermera tjänstgjort som vedbod och förråd. Nu är byggnaden i ett mycket fallfärdigt skick. Foto: Helena Lundgren

Bild 9. Ur röret rinner vattnet som leds till sågen ut. En sträcka av denna är alltså kulverterad. Foto: Helena Lundgren

Bild 10. I den monumentala sågruinen strömmar fortfarande vatten.

Bild 11. Intaget till sågen regleras med två spettluckor i trä. När sågen var i bruk ledde en träränna vattnet till vattenhjulet.

Bild 12. Detalj av dammvallens insida. Här är den uppbyggd av kallmurade stenblock. Dammvallen uppfördes redan på 1700-talet av inhyrda dalkarlar.

Bild 13. Intaget till kvarnen och kraftverket går genom en turbinränna av betong. Regleras av två spettluckor i trä.

Bild 14. Turbinhuset i trä står fortfarande kvar. Detta vilar på turbinsumpen i betong.

Bild 15. Av kraftverksbyggnaden återstår i stort sett bara den södra väggen. Resten ligger i spillror. Turbinsumpen i betong syns till höger.

Bild 16. Regleringen till huvudfåran längst i öster. Detta bedöms som den vattenväg som är minst känslig för ingrepp. En naturlig fåra fortsätter nedströms regleringen.

Bild 17. Grunden efter ladugården kanske inte tycks mycket för världen. Men det berättar om det småbruk som bedrevs här parallellt med kvarn- och sågverksamheten. Foto: Helena Lundgren

Bild 18. Skrotstenshögen skymtar. Foto: Helena Lundgren

Historiska dokument, kartor och bilder

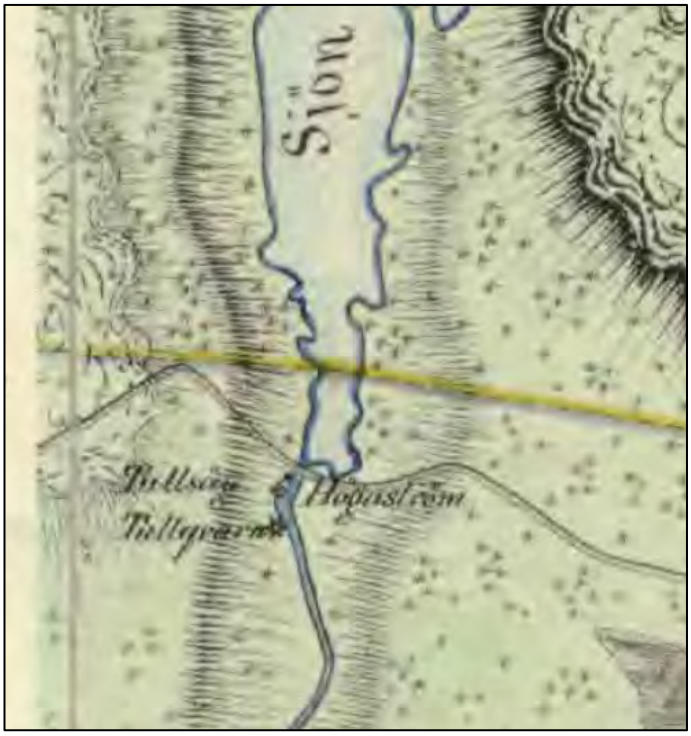

Historisk karta 1. Här finns tullsåg och tullkvarn. Detta visar att bruket fick mala och såga även åt andra istället för bara husbehovsbruk. Som kompensation betalade man skatt för detta. Bönder från omgivande gårdar kunde komma hit och få malt eller sågat. Den svarta kvadraten markerar ett bostadshus, intressant nog är detta beläget norr om sågen. Vägen går över det nedre dämmet. Det övre finns ännu inte. Källa: Ekeberga socken Ekeberga sn, Avmätning 1851, Lantmäteristyrelsens arkiv

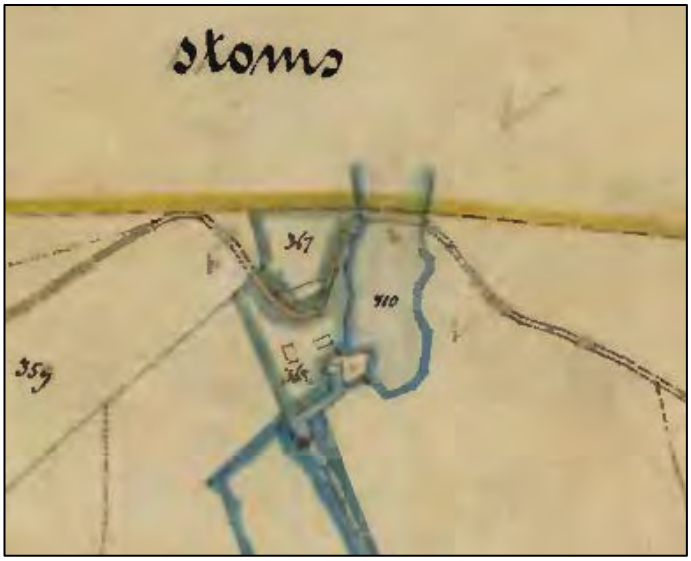

Historisk karta 2. Här går vägen över det övre dämmet som alltså är anlagt senast 1896. Källa: 07-EKE-63, Mantalsättning, Övrigt 1896, Lantmäterimyndigheternas arkiv

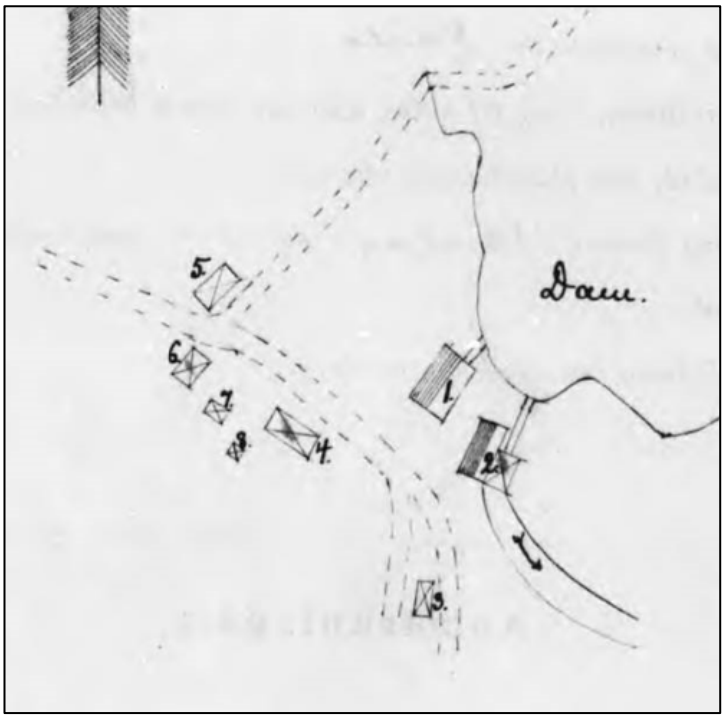

Historisk karta 3. Denna karta är från en brandförsäkringshandling från 1894. Nr 1 är sågen, no 2 är kvarnen, no 3 kvarnstallet (då vedbod), no 4 bostadshuset, no 5 log- och ladubyggnad, no 6 smedja, no 7 vedskjul och no 8 ett utedass. Källa: Brandförsäkringsverket, brandförsäkringar nr 30987 via Riksarkivet SVAR

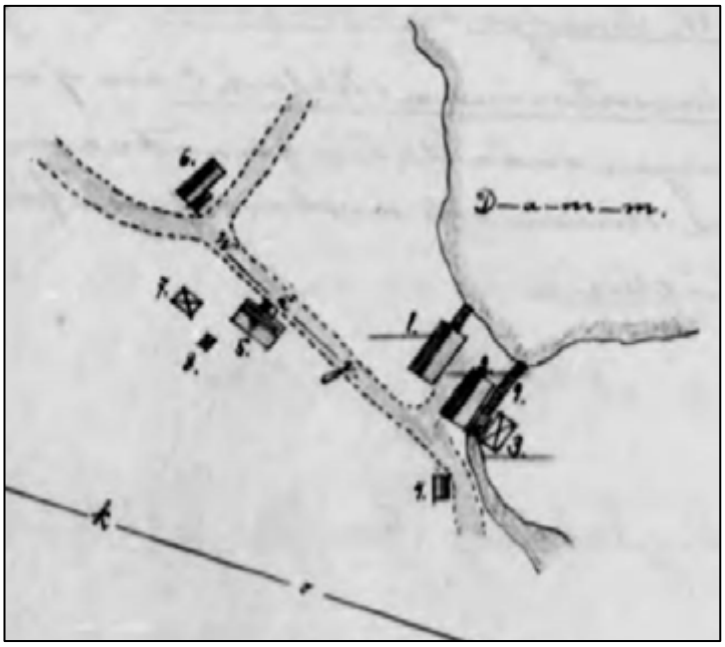

Historisk karta 4. Här syns bebyggelsen vid Högaström i december 1926. Nr 1 är sågen, no 2 är kvarnen, no 3 är kraftverksbyggnaden, no 9 mellan dessa båda är en cementränna med turbinsump, no 4 är en vedbod (det gamla kvarnstallet), no 5 är bostadshus för mjölnaren, no 6 log- och ladubyggnad, no 7 vedskjul och no 8 ett utedass. Smedjan är nu riven. Källa: Brandförsäkringsverket, brandförsäkringar nr 59584, via Riksarkivet SVAR

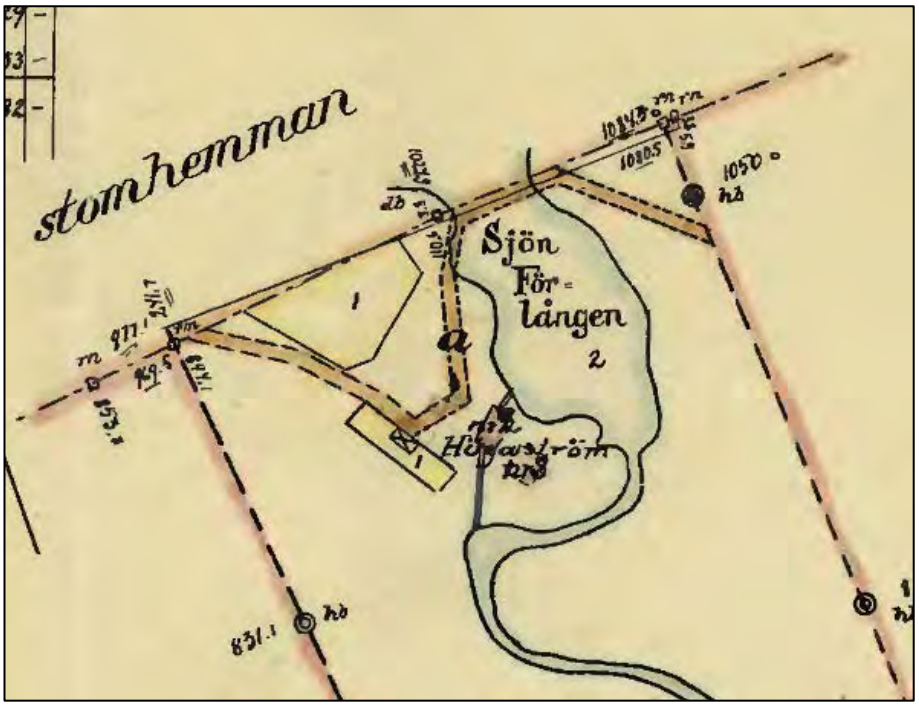

Historisk karta 5. Kartan visar dammen och dess utbredning. Vägen tycks ha dragits om och går närmre bostadshuset om kartan är korrekt på denna punkt. Källa: 07-EKE-86, Avstyckning 1928, Lantmäterimyndigheternas arkiv

Historisk karta 6. Sågen markeras här som ruin. Man ser också elledningen som utgår från kraftverket och som försett Kosta med ström. Ladugården ligger fortfarande kvar. Vägen går återigen förbi ladan. Källa: Transjö J133-4F9f51, Ekonomiska kartan 1949, Rikets allmänna kartverks arkiv

Historisk karta 7. Karta från 1977. Eledningen från kraftverket ser borttagen ut (kanske nedgrävd). Här är ladan riven. Källa: Transjö J133-4F9f79, Ekonomiska kartan 1977, Rikets allmänna kartverks arkiv

Historisk bild 1. Lavering av Kilian Zoll, 1852. Dagens byggnader/ruiner fanns inte när den här teckningen gjordes, möjligen undantaget bostadshuset. Det är troligen detta som syns till vänster i bild. Enligt historisk karta 1 från 1851 så fanns här både såg och kvarn liggandes på rad efter varandra efter vattendraget. Bilden är troligen ritad från sydöst. Byggnadskroppen längst till höger med en skorsten är antagligen kvarnen, dessa har ofta en skorsten i samband med en liten mjölnarkammare. Det skulle också kunna varit ett bostadshus baserat på kartan (se nedan). Det skulle innebära att den stora byggnadskroppen i mitten av bilden skulle vara sågen. Enligt kartan ligger dock sågen norr om kvarnen, så hela upplägget är lite oklart. Teckningen kommer från Jernkontorets bildbank, jernbank-34. https://arkivkopia.se/sak/jernbank-34

Historisk bild 2. Flygfoto från mellan 1950 och 1957. Sågen är redan här en ruin medan kvarnen och kvarnstallet är i gott skick. Ladugårdbyggnaden finns också kvar vilket innebär att den måste rivits efter 1950. Foto: ASA 3337 01, Serie: 3337 - norr om Eriksmåla, stort skogsområde. Flygfotohistoria http://www.flygfotohistoria.se/bilder/134382?album_id=4644

Kartbilaga

Högaström
N
Dammvall
Övre dämning
Ladugårdsgrund
Bostadshus
Sågruin
Intag
Intag
Reglering
Kvarn
Jordkällare
Kraftverksruin
Kvarnställ
Skrotstenshög
Såglämning
10 5 0 10 Meter

24. Visjön

Län, Kommun, Socken:	Kronoberg, Lessebo, Ekeberga
HARO/Vattendrag:	80, Lyckebyån
Byggår:	Mellan 1896 och 1949
Lagskydd:	Allmänna hänsynsregler enligt KML, MB & PBL
Kulturhistorisk värdering:	Inget kulturhistoriskt värde
Värdebärande beståndsdelar:	Dammvallen
Kärnvärden:	Reglering av Visjön

Historik

Historiskt sammanhang: Reglering

I markerna runt Kosta fanns vit kvartssten att bryta, till exempel vid Visjön. Kiseln bröts för hand och bars i korgar genom skogen. Ofta deltog hela familjer i det slitsamma arbetet med att bryta och bära sten. Man fick betalt efter vägning på bruket. Kosta glasbruk förbrukade ännu vid mitten av 1800-talet 60–70 ton kvartssten årligen. Sanden användes till bruksglas i glastillverkningen. När man ville ha vitt (klart) glas måste man använda kvarts, som är ren kisel. Man krossade kisel till pulver i en mortel som sedan smälte till glas. Morteln kan ses i hembygdsmuseet Gamla Kosta.[556] Järnväg löpte fram till sjöns sydvästra del där det även fanns ett sågverk.

På karta från 1896 syns ej kanaliseringen (historisk karta 1). Den är ej heller utritad på 1949 års ekonomiska karta, men syns svagt i den ortografiska bakgrunden. Den är alltså byggd mellan dessa år.

Visjön blev naturreservat 1996. Syftet är att bevara en typisk näringsfattig smålandssjö omgiven av cirka 100-årig barrblandskog som ska få utvecklas fritt.[557]

Beskrivning av miljön

Här finns en spettlucka av trä i en ram av stål som reglerar vattennivån i Visjön (bild 2). Intaget är betongskott. Utloppet är tydligt kanaliserat. Dammvallen som är 60 meter lång ät uppbyggd av rejäla gråstensblock ca 1,5 meter långa och 0,3 meter breda (bild 1).

20 meter öster om regleringen går en väg över vattendraget. Bron här är uppbyggd av stenar av liknande karaktär som dammvallen och har troligen samma ålder (bild 3).

Själva består av en hel del äldre tallar. I reservatet finns dessutom på urskog, sumpskog och öppna myrar.[558]

---

[556] Glasriket: https://www.glasriket.se/sv/kulturen/kultur-historia
[557] Länsstyrelsen i Kronoberg om Visjön: https://www.lansstyrelsen.se/kronoberg/besok-och-upptack/naturreservat/visjon.html
[558] Länsstyrelsen i Kronoberg om Visjön: https://www.lansstyrelsen.se/kronoberg/besok-och-upptack/naturreservat/visjon.html

Kulturhistorisk värdering

Helhetsmiljön

Miljön har *inget kulturhistoriskt värde.*

Sammanfattning av känslighet och tålighet

Ingrepp kan göras utan skada från kulturmiljösynpunkt. Skulle ingrepp göras kan dock med fördel en del av dammvallen sparas.

Bilder av miljön

Bild 1. Detalj av dammvallen.

Bild 2. Regleringen.

Bild 3. Stenbron 20 meter öster om regleringen. Troligen rätt så samtida med dammvallen.

Historiska dokument, kartor och bilder

Historisk karta 1. Här syns att sjön har ett utlopp strax väster om dagens. Notera också järnvägen som går till Visjöns västra ände. Här har man utvunnit kvartssten för glastillverkningen i Kosta samt även haft en såg. Fram till 1840-talet då Krossen byggdes så gick stenen till Högaström för att krossas. Källa: Åseda J243-21-1, Generalstabskartan 1874, Rikets allmänna kartverks arkiv

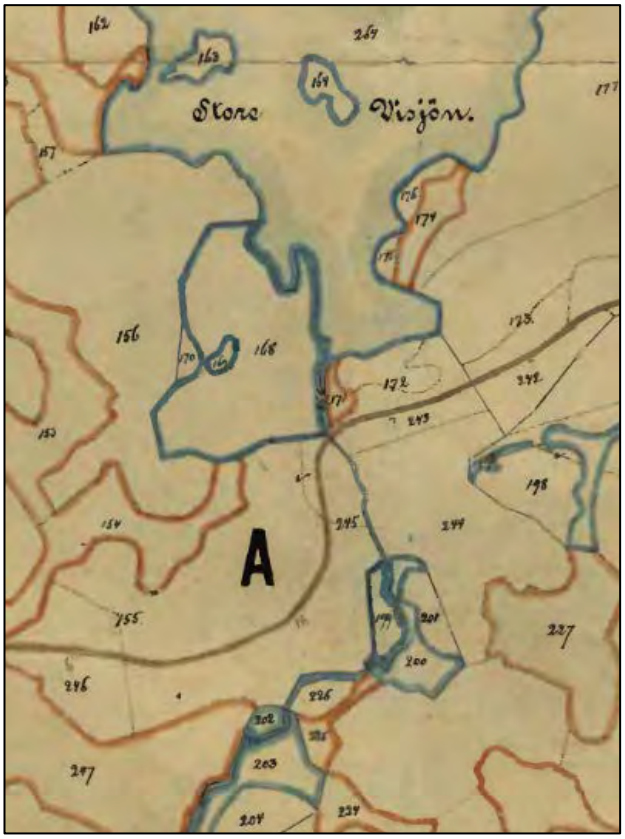

Historisk karta 2. På denna karta från 1896 syns det tydligt att ån har ett annorlunda västligare lopp än dagens kanaliserade sträcka. Sannolikt var kanaliseringen ännu inte gjord detta år. Källa: 07-EKE-63, Mantalsättning, Övrigt 1896, Lantmäteri-myndigheternas arkiv

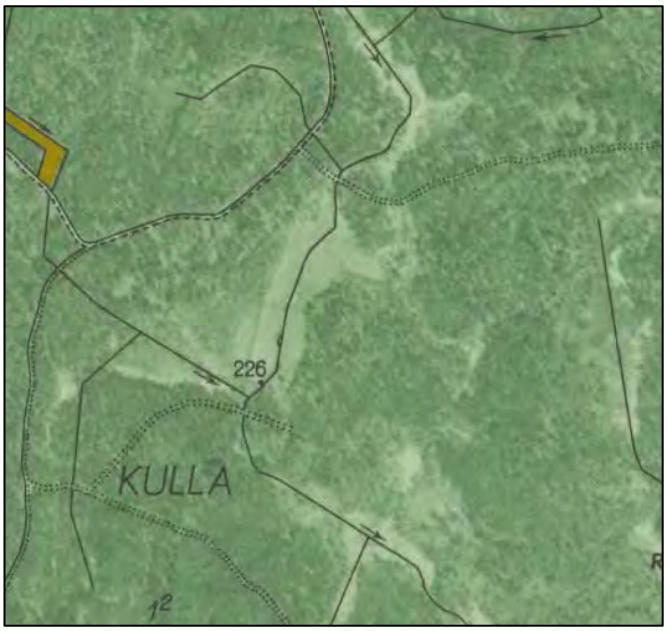

Historisk karta 3. Ekonomiska kartan från 1949. Här syns tydligt kanaliseringen. Tyvärr har kartan norr om inte gått att återfinna. Källa: Kosta östra J133-5F0f70, Ekonomiska kartan 1949, Rikets allmänna kartverks arkiv

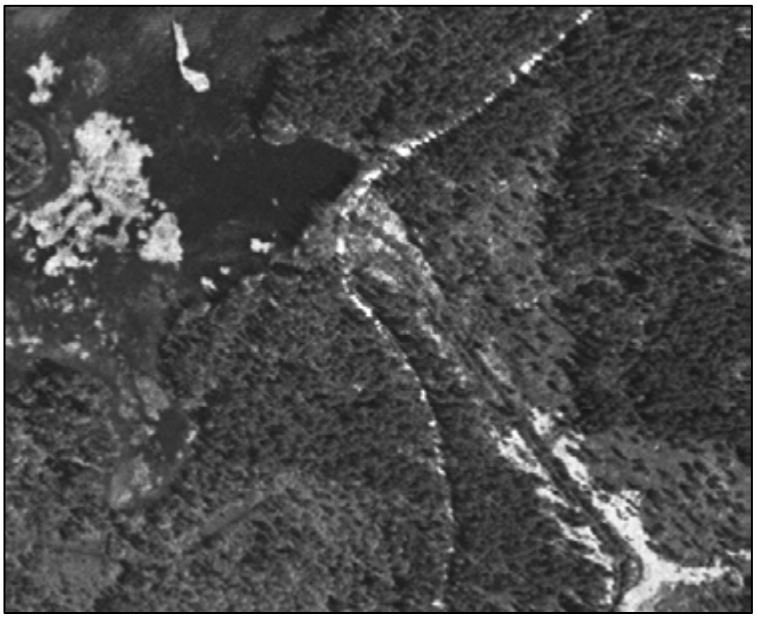

Historiskt foto 4. Ortofoto 1960. Här är kanaliseringen lik dagens. Källa: https://kso.etjanster.lantmateriet.se/#

Kartbilaga

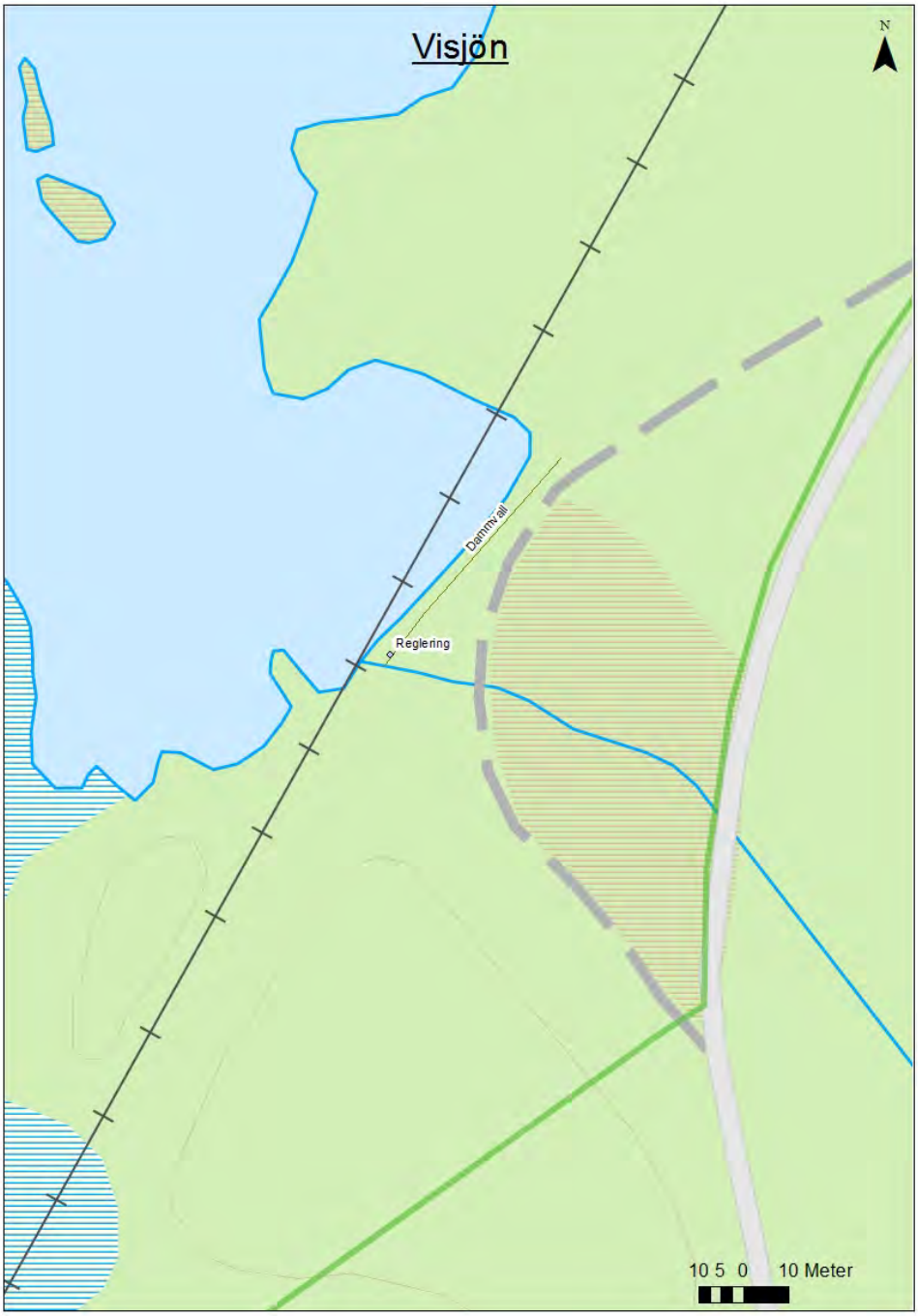

Fornlämning

Fornlämningar definieras i kulturmiljölagens (1988:950) andra kapitel och omfattas därmed av ett lagskydd.

FMIS – Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister

Innehåller Sveriges alla hittills registrerade fornlämningar.

HARO - Huvudavrinningsområde

I Sverige finns 119 huvudavrinningsområden (avrinningsområden större än 200 km² med mynning i havet). De är numrerade norrifrån och Bräkneån är nummer 84 (HARO 84).

KML – Kulturmiljölag (1988:950)

Den centrala lagen för kulturmiljövården i Sverige.

Levande vattendrag och sjöar, miljömål

”Sjöar och vattendrag ska vara ekologiskt hållbara och deras variationsrika livsmiljöer ska bevaras. Naturlig produktionsförmåga, biologisk mångfald, kulturmiljövärden samt landskapets ekologiska och vattenhushållande funktion ska bevaras, samtidigt som förutsättningar för friluftsliv värnas.”

-Riksdagens definition av miljömålet[559]

MB – Miljöbalk (1998:808)

En svensk balk som rör lagstiftning på miljöområdet.

Natura 2000

Natura 2000 är ett nätverk av skyddade områden i hela EU med målet att hejda utrotningen av arter och livsmiljöer.

PBL – Plan- och bygglag 2010:900

En svensk lag som reglerar planläggning av mark, vatten och byggande.

Riksintresse

Riksintressen är områden som långsiktigt ska skyddas enligt 3 och 4 kapitlet i miljöbalken.

[559] Sveriges miljömål, http://sverigesmiljomal.se/miljomalen/levande-sjoar-och-vattendrag/, hämtat 2017-09-29

Referenslista

Publicerat material

Ahlbäck, Arnold & Albertsson, Rolf. 2006. *Flottning och flottleder I södra Sverige*. Huskvarna.

Ambrosiani, Sune, 1923, *Papperstillverkningen i Sverige intill 1800-talets mitt*. Svenska pappersbruksföreningens tjugofemårsskrift

Andersson, Ingrid, Andersson, Kurt, Bergström, Inga, Hammar, Jan & Lundin, Stefan (red.) 2005. *Det svunna Rödeby. D. 5, Hemmanen Mörtön, Hökamåla och Sofielund*. Rödeby: Rödeby hembygdsförening.

Andersson, Jan, 2013, *Karlskrona vattenverk 150 år - Stadens och kommunens VA-historia 1863–2013*. Karlskrona Vattenverk

Bergström, Inga & Hammar, Jan (red.) 2014. *Näringslivets guldålder i Rödeby socken*. Rödeby: Rödeby hembygdsförening

Blanck, Patrik, 1995, Lyckeåborgs bruk vid industrialismens genombrott i Sverige – En undersökning av Lyckeåborgs bruks arbetskraft mellan 1862–1871, Högskolan i Växjö, Institutionen för humanoria, C-uppsats i historia

Blomberg, Anna-Lisa, 1999. *Kättilsmålabygden från dansktiden till idag*. Kättilsmåla intresseförening. Karlskrona.

Carlsson, Eric. 1976. ”Högaström-stampen” En kraftkälla i över 200 år – nu tar naturen tillbaka. Ur: *Ekeberga 1976*.

Einfors, Henry. 1988. När glasbruket kom till byn var sågen redan där. Ur: *Ekeberga 1988*.

Ejdestam, Julius (red), 1947, *Sveriges bebyggelse Blekinge län, del V*. Bokförlaget Hermes

Fagerlund, Edvard 1865. *Beskrifning om Lösens och Augerums socknar*. Clemens Witt. Karlskrona 1865.

Flodin, Benny (red), 2016, Nyby Bruks Libergs-Epok 1882-1944 – Upp- och nedgångar påverkades inte bara av konjunkturen, Torshälla Nyby Historiska Sällskap & Jubileumsutställningens Vänner i samarbete med S:t Olofs Gille

Fogelberg, Torbjörn. 1969. Transjö glasbruk 1870–1953 och dess förhistoria. Släktföreningen Benedictus Gleissner. Stockholm.

Fransson, Eric. 1980. Hur gårdarna vid Transjön kompletterades med industri. Ur: *Ekeberga 1980*.

Gustavsson, Kettie. & Gustavsson, Gösta. 2013. *Skruv Husen och dess invånare genom åren.* Ljuder utvandrarbygd.

Hammerby, Nils (red.). 1984. Ekeberga 1984. Ekeberga hembygdsförening.

Hessler, August (red), 1947, *Svensk industrikalender 1947.* Sveriges Industriförbund

Holmström, Arvid. 1980. Arvid Holmström berättar: En kulturhistorisk skildring över Transjös glasbruks öden. Ur: *Ekeberga 1980.*

Håkansson, Jörgen. 2006. Kvarntvisten mellan Grisebo och Gåsamåla. Ur: *Ljuders hembygdsbok 2006*. Ljuders hembygdsförening.

Johannisson, Susann. 2018. Transjö glasbruk - Kulturhistorisk guide i glasbruksmiljö. Länsstyrelserna i Kronoberg och Kalmar.

Jonsson, Magdalena. 2015. Kosta glasbruk. Kulturhistorisk guide i glasbruksmiljö. Länsstyrelserna i Kalmar och Kronoberg.

Karlsson, Ingemar. 2016. Kvarnar för hand, vatten, vind och elkraft i Ljuder. Ur: Ljuders hembygdsbok. Ljuders hembygdsförening.

Karlsson, Sven. 1993. Utdikningar. Vattenavledningsföretaget Lyckebyån mellan Bånga damm och Fursjön. Torrläggningsföretaget som förändrade en hel bygd. Ur: *Från Stenyxa till motorsåg. En bok om Ledja.* Söderström, Ingvar (red.). Abrahamssons tryckeri. Karlskrona.

Karlsson, William, 1949, *Carl Fredrik Falléns resa i Blekinge 1825,* Särtryck ur Blekingeboken 1949. Blekinge musei- och hembygdsförbund.

Kjellander-Thörnlund, Elsie. 1984. Ulvaskogs glasbruk. Ur: *Ekeberga 1984.*

Kulturmiljövårdsprogrammet för Blekinge 1983.

Lyckeby Gille 1986, *Industrier affärer o hantverkare i Lyckeby.* Lyckeby Gille

Lönnbom, Ingemar (red), 2015, *Blekinges byggnadsminnen – En källa till vår historia.* Länsstyrelsen i Blekinge län.

Meijer, Bernhard, Nordisk familjebok Uggleupplagan 1904, Nordisk Familjeboks Förlags Aktiebolag.

Offerman, Ove, 1951. *Augerum: ett sockennamn som försvinner: en återblick på Augerums historia med anledning av dess sammanslagning med Lösen vid bildandet av Lyckeby storkommun årsskiftet 1951–1952.* Karlskrona

Offerman, Ove, Lyckeby Gille 1953, *Lyckeby i svunnen tid.* Lyckeby Gille

Ohlsson, Bertil (red.) 1971. *Ortnamnen i Blekinge län D. 2 Bräkne härad: territoriella namn.* Uppsala: Lundequistska bokh. (distr.)

Olsson, Katarina, 2000, Handpappersbruken i Blekinge på 1700- och 1800-talen, fil. Dr, naturgeografi, Högskolan Kristianstad

Olsson, Katarina 2016. I Karlskronas omland: glimtar från 1700- & 1800-talen. Sturkö: IKO utbildning.

Ohlsson, Therese, 2012, *Kronotorp 3, Augerums sn, Karlskrona kn – Arkeologisk förundersökning 2012,* Rapport 2013:10. Sydsvensk arkeologi.

Ohlsson, Therese, 2013, *Fisktrappa i Lyckebyån. Augerum socken, Karlskrona kommun. AU 2013.* Rapport 2013:45. Sydsvensk arkeologi.

Palmengren, Olof. 1993. Ur fackföreningsprotokollen: Transjö Glasbruk med dess strider och konflikter. Ur: Ekeberga 1993.

Persson, Thomas, 2012, *Spandelstorp – Hässlegården – Mölletorp – Augerum, Kulturlandskapsutredning,* Blekinge museum, Rapport 2012:15

Persson, Thomas, 2013, *Kronosmedjan i Lyckeby – Genomgång av arkivhandlingar,* Blekinge museum rapport 2013:13

Rosengren, Folke. 1942. Ekonomisk utveckling. Ur: *Kosta glasbruk 1742–1942 Jubileumsskrift.* Kosta glasbruk. Stockholm.

Skiöld, Anna-Karin, 2005, *Kronokvarnen Byggnadsminne nr 65 Slutrapport Antikvarisk kontroll Exteriör renovering* Länsstyrelsen i Blekinge Rapport 2005:13

Skruv: en bygd, ett hantverk. 1. uppl. 1981. [Lessebo]: [ABF Lessebo (distr.)]

Svenska gods och gårdar. Kronobergs län östra. 1942.

Sveriges Bebyggelse 1952. Kronobergs län Del 1.

Swahn, Jan-Öjvind, 1964, Lyckeåborg - ett gammalt spikbruk, Cygnus Förlags AB

Synlab. 2019. *Lyckebyån 2018 Lyckebyåns vattenförbund.* Rapport. Synlab.

Söderström, Lars-Göran, 2014. *Mästaremåla by: en resa i det förflutna: en bok om Mästaremåla by i Rödeby församling.* Rödeby: Rödeby norra hembygdsförening

Torebrink, Petra, 2010, *Kulturhistorisk dokumentation av vattendrag i Blekinge 2005–2008 – Mörrumsån, Mieån, Bräkneån och Lyckebyån*, Rapport 2010:16. Länsstyrelsen i Blekinge.

Westrin, Th (Red), 1919, *Nordisk familjebok, Uggleupplagan nr 28*. Nordisk Familjeboks Förlag Aktiebolag.

Winning, Jacob (red.), Svenska kvarnar, Svenska tullkvarnars riksförbund, Helsingborg 1940

Tidningsartiklar

Blekinge Läns Tidning, Måndag den 5 maj 1958

Karlsson, Kurt 1978. *Fyra generationer har drivit kvarnen – den sista av sex vid Lyckebyån*. Sydöstran 3 oktober 1978.

Karlsson, Kurt 1978. *Kvarnarna låg tätt*. Sydöstran 25 oktober 1978

Karlsson, Kurt 1978. *Bara ruiner kvar av åns alla kvarnar*. Sydöstran 25 oktober 1978

Karlsson, Kurt 1978. *Han är den siste i sitt slag.*
För 20 år sedan kunde vi mala 1000 kilo om dagen! Sydöstran 10 november 1978

Arkivmaterial

Fabriksberättelser. Fabriksberättelser upprättades av fabrikerna och skickades varje år till kommerskollegium. I samband med Länsstyrelsernas arbete med Förorenade områden har relevanta delar av fabriksberättelserna skrivits av och lagts in i en Exceltabell. Originalen återfinns i Riksarkivet.

Förteckning över alla i Blekinge län befintliga mjöl- och sågkvarnar.

Förteckning över alla Blekinges mjöl- och sågkvarnar omkring 1800

Mark- och miljödomstolen i Växjö, mål M 3223–15. Ritning gjord av Albin Fahlén och Martin Stenqvist på Sweco 2015.

Mark- och miljödomstolen, Mål nr M 2354–16, Lagligförklaring av Lyckebydammen och vattenkraftverk, tillstånd till fiskväg och fortsatt drift m.m. på fastigheten Kvarnen 2 m.fl. Lyckebyån, Karlskrona kommun

Riksantikvarieämbetets bebyggelseregister, Länsstyrelsen Blekinge län, Beslut 1995-06-16, diarienr 221-5448-91

Riksarkivet, Augerums kyrkoarkiv, Husförhörslängder

Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Blekinge, Lösen, 1899 nr 33534

Riksarkivet, Brandförsäkringsverket, Blekinge, Lösen, 1918 nr 48309

Riksarkivet, Marinen, Relationsritning över kronokvarnen, Marinens ritningar A XVIII ad nr 5

Riksarkivet, Rödebys kyrkoarkiv, Husförhörslängder

Kartor

Lantmäteriets historiska kartor

Digitala referenser

Arkivkopia
https://arkivkopia.se/

Blekinge museums bildarkiv
https://blm.kulturhotell.se/ (bildnummer står under respektive bild).

Blekinge museums fotoarkiv
http://www.blekingemuseum.se/pages/31
http://www.blekingemuseum.se/pages/1330 (2019-03-20)

Bostadsuppgifter
www.bostadsuppgifter.se/bostad/karlskrona-kommun/karlskrona/mariefors-gard/1pzns/

Bygdeband – lokalhistoria på webben. *Stubbelycke.*
http://www.bygdeband.se/plats/113972/sverige/blekinge-lan/karlskrona/rodeby/stubbelycke/

Eva & Rickards släktforskningssida, skapad av Holger 8, www.ointres.se/lindstromk/sida1/h____32n.htm#2

Fornminnesregistret – FMIS,
http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

Kartsök och ortnamn – Lantmäteriet
https://kso.etjanster.lantmateriet.se/

MCT Brattberg, www.mctbrattberg.se/About-Us/History

Nationalmuseum
http://emp-web-84.zetcom.ch/eMP/eMuseumPlus?service=ExternalInterface&module=artist&objectId=4998&viewType=detailView
eller sökväg nationalmuseum.se – samlingarna – sök i samlingarna – Daniel af Thunberg

Ortnamnsregistret
http://www.sprakochfolkminnen.se/sprak/namn/ortnamn/ortnamnsregistret/sok-i-registret.html

Riksarkivet SVAR - Svensk arkivinformation.

Riksarkivet – sök i Riksarkivet
https://sok.riksarkivet.se/

Sveriges Television
https://www.svt.se/nyheter/lokalt/blekinge/har-rivs-kvarnens-vattenfall
Publicerad 8 juni 2016 (2019-03-05)

Övrigt

Dammsäkerhetsinventering utförd av Scandiakonsult november 1981

Damminventeringsprotokoll Länsstyrelsen i Blekinge Län. Biskopsberg, Inventeringen utförd av Petra Torebrink 2005

Damminveteringsprotokoll Länsstyrelsen i Blekinge Län. Björsmåla/Viökvarn. Inventeringen utförd av Petra Torebrink 2005

Damminveteringsprotokoll Länsstyrelsen i Blekinge Län. Kättilsmåla (Mariefröjd). Inventering utförd av: Petra Torebrink maj 2005

Damminveteringsprotokoll Länsstyrelsen i Blekinge Län. Strågeryd. Inventering utförd av: Petra Torebrink maj 2005

Dahlqvist, Eelin och Johan, ägare av Augerums kvarn (muntligt 2019-01-23)

Höjer, Thomas, boende i Johansfors och engagerad i Sportfiskarna Karlskrona (muntlig 2019-12-02)

Informationsskyltar

Johansson, Bengt, 2019-01-23 och 2019-06-11, Technical Marketing Engineer, anställd sedan många år på MCT Brattberg, Lyckeåborg

Johansson, Kenneth, f d VA-chef vid Karlskrona vattenverk (muntligt 2019-01-23)

Juul, Gitte och Brink, Sören, ägare till Strågeryds kvarn (muntligt 2019-01-25)

Karlsson, Ingvar, ägare Mästaremåla kvarn (muntligt 2019-01-22)

Lindeborg, Gunnel, 2019-06-14, nuvarande ägare och dotter till Ragnar Carlsson som var Johansfors sågverks siste ägare

Malmström, Lennart, anställd och boende vid Augerums kraftverk 1975–1989 (muntligt 2019-03-06)

Malmström, Lennart och Magnusson¸ Torsten, anläggningsskötare Biskopsberg (muntligt 2019-01-23)

Paulsson, Tommy, far/svärfar till nuvarande ägare av Mariefröjd (muntligt 2019-01-22)

Persson, Bengt, ägare Strömsberg (muntligt 2019-01-22)

Persson, Michael, ägare Björsmåla snickeri (muntligt 2019-01-22)

Trulsson, Magnus, 2019-01-23, Ekonomiansvarig, MCT Brattberg

Vatten och Samhällsteknik AB (2017) Vattenskyddsområde för Lyckebyån, Förslag till skyddsområde med tillhörande skyddsföreskrifter.

SE- 371 86 Karlskrona

Telefon: 010-224 00 00

E-post: blekinge@lansstyrelsen.se

www.lansstyrelsen.se/blekinge

Rapporter Länsstyrelsen Blekinge län ISSN 1651 -8527